

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

TAKÁTS GYULA versei 577

TANDORI DEZSŐ: „Egy óceán s egy part között...”
(Takáts Gyula: *Helyettük szóljál*) 579

*

„...elátkozva a Hatodik Napot...” (ZELK ZOLTÁN *vissza-
emlékezése SÁRA SÁNDOR filmjében*) 584

BARANYAI LÁSZLÓ: Azonosulás (elbeszélés) 597

UTASSY JÓZSEF versei 610

KOVÁCS ISTVÁN versei 612

PÁLYI ANDRÁS: Másutt (elbeszélés) 613

NÁDAS PÉTER: Table d'hôte (*tejezet egy emlékiratból*) 641

PÉNTEK IMRE versei 660

TATAY SÁNDOR: Bakony (*Emlékek és találkozások, IX.*) 661

THIERY ÁRPÁD: Bünbeesés (elbeszélés) 671

GALAMBOSI LÁSZLÓ versei 678

MAKAY IDA versei 680

LABANCZ GYULA versei 682

HALLAMA ERZSÉBET: Beszélgetés Melczer Miklóssal 683

PÁL JÓZSEF versei 690

*

Versről versre

APRILY LAJOS: A somvirágos oldal (A versről Nemes Nagy
Ágnessel Lator László beszélget) 692

1982

JULIUS-AUGUSZTUS

SPIRÓ GYÖRGY: Branislav Nušić
(Kelet-európai íróportrék, I.) 699
 CSORDÁS GÁBOR versei 708
 NÉMETH LAJOS: Athéni jegyzetek 711
 LÁNCZ SÁNDOR: Képzőművészeti krónika 715
 TARJÁN TAMÁS: A vas és arany(csapat) országa *(filmlével)* 719
 MELCZER TIBOR: A költő szavai *(Jegyzetek Pilinszky János
 lemezeiről)* 725
 MELIORISZ BÉLA versei 728
 PÁLINKÁS GYÖRGY versei 729
 DÉRCZY PÉTER: „Notre génération” *(Pálinkás György: Rendez-
 zünk sugdosó partit)* 731
 PARTI NAGY LAJOS versei 735

*

TÜSKÉS TIBOR: Nagy László (tanulmány, VII. rész) 737
 POMOGÁTS BÉLA: Vers és közösség *(Kányádi Sándor költésze-
 téről)* 745
 HORGAS BÉLA: Teremtő formák *(Jegyzet Rába György Babits-
 könyvéről)* 751
 SÁNDOR IVÁN: Meddig tanulsz még? Kezdj már tanítani is!
(Gondolkodó magyarok) 754
 CZINE MIHÁLY: Vita és vallomás *(Tóth László: Beszélgetés szlo-
 vákiai magyar írókkal)* 762
 MAKAY GUSZTÁV: Az első Berda-monográfia *(Vargha Kálmán:
 Berda József)* 764
 LUX ALFRÉD: Egy mítosz modern látomása *(Dino Buzzati: Képes
 poéma)* 767

KÉPEK

SCHÉNER MIHÁLY rajzai 596, 609, 611, 659, 681, 691, 707, 714,
 724, 730, 750, 768

JELENKOR

XXV. ÉVFOLYAM

7-8. SZÁM

**Főszerkesztő
SZEDERKÉNYI ERVIN**

**Szerkesztő
CSORDÁS GÁBOR**

A szerkesztőség munkatársai

**CSORBA GYÖZÖ
főmunkatárs**

**BERTÓK LÁSZLÓ, HALLAMA ERZSÉBET, PARTI NAGY LAJOS,
PÁKOLITZ ISTVÁN**

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet. Telefon: 10-673.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Baranya megyei Lapkiadó V. 7625 Pécs, Hunyadi János út 11. Telefon: 15-000.

Felelős kiadó: Braun Károly

**Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál és a Posta Központi
Hírlap Irodánál (1900 Budapest, József Nádor tér 1.) közvetlenül, vagy átutalással**

a KHI MNB 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Évi előfizetési díj 144,— Ft.

82-2407 Pécsi Szikra Nyomda — F. v.: Szendrői György igazgató

Index: 25-906. ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

FINN KÖLTŐI ESTET rendeztek június 1-én a pécsi Mozgalmi Házban, *Sirkka Turkka*, *Jorma Eronen* és *Teemu Hirvilampi* részvételével. Közreműködött Fodor Tamás, Gáti Oszkár és Koszta Gabriella színművész, a Nevelők Háza kamarakórusa, valamint Balatinecz Márta (ének) és Simonfai Mária (zongora). A műsorban közös finn-magyar eredetű szavakra írt játékos versekkel szerepelt Bertók László, Csorba Győző, Kiss Dénes, Pákolitz István, Sumonyi Zoltán és Tandori Dezső. Az est műsorát a magyar és a finn rádió rögzítette. – Ugyanezen a napon szerkesztőségünkbe látogatott Juhoni Peltonen és Tauno Yliruusi finn író. Mindkét vendégünk prózai művei és rádiójátékai magyar fordításban is ismertek.

*

PÁSKANDI GÉZA találkozott olvasóival Pécsen június 1-én a Baranya megyei Könyvtár Ars poetica-sorozatában.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában június 13-án *Rajz/Drawing '82* címmel nemzetközi kiállítás nyílt, amelyen 19 országból 116 művész mintegy kétszáz alkotása látható. A kiállítást Vidovszky László zeneszerző nyitotta meg, s július 11-ig tekinthető meg. – Július 13-tól augusztus 11-ig a Baranya megyei tárlat, augusztus 13-tól pedig Bartha László festőművész kiállítása látható a Galériában.

*

BATTHYÁNY KÁZMÉR politikai pályája címmel emlékkiállítás nyílt a siklósi várban június 4-én a Janus Pannonius Múzeum és a Vár-és Múzeumbaráti Kör rendezésében. A kiállítás augusztus 31-ig tekinthető meg.

*

Június 14-én rendezték a pécsi Székesegyházban HALÁSZ BÉLA Pécsen élő orgonaművész estjét a svédországi Örgryte kamarakórus részvételével.

*

A PÉCSI NYÁRI SZÍNHÁZ júliusi programját előző számunkban közöltük. Augusztus 3-án és 4-én a Tettyén vendégszerepel a zalai „Egervári esték” produkciója, Paul Foster: Tom Paine, avagy

a tiszta ész diadala c. történelmi játéka Ruszt József rendezésében. Augusztus 20-án a Szabadtéri Táncszínen a *Festival do Brasil* táncegyüttes mutatja be folklór-műsorát.

*

SOMOGY megyébe látogatott június 16-án a dél-dunántúli írócsoport. Kaposváron a megye művészeti életéről kaptak az írók tájékoztatást, majd megtekintették a szennai falumúzeumot, a somogyvári ásatásokat, a niklai Berzsenyi-emlékmúzeumot, a nagyatádi szobrásztelepet, végül a barcsi Vörös Csillag Termelőszövetkezet munkájával ismerkedtek.

*

RIPPL-RÓNAI VILÁGA címmel megjelent a Somogy megyei Múzeumok Igazgatósága és a Magyar Nemzeti Galéria kiadásában a Kaposváron rendezett Rippl-Rónai emlékülés anyaga. A kötetet Laczkó András szerkesztette és a következő tanulmányokat foglalja magába: Németh Lajos: A vizuális kultúra helyzete a századfordulón Rippl-Rónai művészete vetületében, Bernáth Mária: A Rippl-Rónai kutatás helyzete, Laczkó András: Móricz és Rippl-Rónai, Horányi Barna: Rippl-Rónai szabadiskolája, Kovács József: Adatok a Rippl-Rónai kutatáshoz, Szij Béla: Rippl-Rónai József műveinek meghatározása. A kötet függeléke tájékoztatást ad Rippl-Rónai kaposvári állandó kiállításáról.

*

E számunk illusztrációit SCHÉNER MIHÁLY festőművész rajzaiból válogattuk. A művész 1923-ban Medgyesegyházán született, a Képzőművészeti Főiskolát 1947-ben végezte el. A mai magyar képzőművészet egyik legszínesebb egyénisége, korábban expresszív, jelenleg konstruktív szerkesztésű munkáit a folklór elemeinek felhasználásával, átírásával készíti. Korábban festményei vívták ki a közönség és a szakma elismerését, újabban plasztikai alkotásai aratnak méltán sikert. Budapesten és Békéscsabán él. Lapunkban a Bóbita bábszínháznak a Pécsi Nyári Színházban bemutatásra kerülő Kodály produkcióihoz készített bábtervei közül is közlünk néhányat.

TAKÁTS GYULA

Az Akropolisz fölött zúgó pilótákhoz

*Xerxesz fölmérte s szétveri
mind*

akiknek ajkát

nem törte barbár

És hasad . . . és reped

ömlik zörög

a

T Ö R M E L É K

A forrás szikla-medrén

nő a semmi

zúgó szárnyak alatt

S Ü K E T

a föl a kabóca-dalra

N E M H A L L J Á K

a jósdák suttogó szavát

N E M É R T I K

a méhek hangyák pontos tetteit

V Á K O K

látni a foghatót

s az arcot mely ránk néz

és öblök ágyékán ragyog

K O P I K A Z É G E I V I L Á G

s még sejtve se

a távlatot

és ábrát

Xerxesz oly göggel áll

akárcsak egykoron

P A N N Ó N I Á N K B A N

virágos kertjeinkben

a kardját pengető janicsár

Aki hazáját soha

*Akkor Pireuszból kifutott
a hajó és fedélzetén
vagy fölötte? ... De Egina
felé siklott hogy megtalálja
amit nem is keresett
mert mindig tudta van ...
S most látta is.
A kikötőben a régészek
mutogatták és ő nem
a köveket a templomot
nézte csak mely
kezdetől vezette haza
őt aki hazáját
soha el se hagyta
és mégis megérkezett
És akkor odadőlt
a csiszolt oszlopok szilárd
és fényes árnyékához
mint otthon a vályogfalhoz szokott ...*

Hallottam és értettem is

*Azon a tájon ismét láttalak
Fejünk fölött nem madarak
kék lombok közt lengő halak
keringtek s szárnyuk fénylett
a mindig néma hínárok alatt
A fekete-türkisz barlangból jöttél
és mosolyod érintve vállamat
hallottam és értettem is szavad
A nyelvet melyet nem a nyelv
s mégis a legnagyobb nemzet beszél
amíg csak földünk ez a föld
Hallottam, ezen szólitottál
hogy hazajössz s hangod hullámain
elült a csillámló mosott homok
akárcsak ott talpunk alatt
azon a régi-régi lidón*

„EGY ÓCEÁN S EGY PART KÖZÖTT...”

Takáts Gyula: *Helyettük szóljal*

„Egy lepkeszárnyon a legteljesebb”; és eltűnő „álmaink” útjának kérdezőse; s talán valami kapu, kinyitva, melyen visszatérül hozzánk az elvesztett (az, amivel mi magunk tűntünk el): íme, a teljesség- és a töredék-állapot, mintázatának pontos tudata! Takáts Gyula költészetének nagy erejű, lényeges fordulóját foglalja össze, az alkotás érzékeny mozgásformáit is híven őrizve, az új kötet, amelynek darabjai között, máris érezni, az életmű kitüntető jelentőségű költeményei találhatók, s az anyagkezelés, a szerveződés is hoz annyi, továbbfejlesztett jelleget az oeuvre-ben, hogy részletezése elsődrendű feladatunk. „És élnek-e tovább, hogy újra...”, kérdez rá az álmok sorsára az imént idézett versben (*Vakok nem ők*) Takáts Gyula. A jó versnek gyakori tulajdona, hogy sorai, versszakai átfedésekből szövődnek, s eképp maga a teljes kompozíció is. Itt nyomban az első sor („Hová mennek, hová az álmaink?”) megpendít némi „horáci” elemet, emléket, az olvasás belső ritmizálása mégsem egyszerűen latinságra hangolódik, hanem verslélegzet-szerveződésre, honos (mert megélt) rétegződésre, egyszerűen az elemi kíváncsiság dallama indul el, s fokozódik mindezen érték az „élnek-e”-sorral; máris összefüggésrendszer támad, benne vagyunk valami együttesben, melynek alakulását nem nézhetjük közönnnyel. A titkos áramok, melyek Takáts Gyulának e kötetbe foglalt verseiben oly gyakorta, oly rendszerességgel – s nagy formátumú kiszámíthatatlansággal – indulnak, a fájoan ismertből vezetik le a nagyobb ismeretlent, s jól tudnak megtorpanni (velünk legalábbis) azon a határon, melynek átlépése már nem anyagszerű megdolgozással történik. Az elérhető dolgok töredék-jellege és a teljesség elérhetetlen mivoltának töredék-tudata, vers-megtörettetése: talán ezek a benső mozaikalelemek szervezik annyira különleges-erős egységgé a művet, oly szinte mindenütt egyforma sugárzású s mégis gyötrő-szépen változatos, földi teljesség-sejtelemmé, képmássá. Mert az álom-vers szemközt-szomszédja, a *Már ismerem az órát* ki is mondja: „Magasabb erő fényében / kísértének a legmélyebb szavak...” S nemcsak a hangzók áttoldott összekoppanása (a belső rim, ha úgy tetszik) ad kettősséget, nemcsak a folytatás, mely szerint, valóban, e legmélyebb szavakra „nincs se kép, se tárgy”; nemcsak az a harmadik vagy negyedik tényező fontos még ráadásul, hogy az ismeretlen erő, „az óra” mintha suhintaná a költő vállát (s az emberét!), aki erre válaszul leteszi ceruzáját, mert „írni hogyan?”; de a töredékek pontos érzékeléséből, végig gondolásból összeálló, művészeti eszközeinkkel elérhető „teljes kép” hitelét a kételkedés adja, a részben legyőzött kétely, részben a legyőzés munkavégzése által hitelesített újabb nagy bizonytalanság joga: amikor is megvan a megtehető, de nincs meg a valami-előtti-tudat, az illúzióé, rég nincs, és az etikus tartás szinte csak annak védjegye, hogy többféle állapotot élhessen (ha bírja!) egyszerre az ember: a célét s a nagyobb távlatú céltalanságét; s ezeknek szintéziséből küzdjön elő valami kimondásra legérdemesebbet. S amikor Takáts Gyula a lepkék szárnyáról úgy szól, mint valami legteljesebbnek a lelőhelyéről, nem rákérdezetlenül hisz valahai bontatlan egészekben, korántsem; arról beszél, hogy „csak érzed a metszést”, amely mögött ez a teljesség pihen. A kifejezés tehát arányrendszer, nem felsorakoztatott fél-valók együttese; a vers: szerveződés, legapróbb izeiig... És Takáts Gyulának ama leg-ritkább dolgok egyike sikerült, melyekért verset írni igazán érdemes: élt anyagát a művekben megőrizve, mégis a műalkotás öntörvényűségét valószínűsítette meg, elemi részéig, létrehozván így most aztán végképp valami olyat, hogy makacsul állandó

olvasmányaim közül például (hadd szóljak e tán előkészítőbb hitelű egyes szám-ban sokak helyett) nem s nem hagyhatom el.

Elcsodálkozok, gondolom, aki előbb pontatlanságnak s érdektelennek vélné (szakszempontból), hogy értékelésül efféle makacs olvasandóságot bizonyítékul említek, s nyomban látnia kell, hogy ki is tartok a szempont „megközelítőleges értékelő jellege” mellett. Hiszen gondoljuk meg! – a vers tagolása, a belső, az micsoda is? Megközelítésünk egyik elemi módja; csakhogy nem mi közelítünk, hanem a vers bennünket. Ez a se-kép-se-tárgy helyzet, mely olyasmit is jelent, hogy az összefoglaló képzetek, fogalmak, utalások mintha épp nem volnának elsődlegesen jó kifejező eszközei mostanság a lírának, ez a kinyitott kapuinkba való emlék-álom-visszalépés: utalás a nagyobb (s parányibb) megközelítési módra (a belső szerveződésre), amely mintha egyre inkább lenne maga a vers; mintha maga a vers egyre fokozódva lenne saját belső arány-alakulása. S ez mi, kérdezzük akkor, mesterhangokra emlékezvén, elemzőkére: ez az a lélegzetvétel, mely a miénket közelíti; az olvasásé (ha lelkünk szinpadán tartjuk a felolvasást, ha fülünkkel, további, nevezhetetlenebb érzéktartományok szerveivel s ezen túliakkal, akár gondolatiakkal is már), a közelítés s a viszont-közelítés eszközé a vers hangsúlyvilága, és Takáts Gyula ezekhez az alap-élményelemekhez tud teljességgel eljutni azáltal, hogy versanyaga tördelődik, ahogy – részletezzük iskolásabban – gondolat és elbizonytalanodás, eszköz és lehelet, állítás és kérdés stb. tagozódik; ahogy a jó értelemben vett dramaturgia (mely üdvre nem külön szakért a versnél, csak éppen a veszély s az egyetlen személyű felelősség is nagyobb), ahogy a másik lényvel (az olvasóval például) a pontosság jegyében azonosulni vágyó „akarat” munkál. Azért idéztem a *Vakok nem ők* című verset e tárgyban, mert témája is a lények s tényezők egymáshoz való közelítése volna, pontosabban: azt fúrja át, azon úszik keresztül, azt sejteti, ott némul el stb. S ebből az iménti szerény, a teljességet alig közelítő felsorolásomból esetleg kitetszik, miért beszéltem az átfedések legvalódiabb költőiségéről, mely itt Takáts Gyulának annyira végeredményesen, annyira fontos „teljességként” megadatott. Most, ebben a kötetben azonosul költőnk a legvégletesebben, a legnagyobb átlényegülés tiszta szándékával és sikerével... azonosul mivel? Az álmok tűnésével, ami maga a megélt idő, az elveszve-megmaradó; ami a viszontlátás reménye; ami a kimondhatatlan dolgok mégis közelítő ígérete; ami az ilyen közelítésnek a magunk részéről még nem hívásos igyekezete. Nem kell itt most már a jellegzetes témaköröket leltárosan emlegetni, s csakígy: nem szabad általánosságok megszólaltatását ünnepelni, fokozatként; hanem a kettő együtt történt meg, a leghivebb őrzés a nagyon messzi kitekintéssel párban, s ennek során az átrétegződésnyi fontosságú átvilágítás. Minden dologké, amelyek Takáts Gyulát oly széles körben foglalkoztatták költészetében valaha is: ezek azok az „álmok”, amelyekről megkérdezheti: „És élnek-e tovább, hogy újra / meglássanak, gazdáikat, / átlépve kinyitott kapunkba, / mert teljes így, s talán / lehet, hogy így egész és ők ekképpen / szemük is mindig rajtunk tartják. – / Sok ismeretlen él a térben...” Ez a hirtelen kitekintés, mely másrészt mintha visszaforduló tűnődés volna, előkészíti a kis záróversszak nagyobb nyitását: „És sejttem...” Milyen jelentős tud lenni e költő két szava is, mennyire fontosként tud elhelyezni ilyeneket a térben, a vers terében, amely – ha bizonyítani tudtam a makacs olvasandóság szerény „tételét” – maga a megközelítés, módként a fogalomként; s a vers így zárul: „És szavunk is / értik mind e láthatatlanok. / Ülnek körünkben, asztalunknál / s vakok nem ők, csak mi vagyunk.” Hozzátenném: a belső ritmika „az ülnek...”-sorban rokon képzeteket (érzeteket) kelt, mint az „és élnek-e...”-sorban; ám a rövid versnek számos ilyen villódzása akad még, s ez nem lényegtelen szempont: Takáts Gyula alighanem a legkiérleltebben vonultatja fel ebben a kötetben azokat a sajátos, öt megannyira jellemző költői eszközöket, amelyek szinte előkészítették kiteljesedését. A ritmus-zökkentések, a szótagszám lényegtelen-lényeges anomáliái egy-egy versképződményben, versszakban, sorpárban: teljes összehangzásba kerültek, íme, a közlendő saját hullámhosszával. Sajátosság és *sajátság* (egyéni jelleg, sugárzás stb.) ilyen együttese a költészet kivételes pillanata mindig; s ezzel

a jelleggel hat át bennünket, olvasóit is oly makacsul. Erről próbáltam a korábbiakban szólni.

De az érzékletesség clemét is említhetném. Ennek Takáts Gyula költészetében kimeríthetetlen hagyománya van már. Mégsem egy ilyen „sajátlag gyűjtemény” újabb darabjaiként érzeltem a találatokat, leleményeket. Nem különülnek ezek, nem válnak el s ki az összefüggésből, álljanak akár nyitányként, akár pillérként. Például az *Egy-rom-kertben* nem is kezdődhetnek sarkítottabban, nagyobb ökonómia jegyében: „Sarokkő volt és szétesett... / Oszlopfő-rózsza?” Tartsuk magunkat továbbra is az elemzés fegyelméhez; a „sarokkő”-sor dallama: örök-ismerős, szinte bárki költészetéből. Mi az, ami magát az adott költőt meg-meghatározza ilyen esetekben? Sok minden, aztán, de nézzük azt, ami itt: a folytatás tárgya, hangneme, hangalakja, képzetkörének sugárzása, nyelvtani tagolása... S így tovább. Takáts Gyula nyitását az ismerős lejtésű sort követően azonnal egyénivé teszi ez az oszlopfő-rózsza. Az „Elrepült...” kis szünete után ismét a legsajátabb jön: „Hová veszték a serlegek? / Hogyan koccintsak veletek, / e parlagi, vad reneszánsz / tűzén fölizzott pávák?” Benne járunk ezzel egy nagyon is meghatározott, nagyon *adott* világban, gyönyörűségeket is izzító rom-kertjében. Am az érzékletes motívumoknak nemcsak egyszerűsége van, ezért kötet általában a verskötet. Az *Éles pávakékbe* ezzel a kötetsszervező elemmel él („bír”?), ennek változatteremtő tényezőjét példázza. (Hiszen a kötetírás is lehet, feltehetően, költői szándék, átfogóbb.) Érdemes idézni ezt a verset számos jellemző mozzanataért. A nyitás nyugodt és zaklatott: „Hosszú árnyék vág a dombra...” A rácsattanó sor ismerőssége mögött már ott az elgondolkoztató, festői többlet, a térbeliség, ember és táj jellegzetes összemetszése: „Vállamon mintha jegyenye volna...” S ugyanígy, a személyesség jegye: „tartom kis préházak fölött”; és hirtelen a tágasabb kitekintés: „Domború lapján rajzolja a zöld.” A következő versszak azonban nem térbelien, nem rajzolgatósan tágit a körön; hanem magát a verset bontja ki egyszeriben: „Ilyen az ősz...” S a költemény kényes pontja mindig egy-egy ilyen hely. Ha visszazökken a természetfestésbe, akár érdektelenné is válhat a vers. Ha zaklatottságok következnek: hitelesek-e? Takáts Gyula érett teljességtudata híven, nagy erővel találja meg a jó folytatást: legközelebbi (elkoptatott kifejezéssel élve: kisvilág-szerű), érzékletes tapasztalataiból adagol. Három élményréteg sűrűsödik-gyűrődik máris a hat sorba: a versszándéké, a tájé és a belső ismeret anyagi valóságáé. Holott csak ennyi „történik”: ősz van, s valaki ott ül tájában. Ime, az említett folytatás az „ilyen az ősz”-re: „Poharam ívét / arany körökben lövi szét / a bor és éles pávakékbe / áll körül a világ-vége...” Igen jelentős költészet ez, mondom a továbbiak bevezetőjeként. Hiszen a lég-üveg-ital-szín-személy együttese számos átfedést s behelyettesítést tartalmaz, és ezek nyomán azonnal a költészet nagy szabadságának, a szabad változatgazdagságnak képzete keltődik bennünk; s a tört érdesség anyagszerű, a fénytöréssel rokon egyrészt, másfelől viszont a kiszámíthatatlanabb vilódzással tart kapcsolatot, amely – e folytonos benső változás egy ilyen őszi helyzetben – jószerivel kifejezhetetlen, hiszen a lényege épp a gyors változás. Mármost ebben ott a nagyobb azonosság, a „béke”; s ennek a kettőnek együttesét kell adnia a versnek, hogy hű kifejezésről beszélhessünk. De Takáts Gyula annyira ismeri a két végpontot (anyagát és célját), hogy ez iméntiek mesterfokú teljesítését meg is toldja azzal a többlettel, amely a nagy költészet terébe emeli őt (számos hely közül történetesen itt is): „... áll körül a világ-vége”, ismételjük, ahogy a körök egymásba gyűrűzését érzékeljük, „kéménnyel, hiddal és rajtuk át / meg is mutatja másik oldalát / csillaggal s újra másik háttal. / Azon is árnyék jegenyefákkal.” Nem az a szempont a főlemelő itt, hogy a költőnek gondja van a szálak elkötésére; ez kötelessége (vagy megkerülendő mozzanat). Hanem hogy a valódi költészet kegyelmét érezzük a jól megválasztott helyzet s elemek öntörvényűségéből, abból, ahogy ezek a dolgok azután már saját világukat élve hatnak. És a költészet hatása az, hogy saját világ, bensőleg-külsőleg esélyes egyéni „játék” lehetőségére mutat.

Érzékletesség és „elvontság” együttese is vonulnak ebben a kötetben. Példát hadd említek: ime, az *Attéve oly tájról* című vers. Nyitánya egyrészt geometrikus,

ám ugyanígy kövületes-természeti: „Egy borzolt fény hegyes átlóival / kagylók, halak fölötti éggel / sokszor már majd az asztalomba növe...” Összetettsége már-már bonthatatlan, és eredendő szerkezetnek mutatja a folyamatos szerveződést; fizikai éleket-szögeket érzékeltet, nagy, áttűnő és keresztültárt fényeket láttat. S akkor kiderül, hogy itt a vers induláshelyéről van szó; ott „örtornya tükrén gyémánt –”, s ennek „jelét alig olvashatod le...” S a folytatás mindjárt: „áttéve oly tájról a verset, / melynek nem volt s nem is lesz nyelve, / de zeng...” Miért borzongatnak meg ezek (s efféle) sorok? Igazán nem a belső műhely-elemzés iránti feltétlen belterjes vágy sarkall; hanem hogy érzem, amikor Takáts Gyula történetesen a vers születésének helyét kutatja, s onnét az utat, valami általánosabbat s mégis konkrétabbat mond: szól azokról a terekről, amelyeket egy-egy magyarázhatatlan pillanatunk tár körénk, s latolgatja ezek mibenlétét, viszonyítja tényüket az általunk ismerhető dolgokra, s ezek közül a vers ugyanolyan fontossággal emelhető ki (és ez lenyűgöző adományunk! a ragaszkodás, az elfogultság! ismereteinknek ez a jellege), mint bármi természeti tűnemény vagy való. És a kötet címére is pontosan utal ennek a versnek a zárása; s természetesen nem hevenyészetten kerül oda ilyesmi, hanem a Takáts Gyulát oly egyre többnek tartandó, oly nagy jelentőségű következtetés-sorok egyikével, levezetéssel: „... de zeng... S a legkisebben át is / valami szolítást emelve // hív...” Szép ez az „emelve”! Egyáltalán, öröm, ha akár költészetünknek is túl szokványos igehasználátát valami nem keresetten bizarr, de igaz mód szokatlan (s nem a modorrá, iskolává vált keresettség) tarkítja. „... hív – helyette szóljal –, mert kitárt / és ekképpen mindig feléd / sugározza nyers mértanából / élő és teljes leglényegét”. Mivel erről a versről úgy kezdtem írni, hogy szinte születőben lássam magam előtt, hamarabb írtam le a „mértan” szót, mint hogy a záradékban láttam volna, vagy felfigyeltem volna rá. Ezt az olvasói – s bizonyíthatatlan! becsületszóra elhiendő – érzetet hadd sorakoztassam a fogalmi szervesség és a belső versritmus emlegetett példáihoz. Takáts Gyula az anyag szervességét ekképp használja sugárzásra, lényeglátásra.

Hiszen ő maga írja, mily keveset ér, ha valami „kívülről fénylik, nem belül”; egyik versének címe is ez. Az olyan dal csak „konzervgulyás, birka helyett”. Akkor „hideg hegyekre” látni. Holott a hegyről is mi minden mondható; mennyire eleven geometriákkal! Íme (*Farkas helyett*): „Zöld rácsait átrendezi a hegy.” A rendező elv Takáts Gyulának alapeszméje. S ebbe a rendbe mind belefér a hordalék, a feltűndöklés, a termő természet hozadéka: „Az évszak is kezére játszik”, folytatja, „sárgára mossa át a permetet / és mész, kavics és csont csillámlik...” Mitológiát teremt a továbbiakkal? Aligha, ismét „csak” a tágasságot fokozná, képzetek eszközeivel is: „s jönnek a nagy hegyi gigászok...” Hátuk „teli szivacstól görnyed”. A derekas lucskosság képei sorakoznak, okker színekben: „Amott / csontig vágott sebet kapott / vályog falán a zsuppos bárka. / Alighogy áll a sárga árba.” Ha mások netán megtették is, itt fölfedezem magamnak – újra! – Takáts Gyula elemi erejű festőiségét. Ez az attribútuma természetesen adódik; ám részletezésénél figyelni kell az eleven pontosságra, mely nem a létrehozandó szerkezet vágyképéből indul, hanem a ténylegesen használható anyagot szervezi, mint korábban már láttuk. S nemcsak Egry József példája meghatározó; s említés sem csupán Maulbertschről történik (róla már pontos kettősséggel, tájfelfogásáról, elemek áttelepüléséről templom-egyekbe). A tájélmény és a kultúra-tapasztalás ciklusnyi költeményben tesz tanúságot Takáts Gyula világának egységről, s a részletek újabb s újabb feltárásáról. A rendező elv segíti ebben is.

„A végtelen szól, mindenből a végtelen...” S ennek a végtelennek oly elemi eszköze a versíró ceruza. Mi minden történik ezzel is! Ősz jöttén (*Versformák rajza fog*) „habos turzás a strand”, „elment a meztelen tündér”, és „a vershozó idő” jön kagylókkal, „az égerek és nádasok alatt”. (S a költő a szomszédos versben így helyezi magát ebbe a tájba: „Mint a remete, aki néha / kenyeret kap vagy paprikát...” Ilyen sorok idéződnek fel, sugallatuk miatt, ha kenyeret harapok mostanában erős zöldpaprikával. Ez sem esztétikai megítélés kategóriája; ám...?) S akkor, a Múza-versben: „Iszából fénylik és suhog / valami rejtett, ami most / kibontja minden ajtaját...”

A nagyon pontos révület hangjai ezek; a józan logikának korántsem mond ellent, gyakorlatilag is látható-láttató jelenet, hogy valaki-valami egyszerre minden ajtaján át érkezik; s így, hogy „kilép” (ama tündérek helyett!), „és bronzabb, mint a naspolják. / Füzetlapról versformák rajza fog / s kezembe adja azt a ceruzát.” De ez a ceruza, például az *E nagy családnak* imént idézni kezdett végtelenében, lényekkel valóban is nehezül: „Magunk is így...” (így szólunk, mint mindenből a végtelen), „...e nagy családnak / részei már, egy rövid átmenettel; / amíg lágyan kinőnek mind a szárnyak.” A lényeg egysége. S ekképp: „Megjöttek... Ceruzámra ülve / itt van a nagy zöldszárnyú szöcske. / Sarkantyúját feni... Mit kezd velem? / Szárnya alatt pihen a kezem...” Ugyanakkor: „Kertem óriás zöld kalitka / a szabad rácsok között szép látvány, / ahogy piros szöcskét vadászva / fű-dzsungelben kapkod a sok sármány.” Nem helyes már, nem elegendő, hogy Takáts Gyula „pannon lírájáról” szólunk. (Nem is mondtam ilyesmit.) Világirodalmi jellegeit a japánokkal, más ázsiaiakkal éppúgy visszhangoztathatja belső itélőképességünk (s filológiaiilag is! a ténylegebbes versszerveződés mikroelemzésével, ha kell), mint Európa bármely mediterrán költészetvilágának képviselőivel. Ám túl ezen: már aligha csak a napfény s a kö-történelem összevillanása gyújt itt szikrát, hanem a szavak oly keresése, amelynek minden az eszköze lehet, ami hitellel élhető, verssel igazolható. A nagy család költeménye is így végződik, látjuk: „szobámban egy nappali pávaszem / mind többször csak elém libeg. / Aztán eltűnik, de másnap újra / s van úgy, hogy zöld füzetem lepi meg...” (Itt a füzet színe zöld! A kimódolatlan szervesség mozzanata, érzem.) „...sötéten, s mintha szavakat keresne, / csápjával tapogat a versbe...” Miért mímelnénk összefoglalást, amikor a leglényegyet, szavakat kereső szemet idézve, megpróbáltuk részleteiben elmondani! S hogy mily tág az a kör, amelyből Takáts Gyula a teremtet világ véleményét (vagy az ember által valóságnak érzékelt valóságát) elfogadni vágyik, szaporítható példák igazolják. A kötet szép szerkesztésének is bizonyítéka, hogy a rokon-szomszédságok ily gyakoriak; a témák és kifejezési módok indázása hasonlóságot s tömérdek változatot egyképp mutat. A pávaszem mellett (az 5x4 című versben) ott egy gyík, mely a zörgő levél alól, a csillanó harmatba napozni jön ki éppen. A távol-keletiek bölcs derűje mutatkozik rendre ebben a legfontosabb távolokig kibontakozó és a legkellőbb közelekkben otthonos lírában. A színek hitele („Lüktet a torka, kék hasa...”), a világfelfogás méltányos méltósága, mindenkori érzékenysége („Alszik s tán rólam álmodik...”), a csekélynek látszó tárgyak figyelmes szemlélete és a kapcsolatok tudata megteremti azt a kontinuumot, amelytől – most már legyen többes szám! mert az én hibám, ha a bizonyítás hitelének bármi híja volna – nem akarunk, olvasói, elszakadni. Szükségünk van ezekre a tényekre (mert a líra: tények sajátos szövedéke), erre a meggyőződésre, hogy mindennek megvan afféle egysége, mint a szürke-kék előtti jeges-síma víztükörnek Takáts Gyula versében, hol is „fürdenek / a fák és Badacsony... / árnyékával érinti kezemet”. Ez a „kék hajó”, a dolgok valódi mása, a *Helyettük szóljal* lapjain a legigazabbak pontosságával halad, és szemünk hosszan, hosszan néz utána. Nézi róla. (*Szépirodalmi Könyvkiadó*)

„...elátkozva a Hatodik Napot...”

ZELK ZOLTÁN visszaemlékezése SÁRA SÁNDOR filmjében*

DOROSICI ALKONY, 1943

*A gödörben harminchárom halott.
És zuhant már a harmincnegyedik.
Mennyit temettünk! S két hónapja már!
rakhattuk volna föl, az egekig.*

*Így is odáig ért! szörnyű torony!
így is az égig ért, nem bírta már:
letántorgott a torony lépcsőin
és megjelent a sírnál Adonáj.*

*És felbődülve sírta az imát,
a pernyeszín, füstölő dallamot –
reszketve kavarogtak odalenn
a tifusz-rágta lábak és karok.*

*Mellét szaggatta, égő rongyait,
a földre hullt és úgy falta a sárt,
elátkozva a Hatodik Napot,
a Semmit hívta vissza, a Homályt.*

*Súghatták nekem rémült társaim:
„Egy örült kántor... öccsét temeti...”
jól tudtam én, hogy ő az: Adonáj!
s ki gödörbe hull, mind öccse neki.*

*Öccse, gyermeke s bűne minden itt,
minden, mi egykor elbocsájtott,
a tűz, a tetvek, a megfertezett
fanyarzöld szagú nyári alkonyok.*

*Gyökérbe, kőbe zúzva homlokát,
ezért hajlong a Szenvedés előtt,
ezért jajong, míg ajka oly kopár,
oly néma lesz, mint Teremtés előtt.*

*A szörnyű dalnak már csak füstje szállt
s egy vézna ágon az is fönnakadt,
s mi éreztük, a nyirkos rémület
a hirtelen csöndben bőrünkre tagy.*

*És megint szitkok, megint ütlegek,
– fölocsudtak megdermedt öreink –
megint a csontig sajgó mozdulat,
a sorvadt izmok rossz tánca megint.*

* A felvétel szabad előadásból készült, írott szöveg nélkül. A film utólag leírt teljes szövegét lényegi változtatás nélkül közöljük.

*A minden-mindegy bárgyú ritmusa.
De lapátunk már hegyeket dobált:
és zuhogott az egeken a hant –
és eltemették akkor Adonját.*

A munkaszolgálatot már 1940-ben föltalálták. Akkor nagyon rossznak látszott, de később visszanézve 1943-ból, 1944-ből, majálisnak tűnt! Én is csak azért beszélek róla, mert volt egy nagyon érdekes élményem.

Aszódra vonultam be, onnan a szomszédos Ikladra küldtek, ahol mikor 30 munkaszolgálatos összegyűlt, a főhadnagy rászólt egy bajuszos bakára: „No, Veres Péter vezesse ezeket az embereket a szállásukra!” – Veres Péter ránk nézett és azt mondta: „Jöjjenek utánam, emberek!”

A környezetemben lévő kereskedők, ügyvédek, ószeresek öt és tíz pengőöket dugdostak Veres Péter kezébe és az istennek se értették, hogy ez a paraszt baka miért nem fogadja el a pénzt? Mondtam nekik: azért, mert író. Ez, ez a bajuszos paraszt, ez egy író? Nem szűnt meg csodálkozásuk a többi napon sem, mikor esténként mindig beszólt az istállóba hozzám Veres Péter: „No, Zoltán, gyere menjünk sétálni!” – Emlékszem arra, sose ment a kondérhoz vacsoráért, egy negyedkiló szilvát és egy karéj kenyeret vacsoráztam. Amikor aztán beszállásoltak bennünket Aszódra és elmentünk a munkahelyünkre, Gyergyótölgyesre, ő állt őrséget hajnal óta a pályaudvaron és azt kérdezte tőlem: „Nincsen egy kis szalonnád, Zoltán?” – „Van.” – És elővettem egy félkilónyi szalonnát, amiből levágott egy ötdekás darabot.

Ezt ő meg is írta a Tükörben. Akkor néhány ismerősöm fölhívott telefonon: ugye nem igaz? Neki volt szalonnája és nem neked. Mondtam nekik, igaz, nekem volt egy félkiló szalonnám, Veres Péternek egy dekája se volt.

Ezt csak úgy előzményként mondtam el.

1942 januárjában újra behívtak munkaszolgálatra. Akkor is Aszódra, de onnan nem Ikladra, hanem a közeli Domony község egyik istállójába kerültem. Ott voltunk április elejéig, akkor bevagoníroztak minket és április 14-én megérkeztünk Csernigov városába.

Mit mondjak erről a városról? Nem volt olyan háza, amelyik ne mutatta volna a harcok nyomait. Megrázó látvány volt az egyik „házban” egy falon lógó zongora.

Minket egy laktanyába szállásoltak el. Elfelejtettem az elején megmondani, megmondom most, hogy velünk volt Pásztor Béla költő is, aki véletlenül csöppent közénk. Amikor a szerelvényünk még állt az aszódi állomáson, éppen négy új munkaszolgálatos érkezett, és mivel a századunknak 203 embere volt, holott valami szabály szerint 204-nek kellett lenni, gyorsan kiemelték a négy közül a megdöbbszent Pásztor Bélát és keménykalapostul, bársonygalléros télikabátban földobták közénk a marhavagonba.

Így került ő már első alkalommal a frontra. Már amennyire frontnak lehetett nevezni Csernigovot. A vezérkar hadiszállása volt ottan és nekünk se volt más munkánk, mint naponta elvonultunk a vezérkarra, ahol takarítottunk, tehát nem volt ránk semmi szükség, mert takarítottak ott a katonák azelőtt is.

Egy hónap után átvezényeltek minket Nyezsinszbe, ahol egy német élelmiszerosztalpnál dolgoztunk. Emlékszem a nyezsini vonulásokra. Mikor a századunk menetelt a munkahelyére, mindennap elmentünk egy kis park mellett, ahol Gogol mellszobra volt. Én mindig mélyen meghajoltam a szobor előtt. Ennyi a külön nyezsini emlékem, mert a többi emlék olyan zsúfolt, hogy elnyomja ezt a hónapot. Ekkor nem történt más, mint hogy elmentünk a német élelmiszerosztalphoz és ládákat rakosgattunk, kenyeret raktunk ki. Egyszer tűz ütött ki és a kenyerek meggyulladtak. Az égett kenyerek egy részét nekünk adták a német katonák. Milyen boldogok voltunk ezzel az égett kenyérrel! Csernigovból Kurszkba mentünk, ahol csak egy napot töltöttünk. Nem tetszett nekem Kurszk. Furcsa volt valami. És órák kellettek hozzá, amíg rájöttem, hogy mi az, ami furcsa... Nem voltak üzletek.

A közeli Tyim községet, amit az oroszok védtek, elfoglalta a német és a magyar hadsereg. Előnyomultak egészen Sztarij-Oszkolig. Akkor Tyimbe mentünk, ahonnan van egy nagyon szomorú emlékem.

Lehet, hogy ezt mások jelentéktelennek tartják, de én még mindig őrzöm az emlékezetemben és nagyon megrendítőnek tartom. Egy német vizsla állt az országút közepén. Halálos szomorúan nézett a messzibe. Valamelyik elesett német tisztnek lehetett a kuttyája. Hiába simogattuk, hiába szoltunk hozzá, nem reagált, csak állt és bámult a messzibe szomorúan.

Ez a Tyim község csak hamu és korom volt, mikor mi odaértünk. Egyetlen ép fadarab se maradt meg a faluból. Az árok szélén pihenőt tartottunk. Századparancsnok helyettesünk, Lukács zászlós kibontott magának egy kilós húskonzervet, elővett egy veknit és fölvágtá. És akkor valahonnan előkerült egy orosz asszony, ölében egy kisgyerekekkel, és a szoknyájába csimpaszkodott még egy három-négy évesnek látszó kislány. Kérőn odatartotta a markát Lukács elé. Mire a zászlós azt mondta neki: Menj és kérjél Sztálintól!

Ezt a Lukács zászlóst különböző kegyetlenkedései miatt öt évre elítélték 1945-ben. Én bevallom, nem azokért büntettem volna meg, hanem ezért, hogy ennek az ételért könyörgő asszonynak így válaszolt.

A Tyimből Sztarij-Oszkolba vezető útunk volt munkaszolgálatunk első legnagyobb menetelése. Hátizsákom volt még, sőt a hátizsák mellett egy Szegi Pál írótsamsától kapott lódenköpenyt is cipeltem. Úgy 15–20 kilométer után elhatároztam, hogy össze fogok esni, hátha akkor fölvesznek egy szekérre. Hogy mennyi volt ebben a szándékosság és mennyi volt az igazi fáradtság, nem tudnám megmondani, csak azt, hogy tényleg összeestem. Körém gyűltek a munkaszolgálatosok, hogy összeesett a Zelkovics. Erre egyszerűen csak megjelent a századparancsnokunk, akiről még később sokat szeretnék beszélni, mert nála jellegzetesebb, érdekes figurát nemigen ismertem életemben. És hallom, ahogy Guszti bácsi ahogy mi elneveztük a következőt mondja: „Kelj föl Zelkovits, kelj föl, ez rosszabb, mint az idegenlégio. Itt menni kell, vagy meghalni!” Mit tehettem, fölkeltem. A hátizsákomat rátettem egy szekérre, de később ledobták róla. Oda kellett mennem az országút közepére, a szekerek közé, fölvenni a poros hátizsákot. Nagynehezen bevánszorogtunk Sztarij-Oszkolba, ahol az első látvány a főutcán egy zöldarcú akasztott ember volt.

Most Guszti bácsiról szeretnék beszélni. Ludovikás tiszt volt hajdan, de sikkasztás miatt elbocsátották a hadseregből. Mint tartalékos főhadnagyt hívták be 1942-ben és így kapta meg a mi századunkat, mint parancsnok. Őt, mint hajdani katonát egy kicsit bántotta és sértette a dolog, hogy munkaszolgálatos századnak a parancsnoka.

Időnként végignézett rajtunk és azt mondta: „Mi vagyok én, tűzoltóparancsnok?” Viszont azt is meg kell mondanom, hogy neki köszönheti kétszáz ember az életét. Illetve annyi nem, mert harminc-negyvenen elpusztultak flekktifuszban, de erről ő nem tehet. Soha századnak Ukrajnában olyan emberséges dolga nem volt, mint a Guszti bácsi századának, mint a mienknek. Rendesen kaptunk ételmet, de szerette a katonásdit.

Annyira szerette, hogy a postát is kiosztotta. De hogyan? A legtöbb század nem írhatott haza és nem kaphatott hazulról levelet. Mi minden héten egyszer kaptunk egy tábori lapot, amit vigyázállásban kellett átvinni, szabályos hátraarcot csinálni, mert ha nem, akkor Guszti bácsi ezt háromszor megismételtette.

Egyik nap, amikor napos voltam és éppen postaosztás volt, odasodródtam a postára várakozó munkaszolgálatosokhoz. Guszti bácsi észrevette és azt kérdezte: „Mondja, Zelkovits, megér magának egy hazai posta két órai kikötést?” „Megér, főhadnagy úr!” – feleltem és felelhettem nyugodtan, mert már volt ilyen esetem.

Átmentem a szomszéd körletbe, ahol meglátogattam Révész Ferencet, aki a föl-szabadulás után több évtizeden át a Szabó Ervin könyvtár igazgatója volt. Akkor egy szomszédos, orosz rossz sorsú században szolgált. Távozásomat észrevette Horváth törzsőrmester és másnap kihallgatáson kellett jelentkeznem. A kihallgatáson odajön elébem Eckl Gusztáv, én tisztelgek és azt mondom:

- Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, kihallgatásra megjelentem.
- Miért?

– Engedély nélkül átmentem a szomszéd körletbe.
 – Orbán! – kiabálta Guszti bácsi – Két óra kikötés! Megértette!?
 Meg. Másnap reggel újból jelentkeztem:
 – Főhadnagy úr, alázatosan jelentem, a büntetést kitöltöttem.
 – Ha még egyszer megtörténik, akkor négy órát fogom kiköttezni! Meg fog feketedni, érti!?

Szó se volt arról, hogy kikötöttek volna. Mindennap elrendelte három-négy munkaszolgálatos kikötését. Soha senkit ebben a században ki nem kötöttek. Így szerette ő a szigorú katonásdit játszani.

Akármilyen elnéző volt és emberséges, azt nagyon komolyan vette, hogy a munkát elvégezzük. Engem egyik nap a legrosszabb munkára küldtek, szénporlapátolásra. Augusztus elején, iszonyú kánikulában, az izzadt testre rátapadt a szénpor, amit alig lehetett lemosni. Meg akartam szököni a munkáról, de ezt Guszti bácsi észrevette és azt mondta, hogy munka után jelentkezzek nála. A fiúk azt jósolták, hogy kapok huszonötöt a fenekemre, de nem így történt. Elmentem Guszti bácsi szállására, ahol ő azzal fogadott engem: „Ha még egyszer észreveszem, hogy viszolyog a munkától, saját kezűleg huszonötöt verek a fenekére, úgy ahogy az a Krédóban meg van írva! Pihenj!”

Utána barátságos beszélgetésbe kezdett, majd azt mondta, kísérem el egy kicsit sétára. Elmentünk a város szélére, ahol ő bevallotta nekem, hogy angolbarát. Ha egy magyar királyi főhadnagy nekem, a zsidó munkaszolgálatosnak bevallja, hogy angolbarát, akkor én be merem vallani neki, hogy én meg oroszbarát vagyok. Erre ő azt mondta: „Ha majd elkapnak minket a ruszók, és magát kiherélik, akkor meg fogom kérdezni, hogy milyen barát...”

Még valamit Guszti bácsiról, hogy el ne felejtsem. Rögtön amikor megérkeztünk Csernigovba, átutazott Kijevbe, ahol fölszedett egy húszéves táncosnőt. Amíg Guszti bácsi a Szovjetunióban volt, mint munkaszolgálatos parancsnok – sajnos csak egy évig, mert majd elmondom, miért váltották le –, addig folyton magával cipelte ezt a kis táncosnőt.

Néha olyan volt a mi menetelésünk, mint egy Howard regény fejezete. Elöl egy bricska, benne egy 130 kilós vérmes főhadnagy, mellette egy 20 éves lány, utána kétszáz, csontra fogyott zsidó, a zsidók mögött meg jönnek a szekerek.

Sztarij-Oszkolban a munkánk annyi volt, hogy minden reggel hatkor sorakoztunk. Hétre kimentünk az „elő-hoz” a pályaudvarra, ahol kiraktuk a liszteszsákokat, a cukroszsákokat, az élelmiszerládákat és gyakran a fegyveresládákat is. Pásztor Béla ügyes mesét talált ki. Azt hitette el, nemcsak a munkaszolgálatosokkal, hanem a kerettel is, hogy a feleségének van egy tábornok nagybátyja, aki elintézi, hogy a század három hónap múlva leszereljen a kerettel együtt. Így aztán Pásztor Bélának három hónapig nem kellett kivonulni munkára, sőt külön ételekkel etették. Mikor aztán három hónap eltelt, és kiderült, hogy egy szó sem igaz, Pásztor Bélának is ki kellett vonulni munkára.

Valahogy ezt megérezték a keretlegények. Nem a mi keretlegényeink, azok minket nem bántottak, mert Guszti bácsi keretlegényei nem ütöttek sohasem, hanem az „elő”-nál annál jobban vertek minket. Ott tehetetlenek voltak a mi keretlegényeink, mert egy-egy szakasszal egy keretlegény jött ki velünk. Az nem tudott beleszólni abba, hogy az előnél dolgozó katonák bottal, husánggal, pofonnal, rúgással bántalmazták folyton a munkaszolgálatosokat. Ez napirenden volt, ez állandó volt. Ez hozzátartozott az élethez... Ez éppen olyan volt, mint az ebédosztás. Épp olyan volt, mint a reggeli sorakozó. Tudomásul kellett venni, hogy minket naponta vernek. Pásztor Béla ezt nem tudta. És ezt megérezték a katonák. És kiszúrták maguknak Pásztor Bélát. És rettenetesen megverték többször is. Úgy hogy alkonyatkor hazafelé jövet megőrült. A szemem láttára megőrült! Földobta magát a levegőbe, lezuhant a földre, fölugrott, öklét rázta az égre és elkezdett ordítani, hogy: „Láttad, megütöttem az Istent, megütöttem az Istent!” Aztán nem volt más menekvése, beteget jelentett.

Beutaltatta magát a Novij-Oszkol-i kórházba, ahonnan jöttek még hírek róla, többek között az, hogy ápoló lett belőle, de a visszavonuláskor eltűnt és azóta semmi

hír nincs róla, hogy kivégezték, vagy fogságba került, hogy odaégett. Hogy mi történt vele, azt soha ember nem fogja megtudni. Nem volt nagy költő, de finom, nemes hangú költő volt. Legjobb versét odakint írta „Éhség” címmel. Ezt a verset még kivételezett korában nekünk úgy kellett meghallgatnunk, hogy fölsorakozott a század, némán álltunk, a velünk szemben álló Pásztor Béla fölolvasta a költeményét. Sajnos, nem adta ide nekem ezt a verset megőrzésre, mert akkor közé tehettem volna, így örökre elveszett ez az érzésem szerint legszebb Pásztor Béla vers.

Ezután jött egy kis menekülés.

Volt a századunkban egy fiú, aki a pályaudvaron összetalálkozott egy Szalai nevű zászlóssal. Együtt voltak önkéntesek valamikor. Ez a zászlós most ruhaszertárnál dolgozott. Azt kérdezte: „Mit segíthetek rajtad?” „Vigyél be a ruhaszertárba dolgozni.” – „Jó. Írd föl tíz legjobb barátod nevét és kikérünk a századtól titeket munkára.”

Másnap megjött a kikérés. Tizenegyen átvonultunk a ruhaszertárba, ahol katonaruhába öltöztünk, persze öv nélkül, de bakancsot is kaptunk. Éppen ránk fért már. Akkor már hét hónapja nyúttuk a saját ruhánkat, a saját cipőnket. Rongyosak voltunk. Cérnában lógott rajtunk a ruha. Ott végre emberibb körülmények közé kerültünk. Egy szobanagyságú teremben, priccseken aludtunk, és nagyon emberséges volt az ottani parancsnok is, egy Bártfai nevű százados. Annyira emberséges volt, hogy amikor a frontról, a Dontól, vételezni jöttek és a vételezők közt volt egy teljesen rongyos zsidó munkaszolgálatos, azt mondta nekem Bártfai: „Te, lopjál ennek a szegény zsidónak valamit.”

Nem azt mondta adjál, azt: lopjál. Erre én loptam egy pár bőrkesztyűt, loptam egy jeget alsónadrágot és loptam egy bakancsot. Félek, hogy a bakancsot észrevették rajta a Donnál és lehúzták róla. Dehát ezt persze nem tudom.

De nem tartott örökké ez az aranyélet, mert Bártfait leváltották és egy Badacsonyi nevű százados került oda, akivel akkor még különösebb baj nem volt, csak az, hogy goromba volt és minden második szava az volt, hogy „tudja a fene”.

Sorakozóba állított minket, beszédet tartott, bemutatkozott és azt mondta: „Ide hallgassanak emberek, tudja a fene... aki énnálam szolgál, tudja a fene... aki nem végzi el a munkáját, tudja a fene...”

Ez így ment egy félórán át.

Egyszer „megtalpaltatott” egy munkaszolgálatost, egy másiknak pedig huszonötöt veretett a fenekére. Ez mind nem volt olyan nagy tragédia azért, mert a kosztunk elég jó volt.

Itt volt nekem egy őrangyalom, egy Varga nevű tizedes. Elfelejtettem mondani, hogy november elején mind a két lábamon annyira megfájdult a sípcsontom, hogy nem tudtam járni. Két munkaszolgálatos karján elmentem a Sztarij-Oszkol-i katonatorvoshoz, aki rámnézett és azt mondta, hogy szimulánsnak nem adok semmiféle engedélyt. Visszavonszoltam magamat, s Varga tizedes intézte el azt, hogy amikor a többiek dolgozni mennek, én a priccse tetején fekhetek. Eljött a karácsony, amikor Varga tizedes az ölében bevitt engem a maga kis kamrájába, ahol egyszál gyertya égett. Az asztalon volt egy féldeci rum, öt-hat keksz, öt-hat kockacukor. Együtt énekeltük, hogy „Mennyből az angyal...”

Valóban angyal volt. Angyal volt később is, mert amikor elérkezett a visszavonulás ideje, akkor mi vonaton mehettünk, mert a ruhaszertár anyagát kísértük. Jellemző volt erre a Badacsonyi nevű századosra, aki sportember volt, hogy nem a botosokat és a börtalpakat rakatta fel a vagonokba, hanem a síléceket.

Itt elfelejtettem valamit megmondani, ami nagyon lényeges. December elején már hozták be a magyar katonákat a Sztarij-Oszkol-i kórházba teljesen megfagyott lábakkal. Jártam is a kórházban egyszer-kétszer és láttam, hogy néznek ki azok a szerencsétlen magyar parasztok. Ugyanakkor a mi ruhaszertárunk öt-hatezer botossal volt megrakva, de soha egyetlen egy sem került ki a frontra ezek közül. Egy színházterem volt megrakva börtalpakkal, ugyanakkor a magyar katonák, bakák lábáról lefagyott a bakancs. A magyar bakancs arra volt jó, hogy megfagyjon benne a láb. Nem tudom miért, de olyan furcsa szerkezet volt ez a bakancs, akár csak az olaszoké. Az olasz

katonák azt csinálták, őket is láttam, hogy ketté tépték a köpenyüket és abból csavartak cipő-alkalmatosságot a lábukra.

Különbén hadd mondjam el az olaszokról, hogy mindig azt mondták Mussoliniről, hogy „granda besztia”. És „csencsöltek”: fegyvereket, puskagolyókat, géppisztolyokat adtak el a partizánoknak pálinkáért. Jó katonák voltak!

Jött a mi visszavonulásunk, amikor vonattal Lavocsnijig kellett mennünk. Mi azt hittük, buta ábrándozással, hogy Budapestig megyünk.

A rend az volt, ha állt a vonat valahol nyílt pályán, akkor a munkaszolgálatosok közül egynek mindig szolgálatot kellett tartani. Vagyis nekem fegyverrel a vállamon négy órát kellett állni a töltésen, vadon pusztaságban. Mit tudta a partizán, hogy az a fegyveres ember egy zsidó munkaszolgálatos és nem katona? Minden ilyen éjszakai posztolás, minden harmadik éjszaka került sor rám, pokoli szenvedés volt.

Végül is megérkeztünk Lavocsniba, ahol hirtelen-váratlan leszállítottak minket a vonatról. Ott maradt a vagonban a télikabátom, amit Irén utánam küldött decemberben, Sztarij-Oszkolba.

A visszavonulásnál, köztudomású, hogy magyar bakák ezrei és ezrei pusztultak el, hősivatagokban megfagyva, lassan, alacsonyan szálló raták sortüzétől. Nekünk a ruhaszertárban szerencsénk volt. Badacsonyi százados jelenléte ellenére egészen a magyar határig, Lavocsnijig vonaton tettük meg az utat. Igaz, hogy tíz-tizenkét napos utazás volt ez, de mégsem kellett a hómezőn gyalogolni. Amikor megérkeztünk Lavocsniba, akkor jött az első nagy kiábrándulás, szomorúság. Kiderült, hogy a szerelvény a katonákkal valóban hazamegy Budapestre, de minket munkaszolgálatosokat visszairányítanak Ukrajnába. Egyenként kellett bevonulnunk egy tiszt bizottság elé, ahol az egyik tiszt ránézett a lábamra és azt kérdezte:

– Honnan van a bakancsod?

Mondtam, Bártfai százados úrtól kaptam a ruhaszertárból.

– Nem igaz! – szólalt meg erre Badacsonyi százados – Egy sebesült honvéd lábáról húzta le.

Erre a tiszt azt mondta egy ott álló szakaszvezetőnek:

– Vigye ki és húzza le a lábáról a bakancsot!

Éjfél lehetett. Hátamban a puskacsővel elindultunk a rampán. Én azt vártam, hogy eldördül a fegyver és be van fejezve minden. De nem. Megúsztam azzal, hogy januári hidegben meztláb, egy kapcában álltam ott.

Akkor jött megint az én őrangyalom, Varga tizedes, aki egy kopott bakancsot szerzett nekem és a vagonban maradt télikabátom helyett egy eléggé szakadozott, de valami meleget mégiscsak adó télikabátot.

Most hadd mondjam el még, amit kifelejtettem, hogy a visszavonulásnál Vorozsban légitámadás érte a pályaudvart. Égett egy német löszervagon. Láttam is másnap benne két macskányira zsugorodott, megszenesedett német katonát. A fiúk leugráltak, hogy meneküljenek a pályaudvarról. Mint mondtam, annyira fájt a két sípcsontom, hogy nem tudtam két hónap óta járni. Őlükben vittek magukkal, körülbelül egy kilométernyi távolságra, ahol lefeküdtünk a hóba. A szovjet gépek rajokban vissza- és visszatértek, órákon át, úgy hogy mi órákon át feküdtünk a hóban. És az isten tudná megmondani, hogy miféle csoda volt ez, de amikor fölálltam, megszűnt a lábfájásom. Nem kellett segítség, szépen, nyugodtan tudtam járni, ha kell, futni is tudtam volna. Két hónapos lábfájásom szűnt meg attól, hogy óráig feküdtem a hóban.

Ekkor minket tizenegyünket vonatra ültettek és elküldtek Kijevbe, ahol egy Bagolyvár nevű laktanyába kerültünk, hogy az oroszok is Bagolyvárnak hívták-e, vagy csak a magyar hadsereg nevezte el így, azt nem tudom. A lényeg az, hogy három-négyezer, Dontól visszamenekült honvéd volt ebben a laktanyában, és úgy bántak velük a frontmögötti tiszturak, akik soha puskaport sem szagoltak, mint a kapcájukkal.

Folyton azt vetették a szemükre, hogy gyávák, megfutamodtak, hogy megijedtek

a ruszkiaktól. És egész nap gyakoroltatták őket! „Feküdj! Föl! Feküdj! Föl! Feküdj! Föl! Vigyázz! Menetelj!” Csináltatták ezt azokkal az emberekkel, akik 2000 kilométert vánszorogtak a Dontól Kijevig, küzdve a fagyhalállal és az éhséggel.

Az éhség. A mi beosztásunk az volt, hogy a kondérok mellett krumplit pucolunk és fát vágunk. Nem volt olyan nap, hogy hatvan-hetven katona ne maradjon étel nélkül. Mindennap megtörtént, hogy kifogyott a kondérból az étel és hatvan-hetven szerencsétlen ott állt üres csajkával és hiába morgott, hiába zúgolódott. Épp úgy éhezett, mint mi, mert persze mi sem kaptunk ilyenkor enni.

Ezután a kijevi kiruccanás után visszakerültem Guszti bácsi századához, egy Turcsinka nevű községbe, ott megint az „elő”-nál dolgoztunk. Sajnos, ott tört ki a flekktífusz. Én negyvened magammal feküdtem egy iskola termében, ugyanazok a tetvek mászkáltak rajtam, mint a többiekben. Mind a harminckilenc megkapta a flekktífuszt, én nem.

Hadd szóljak itt egy nagyon bátor és hős emberről: keresztnevét sajnos nem tudom, csak a vezetéknevét: Krebsz tizedes. A környék falvait járta, túrót, tejfölt, vaját, tejet gyűjtött a flekktífuszos zsidóknak. Bement az iskolaterembe hozzájuk, ápolta őket, ott aludt velük. Ő is megkapta a flekktífuszt és meghalt. Felesége és két gyermek maradt utána. Nagyon fogadkoztak az életbenmaradt munkaszolgálatosok, hogy majd a Krebsz tizedes családját támogatni fogják. De hogy megtörtént-e, azt nem tudom, mert amikor én 1944-ben hazakerültem, koldus voltam, nem gondolhattam ilyesmire.

Akkor egy hónapig Turcsinkán dolgoztunk és elvezényeltek bennünket aknaszedésre, amitől Guszti bácsi jobban félt, mint mi.

Dorosici községben pihenőt tartottunk és kiderült, hogy Dorosiciben van a flekktífuszos zsidók kórháza. Értsünk ezalatt egy kolhoz, tele pajtákkal, istállókkal, amelyekben néhány szál szalmán fekszik 2000 halálos beteg ember. Guszti bácsi nagyon szerette a pénzt. Egy zászlós, civilben gyógyszerész, volt a kórház parancsnoka. Guszti bácsi el tudta intézni, hogy ne menjünk ki az aknamezőre, hanem a mi századunk legyen a kórháznak az ellátó százada.

Az én számomra ez azt jelentette, hogy harminc napon át, mindennap gödröt ástam, amibe harminc-negyven meztelen holttestet dobáltak be a szemem láttára. És bizony, ilyen munka mellett is, pihenőben a zsebembe nyúltam, kivettem a darabka kenyeret és elkezdtem rágni. Nem tehetett mást az ember.

Eljött az az este, amikor fölgyújtották a kórházat. Minden pajtát, minden fészert fölgyújtottak. Előbb beszögezték, aztán fölgyújtották. Hogy kik voltak a tettesek, azt pontosan nem tudhatom. Azt tudom, hogy egy Dalos nevű emberrel, aki a kispesti hitközség jegyzője volt – később ő is meghalt flekktífuszban – álltunk egymás mellett és a bibliai mondást mormogta: „Ki tűz által, ki víz által, ki tűz által, ki víz által...” Aki munkaszolgálatos beteg ki tudott menekülni a leszögezett pajtából, azt gépfegyverrel lelőtték.

AMIKOR

*Amikor beszögezték
s rámgyújtották a pajtát,
amikor amikor
elszenesedett lábbal,
égő hajjal futottam,
amikor amikor
álmaim hamuját a
szél utánam sodorta,
amikor amikor
tankok dörögtek rajtam
s zörögtek átokhajtott
szekerek, amikor
tarkómat golyó túrta,*

és dobtak a gödörbe,
 amikor amikor
 az útszéli kereszten
 félkariú Krisztus csüngött,
 jobb karja lent a porban,
 mint végtelen legyintés,
 amikor amikor
 fűszál lettem, s ha fűszál,
 hát akkor cirpelés is,
 amikor amikor
 voltam csodálkozó gyík,
 s ha gyík, akkor patak,
 amikor vakmerően,
 dögszagú földbe búva
 sziklák és gyökerek közt
 Zuglóig elcsobogtam,
 mert I! mert I! mert I! mert
 csak Itt lehetek Itthon!
 csak I! csak I! Csak Itt!

Aki csikorgó szemmel
 nézi hatvannyolc évem,
 ha tudja is mit mondok,
 mégse tudja mit mondok,
 dehát nem néki mondom,
 én már önékik mondom,
 mondom két fértiarcú
 vigyázó angyalomnak:
 Kovács örvezetőnek
 és Varga tizedesnek,
 kik lángokból kiteptek,
 tankok alól kihúztak,
 gödörből kikapartak,
 kik tették, legyenek fűszál,
 öltözzem cirpelésbe,
 kik tették, hogy lehessenek
 gyík és bűvópatak – – –

de jó volt ülni velük
 asztalhoz kézszorítva,
 előbb csak kézmeleggel,
 aztán már szólni szóval
 arról ami ott akkor,
 amikor amikor.

A flekktífuszból felgyógyult munkaszolgálatosokat két hónapos pihenőre küldték a vihovi erdőbe. Én ugyan nem estem át flekktífuszon, de én is odakerültem a századdal együtt. Az erdőben egy tisztáson íróasztal mellett ült egy cvikkeres főhadnagy, vette föl a nacionálénkat. Zé betűs lévén tudtam, hogy utolsó vagyok. Azon spekuláltam, hogy mit fogok mondani, ha megkérdezi a foglalkozásomat. Ha azt mondom, hogy író vagyok, talán feláll és fenéken rúg. Végül is rám került a sor. Mondtam, hogy Zelkovits Zoltán, mondtam anyám, apám nevét. Megmondtam, hogy 1906. december 18-án születtem. Foglalkozásom, kicsúszott a számon: író. Erre ő letette a töltőtollát, le a cvikkerét és azt kérdezte:

- Zelk néven, ugye?
- Igen – mondtam.
- Nincsenek magánál versek, mert az ember a fronton semmi rendes olvasni-valóhoz nem juthat hozzá!

Azután bevonultunk az erdőbe, ahol pihenő ugyan várt ránk két hónapig, de semmiféle szállás nem. Nem volt se bódé, se istálló, semmi. Ott az erdőben kellett hálunk. És este hallom, hogy a Teleki-téri ószeresek és Rákóczi úti kereskedők mondják egymásnak: Mit szoltok ehhez a Zelkovitshez! Hogy kiugrott ez az „outsider”!

Az outsider Zelkovitsot másnap reggel kereste Kolozsi főhadnagy csicskása. „A főhadnagy úr parancsára, velem jön.” Másfél kilométert meneteltünk, megérkeztünk Kolozsi szállására, egy kétszobás ukrán parasztházba, ahol kezet fogott velem, asztalhoz ültetett, és azt mondta: „Idehallgasson Zelk Zoltán, én tudom, hogy maga éhes, tudnék adni enni magának, de nem adok, mert el se tudnák képzelni, hogy ez a viszony más legyen, mint korrupció, egy magyar királyi főhadnagy és egy zsidó munkaszolgálatos között. Ott van viszont az a tál málna az asztalon, az nem kincstári, azt a legényem szedte, azt egye meg nyugodtan, én nem dohányzom, de az asztalfiókban van egy százas csomagolású honvéd, amikor kedve van, gyújtson rá.”

Heteken át az volt a beosztásom, hogy Kolozsi reggel levetített magához, délig ott tartott. Móríc Zsigmondról kellett beszélgetnünk, Németh Lászlóról, Veres Péterről, Illyés Gyuláról. Különben a nemrég meghalt Kovács Imrének unokatestvére volt, akinél csak azt nehezményezte, hogy szerinte túl baloldali. A szíve fölött a fronton Veres Péter és Németh László fényképét hordta. Antiszemita volt és németbarát. Ezt ő megmondta nekem.

Jött egy rettenetes nagy eső egyszer este, reggelig zuhogott, mi bőrig, sőt csontig áztunk az erdőben. Akkor feljött Kolozsi és én vigyázt kiáltottam, mire föltápáskodott 3000 csontváz. Kolozsi mosolyogva azt mondta:

– No csak az antimilitarista költő! Mondja Zelk, mit adott volna öt évvel ezelőtt egy utazásért a Szovjetunióba?

Utána azt mondta:

– Fölajánlom a költőnek az istállómat, hozza magával a legjobb barátait!

Tizen, köztük Gáti Józseffel, a Nemzeti Színház színészével, bevonultunk Kolozsi istállójába. Csodálatos „kégli” volt!

Verseken éltünk akkor.

Vörösmarty, Ady, Babits verse volt vacsoránk.

*Másfélóra menetelés,
persze dalolva, mert dalolni kellett,
még ha magunk koporsója mögött,
még akkor is dalolva mentünk volna,
mert ha muszájra kell dalolni,
hát akkor dalolni muszáj,
ha mégsem, úgy járhat az ember
mint Gáti József, a színész,
ő is velünk volt akkor és
két olyan pimasz vastag pofont kapott,
ma is hallom a hitvány csattanást,
most is látom, ahogy
gurul, gurul szegény Jóskánk feje,
és anyja kapujáig meg sem áll.*

*Zsákolás, lőszerrakodás,
benzines hordók görgetése
s mi minden hajsza munka még ahhoz,
hogy mi is megnyerni segítsük,
hogy velünk is csak elveszítsük,
hogy végül megnyerjük a háborút.*

*Este aztán megkövült trágyán,
tőrekkel meghintett tavalyi trágyán,*

*a zsibbadtság takarója alatt:
 Kezdd el Jóska! mert mégis csak nyakán
 maradt feje, bár örökkön gurul,
 amíg síkság a síkság, amíg anyja
 küszöbére nem koppan,
 gurul, koppan, mégis nyakán
 és szája van, és szája teli verssel,
 „Az emberfaj sárkány-fog vetemény”,
 és „Lesz még egyszer ünnep a világon”,
 s „A nagy Nyíl kilövi alóla
 Kegyelmed egy-egy szép lovát”,
 s „Hé, emberek! Fogjátok és vigyétek
 ezt a zsidót!”*

*Horkolt az ékszerész,
 az ügyvéd is lassúdva szuszogott,
 de a tanár és a zuglói költő
 és a színész, aki hirdetve mondta
 Babits parancsnál, rendeletnél
 fennebb rendeletét, parancsát,
 ők hárman ha aludni vágytak,
 úgy vágyták, hogy bár gyomrában a Cetnek,
 aki „vért, zsirt, epét okádva”,
 talán őket is majd partra okádja.*

(A lenyakazott színész)

Az egyik fiú elmondta Kolozsinak, hogy egy cipőgyáros Sztarij Oszkolban megfagyott és úgy halt meg. Erre Kolozsi rámnézett és azt mondta: „Nem baj, inkább egy költő menjen haza, mint egy gyáros.” Úgy hogy a meggyőződéseire ellenére én csak szépet és jót tudok mondani és gondolni Kolozsiról. A munkaszolgálatosok között a gazdagabbak, mert volt köztünk néhány nagyon gazdag: egy kispesti ékszerész, egy textil nagykereskedő, arra akartak rávenni engem, kérjem meg Kolozsit, hogy egymillió pengőért, amit a családjának átutalnának Budapesten, szereltesse le a századot. Mondtam nekik, hogy ez örökség, a főhadnagynak nincsen módja erre. „Dehogyan nincsen – mondták –, ha akarja, meg tudja csinálni.”

Egyszer megkérdeztem Kolozsit: „Főhadnagy úr, mit tenne, ha azt kérnék, hogy egymillió forintért szereltesen le egy századot?” – „Hadbírótság elé állítanám az illetőt!”

Amikor ezt elmondtam a munkaszolgálatosoknak, éppen úgy nem értették, mint azt, hogy Veres Péter miért nem fogadta el az öt meg a tíz pengősokeket.

Hogy mi volt a bonozás? Hadd mondjam el. 100 pengős vagy 200 pengős értékű bont adok én egy keretlegénynek. Azt hazaküldi Budapestre, és a felesége elmegy a munkaszolgálatos anyjához vagy feleségéhez és megkapja a 100 vagy 200 pengőt. Ezért a munkaszolgálatos kedvezményeket kap a keretlegénytől, munkában is megélelmezésben is.

És mi volt a legjobb étel, amit életemben ettem, arra nagyon, nagyon emlékszem! Lekváros tészta volt vacsorára, kondérban. Méreieik cukros mákot szereztek, azt ráhintettük a lekváros tészta. Hát olyan jót én nem fogok még egyszer enni életemben, mint amilyen az volt. Persze, ott is elmúltak a szép napok, e századot továbbvezényelték. Ez életem legnagyobb, leghosszabb menetelése, 60 kilométert mentünk egyfolytában reggeltől-estig. Egy fiú azt mondta nekem: „Itt van egy tabletta, ha ezt beveszed, akkor reggelre sűrű szívdobogásod lesz. Menjünk orvoshoz. Utaltasuk be magunkat kórházba.”

Este lenyeltem a tablettát, de nem értem be vele, félóránként kimentem a folyosóra és tornáztam. És reggelig nem aludtam. És olyan volt a szívverésem valóban, hogy az engem megvizsgáló orvos azt mondta: „Épp ideje volna már magukat hazakereszteni!” Beutalt a sepetovkai kórházba, ahol huszonnégy óra alatt megszűnt a szív-

dobogásunk és kirakott minket az orvosszázados, aki különben is durva, goromba ember volt.

És vissza kellett volna mennünk a századhoz.

A kórház kertjében munkaszolgálatosok dolgoztak. Megkérdeztem tőlük, hogy ki a századparancsnokuk? Azt mondták:

– Juhász Attila.

– A sportoló Juhász Attila?

– Igen!

– Akkor fiúk, szaladjatok el, valaki szaladjon el és mondja meg neki, hogy itt van a Zé az MTE-ből!

Juhász Attila lóhalálában odafutott, meglát engem és azt mondja:

– Maga nem Zé! Maga a Zé-nek a bátyja és folyton szidott engem!

– Én nem a százados urat szidtam, hanem a játékvezetőt.

– Hát jól van, jól van. Mit tehetek magáért?

– Hallottam, hogy a század hazamegy egy hónapon belül. Tessék engem fölvenni a századba.

– Nem tehetem, mert teljes a létszám, de van itt a városban egy másik század a repülőtér mellett, ők csak száznolcvanvan vannak. Menjen el a főhadnagy úrhoz, mondja meg, hogy én küldtem, hogy vegye föl. Az a század is hazamegy.

Elmentem a repülőtér melletti századhoz, jelentkeztem a főhadnagynál, megmondtam, hogy Juhász Attila százados úr küldött. Azt mondta: „Maradj itt, fiam!” – Így kerültem be egy olyan századba, a 101/34-be, amelyik ha akkor még nem is, de 1944 januárjában valóban hazajött.

1944 januárjában megérkeztünk a mohácsi karanténba. Egyhónapos karantén volt, utána haza, Budapestre! Azt hittem, hogy befejeztem a háborút. De hamar kiderült, hogy nem. Rá hat hétre megint egy sasbehívót kaptam.

Akkor Jászberénybe, nem Aszódra. Jászberényből Mizsepusztára. Ott találkoztam Kellér Andorral, Karinthy Ferencsel, Somlyó Györggyel. Nem tudom, ők milyen szerencsével úszták meg, de hazakerültek Mizsepusztáról. Én bekerültem egy századba, amelyik Mátradereszkére, a téglagyárba volt beosztva, majd tíz embert kért a recski ércbánya. Persze, amilyen az én sorsom, én a tíz között voltam. Aztán kiderült, hogy mégis szerencsém volt, mert csak két napig dolgoztam a bányamélyben furikolva. Akkor jöttem rá, furikolás közben, görnyedten, hogy a bányászt nem lehet megfizetni. Két emberfajta van, akit nem lehet megfizetni: a költőt és bányászt.

A versnek nincs pénzzel fölmérhető értéke. A bányász munkáját se lehet pénzzel fölmérni.

Két nap múlva a vitlához kerültem. Ez egy csillefelvonó, amit egy Lajtos nevű ember kezelt, és a csillét egy lóval, vak lóval, egy Bár nevű napszámos húzta tovább. Ez a Bár rendkívül okos és kíváncsi természetű ember volt. Mikor megérkezett a csilleért, mindig tíz percig lefeküdt mellém a fővénybe. Érdekes módon a bányában bokaig erő fővény volt. És faggatott arról, hogy mi a különbség a líra és a próza között, és hogy minden vers egyforma vagy különböző formák vannak? És hogy véletlenül csinálja a költő vagy tudatosan csinálja? Milyen a színház belülről? Milyen egy színpad? Milyen a nézőtér? És mindennap hozott nekem hol egy almát, hol egy paradicsomot.

Egyszer megbetegedtem és három napig feküdtem lázasan, azalatt más dolgozott helyettem. Lajtos azt mondta Bárnak: „Ez az ember jobban dolgozik, mint a költő.” „Lehet, – felelte Bár – de a költő jobban tud mesélni.”

Mesélő készségemnek köszönhettem, hogy visszakerültem ebbe a „munkakörbe”, ahol csak mesélnem kellett inkább.

Egy nap arról beszélgettünk Bárral, hogy mikor érkeznek meg az oroszok Magyarországra. Én azt mondtam neki, hogy karácsonyra itt lesznek. Nem hitte.

– Fogadjunk!

– Mibe?

– Ha én nyerem meg, kérek magától egy pakli Balkánt. Maga mit kér?

– Hát nézze, maga biztos újságíró lesz Budapesten. Vigyen be oda engem al-tisztnek!

Megkötöttük a fogadást, másnap reggel hatkor sorakozó a bánya bejáratánál. Megérkezik Bár kerékpáron, magasra emel egy pakli Balkán-t és kiabálja:

– Itt van ni! Megnyerte! Hallgattam este az angol rádiót!

Almásfüzitőre vezényelték a századunkat. Ami azért volt félelmetes, mert azt hallottuk, hogy Almásfüzitőt mindennap bombázzák az angolszász gépek. Nekem csodálatos mentőötletem támadt. Megtudtam, hogy néhány fiú tetves a században. Szóltam a századparancsnoknak, hogy ez flekktifusz-veszélyt jelent. Izsa községbe érkezünk, ami Szlovákiában van, akkor Magyarországhoz tartozott, szemben a Dunánál, Almásfüzitőnél. A századparancsnokunk Komáromba utazott a katonaorvoshoz, aki lusta volt kijönni hozzánk. Elrendelt egy hónapos karantént Izsán. A karantén elle-nére a századparancsnok megengedte, hogy aki tud magának szállást szerezni, az pa-rasztházba mehet lakni.

Különben a századot egy iskolában helyezték el. Én bekopogtam egy házba, ahol egy ötvenéves özvegy paraszttasszony élt, és mondtam, hogy szeretnék itt aludni nála. Beleegyezett, sőt mutatta a kemencén a fazekat, amiben főtt a vacsora. Igenám, de rá öt percre nyílik az ajtó és belép két SS-tiszt. SS-különítmény érkezett a faluba. Ránk mutattak, hogy: papa? mama?

Ja, ja mondtam én, minden német tudásomat összeszedve. Mutatták, hogy ők aludni akarnak. Azt mondtam az asszonynak: adja nekik oda a két ágyat, én majd ki-megyek az istállóba aludni. És ez volt a szerencsém, mert az istállóban elalvás előtt hallo-m, hogy két keretlegényünk beszélget odakint: „Komám, hallgattam este a rádiót. Az oroszok már Kecskeméten vannak. Nemsokára ott lesznek Jászberényben, mi lesz a családdal? Hamisítottam két szolgálati jegyet szabadságra. Reggel ötkor indul a komp. Megyünk.”

Én már hajnal háromkor ott voltam a kompnál és fegyveres kísérettel szöktem meg a századtól. Nem mertek egy szót se szólani, ők is szöktek. Csak nagyon izgatott voltam, hosszú volt az a másfél óra, amíg beérkezett a vonat, amire fölszállva elin-dulhattam Budapestre.

Útközben elakadt a vonatunk, mert repülőgép-támadást kapott. Bemenekültem egy kukoricásba, utána gyalog jöttem Budapestre. Este fél tízkor megérkeztem a Mórícz Zsigmond körtérre, amit akkor Horthy Miklós körtérnek hívtak. Tanácstalan voltam, mit csináljak? Tízkor kapuzárás van. Haza nem merek menni. Mintha az is-ten küldte volna, jön velem szembe Boldizsár Iván. Rámnéz, látja a bakancsomat. „Megszöktél?” „Meg.” „Jól tetted.” „Igen, igen, de szállás kéne a fejem fölé.” „Gyere utánam három lépés távolságra.”

S fölvezetett a Gellérthegy oldalához, Horthy Miklós fényképészéhez, ahol éppen vacsoráztak, engem is asztalhoz ültettek. Majd átjött egy férfi, a szomszéd, illetve a szemben levő villából, magával vitt. Ott aludtam nála. Reggel mondta, hogy bakancs-ban nem járhatok az utcán, mert az elárulja, hogy munkaszolgálatos vagyok. Adott egy pár cipőt, adott egy inget és adott egy nyakkendőt. És a zsebembe gyűrt 200 pengőt.

Irénnel elmentünk Szegi Pál barátomhoz, ott hallgattuk boldogan a rádióban a Horthy-proklamációt. De egy óra múlva már Beregffyt kereste a rádió!

Szegi Pálnak zsidó felesége, zsidó apósa bújt ottan. Nem maradhattam. Elmen-tünk Irénnel szállást keresni. Elmentünk egy rokonához, a Népszava munkatársához, Szerdahelyi Sándorhoz. Ott is baj volt, mert a fiuk menyasszonya zsidó volt, és ott volt az anyja is. Irén elment tovább a Rózsadombon és addig járkált, míg nem talál-kozott Illyés Gyulával és Szabó Lőrincsel. Így aztán én Németh Lászlóhoz kerültem, ahol négy napig bújdoztam. Nem lehetett tovább, mert a gyerekeket nagyon izgatta, hogy ki lehet az a bácsi, aki eldugva él az utolsó szobában. És anyuka mindig visz neki ételt! Egyszer csak hallo-m, hogy Gigi, az akkor ötéves Gigi azt mondja a töb-bieknek: Én tudom, hogy ki lehet az a bácsi, biztosan apukámnak egy zsidó barát-ja, akit mi bújtatunk! Németh László ettől úgy megijedt, hogy megmondta Irénnek, nem meri tovább vállalni a dolgot, mert Gigi kifecsegi a szomszédoknál. Így aztán

Írén elvitt engem Hegedüs Zoltánhoz, akinél hat hétig bújkáltam. Végül a legjobb búvóhelyem mégis otthon volt a zuglói lakásomban, illetve ott is a szuterénben.

Ott értem meg a felszabadulást, ott feküdtem egy szekrény és a fal között, mert a lakók óvóhely híján oda jöttek le. Nem volt szabad tudniuk rólam.

Volt egy tündéri pulikutyám, a Ciró, aki ott feküdt előttem, Irén mellette. Amikor Irénnek ki kellett menni valamiért az udvarra, hallottam, hogy azt mondják: Ez az asszony teljesen megbolondult, úgy beszél a kutyájával, mint egy emberrel.

Valóban úgy beszélt, mert közölte a kutyával, hogy nemsokára majd jobb lesz, nemsokára majd kimegyünk az utcára – csak ő tudta, hogy nekem beszél.

Állandóan hallatszott az ágyúlövés, a puskaropogás. Aztán egyik nap Rosta bácsi a ház egyik lakója berohant az udvarról:

– Itt vannak az oroszok!

Én kiugrottam a szekrény mögül, és megöleltem egy orosz őrmestert.

Egy mulasztásom volt, ha hozzátehetem, még hozzátenném: Nemcsak Varga tizedes volt angyal, hanem egy Kovács János nevű örvezető is, Guszti bácsi századában, akinek egyik nap az volt a dolga, hogy átfésültje a terepet, megnézzen minden munkaszolgálatos szállást, hogy nem lógott-e meg valaki a munkáról. Én éppen meglogtam aznap és éppen feküdtem a szalmazsákon, amikor beállított Kovács örvezető. Persze nagyon megijedtem. Előbb leült mellém a szalmazsákra, elővette a dózniját, amiben Balkán-dohány volt, és cigarettapapír. Sodort magának és engem is megkínált.

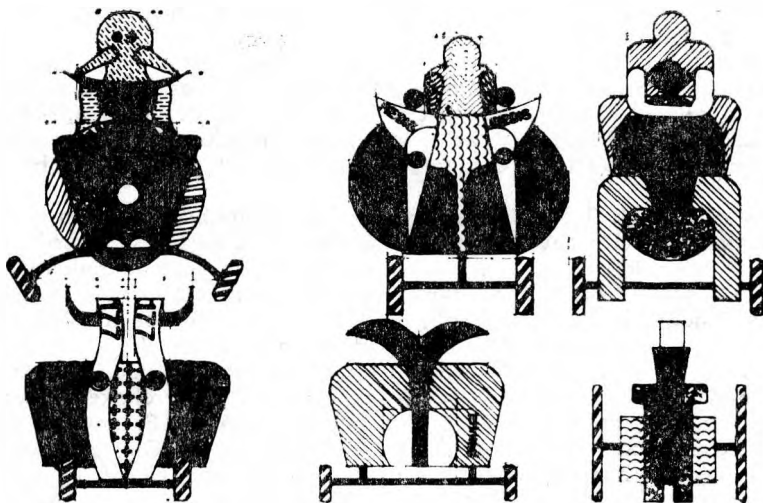
Megkérdeztem tőle már Budapesten:

Mondd, te miért nem ütöttél, te miért nem rúgtál?

Nézd, én annyira sajnáltalak titeket, hogy arról nem is tudok beszélni.

Ezt megírtam a Tükörben. Ennek a következménye az lett, hogy négyszáz forinttal fölemelték a fizetését. Fodrász volt a Gellért fürdőben.

Én nem mertem soha elmenni hozzá, se hajnyírásra, se borotválkozásra, mert tudtam, hogy nem fogadott volna el tőlem pénzt. Ezt még el kellett mondanom Kovács János örvezetőről, aki szerencsére Kovács János, mert általa megváltatik mindenki, aki Kovács János.

Azonosulás

Az óra . . . , azt a zsebórát nem sokkal érettségi után kérte el a nagyanyjától, akkoriban, ez az egyike azon kevés dolgoknak, amire biztosan emlékszik vissza, a vele egykorúak között hirtelen divatba jött a zsebóra; talán azért, mert pontosan beleillett a farmernadrág jobboldali, a rendes órazseben belül lévő, félig-meddig elrejtett kicsi pótzsebébe. Meg olcsóbb is volt, mint a karóra, háromszázért már egészen jól lehetett kapni. És a mozdulat, ahogy az ember odanyúlt és a kezébe vette; a lánc súlyos, mégis sima futása, a fedél pukkanó pattanása, mind a kettő külön élvezet, már ezek megérték. Igen, az órát, a nagybátyja óráját akkor kérte el a nagyanyjától, aki – erre is világosan emlékszik – készséggel odaadta. Még csodálkozott is rajta, hogy semmi ellenvetést nem tesz, ha az apja ott van – még élt akkor –, biztosan beleszól. Valamilyen indokkal rábírja a nagyanyját, hogy ne adja ki a kezéből. Nem kegyeletből, nem; bár öelötte mindig nagyon szépen beszélt az öccséről, valószínűbb, hogy ez esetben az ő személye ellen támasztott volna kifogásokat: hogy nem érdemli meg, mert nem ment el az egyetemi felvételi vizsgájára. Persze ezt már nem lehet kideríteni, az is lehetséges, hogy más ellenérvet keresett volna. Arra kellene inkább pontos választ kapni, hogy a nagybátyja órája, ennek az órának a birtoklása, jelentett-e akkor valamit az ő számára? Több volt-e a mutogatás, a kérkedés egyszerű örömenél, a birtoklás bármikor megismételhető aktusánál?

Úl az íróasztala előtt, kezében világoszöld és rózsaszínű tábori lapok, az a néhány kézzel írt füzet és irat, amit sikerült összegyűjteni, meg a maga feljegyzései, és megpróbál felelni erre a kérdésre. Mit jelentett akkor az az óra? Egyáltalán, fontos kérdés ez? Persze, hogy fontos. És éppen ezek a százszor átolvasott és betéve ismert dokumentumok nehezítik meg a választ. Mert könnyű lenne elfogulatlanul . . . úgy, mint alig húszévesen, amikor még nem merült bele ennyire . . . , de pillanat; vonzódást, ösztönös, tudat alatti vonzódást már akkor is érezhetett, nem? És igenis, hiába teszi vizsgálat tárgyává akkori önmagát, minden utólagos értelmezéstől mentesen. hiába kalkulálja bele sokszorosán mostani elfogultságát, kritikusabban, mint bárki más tenné a helyében, az az óra, nem mondhat mást, surroghatott mindannyiszor méltósággal a lánc, pattanhatott furcsa hangot adva a fedél, ámulhatott aki tanúja volt az eseménynek, az az óra már akkor, mielőtt a birtokába került volna s a levelezőlapokkal együtt még ott lapult nagyanyja éjjeliszekrényének már korábban, kisgyermekkorában sokszor átkutatott fiókjában, már azelőtt, elejétől fogva őt magát, a nagybátyját jelentette neki. Igen, ez a válasz.

A gyermekkor, az időtájt kezdődhetett. Talán még iskolás sem volt. Maga a név, meg a bekeretezett, háttámasztós fénykép, az éjjeliszekrény tetején. Öröktől fogva. Másolata megvan a dokumentumok között is, előveszi. Újra megnézi, bár, ha kellene, akár le is tudná rajzolni. Lám, mégiscsak azoknak van igazuk, akik mindent a gyerekkorra vezetnek vissza. Ha azon a képen annak a katonának nincsen nyakból lemeteszve a feje, ha nem áll ott olyan

esetlenül és mégis borzongatóan, hasa magasságában szorongatva a levetett sapkáját, ha a fényképet készítő harmadik személy nem olyan kétbalkezes, akkor az ő gyermeki képzelete talán . . . , de nem, akkor is, ott a sír, a frissen tornyozott sír, a táblán pontosan olvasható a felirat: „Nádasdi Márton”. Nádasdi Márton . . . Az ő saját neve.

Ez a tény, ez a felfoghatatlan furcsaság, hogy őt pontosan ugyanúgy hívják, mint a nagybátyját, az első pillanattól kezdve csodálattal töltötte el. Úgy szokta meg, hogy körülötte mindenkinek megvan a saját, senki máséhoz nem hasonlító neve, hiszen csak így lehetett megkülönböztetni, szólítani, vagy ha nem voltak jelen, felidézni az ismerősöket. Ling bácsi, az asztalos, Beleki néniék, akik vízért jártak át, vagy Teri néni az utca másik oldaláról, aki sosem jött át az innensőre – hogyan is lehetett volna őket elképzelni a nevük nélkül! És akkor neki, egyes-egyedül neki pontosan ugyanaz a neve, mint egy másvalakinek, aki ráadásul a saját nagybátyja. És akit már nem ismerhet meg, soha. Ezt nem lehetett megszokni. Különösen, hogy a felnőtteknek vele kapcsolatban rögtön a nagybátyja jutott az eszébe: „Szegény Márton bátyád . . .”, „Ha a Marci láthatná ezt . . .” És hiába nőtt fel, lett belőle éppen olyan felnőtt, mint amilyennek őket látta annakidején, most is képtelen elrendezni magában ezt a névazonosságot. Pedig látszólag milyen egyszerű: él két ember, egymáshoz különösképpen semmiben sem hasonlítható ember, az egyik itt, a másik ott – semmi közük egymáshoz. De tegyük fel, a nevük azonos, mindkettőt ugyanúgy hívják. Valóban semmi közük? A név, a közös név nem elég? Hiszen ha csak kimondják, egyszerre rögtön mindkettőjükre gondol az ember! És ha véletlenül összekeverülnek – nem pártolják, segítik-e egymást, nem éreznek ösztönös rokonszenvet, valamiféle azonosságot egymás iránt? És ha két vadidegen emberre érvényes ez, akkor mennyivel inkább érvényes kell hogy legyen órá meg a nagybátyjára, akik ráadásul nem is akármilyen kapcsolatban álltak egymással. Az, hogy egyikőjük már nem él, egyáltalán . . .

Üres papírt, ceruzát vesz, megpróbálja levezetni, milyen mértékben jelent hasonlóságot a kettőjük rokoni kapcsolata. Egy orvosi könyvben olvasta és szóról szóra megjegyezte a mondatot: az édes testvérek génállományának a fele közös. Hát persze, az egyik testvérben, legyen ez az apja, bizonyos tulajdonságok a nagyanyjától, bizonyosak meg a nagyapjától öröklődtek, fele-fele arányban. Ha ugyanazokat a tulajdonságokat a nagybátyja is ugyanattól a szülőktől öröklí, akkor a génállományuknak nemcsak a fele közös, hanem az egész; tökéletesen hasonlítottak volna. Na de nem voltak, nem lehettek egyformák, az öröklésben törvényszerűségek uralkodnak. Mint ahogy az is elképzelhetetlen, hogy sorra az ellentétes szülőktől örököljék az egyes tulajdonságokat – ez esetben semmi, de semmi hasonló nem lett volna bennük. A közép-arány, az ötven százalék a logikus, a felerészt hasonlóság. És ha az ő tulajdonságai is felerészt öröklődtek az apjától, akkor benne, meg az apja testvéreben a félnek a fele közös: a negyedrészt. Huszonöt százalék. Nem túl hangosan, nehogy a felesége felébredjen a másik szobában, fennhangon ki is mondja: „Negyed részben vagyok azonos vele. Huszonöt százalékig.” Nincs megelégedve ezzel. Csak huszonöt százalék . . . ? Mikor pedig ennél sokkal, de sokkal többet érez? Újragondolja a dolgokat. Ha benne az apai rész az erősebb, akkor a nagybátyjából is eleve több jut rá – miért ne lehetne ez elképzelhető? Az iránta érzett, mások számára talán érthetetlen vonzódása nem ezt valószínűsíti? És ha az anyjától örökölt többet? Akkor sincs semmi baj, emlékszik, az apja mondta egyszer, viccelődve: „A Márton meg az anyád nagyon jól, túlon túl jól megértették egymást.” Ő még kisfiú volt ekkor, de még ma is

előtte van, ahogyan az anyja tiltakozott, minek mond az apja ilyeneket, éppen előtte, a gyerek előtt, még félreértheti, de ő, bár már akkor pontosan tudta, mi lehet ebben a kijelentésben félreérthető, egyáltalán nem gondolt másra, hiszen amióta az eszét tudta, tisztában volt vele, hogy szülei között a kapcsolat szigorú szabályokkal zárt és megbonthatatlan. Egészen pontosan azt vette ki ebből a mondatból, amit az apja az anyjának szánt piszkálódás mögött, mintegy annak ürügyén közölt, hogy a felesége meg a testvére között valóban jó, majdnem hogy baráti volt a viszony. De semmi több. Egyidősek is voltak. Csak most, utólag jut az eszébe; az apja nem beszél így, ha nem érez e barátság miatt féltékenységet. Igen, Márton volt az egyedüli a családban, aki elűtött... „Miért, nem hülyéskedtetek állandóan?” Megint a génék, az azonos tulajdonságok – ha az ösztönös vonzódásuk azt jelentette, hogy sok volt a közös bennük, akkor az anyai ágról hozott tulajdonságai is csak a nagybátyjához való hasonlóságát erősítik.

Így már mindjárt más a helyzet, valahogy azonnal érezte, hogy a negyed-rész, a huszonöt százalék nem lehet elég. Ha élne még a nagybátyja, jó barátok lennének, az bizonyos. Ha élne még... De nem, nem is arra vágyik, hogy most éljen, s ő a tanúja, pontosabban részese legyen ennek, hanem inkább arra, hogy saját maga legyen az, aki akkor, régen élt, mintegy őhelyette; tulajdonképpen nincs is sok különbség a kettő között...

Elgondolkozik ezen, s mint máskor, most is elérzékenyül. Feltörő szorongás ingerli a torkát, készteni sűrű nyeldesésre – sírni azért nem fog. Felkel, egy pillanatra vágyat érez, hogy a szekrényhez lépjen és kitarja, de ahogy jött, úgy múlik el a kísértés; nem. Vagy ha igen, majd később. Úgyis történni fog valami vele, az biztos, ha úgy tetszik általa, de szinte... függetlenül tőle. Most még nem, még korai. Merje azt állítani valaki, hogy amit az ember tesz, ami történik vele, annak egyedül saját maga az oka. A körülmények..., ez a hasonlóság... Mintha nem léteznének olyan rejtett erők, amelyek ellen, még ha akarna, sem tudna tenni... Járkálni kezd a szobában. – Igen, ha élne a nagybátyja... nem fojtja vissza az érzéseit. Mi lenne, mi lehetne a foglalkozása?

Biztosan valami olyasféle, mint neki. Nem kell feltétlenül irigyelt, jól fizető állásnak lenni, az embernek, ha a munkahelyén próbálja megvalósítani önmagát, nem jut ideje az igazán fontos dolgokra. Ahogyan ő is... ezzel a raktárvezetőséggel..., bemegy, elvan ott ameddig kötelező, de aztán kész, nincsen több dolga vele. Hogyan is tudta volna ilyen mélyre ásni magát a családjá, a nagybátyja történetében, ha mire hazaér, kimerült már a benti munkától, vagy ami még rosszabb lenne, haza is hozna tennivalót? Ellenkezőleg, így meg arra is jut ideje, hogy bent is foglalkozzon a saját dolgával; töprengjen rajta, rejtett összefüggések után kutasson.

Az apja..., mennyit gyötörte az apja, mennyit erőszakoskodott vele hogy érettségi után menjen egyetemre. De csak azért, ezt jól tudta, már akkor átlátott rajta, hogy eldicsekedhessen vele: „Most még csak egyetemre jár, de nemsokára mérnök lesz a fiamból...” Nevetséges. De jó, hogy nem vállalta! Miért, ahhoz nem kell tudás, elmélyülés, hogy ilyen mélyen megismerje ezeket a dolgokat? Tud annyit, ha nem többet a második világháborúról, azokról a harcokról, amelyek egyikében a nagybátyja is elesett, mint bármelyik történész. Na és azok a tények és összefüggések, amelyekre egyedül ő jött rá, amelyeknek egyedül ő veheti hasznát – nem éppen ilyen fontosak?

Az például, amit nemrég tudott meg, ami a közös névhez hasonlóan, de annál sokkal szorosabban fűzi össze, rendeli egymáshoz őket..., csak nemrég

árulta el neki az anyja; nem akarta elmondani, talán szégyellte magát, gátlásokat ébresztett benne a fia előtt ez a téma . . . , vagy csak egyszerűen nem tartotta érdemesnek korábban elmondani? Aznap éjszaka is, mikor ez a dolog a tudomására jutott, ugyanígy töprengett; mászkált, szinte futkosott izgalmában fel-alá, bámult a lámpafénybe, a semmibe, próbálta feldolgozni, beépíteni a hallottakat. Ő, ha ezt korábban tudja! De miért, mit vesztett vele, hogy csak akkor, nemrég tudta meg? Semmit. Sőt, bizonyos szempontból jó, hogy nem egyszerre, ahogyan ő szeretné, hanem tőle függetlenül, egymást követve, néha akadozva gyűlnek össze a tennivalók – éppen ez a nagyszerű benne. Hogy mindig várható, mindig akad új adalék, melyet be lehet, be kell építeni abba a halmazba, ami neki őt, Nádasdi Mártont jelent.

Akkor is a névről beszélgettek, „fel sem merült, senkiben a családból, hogy te más is lehetnél, mint Márton”, mondta az anyja. Jól esett ezt hallani. „Várjál csak . . .”, folytatta, maga elé nézett, próbálta felidézni azokat a napokat. A dátumokat számolgatta. Nem, nem valószínű, hogy szándékosan hallgatta volna el, egyszerűen addig még csak hasonló sem került szóba köztük. Van ilyen. „Igen . . . , te pontosan tíz hónapra születél, hogy Marci elesett . . . , stimmel minden . . .” „Mi stimmel?” „Tudod, apád mennyire szerette Anyát. Hogy ne legyen annyira egyedül, mi akkor átköltöztünk hozzájuk a Baross utcába, és ott laktunk velük egy hónapig. Mindig eltereltük a figyelmét valamivel.” „De ott csak egy szoba volt, és négyen . . . , amikor pont akkor esküdtek . . .” „Éppen ez az. Apád olyan állapotba került . . . nagyon megviselte. Csak akkor . . . , csak akkor voltunk megint együtt, mikor újra visszaköltöztünk. És te erre kilenc hónapra lettél meg, szinte biztos, hogy rögtön az első alkalommal . . .”

Ezt nem lehet elégszer végiggondolni. Különek egy puskagolyót, s az eltalálja a nagybátyját. Három óra múlva meghal . . . Milyen jó volna elhinni, hogy úgy történt, ahogyan a tábori lelkész írta, hogy végig eszméletlen volt és nem szenvedett. De miért köteles elhinni ezt? Összeharapott fogsora a tehetetlen kintől megcsikordul – bár értelmetlen az indulat, a tábori lelkész iránti oktalan gyűlöletet nem tudja leküzdeni. Oktalan? Nem is olyan oktalan. Végigtelefonálta az összes Szintayt, hogy a nyomára akadjon, irattárban nyomozott utána, hogy beszéljen vele, s ha tényleg úgy volt, ahogy ő képzeli, felelősségre vonja, ha nem másért, hát azért a levélért, de hiába. Szintay Jenő főhadnagy, tábori lelkész eltűnt az idő süllyesztőjében, alig negyven esztendő elég volt, hogy nyomtalanul eltüntesse . . . Az a levél, az a szemét, álszent levél . . . „Kedves Atyámfia! Megboldogult Fiára való érdeklődésére közölhetem, hogy haslövése után hozzánk hozták be. Itt műtétet hajtottak végre rajta, azonban sérülésébe belehalt. Szenvedni nem szenvedett szegény, mert végig eszméletlen állapotban volt. Bizony megboldogult Atyánkfia odaadta a legdrágábbat, végsőkéig kitartott a becsület mezején. Isten vigasztaló kegyelme legyen mindnyájójukkal, maradok tisztelettel . . .” „Á, biztosan nem volt, nem lehetett eszméletlen, szenvedett az alatt a három óra alatt, hanykolódott és nyüzgött kínjában, két kezét a véres sebre, a kibuggyanó belekre szorítva . . . talán éppen azzal a mozdulattal, amivel az a bajtársa szorongatta a hasa előtt a levetett sapkáját, akinek a Kodak lemetszette a fejét, s aki csak áll a sír mellett, elárvultan, egyedül. Ez a katona biztosan többet tudna közölni Nádasdi Márton utolsó óráiról, csakhát őt aztán végképp reménytelen előkeríteni.

Hagyni, hagyni kell ezt a fenébe. Dühös most, indulatosan belecsap a levegőbe, előbbi megihatottsága odavan. Nem is baj, így legalább felvértezve

ereszkedhet alá gondolatai olyan mélységébe, ahol máskor a legjobb esetben is elbizonytalanodna.

... tehát eltalálják, s akár így, akár úgy, három órán belül meghal. Meghal egy ember. Megszűnik egy élet. De ekkor, ebben a percben két másik ember, anélkül, hogy ezt tudná, tudatosítaná magában, összeszövetkezik, hogy pótolja a hiányát, az ő megürült helyére új életet hozzon létre; ráadásul mintegy nyomatékául ennek az elhatározásnak, tőlük alig várható, hosszú, önmegtartóztató aszkézis után. Hogy ne hagyják elmúlni, elfeledni a nevét és az embert, Nádasdi Márton. Így hát... mintha az apja volna? Nem, ez több annál. Ez a gondolat eddig fel sem merült benne, és valószínű, hogy ezután sem fogja kísértetni. Azt, ahogyan ő a nagybátyját képzei, nem lehet egy közönséges apa-fiú kapcsolattal elintézni.

A bezártság, a séta a szekrénytől az íróasztalig, e fölül is az ő arcmása néz le rá, oda-vissza, oda-vissza, kezd elviselhetetlenné válni. Fogja magát és csendben kimegy a konyhába. Ugysem alszik el még jódarabig, megiszik egy kávét. Legalább elfoglalja magát valamivel. Körülményesen előkészíti a főzöt, a konyhaasztal mellé telepedve várja, hogy kicsorogjon a lé. Szeme önkéntelenül is a polcra téved, a díszül odaállított rézholmik között lévő ágyúhüvelyt keresi. Az ócskapiacra vette. Ha az árus tudja, mit ér neki, nem adja olyan olcsón. Egy unatkozó katona cifrázhatta ki, tölgyfaleveleket vésett bele, címert, hármashalommal és kettőskereszttel, s alulra, körbefutó keret közé az évszámot: 1942. Ezerkilencszáznegyvenkettő. Hol van azóta az a katona is..., elpusztult, ő is elpusztult a fronton. De nem, nem halhatott meg, hiszen hazahozta a hüvelyt emlékül. Mindegy, akkor meg itthon szünt meg a léte, s a gyerekei vagy az unokái kótyavetyélték el ezt a számára oly fontos holmit. Feláll, hogy ki tudja hányadszor, kézbe vegye, de még idejében visszaparancsolja magát. A fenébe is...! Ki kéne kapcsolódni, egy pillanatra legalább el kellene felejtetni ezeket a dolgokat... A kávé sistergésétől nem veszi észre, hogy a háta mögött benyit a felesége. „Mit csinálsz itt ilyenkor?” „Nem látod, kávét főzök.” „Ilyenkor...?” ismétli meg az asszony. „Igen, nem tudtam elaludni, gondoltam, úgymint mindegy...” Áll a felesége az ajtóban, hunyorog, fázósan összehúzza magát. Nem valami szép most, ha így ismerte volna meg... Nincs mit mondaniuk egymásnak, legalábbis neki nincs. „Lefekszel?” „Majd le”, felel ő. „Átmenjek?” „Nem tudom, még dolgozni szeretnék egy darabig. Majd szólok.” „Szerbusz”, mondja bizonytalanul az asszony és megy vissza, hang nélkül csukódik utána az ajtó. Ne jöjjön át, hát ne jöjjön át! Nincs szüksége rá, ha idáig nem adott segítséget, ellenkezőleg, csak gúnyolta az ő szenvedélyét, akkor most se akarjon békülni. Nem sok közülük van már egymáshoz. Talán a gyerekek, de azok is... Azért akadékoskodott, azért ellenkezett folyton, mert irigy volt rá, hogy elmélyed valamiben, komolyan foglalkozik egy, az ő számára felfoghatatlan fontosságú dologgal. Hát most már, hogy rájött, nincsen visszaút, ne akarjon átjönni. Lassan, ráérősen issza meg kávéját. Ezzel is telik az idő.

Vissza a szobába. Még van idő..., még van idő..., de mire, meddig van még idő? Hirtelen a szekrény felé fordítja a fejét – arra; addig, amíg... Nem lehet a végtelenségig halogatni, most már szembe kell nézni ezzel. Hiszen az első perctől kezdve tudta, legfeljebb nem akarta végiggondolni, tisztában volt vele, hogy előbb vagy utóbb, de rá fogja szólni magát. Oda fog lépni a szekrényhez, ki fogja nyitni és elő fogja venni a ruhát. Az ő ruháját. Vajon ez volt rajta akkor is, amikor egy éjszaka Martonvásárról futott haza, meg-

állás nélkül? Bolondság tovább hitegetnie magát valójában fölösleges dolgokkal, meditálással, kávéivással, telefonálással . . . , nem ezek miatt maradt fenn ilyen sokáig. Csak maga előtt is titkolta . . .

Telefonálás? Magához húzza a telefont, a számot kívülről tudja. Tárcsázik. Kapcsolás, két bűgás következik majd, aztán felemelik a kagylót, várnak, s hogy ő nem szól bele, leteszik a készülék mellé: új hívással kár is próbálkozni. Ilyenkor majdnem mindig kétszer cseng ki, a készülék valahol ott lehet az ágya mellett. Ma éjszakára úgy is marad, félretéve, s majd csak reggel helyezi vissza, mikor dolgozni megy. Akkor viszont fölösleges lesz újra hívni. Különben is, megfogadta, hogy abbahagyja ezt, nem telefonál többé. De olyan nehéz megállni, tényleg ez lesz az utolsó.

Két hosszú bűgás, most, most emeli a füléhez. Nem szól bele, bár a másik a vonal túlsó végén így is biztosan tudja, hogy ő az. Milyen hálóing lehet rajta, egyáltalán, hogy nézhet ki hálóingben? A kövérsége . . . , a puha húsa, ahogyan minden mozdulatra lágyan reng a karján, hátul a könyöke fölött . . . nem lehet valami gusztusos. Fehér köpenyben azért kinézett valahogy, bár a túl sok smink a szemén – talán attól látszott olyan határozottnak. Ha a felesége vagy az ismerősei megtudnák, miféle gondolatok járnak az eszében, biztosan kinevetnék. Egy nyugdíj előtt álló nő, majdnem húsz évvel idősebb nála, és akkor ő . . .

Levelet nem talált tőle, úgy látszik, egyet sem írt a nagybátyjának. De róla csaknem mindenki említést tesz, Márton is. „A te kedves Manyikádnak vasárnap lesz az esküvője, ne fájjon érte a szíved, ha látnád, hogyan viselkedik, hát akkor tudnád, milyen üres belül.” Ezt Apa írta, Anya meg pár napra rá a következőt: „Nagy készülődés van a Manyi esküvőjére, ahogy én látom, hamar megérjük, hogy a Manyi otthagya az urát. Nem minden arany, ami fénylik.” Nem tartozott erényeik közé a tapintatosság, ha tudták volna, hogy néhány nap múlva elesik, biztosan nem irkáltak volna neki ilyesmiket. Hiába, egyszerű emberek voltak a nagyszülei, Márton nagyon elütött tőlük. És mit válaszolt erre ő – mert jól emlékszik, válaszolt valamit. Kikeresi. „A lapodra csak most van időm írni, édes Máriám”, úgy látszik, az anyjának számolt be erről, „. . . vasárnap zajlott le otthon a nagy szertartás, asszony lett a lányból, és nekem csodálatosképpen eszembe se jutott aznap, akár hiszed, akár nem, édes Máriám . . .” Hogy aztán tényleg így volt, így érzett-e? Nem valószínű.

Majdnem harminc év után, elfogulatlanul olvasva újra ezeket a leveleket, gyanítható volt, hogy Manyi nem lehetett olyan elvetemült, mint amilyennek festették, és a házassága sem sikerülhetett olyan rosszul, mint ahogy a nagyszülei szerették volna. Apa nem adhatott választ, de Anya még egészséges volt, válaszképes, mikor neki szerencsére az eszébe jutott, hogy utána kérdezen ennek. A régi indulat már szertefoszlott: Anya a lány férjéről mesélt, aki kereskedősegéd volt valamelyik belvárosi textilüzletben, és Manyi is, mondta, rendesebben viselkedett, mint ahogy várni lehetett. Ott laktak egy ideig, ugyanabban a házban, még ott szülte meg az első gyerekét, de aztán a férjével együtt elköltöztek – tulajdonképpen Anya információinak segítségével talált rá, a vártnál könnyebben. Főnövér volt egy budai klinikán, a munkahelyén kereste meg.

Bemutatkozott, „Nádasdi Márton vagyok”, mondta, „remélem, emlékszik még erre a névre.” Manyi rögtön tudta, miről van szó, nem látszott rajta felindultság. „A nagybátyám után kutatok, és arra gondoltam, hogy mivel . . . jól ismerte őt, tudna segíteni nekem.” Abban állapotok meg, hogy egy preszszóban találkoznak a klinika mellett.

Sok ideje volt még, de beült előre, legalább alaposan felkészülhetett a beszélgetésre. Lám, milyen jól választott a nagybátyja, a maga erejéből, önékül is vitte valamire a menyasszonya... persze, akkor biztosan nem így nézett ki: a nagy felelősség meg a kor... Megpróbálta elképzelni, milyen lehetett húszévesen; nem nagyon sikerült. Vagy mégsem választott jól, mert míg a fronton volt, elhagyta őt? Mintha egy kicsit túl rideg lenne, túl magabiztos, Márton meg amilyen érzékeny volt...

Támadt egy képtelen ötlete. Vagy nem is olyan képtelen? Ha el lehetne tolni az időt, ha egy képzeletbeli idősík mentén húsz évvel, nem többel, csak húsz évvel eltolódna, akkor kiegyenlítődne a különbség öközte meg. Manyi között, nagyjából egyidősek lennének. És akkor fiatalos, friss lenne a bőre is, nem volnának ezek a ráncok... Míg ezen ábrándozott, a másik megérkezett, leült, és beszélni kezdett. Róla; arról, hogy a kapcsolatuk sohasem volt komoly, és már Marci frontra indulása előtt megállapodtak abban, hogy abbahagyják. Alig bírt odafigyelni, annyira felizgatták a saját gondolatai. Micsoda igazságtalanság...! – húsz évvel elkésve született... mindjárt nem volna képtelen a gondolat, hogy ők ketten... Valahogy biztos volt magában, fel sem merült benne, hogy ha komolyan akarná, ne kapná meg a nőt. Ahogyan Marci, úgy ő is – ez teljesen egyértelmű. Megoldódna valami, ha éppúgy, mint a nagybátyja, megpróbálná birtokba venni? – mi oldódna meg? Meghökkenve tapasztalta, hogy hirtelen vágy keríti hatalmába. Váratlanul megkívánta a nőt. Nem is sejtí, miket gondolok róla. Hogy most, rögtön kész volnék felállni innen és indulnék lefeküdni vele. Nem számít a kora, a külseje, semmi nem számít...

Az arca, a fensőbbeséges, összefogott arca biztosan fellazulna... elengedné magát. És a szája, talán hangosan lihegne, sikoltozna is... A szemét meg lehunyá közben, zavartalanul lehetne figyelni... vajon övele, ugyanilyen volt, ugyanilyen lehetett övele is...? De lefeküdtek-e egyáltalán? Mert a levelekből semmi ilyesmi nem derül ki. Viszont az ellenkezője sem. Meg kellene kérdezni, gondolta, de majd csak később, ha már jobban megismerték egymást. Csak bámulta a nőt, de aztán félre kellett néznie, mert attól tartott, hogy árulkodnak a gondolatai. Ámbár... azt is hiheti, hogy a szavaira figyel. „... a család lovalta bele, azok nem bírták elviselni...”, mondta gyanútlanul a másik. „Írt egy lapot is, abban sem volt semmi szemrehányás, csak jókívánság. Meg hogy ő is belátta...” Túlságosan régóta hallgatott már, szólnia kellett valamit. „Megvan még az a levél?” „Nincs.” Csönd volt egy darabig, mindketten a saját gondolataikkal voltak elfoglalva. „Azt tudja ugye, hogy nem sokkal az esküvő után esett el?” Nem szánta rosszindulatú kérdésnek, mégis, a nő váratlanul izgatott lett. „Csak nem gondolja, hogy valami közöm van a halálához?” „Ugyan, csak éppen...” „Ha valakinek, egyedül csak saját magának köszönhettem!” „Mit, mit köszönhettem magának?” Manyi kinlódott, látszott rajta, hogy nem akar ennél többet mondani, ezt is megbánta, de azért kikíváncozott belőle. „Csak magának köszönhettem, hogy abba a zászlóaljba került, és éppen golyószórósnak!” Nem értette ezt, az arcán látszódnak. Hova került...? „Ott majdnem mindenki elesett, ezt előre lehetett tudni. Csak azokat sorozták oda, akiknek vaj volt a fülük mögött...”

Annyira elképedt, olyan döbbszent arcot vághatott, hogy a nő megsajnálta. Azért nem kell a legrosszabrá gondolni, mondta, ahogyan ő tudja, valamilyen elromlott műszert vitt haza a műhelyből, hogy megjavítsa otthon, de a főnöke pikkelt rá és nagy ügyet csinált belőle; ezért vonultatták be hirtelen. Akkoriban könnyen ment az ilyesmi. „Én mindig mondtam neki, hogy vigyázzon

jobban, de vele nem lehetett beszélni, azt hitte, neki minden sikerül.” Később, pár nappal e beszélgetés után az anyját is megkérdezte erről, de az sem tudott többet mondani – valóban nem lehetett komoly az ügy. Csak éppen . . . kivitték a frontra miatta. Megint a düh, a tehetetlen indulat, ahogyan visszaemlékszik – csak vigyázni, nem hagyni, hogy eluralkodjon.

„Nem szeretném, ha rossz érzése maradna”, mondta Manyi a végén, mielőtt elváltak, „azért nagyon kedves fiú volt a bátyja.” Gondolkozott, mit jelent, mennyit ér ez az elszólás, és hogy kijavítsa-e, de a másik máris folytatta: „Csak mi nem voltunk egymáshoz valók. Mást nem tudok mondani.” Nem akart még elválni tőle, sok mindent képtelen volt egyből megemésztetni, akadt kérdeznivalója is, meg egyszerűen kívánta, hogy még együtt maradjanak. Felajánlotta, hogy hazaviszi, de a másik is kocsival volt. És látszott, hogy már menni akar. „Akkor azt kérem”, mondta búcsúzóul, „engedje meg, hogy később újra keressem, lehet hogy újabb dolgok kapcsán . . .” Manyi nem mondott nemet; pár nap múlva – milyen nehezen múlt addig az idő! – felhívta. Új információkról beszélt, amelyeket okvetlenül a tudtára szeretne hozni, hogy aztán felvilágosításokat kérjen velük kapcsolatban. Azt javasolta, hogy találkozzanak ugyanott. „Miért, telefonba nem tudja őket elmondani?” Érezhetően kimért volt, majdnem ellenséges, úgy látszik, volt ideje megemésztetni és a helyére tenni az ő felbukkanását. És vagy azért, mert félt, hogy az emlékezés felkavarja, vagy mert tényleg nem volt több mondanivalója, s a régi kapcsolat már semmit sem jelentett a számára, nemigen akart találkozni vele. Meg talán meg is rémült, mégis kiolvasott valamit a szeméből . . . Ha lehet, inkább személyesen, kérte ő, de a másik ettől még jobban bezárkózott. „Nézze, fiatalember, én elmondtam mindent, ami az eszembe jutott, nem hiszem, hogy lenne értelme egy újbóli találkozásnak.” Lassan csukódott be előtte álmai kapuja, de ő képtelen volt belenyugodni ebbe. Pár perc múlva újra telefonált. „Kérem, engedje meg, hogy elmagyarázzam . . .”, kezdte, és tényleg arra gondolt, hogy őszintén beszámol arról a furcsa kapcsolatról, ami őt a nagybátyjához láncolja, meg kell értenie, hiszen különben is az a hivatása, hogy segítsen, megértsen másokat, belehelyezkedjen a lelkivilágukba; ami az eszpresszóban foglalkoztatta, most az eszébe sem ötlött, emberi szóra, megértésre vágyott csupán, meg akarta győzni, hogy érdemes, hogy kell még találkozniuk. Manyi most már oda se figyelt, két szó után egyszerűen letette a kagylót. Ült csak, kezében a süket hallgatóval, és nem tudta elhinni. A rohadt . . . , a rohadt kurva . . . Azóta telefonálgat, névtelenül, szótlantul. Úgyis nyilvánvaló, hogy ő az. Nem tehet ellene semmit. De abba fogja hagyni, nincs értelme.

Azért most már össze kéne szednie magát, elég késő van ahhoz, hogy lemenjen. De nem siet, előbb még visszateszi a lelkész tábori levelezőlapját. Az almazöldek közé kerül, az utolsó előtti helyre. Ez a hülye Szintay, egyedül az szőlő mellett, hogy ő is végigcsinálta. És ha meghalt? Ez a lehetőség eddig eszébe sem jutott. Azért nem akad a nyomára, mert már haza sem került . . .

Így már rögtön nem érez olyan eszeveszett dühöt iránta. Irkálta haza a sok hazug gyászjelentést, aztán a végén róla is írtak egyet. Forgatja a tábori lapokat, itt van majdnem mind, valamivel több mint hetven. Nagyjából egyenlő arányban a rózsaszínűek, ezeket írták neki, s a világoszöldek, ezeket küldte ő haza. Mikor három vagy négy éve egybegyűjtötte őket, úgy érezte, képtelen kiigazodni bennük, a nevek, az események összezavarodtak a fejében. De aztán esténként rendszeresen újra és újra clolvasta őket, s egyszer csak összeállt az egész. Az nehezítette a dolgát, hogy a postai bélyegzés önmagában még nem szavatolta a sorrendiséget, össze-vissza jöttek-mentek, egymást keresztezve,

néha elhagyva a lapok. Mikor erre rájött, már könnyű volt a dolga: a gyerekszobában a fal mellé huzigálta a bútorokat meg a játékokat, és az így megürült helyre elkezdte sorban, nem a feladás, hanem az érkezés sorrendje szerint lerakni a lapokat. A gyerekek kezdetben átjáráltak köztük, és akármennyire is vigyáztak, összeborogatták őket, néha egy erősebb mozdulat szele is elég volt, hogy elmozduljanak vagy a másik oldalukra billenjenek át. Akkor ez még nem volt az ő szobája. Aztán nappal lepedővel borította le az egészet, hogy a sorrend megmaradjon; mit győzködött a feleségével, hogy egyszerűen képtelenség naponta összeszedni, s úgy, ahogy már most vannak, egy paksamétából egyenként kihúzkodva, külön-külön tanulmányozni őket. Szüksége van az áttekinthetőségre, arra, hogy az idő függvényében utána tudjon nézni egy-egy összefüggésnek. Az egész szobát elborították a lapok, ki kellett tiltani a gyerekeket. Azóta laknak a másik szobában hárman, ő meg itt egyedül. Így legalább éjszaka is zavartalanul dolgozhat. Mielőtt végképp felszedte volna a földről a lapokat, behívta a nagyobbik fiát, készítsen egy felvételt róla, ahogy guggol a földön, a lapokat rendezgetve.

Itt van a kép valahol a többi között, előkeresi. A sarkán ül, belenéz a villanófénybe. Természetellenesen feszült az arckifejezése, de nem ellenszenves. A szeme tágranyitott. „Mondd,” kérdezte egyszer az anyját, „hasonlítok én rá?” Már korábban kialakult a véleménye, a fényképek alapján, hogy nem, nem hasonlít. Az anyja is ugyanezt felelte. Hogy amint öregszik, egyre inkább az apjához kezd hasonlítani. Mások viszont rögtön azzal kezdik, amikor belépnek a szobába és megpillantják a fényképét: „Ez te vagy?” vagy: „Milyen furcsa kép ez rólad!” Azt hiszik, hogy ő a nagybátyja, illetve a nagybátyjáról gondolják azt, hogy ő. Ez mindannyiszor felülmúlhatatlan boldogsággal kellene, hogy eltöltse, mégsem érez ilyesmit: tudja, hogy akár az anyja, aki mindkettőjüket ismerte, viszont elfogult, akár az ismerősei, akiknek csak egy régi, a valóságot csak távolról közelítő fotográfia áll a rendelkezésükre, egyaránt tévedhetnek; nem a külső a lényeg. Hanem a belső, a belső hasonlóság. Talán egyedül a szeme... a szemük... az ugyanaz.

Végre elszánja magát, feláll. Késő van, jóval elmúlt éjfél. Egyenesen a szekrényhez lép, megáll előtte. Összeszedi magát, aztán... egy, kettő, három: szélesre tárja. Ott van, ott lóg rendben a ruhája. Nem sok, de neki elég: egy galambszürke öltöny, valamivel sötétebb, vékonyabb csikozással, egy öves ballonkabát, s felül a polcon egy kalap. A nadrág kissé bő és talán rövid is, de ez egyáltalán nem zavarja. Az öltönyhöz mellény is jár. Alsóneműt, zoknit, és vékonygalléros, hasonlóan szürke inget a magáéból választott. Már ezek is oda vannak készítve. Nyakkendőt nem vesz, egyik fényképén se... Olyan cipőt, amelyik illik mindenhez, csináltatnia kellett, egyetlen boltban sem talált kedvére valót. Lassan meztelenre vetkőzik. Az óráját is lecsatolja. Aztán egyenként magára ölti a ruhadarabokat, a kalapot kézbe fogja. Szeretne mozogni így: leülni, fölállni és járkálni, de attól tart, a felesége felébred és benyit. Lekapcsolja a villanyt és óvatosan kilép az előszobába. A bejárati ajtó külső felén csak egy gomb van, nyitva hagyja a szemmagasságban lévő kisablakot, és benyúlva, a kilincsnél fogva csukja be óvatosan az ajtót. Lemegy, megkeresi és kinyitja a kocsit, a kalapot a jobb első ülés közepére helyezi. Két saroknyira van egy hajnalig nyitvatartó bár, nem száll be a kocsiba, odasétál. Néhányan álldogálnak előtte, bebocsájtásra várakozva, ő előrelep és megzörgeti az üvegajtót. Erzi, innia kell most, ital nélkül... nem megy semmire. A portás résznyire nyitja az ajtót, barátságtalanul szólni akar valamit, de ő megelőzi: „várnak odabent”, mondja, és odacsúsztat egy ötvenest. Hely sehol sincs, de nem is akar

asztal mellé ülni, a bárpultnál szabad két szék. Felül az egyikre. Viszkit kér. Nem szereti, nem szokta meg, de éppen ezért, talán hatni fog. Gyorsan lehajtja, nem is olyan rossz. Érintést érez oldalról, valaki megfogja a ballonkabát ujját és közel hajol: „... ülnek itt ... valaki ül itt ezen a széken. Csak elmentek táncolni ...” Kiszabadítja a karját, gusztustalan ennek az alaknak az érintése. Ő ..., vajon ő mit tenne most? Elküldené a fenébe? Azt kellene tenni. „De nem maga ül itt, ugye?” „Nem,” feleli a részeg készségesen. „Nahát. Akkor ne törődjön a más dolgával. Majd elmegyek, ha kell.” Ez az, így kell felelni. Méltóan őhozzá. Íme, erre nem tud mit mondani. Elfordul, mérgelődve. És ha szívóskodna ... Vége a táncnak, várja, hogy visszajöjjön a szék gazdája, és itt lelje őt; nem tudja pontosan, mit mondana neki, nem is töpreng előre ezen, de biztos benne, hogy nagyvonalúan viselkedne. Vár, de senki sem jelentkezik, hogy elfoglalja a helyét. Kér még egy italt, s míg eléteszik, hátat fordít a pultnak és alaposan körülnéz. Majdnem mindenki részeg. Meglepődve veszi tudomásul, hogy nagyon sok az arab. Lármázik, gesztikulál mind, mintha rögtön egymás torkának akarnának esni. Honnan a fenéből kerülhettek ezek ide? És mit keresnek itt, mi lehet a foglalkozásuk? Figyeli őket egy ideig, rájön, hogy ez a természetes viselkedésük – egyszerűen ilyenek. Fúj. Szerencsére, akkoriban még nem ... Mártonnak nem kellett egy levegőt szívni velük. Fizet, visszaszátál a kocsihoz, beül. Felteszi a kalapot, csak másodszor van rajta, de mintha már nagyon régóta hordaná.

Húsz perc alatt kiér Érdre. Az állomásnál egy tehervonat vánszorog a sorompók között. Nyugodtan várakozik. Szegény, egyszer későn este hazafelé jövet elaludt a vonaton és csak Martonvásárnál ébredt fel, onnan futott egyvégtében haza. Hogy meg lehetett rémülve ..., nem is emlékszik hirtelen, ki mesélte ezt róla. Felnyílik a sorompó, továbbhajt, de már nem messzire. Az utca végében ott a kocsmá, gyermekkorában is pontosan ugyanígy nézett ki, semmit sem változott. Leállítja a motort. Kiszáll. Milyen hűvös van – hűvös és mégis izzad. Ilyenkor senki sem jár. Benéz az utcába, az elszórt lámpák csak egy-egy távoli fénykört szakítanak ki a járda koromsötétjéből. Lassan indul előre, a ház felőli oldalon. Nincs melege, de érzi, ahogy az oldalán a bő ing alatt a hónaljától indulva vékony csíkban csorogni kezd az izzadtság. Hangtalanul halad el a Kálmán-féle ház előtt, ezek a Kálmánék valamiféle rokonaik voltak, a férfi keresztnévére már nem is emlékszik. Lakatosműhelye volt, apró, púpos emberke létére egy csomó nagydarab embernek dirigált. Tőle is van egy lap a gyűjteményében, hülyeségeket írt, akárcsak a többiek. Hogy ő is szeretne egy kis csetepatéban benne lenni; szó szerint így írta: „csetepaté.” A puskát sem bírta volna a vállához illeszteni. Persze, érthető ... A fákról lelógó lomb minduntalan a szemébe csap, az egyik kezét állandóan előre kell tartania. Érdekes, egyetlen kutya sem riad fel a közeledtére. Elér az utca végére, megfordul, rögtön indul vissza. Még nem ... úgy látszik, még nem ... Lassan jön a ház felé. Elhalad előtte, sötét, természetesen: a nagyanyja, szerencsétlen öregasszony, e percben talán nincs is életben. Valahogy nincs kedve egészen a kocsiig végigjőnni, hamarabb fordul meg, talán ..., talán majd most. Megint vissza, a másik sarok felé, érdekes, semmiféle félelmet nem érez. Csak várakozást, a várakozás feszültségét. És izzad, izzad rettenetesen. Mikor az asztalosműhelyt, vagy az már nem is asztalosműhelyt, az asztalosműhelyt elhagyja, egyszerre hirtelen két dolog történik: valahol, talán közvetlenül mellette vinnyogni kezd egy kutya, őrá pedig borzongás tör, de nem; nem emiatt; előbb enyhén rándul össze a bőre, de aztán úgy elkezd remegni, hogy attól fél, elájul. Mozdulatát félbeszakítva kénytelen megtorpanni. Rezzenéstelenül me-

red előre, a semmibe, most annyira gyenge, hogy akár össze is eshetne. Szája lassan kerekre formálódik, de hang nem jön ki rajta, érzi, meg kell fordulnia, megfordul, a ház felé kell indulnia, a ház felé indul. A gallyakkal . . . , a gallyak az arcán, ugyan . . . Te úristen, milyen késő van már . . . hogyan is került ide? . . . igen, persze, és az aktatáskája? . . . hol hagyta az aktatáskáját? Úgy látszik, a vonaton felejtette, sietve ugrott le. A kutyák, a kutyák miért ugatnak? Futni kezd, egészen a házig. A csengő . . . persze, miért is lenne csengő, elő a kulcsokkal. Egyik sem illik a zárba. Valaki másnak a kulcsosomóját hozhatta el. Nem baj, most már ez sem baj, a fő, hogy épségben hazaérkezett. All a kapu előtt, megnyugodva, aztán felkapaszkodik és átdobja magát a kerítésen. Már túl van az előbbi gyengeségen, szép lenne, ha ez a kerítés akadályt jelentene. Jólesően érzékeli az erejét. A ház mozdulatlan. Alszanak. Neki Anya biztosan megágyazott. De az ajtó zárva, a külső támla behúzva. Vagy kívülről ráhajtva? Hát ez meg hogy lehet? Nem emlékszik, hogy elutaztak volna. Nem izgatja magát emiatt, leül a diófa alá a padra, majd csak bejut valahogy. Nagyszerű érzés így üldögelni, csendben, a ház falának dőlve. Nem tudja, nem is sejti, mennyi idő telik el így, a kezét nézi, a térdén nyugvó, a sötétségen átsejlő fehérséget . . . a keze . . . ahogyan a nadrág anyagát érintve a combján nyugszik . . . milyen nagyszerű dolog, hogy újra itt van . . . A rohanás után. Reggel ugyan korán kell kelni, de délután . . . délután találkozik Manyival. Még nem indul be a házba, nem kelti fel őket, élvezni akarja ezt az állapotot. Ül, hangot sem adva a sötétben, alig vesz levegőt, és . . . és rájön, nem is rájön, valahogy átmenet nélkül rögtön tisztában van vele, hogy ki ő, és hogyan került ide. Mégsem szégyenkezik, mint ahogy kellemetlen érzése, undora sincsen. Inkább büszkeség . . . újra sikerült . . . Az első után, az két hete lehetett, azt hitte, azt az élményt, nem is élményt, azt a tökéletességet már nem lehet megismételni . . . De íme, lehetett. Egy darabig tovább bámulja a kezét, azt figyeli, látszik-e, ha az ujjait mozgatja. Már látszik, alig észrevehetően világosodik. Újra átmászik a kerítésen, nem kell attól tartania, hogy meglátja valaki. Szinte frissen, megelégedetten indul a kocsihoz, de odaérve váratlanul gyötrelmes fáradtság fogja el, neki kell támaszkodnia, az ajtót sincs ereje kinyitni.

Mire hazaér, erősen pirkad már, de a ház mozdulatlan, mindenki alszik. Csendes a lakás is. Benyúl a kisablakon, lenyomja a kilincset. Lopakodva megy a szobájába, de a ruhát már nem veszi le magáról, jól érzi magát benne. A felesége . . . , legfeljebb majd kitalál valamit neki. De úgysem fog bejönni, van még egy csomó idő reggelig. Érzi, hogy átizzadt, de ez most valahogy másfajta izzadság, másfajta szag; kár lenne lemosni.

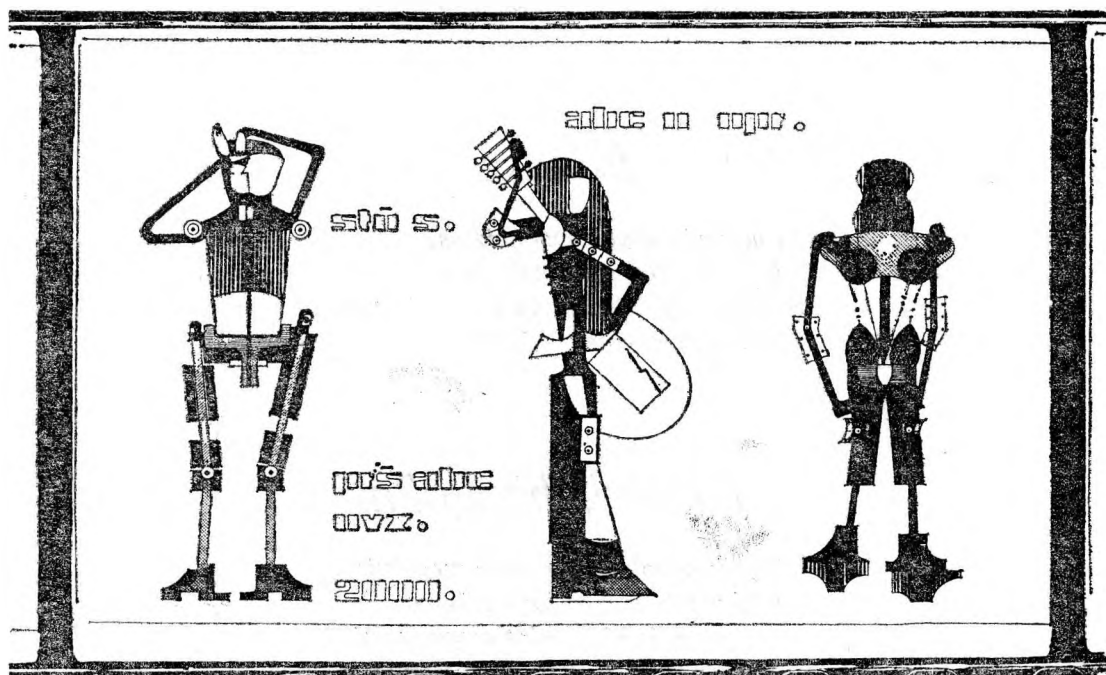
Az biztos, hogy holnap nem megy be dolgozni. Valamilyen ürüggyel kimentti magát. Egyszerűnek tűnik ez, a megoldáson nem is töpreng. Ha nem tetszik nekik . . . tehetnek egy szívességet. Egyáltalán, örüljenek, hogy bejár. Nyugdíjba is mehetne . . . betegnyugdíjba, ha nagyon akarna . . . miért, ez olyan elképzelhetetlen? A dereka reggelenként néha kibíráhatatlanul fáj, az orvosok sem képesek egyértelműen megállapítani, hogy milyen súlyos a betegsége. Akkor pedig több ideje maradna . . . Ráér ezen még gondolkodni, mindezenetre jó, hogy az eszébe jutott.

A holnapi, azaz a mai nap . . . mi is a dolga ma? Persze, be kell menni Anyához, megnézni milyen állapotban van és kifaggatni, hogy mi is volt a helyzet azzal a fiúval, aki az ő haverja volt, állandóan rosszra csábította, és ugyanabban a Baross utcai házban lakott, amíg aztán ők végleg ki nem költöztek Érdre; – legalábbis erről mesélt neki tegnap. Illetve csak megpróbálkozni a kérdezéssel – az eredmény kétséges. Lehet, hogy már nem is él. Amilyen

állapotban tegnap volt... ennél többet nem is tudott kihúzni belőle. „Mégis, ki volt az a fiú, hogy hívták?” A nagyanja csak nézett rá, szinte sértődötten, a magas láz miatt csak úgy sugárzott a forróság belőle. És rossz volt a lehellete is. Már rohad belülről, gondolta. „Együtt dolgozott azzal a fiúval?” Ezt feltétlenül meg akarta tudni. De hiába, „amikor vakbélgyulladásod volt, Apa az ölben vitt be a kórházba”, mondta váratlanul az öregasszony. „Igen... nem is emlékszem...” Várta mi következik. „Sietni kellett az operációval...” Az első pillanatban még azt gondolta, őrá beszél, hiszen Apa még élt, amikor ő ölbevívós volt, nem volt elképzelhetetlen. De aztán rájött, hogy tévedett és képtelenség megállapítani, hogy valójában kire gondol az öregasszony: őrá, az apjára vagy Mártonra. „És Marci?”, kérdezte, hátha ezzel sikerül tisztáznia a helyzetet, „neki is volt vakbélgyulladása?” Az öregasszony megütközve nézett rá. „Rólad beszéltem, nem a Pistáról, őhózzá már orvos jött ki. Nem emlékszel?”

Ez szép volt – ha már nem találná életben, és ez lett volna az utolsó kimondott szava kettőjükéről – ez szép volna. Hogy őt övele... Próbált még kérdezgetni tőle ezt-azt, de már hiába: még jobban belemerült kilencven esztendejének mélységeibe, már fiatalkoránál tartott. „Bál lesz odafönt, tudod”, mondta jelentőségteljesen, „azért ez a sok nép itten”. Aztán kis szünet után: „Egész nap varrnom kellett, ledőltem, de ha kevesebben lesznek, én is felöltözök és felmegyek utánuk. Csak azt nem tudom, melyik faluban vagyunk... segíts már...” Azért kár, hogy meg fog halni, eggyel kevesebb lesz a tanú. A nagyanja egyik levele jut az eszébe. „Kedves fiam, már megint két nap múlt el és nem jött tőled hír, ilyenkor olyan nehezen múlik az idő, amint itt ülök és írok, hanglemezek vannak a rádióban, persze a kedvenc lemezeid, és még jobban fáj a szívem...” Megvette a Karády-lemezt, amikor meg lehetett kapni, de most nem teszi fel, felébrednének a másik szobában. Azért felkel, megnézi a borítót. Ez a nő... ő lenne az? Majd napközben végighallgatja. Eszébe jut, minden különösebb ok nélkül egy másik levél is, ezt is előkeresi. Ő írta. „Itt is beáll lassan az őszi időjárás, az éjszakák kezdenek hidegek lenni...” Csak a halála után érkezett meg. Biztosan másutt is lapulnak még levelek, ezeket is össze fogja gyűjteni. Van ideje elég. Bár... az egyik távoli rokona, az ő unokatestvére, akinek a frontra írt lapja itt lapul valahol a rózsaszínűek között, s akinek, mint ebből a lapból kiderül, pár nappal korábban ő is küldött egy üdvözlést, nemrég kapott infarktust. Felépült, de... ha még egyszer? Jó lesz sietni. Egyelőre nem tudja, hogy a birtokában van-e az ő negyvenkettőben írt tábori lapja – el kell menni hozzá. Meg fog lepődni, hogy milyen ostobaságokat volt képes papírra vetni annak idején. „Lapodat megkaptuk, azt kívánjuk, hogy még sokáig ilyen jó dolgokat legyen, s miután jól elporoltátok a muszkákat, egészségesen hazajöhessetek.” Mintha más ember írta volna, nem a mostani. Hogyan mosolyoghatott a nagybátyja. Megint egy, aki nyomja a hülye szöveget, gondolhatta. El kell menni, meg kell szerezni, ha másként nem megy, a zöldért cserébe oda kell adni ezt a rózsaszínűt. Persze, előtte lemásolni. És sorra végig kell járni a többieket is, akiknél lehet még lap tőle. Vannak jópáran. A többi unokatestvérét, három férfit, két nőt. És vajon ki lehetett az az Eszti nevű lány, aki a „feladó” rovatba foglalkozás gyanánt kisasszonyt írt? „Kedves Marcikám, olyan nyugtalan vagyok, amióta elmentél. Semmihez sincs kedvem, akkor, amikor te itt voltál, mindig meg tudtál vigasztalni...” Őt is próbálta megkeresni, de a házban, ahonnan a levelet feladta, nem is tudtak ilyen nevűről. Talán ha hirdetne...

Van munka, felderíteni való elég. És ha egyre fogy a tanúk száma, a dokumentumok sem kerülnek elő olyan számban, ahogyan ő szeretné, akkor nem azután kell kutatni, hogy ki volt hanem hogy ki lehetett volna. Ez lényeges. Bármilyen irányban ki lehet terjeszteni a kutatást, további adatok nélkül is. Elrakja a lapokat, üres az asztal. A szekrényhez megy, lassan, rá-erősen levetkőzik. Nem tudja, hány óra lehet, de nem is érdekli. Hajnal van már, ez elég, nemsokára kezdődik a nap. Úgy, ahogy van, meztelenül belebújik az ágyba. Fekszik egy darabig, nyitott szemmel, de még eszébe jut valami. Kilép az ágyból. A telefonhoz megy, egyik kezével felemeli, hogy ne csörögjön hangosan, úgy tárcsáz. Ahogy gondolta, foglaltat jelez. Visszafekszik. Holnap..., azaz ma... a nagyanyja. Este pedig..., éjszaka... leme-
het megint. Nem, egy nap alatt kétszer, az túl sok lenne. Akkor holnapután. Nincs kedve elaludni: vár még, nem sürgős. Odakint már egészen világos van. Fekszik az ágyban hanyatt, állig húzott takaróval, nyitott szemmel. Még van idő, mindenre van idő.

Várlak

*Alvó, ki rólad álmodik,
és szépnek lát, nagyon szépnek:
ő sejti csak, hogy állok itt,
s várlak, várva várlak téged.*

*

Szerelmem, ének!

*Ha égigérő fán raksz is fészket:
királysasokkal, dögkeselyűkkel
köröztetnek itt, szerelmem, Ének.*

*

Panasz

*Mindenki milyen magabiztos!
Szerintük így, szerintük úgy.
S megszállottak, mint maga Krisztus!
Észre sem vesznek: kisleít.*

*

Hírhedt hangulat

*Kedvem volna magamat megölteni!
Hírhedt hangulat foglya lettem.
S nincs más kiút, mint megdögölni
oly egyszerűn, ahogy születtem.*

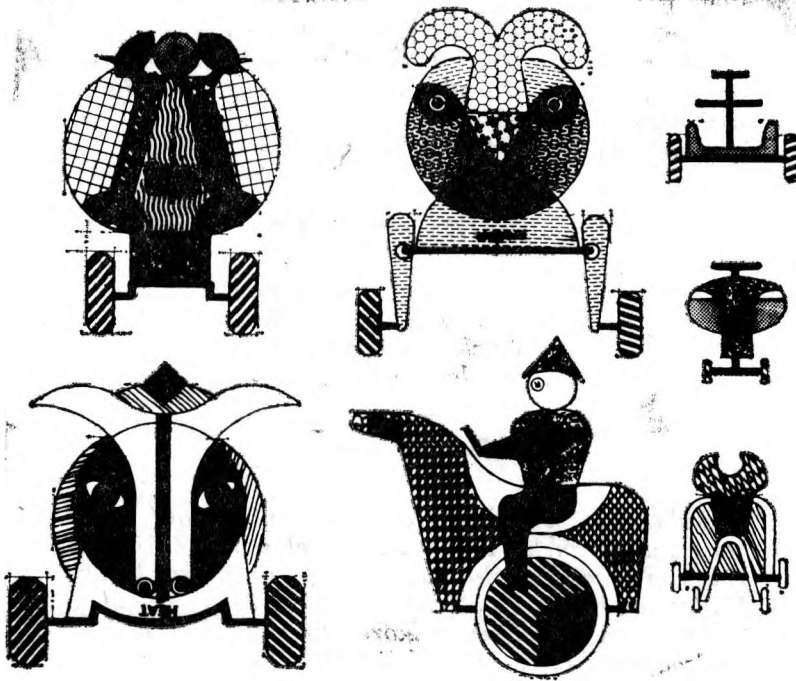
*

Pásztoremlék

*Ahogy fürdik a kis patakban
meztelenül, hisz perzselő nyár van –
S ahogy felöltözik a Napba:
matatni kezdünk a klott gatyában.*

Szívem „kettéhasadásakor”

*Ily nagyot szív csak csillagon dobban,
mikor a szellem magára döbben.*

Üvöltés

Van úgy, hogy üvöltenek. Ember az emberrel. Szűkül a szem és tágul a száj. Egymás metszetében nézve őket: fekete buborék a habzó kajütblak előterében. Elhatárolódik az e m i t t és az a m o t t. Egységüket veszítik az ellentétek. Felkapnak – elejtenek. Mint-ha kerek ablakain gurulna a hajó. A parttalan üvöltés tátogó körein. Amelyeket becsap a víz. Amelyek víznyelők. Gyűjtik a nyálat. Nem haboznak: habznak. (Mint evezők nyomán a tenger. Gályapadon a tüdő. A lélek árnyékában. Annak idején.) A R e j t e l m e s S z i g e t felfedezése óta rendelkezem „ama” belső látással. Szeretnék annyira magam lenni, hogy ne üvölthessenek velem. Rámvicsorit az elképzelt fogak mentén betört ablak. Arcon csap cseppfolyós nyelve. (A kivághatatlan.) Nyála elemezhetetlen – ellep. Elég-e elégtételnek a tudat; hogy a levegő fönt-tartja az embert? Fenn-tartja? Vagy föltartja? F ö l t a r t j a. Ha például inkább megtulladna, mintsem-hogy egy lélegzetet vegyen a habzószájúakkal – de az üvöltő(zés)től felkavart levegő ijedtében mégis a tüdejébe bújik. Így lehet éltető a menhely.

Napkorszak

*Izzadtságcseppek sisteregnek:
a homlok izzó, mint a vaslap.
A sók elembertelenednek.
Kelnek darázshadai a napnak.*

Térválasztás

Becsuktam a szobaajtót. Hogy dolgozni tudjak! Mert zavart a gyermek. (A leányka – helyesbíteniék itt-ott. Határon innen és túl.) Nemrég múlt tizennégy hónapos. Hallottam, hogy az előtérben tobolyog. Majd megáll. Közel az ajtóhoz. Egészen közel. Engem keres. Érez. Nadrágjának piros, ingecskéjének kék színe mozaikosan átszüremkedett a katedrálüvegen. Rátapasztotta arcát. Két üveget átolvasztó szemet látok. És tehet-e bármit is az ember, ha ily nyilvánvalóan figyel az Isten?

Másutt

„Nem tudom, van-e a világon dolog, amihez több bátorság kell, mint ahhoz, hogy az ember árulást szőjön királya ellen, s bár tudja, hogy a király értesülve van a dologról, mégis állandóan megmaradjon a közelében.”

„Ó, mit szenved az emberi lélek, Uram! ha egyszer elvesztette szabadságát; ha nem ura többé önmagának, amint illenék lennie! Micsoda gyötrelmeket kell elviselnie! Én igazán csodálom, hogy miképpen voltam képes túlélni azokat a kínokat!”

(Avilai Teréz: Önéletrajz)

Mondhatnám, úgy élünk itt a San José kolostor falai közt, akár a boldogság szigetén. Mindössze tizenhárman vagyunk; megfogadtuk, hogy nem lépjük túl e számot, ezért is kényszerültem rá, hogy újabb kolostorokat alapítsak, mert egyre csak jöttek az új jelentkezők, s egyszerűen nem is lett volna helyünk hol elhelyezni a novíciákat. *Madre fundadora*, így szőlitanak nővéreim, mintha bármi érdemem lenne az alapításban, s nemcsak eszköz lennék ő szent felsége kezében. Érzem hanglejtésükben és gesztusaikban a tiszteletet; nem értik, milyen nyomorult teremtmény vagyok én közöttük, e szeretettől lángoló, anyagi lelkek közt. Hogyan is értenék? Figyelem őket az ebéd utáni közös üdülés óráján, felhőtlen, tiszta kacagásuk olyan, akár a szeráfok zenéje, ünnepnapokon még zenekart is rögtönzünk, s bár mindannyiszor úgy kell rábeszélnem őket, hogy nyugodtan perdüljenek táncra, van hozzá szemem, hogy lássam, tartózkodásuk nem egyéb, mint dicséretes szemérem, később boldogan belefeledkeznek a pörgésbe, sőt magam is odaállok közéjük, esetlenül rakosgatom a lábamat. Azt hiszem, irigylem őket. Gyakran kérem ő szent felségét, bocsássa meg e vétkemet, hisz sokat tűnődtem rajta, nem az ördög ravaszsága-e ez is, hogy szomorúság fog el nővéreim boldogsága láttán. Ha van mentségem, az csupán annyi, hogy mindent megteszek, s úgy tűnik, nem is sikertelenül, hogy ne vegyék észre szomorúságomat. A lélek rejtett zugában ül az, ráparancsolok, hogy maradjon nyugton, ha másképp nem megy, hát szenteltvizet használlok ellene, amit kis üvegcsében mindig magamnál hordok, s csak akkor engedem szóhoz e szégyellni való komorságomat, amikor elvonulok a kertünk végében lévő egyik remetelakba. Eredetileg valami fészkerféséség volt ez a rogyant kis épület, melyből a három remetelakot kialakítottuk, sajátkezűleg kevertük a habarcsot, s a fal felhúzásánál is segédkeztünk, hisz ugyancsak szerény summa állt rendelkezésünkre, hogy otthont teremtsünk magunknak. A földem felújítására így sem került sor, s a kis harang is, melynek szavára hajnalban a kórusra indulunk, hogy elimádkozzuk a breviáriumot, s amely este pihenésre szólít, egyszerűen lyukas, így vettük, olcsó volt. Most már nem panaszkodhatom anyagi helyzetünkre, ellenkezőleg, jobban félek a bőségtől, mint a szegénységtől. Valamennyien meglehetősen értjük a fonás mesterségét, s nem takarékoskodunk

azzal, amire kezünk ügyessége képes, visszük magunkkal a fonalat a rekreációba, a cellába, sőt a vendégszobába is; e munka pedig szépen jövedelmez, a kertet is gondosan műveljük, oman kerül zöldség és gyümölcs az asztalunkra, húst nem fogyasztunk, ezt megfogadtuk és megtartjuk, amikor pedig nem jutott egyéb a tányérra, megelégedtünk egy szelet kenyérral is ebédre. A kis kert amúgy is a békesség ligete, a lombok szelíd zizegése, a madárcsicsergés, a tücskök ciripelése segíthetik a lelket a megnyugvásban. Csupán a remetelakok előtt hagytuk meg a sűrű bozótot, odébb egy olajfa áll és fehér kőkereszt, lehetőleg úgy rendeztünk el mindent, hogy a környezet újra s újra azt idézze emlékezetünkbe, ő szent felsége mennyit szenvedett érettünk. Ugyan mitől lesz az egyik remetelak kedvesebb az embernek, mint a másik? Eleinte gondolkodás nélkül hol ezt, hol azt használtam; meggyőződésemm, hogy ő szent felsége szemében se az embereknek, se a helyszíneknek nincs semmiféle privilégiuma, csupán a magam emberi gyengesége, hogy egy idő után azt a lakot nem szerettem felkeresni többé, melyben bizonyos alkalommal keserves lelki szárazság jött rám, nemcsak hogy az elmélkedés nem ment, de amikor az ajakimához folyamodtam, akkor is minduntalan elkalandozott a figyelmem. Egy másik remetelakban viszont meglepetésszerű kegyelmek érték, s így ezután akaratlanul is arra vitt a lábam, később pedig, megalkudva saját fogyatékossággommal, nehéz óráimban szándékosan kerestem fel ezt a helyszínt. Nemrég egy nemeslelkű művész a kedvemért e lak falán, minden anyagi ellenszolgáltatás nélkül, igaz érzelmeket keltő alkotásban megfestette ő szent felsége szenvedését, s ahányszor elnézem, ahogy a keresztre feszítetve, szegekkel átvert kezéből alácsurran a vér és a töviskorona tüskéi mélyen homlokába fúródnak, összeszorul a szívem és mélységes áhitat tölt el. Megfigyelem, ahogy férfiasan kemény, mégis érzelmesen lágy ajkára kiül a szenvedés és a keserűség, amit a mi vétkeink vagy közönséges emberi elégtelenségünk miatt kellett éreznie, s még akkor is, ha ő szent felségének úgy tetszik, hogy ne árasszon el a szellem röptének különleges adományával, emelkedett állapotba kerülök, s kívülről tudom nézni saját esendő hiúságomat. Nemrég történt, hogy épp e célból felkerestem kedvenc remetelakomat, nővéreim önfeléd boldogságától ugyanis újfent elfogott a szomorúság, arra vágytam hát, hogy ő szent felsége tenyerén a felszakított nyers hús, a homlokán a tövisektől sebzetten feldudorodó bőr látványa segítsen érzéseim tisztázásában, és ekkor különös kitüntetés ért. Rövid belső ima után lelki szemeimmel láttam a bennem lévő egyik sötét zugban ülő szomorúságot apró termetű, vicsorgó kis néger alakjában, olyasformán kuporgott, összefonva két lábát, amit azt hiszem, törökülésnek szokás nevezni, mindenestre nyilvánvalóan pogány dolog, s tekintetéből is sütött a káröröm, hogy bennem tanyát vert. Azt mondom, lelki szemeimmel láttam, de mindez annyira valóságos volt, mintha a testiekkel is szemlélném, mindenestre minden elhomályosult előttem, ami előzőleg még segített a szemlélődésben, ő szent felsége vérző sebei, sőt a remetelak falai is, s egy szempillantásnyi időre a gonoszul vicsorgó kis néger homlokán az ördögszarvakat is észrevehettem; megértettem hát, ő szent felsége eképp akarja tudomásomra adni, hogy gyengeségem folytán ismét beengedtem lelkembe az ördögöt. Ettől megint csak elfogott a szomorúság, de ez egészen másfajta érzés, mint az, amely vicsorgó ördöggént mások boldogsága láttán lelkem szegletében megül; az egyszerűség kedvéért talán természetfeletti szomorúságnak nevezném, anélkül, hogy kérkedni akarnék kiválasztottságommal, hisz épp arról beszélek, hogy még ilyen kis dolgokban is mennyire méltatlan vagyok a kegye-

lemre, csupán azért használok ezt a jelzőt hogy megértessem, ez utóbbi szomorúságot épp szomorúságom látványa okozta, erre pedig sosem lettem volna képes ő szent felsége segítsége nélkül. Mondhatnám úgy is, hogy a természetfeletti szomorúság érzése felkelti az emberben a halál utáni sóvárgást, azt a vágyat, hogy vége szakadjon kicsinyes irigységünknek és egyéb gyengéinknek. Nem akarok túl nagy feneket keríteni a dolognak, hisz el kell áruljam, hogy ez az eset köznapi csekélységnek számít azokhoz képest, amikről az alábbiakban majd be kell számolnom. Elég az hozzá, hogy más emberként hagytam el a remetelakot, mint ahogy oda betértem, s amint kivettem a lábam a kertbe, még a bozót mögül megláttam Maria Bautistát, aki a kőkereszt előtt állt. Unokahúgom ő, s mindig meg voltam győződve, hogy vele különösképp szigorúan kell bánnom. Egy esetben például, hogy próbára tegyem engedelmességét, kezébe adtam egy rothadt uborkát, s arra utasítottam, ültesse el a kertben. Kék szemét, melyben mindig áttetsző naivitás honol, rám meresztette, s csak annyit mert kérdezni, fekvé vagy állítva tegye-e az uborkát a földbe. „Fekvé”, mondtam a legnagyobb komolysággal. Most meg ott áll a kereszt előtt, látom, és piszkálja az orrát. Már-már feljött torkomból a hang, hogy rápirítsak, „*sor* Maria, mit művel itt”, de az, amit az imént természetfeletti szomorúságnak neveztem, valamiképp megakadályozott a szólásban; nem tehettem hát egyebet, mint némán előléptem a bokor mögül, s odaálltam mellé. Zavarba jött, az ujjával dörgölni kezdte felső ajkát, mintha viszkethetne és mintha előzőleg sem cselekedett volna egyebet. Aztán eszébe jutott, hogy ima közben még az ilyesféle ajakdörgölés se dicséretes dolog, mert elkapta a kezét, s féloldalt rám pillantva, várta a szidást. Mondanom se kell, hogy megsajnáltam, annyira gyerekes volt az ügy, s úgy tettem, mintha csupán a gyümölcsfák és a zöldségeskert állapotát akarnám szemügyre venni. Ekkor a kövön, mellyel a kereszthez vezető utat kiraktuk, észrevettem egy csúf, zöld színű hernyót, melyről tudom, hogy veszedelmes kártevő, a fák leveleit rágja. Felemeltem a lábam, hogy eltapossam. Maria Bautista felsikoltott. „Ne, *madre fundadora!*” A lábam megállt a levegőben. Rá emeltem a tekintetem. A sikolyt máris visszafojtotta, rémülten nézett. Nem tudom, meddig álltunk így, de nagyon hosszúnak tűnt az idő. Az első percekben mindketten maradéktalanul nyíltak voltunk, de aztán engem egyszerre elfogott a borzongás. Úgy éreztem, hogy ez az angyali *hermana*, bármilyen engedelmesen és tisztelettel viseltetik is irántam, tud valamit, amiből én, a *madre fundadora* ki vagyok zárva. Pedig alig hagyta még maga mögött a kötelező újoncidót. Lassan, kissé bizonytalanul visszahelyeztem a lábam a köre, nem tapostam el a férget. Figyeltem, ahogy az nyugodt araszó mozgással a kő széle felé halad, s amikor eléri a kissé rücskös peremet, boldogan lefordul a termőföldre. Ott mindjárt otthonosan érezte magát. Egy pillanatra el is tűnődtem rajta, milyen természetes zöld színe van ennek a csúszómászónak. Maria Bautista lesütött szemmel, összekulcsolt kézzel állt. Nem akarta látni, mit cselekszem. Bennem meg nagy volt a zavar. Eszembe jutott az orrpiszkálás, amit itt a kereszt előtt akár szentségtörésnek is nevezhettem volna, aztán ez a feregügy. Ki tudja, e csúszómászóban nem az ördög rejtezik-e? Másképp miért rágná meg a gyümölcsfák leveleit? Lehet, hogy épp ellenkezőleg kellett volna viselkednem, s határozottan meg kellett volna szidnom az ifjú nővért? Mégis úgy érzem, miután a remetelakban megtapasztaltam azt a más természetű szomorúságot, csak így viselkedhettem. Jaj, az Úr útjai kiszámíthatatlanok! Ha csak egy kicsit is belegondolok, oly nevetségessé válik minden matematika.

Nem írok hát dátumot, nem lenne annak semmi jelentősége. Csak a világ fiai hiszik, hogy az események kívül történnek; mi, akik kivonultunk onnan, jól tudjuk, hogy minden titok és minden igazság belülről fakad. Ha most azt mondom, hogy a San José falai közt mi itt a nap álló huszonnégy órájában az örökkévalóságnak élünk, s csak annyiban használjuk az időt, amennyiben bizonyos kapcsolatot mégis kénytelenek vagyunk fenntartani a világgal, akkor bárki azt hiheti, hogy az idő elvesztése nem egyéb, mint az anyagi lelkek gyermeki öröme. Pedig nem tagadhatom le a szorongást, amit a magamfajta gyarló léleknek az időből való kiszakadás jelent. Persze nem az önként vállalt lemondásunkról beszélek, mert az valóban megkönnyebbülés. Ahogy testünknek nem esik nehezére a hústól való megtartóztatás, mert tudja, hogy a lélek gazdagodik általa, ugyanúgy a test is csak erősebb lesz azzal, ha a lélek lemond az időről és teljes valójában átadja magát a várakozásnak. Az igazi kín máshonnan fakad. Ó Uram, te vagy a megmondhatója, mennyire meggyötröd azokat, akik téged szeretnek! Micsoda iszonyat, mikor a léleknek minden csak terhére van: a földön nem tud megnyugodni, az égbe pedig nem lehet fölmennie! Annak a napnak a hajnalán, amelyről beszélek, már ébredéskor éreztem a talajvesztettség e keserves lelki bénultságát, amihez képest a test minden kínos tehetetlensége elhanyagolható csekélység. Jól emlékszem, zsibbadásos álomból vert fel a harang szava, pedig egyébként gyakorta előfordul, hogy ébren várom az első harangkondulást. Lehetséges, hogy alvás közben is történt velem valami, bár képtelen voltam felidézni, hogy mi, csak éppen alig tudtam mozditani a tagjaimat. Eszembe jutott súlyos ifjúkori betegségem, amikor állandó láz gyötört és szünni nem akaró hányás kínozta, testem a fájdalomtól teljesen összezsugorodott, s hiába vitt el apám Bece-dasba egy csodadoktorhoz, a gyógykezelés mit sem használt, eszméletemet vesztettem, halottnak tartottak, felravataloztak és viaszt cseppentettek a szememre. Amikor mégis magamhoz tértem, a viasztól nem tudtam felnyitni a szempillámat, akár megvakultam volna; mondhatom, soha olyan kétségbeesetten nem küzdöttem az életért, mint abban az ébredésben. Kicsit ilyen ez a mostani hajnal is, csak mintha ezúttal az egész testem le lenne öntve viasszal, egyetlen moccanásra se vagyok képes. Ha felidézem magamban azt a régi vakságot, amit átéltem, hisz feléledve fogalmam se volt a szememre cseppentett viaszról, s hosszú percekig meg voltam róla győződve, soha többé nem láthatom meg a napvilágot, nem a testi fogyatékoság rettentett meg, annyira már akkor is hittem ő szent felsége bölcsességében, hogy tudjam, ha ilyen megpróbáltatást küld rám, erőt is ad majd az elviseléséhez, sokkal inkább azért fogott el a szorongás, mert azt éreztem, méltatlan vagyok ekkora kegyelemre. A világi társaságokban, ha szó esik a tetszhalálról, mindig a test megpróbáltatásaként emlegetik, s az én akkori görcsös élni akarásomat is tudom, eképp értelmezték; mi mást is tehettek volna, csupán testi kínládásomat szemlélték, s a lelkembe nem láthattak bele, nem sejtették, hogy akkor éreztem meg először azt a szorongást, amivel a lélek egyszerre akarja is a kegyelmet és menekül is előle. A lélek ugyanis éppoly görcsösen kapaszkodik a saját szabadságába, ahogy a test is utolsó erejéig ragaszkodik e földi léthez; egyszerűen félünk kilépni az időből, mintha ezzel a kiszakadással felborulna a mindenség rendje, holott az idő nem egyéb, mint mi magunk, vagy inkább azt mondhatnám, hogy az ótestamentumi aranyborjúhoz hasonló, bálvány, amit magunk emeltünk önmagunknak. Mindez talán üres fecsegésnek hangzik, de el kellett mondjam, hogy megértessem állapotomat. A kis lyukas harang kondulása felriasztott, de képtelen voltam mozdulni, pedig megen-

gedhetetlen szégyen, hogy épp a *madre* lekésse a hajnali imát. Fekszem tehetetlenül, mint akit lekötöztek, s próbálok arra gondolni, hogy nincs egyébről szó, mint fizikai kimerültségről, hisz előző nap valóban kissé megerőltettem magam a kerti munkában, aztán késő éjszakaig görnyedtem a cellám sarkában álló padka felett, mely íróasztalul is szolgál, hogy papírra vessem lelki számadásomat. De amiképp így visszapergett fejemben az előző nap, eszembe jutott, hogy már a lelki számadás fogalmazása közben éreztem magamban valami hasonlót, valamit abból a belső bénultságból, amit szorongásnak nevezek, s ami most sokkal nagyobb nyugalansággal tölt el, mint a fizikai kimerültség. Persze nem állíthatom, hogy előre tudtam volna, mi történik majd velem a kóruson, de nem is akarok túlságosan előreszaladni az eseményekben, inkább azon leszek, hogy sorjában és tárgyilagosan elmondjak mindent. Tehát végül is sikerül feltápáskodnom, még a mosakodásra is marad némi időm, a tisztaságot ugyanis igen fontosnak tartom, magamra öltöm a ruhát és a skapulárét, becsúsztatom a lábam a gyékénytalpú szandálba, bekötöm a fejem, sietős léptekkel haladok a kórusra, s épp idejében lépek be, Isabel és Ana de San Bartolomé nővér még utánam érkezik. De hiába gyűröm le a test ellenállását, hiába teszem a dolgomat, mindez csak gépies kötelességteljesítés, a nyugalanság nem csitul bennem s talán lázam is van. Mikor áthaladok a kerten, óhatatlanul eszembe jut a minapi eset *María Bautista*-val és a zöld hernyóval, pedig az ilyesféle bizonytalan lelkiállapotban, mint amiben ma reggel vagyok, nem tanácsos felidézni az effélét, hisz most se látom világosan, hogy jól cselekedtem-e akkor, vagy rosszul. Nem tehetek mást, mint megkísérlem felkelteni lelkemben az alázatot, félhangosan ismételve magamban, hogy el kell fogadjak mindent, amit ő szent felsége megpróbáltatásként kiró rám, s reménykedem az ima erejében. Jól tudom, hogy csak az az alázat ér valamit, mely akár a kasban szüntelenül tevékenykedő méh, egy percre se nyugszik meg. A hajnali breviáriumot egy órás elmélkedés követi, s a kontempláció helyre kell állítsa belső egyensúlyomat. Igaz, be kell vallanom, épp amikor az elmélkedés órájára gondolok, végképp összezavarodnak bennem a lelki tehetségek, csak az akaratom fogalmazza meg a reményt, az érzéseim tele vannak félelemmel s emlékezetemben önkéntelenül is a régebben annyiszor tapasztalt belső szárazság tűnik fel. Jónak látom tehát, hogy az akaratom részesítem előnyben. A kórust vasrács választja el kápolnánk szentélyétől, a rácsból tíz centiméternyi hegyes vastüskék merednek felénk; keresztülhaladok a kóruson és közvetlenül a rács előtt térdepelek le, hogy minél közelebb legyek ő szent felségéhez. Hallgatom egy ideig a hátam mögött a nővérek neszezését, minden zörejt és ruhasusogást jól ismerek már, megint *María Bautista* fészkelődik a legtovább, de nem fordulok hátra, hanem elkezdem az imát. Nem alázatból cselekszem így, hanem félelemből, nem szeretnék most *María Bautista* naiv kék szemébe pillantani, amikor az én tekintetemben nem lehet más, csak zavar; a hangom is olyan, akár az üresen zengő érc, monoton és lélektelen, míg a hátam mögött felcsendülő angyali kar csupa áhitat és érzelem. De legalább biztos lehetek abban, hogy itt vannak velem a kóruson. Amikor eljön az elmélkedés ideje, még ez a bizonyosságom is odavész. Egyszerre az a benyomásom támad, hogy a nővérek sorra kiosontak a kórusról, s teljesen magamra hagytak. Tudom, hogy az ördög súgja ezt a gondolatot, hisz soha ilyesmi nem fordult elő, kolostorunkban mindenki szigorúan tartja magát az előírásokhoz; az is világos számomra, mi lehet az ördög szándéka e sugallattal, növelni akarja bennem a bizonytalanságot és a félelmet, hogy az elhagyatottság érzése végképp elvonja a fi-

gyelmemet az elmélkedésről; ki tudja, ha most fognám magam, s mégiscsak hátrapillantánék, nem látnám-e a sarkamban azt a vicsorgó kis néget, akit ő szent felsége már egyszer látnom engedett. De nem, nem, nem. Összeszedem erőmet, az akarat a hit bástyája, mondom magamnak, legalább abban nem szabad kételkednem, hogy a többiek valóban itt elmélkednek a hátam mögött. Elhatározom, hogy a rácsra pillantok, mely a kórust a szentélytől elválasztja; a rácsból előmeredő vastüskék látványa már nemegyszer segített az áhitatban, mert a töviskorona és a szent sebek jutnak róla eszembe. Az imént a koncentráció kedvéért lehunytam a szemem, most lassan felengedem a pillámat, keresem a vastüskéket, és jaj, nem látom a rácsot, mintha időközben kiszerték volna a falból, ami képtelenség, de nincs sehol a rács, pedig amióta letérdepeltem elé, meg se mozdultam, s most mégis elfog a gyanú, hogy talán nem is a kóruson vagyok, talán nem is a nővérek surrantak ki, hanem én magam, s akkor letagadhatatlanul súlyosan vétettem a rendi fegyelem ellen; aztán rájövök, hogy a szentélyt se látom, ami még kétségbeejtőbb, mert egyértelműen csak azt jelentheti, hogy ő szent felsége is végképp elhagyott, nyilván, mert minden eddiginél jobban hatalmába kerített az ördög. De hogy történhetett mindez? És mikor? Mit jelentett hát a hajnali bűnűségom? Talán alvás közben szállt meg a gonosz szellem, mert jól tudja, hogy olyankor az akarat nem működik? És ezért jöttem oly nehéz léptekkel a hajnali imára? Ezért kellett minden erőmet megfeszítenem? És ráadásul az egész nagy akarásom hiábavaló volt! Hát már sokkal korábban elveszítettem ő szent felségét, semhogy tudatom felfogta volna! Száraz a torkom, a nyelvem elakad, megpróbálok e teljes elhagyatottságban beszélni hozzá, bár szemernyi reményem sincs már, hogy meghallja, amit mondok. Uram, add, hogy legalább a követ érezzem a lábam alatt! Uram, add, hogy halljam Mária Bautista neszezését, egy sóhaj, egy zörrenést, egy breviáriumlap susorgását, bármit! Magamban beszélek, tudom, még ha akarnám, se jönne ki hang a torkomon, süket némaság köröttem, mindent elvesztettem. Micsoda hiú önteltség volt, amikor a lemondásunkat dicsértem és a világ fiait kárhoztattam! Hisz könnyű úgy lemondani a világról, hogy cserébe megkapjuk ő szent felségétől mindazt az élvezetet, amit az elmélyült lelki élet jelent! De ha egyszer az ördög ármányt sző, s alattomos módszerekkel elrabol természetfeletti jegyesünk karjaiból?! Ó, micsoda ür és micsoda tehetetlenség! A mélységből kiáltok feléd, Uram, és nem hiszem már, hogy meghallod a hangom! Legalább sírni tudnék, ezt kívánom, legalább felszakadna belőlem a zokogás, áttörne ezen a jéghideg viaszon, ami a testem. Ehelyett egy pillanatra kitisztul a fejem. Felmérem, hogy a lelki tehetségek egyszerűen nem működnek bennem. Józan vagyok, akár a világ fiai. Ó, szegény Teresa, hát mégiscsak azt képezeled, hogy az életedben még szerepe lehet a matematikának! Bevallom, a legsötétebb gondolat is megfordul fejemben. Azt számítgatom, mi lett volna az életemből, ha nem jegyzem el magam ő szent felségével. Eszembe jut, hogy tizenöt esztendősen bennem is nyiladozni kezdett a földi szerelmem bimbója, Pedro, akivel annyit hancúroztunk, alig volt idősebb nálam, s bódító öröm fogott el, amikor megéreztem, hogy szeret és ragaszkodik hozzám. Könnyen lehet, hogy e szerelem nélkül sosem gyúl fel bennem a nagy érzelem ő szent felsége iránt. És ezzel vége is a józanságomnak. Csak annyit tudok mondani, hogy ha most mindent el is vesztettem, akkor is megérte. Érzem, ahogy viaszarcomon legördül egy könnycsepp. Nem áltatom magam, világos, hogy ez az önsajnálát könnyec, ami a veszteség miatt elfog. Mégis egyúttal szerelmes vallomás az én királyomnak. Ő a megmondhatója, nem cselekedtem más-

képp, mint ahogy cselekednem kellett. Lehajtom a fejem, és a könny, mely az arcomon gördült, le hull a köré. Tehát a kő megvan. Felnézek, látom a rácsot a hegyes vastüskékkel. Tehát a rács is létezik. Kicsit várok, s meghallom Maria Bautista sóhaját, mellyel befejezi az elmélkedést. Tehát a kóruson vagyok, és most ér véget a hajnali elmélkedés órája. Hogy beszéljem el azt a hálát, ami e percben ő szent felsége iránt eltölt? Hisz meghallgatta könyörgésemet! Igen, tudom, van az a szerelem, amit a világ fiai ismernek s amiben süldő lányként nekem is részem volt, de van valami más is, amit jobb híján égi szerelemnek neveznék, s ami úgy születik bennünk, akár egy külön élet. Nagy titok ez. Mintha nem is kívánna tőlünk aktivitást, még segédletet sem, akár egy virág kinyílása, akár valami különös inkarnáció, egy egészen új létezés, mintha egy sosem-volt gyermek jönne a világra, s maga a születés lenne az áhitat, ez alól ki se vonhatnám magam, de nem is akarom, elképzelni se tudom, mert azonos vagyok azzal, ami bennem van. Ki láthatja a kinyíló virágot? És ki ne némulna el, ha eljő a pillanat, amikor ő szent felsége beavatja a legszemérmetesebb titokba, ami csak létezik, amikor nemcsak szemtanúja, hanem én magam helyszíne is vagyok a nagy titoknak? Ó, hogy rimámkodtam, legalább a helyszín biztonságát adja meg! S nem gondoltam arra, hogy nem a kolostor és nem a kápolna az ő helyszíne, hanem én magam! Bocsássa meg ő szent felsége, hogy így beszélek, de úgy tűnik, ez az a pillanat az életemben, amikor világosan megértem az ígét, mely szerint ég és föld elmúlnak, de az ő szerelme el nem múlik. Most egyszerre minden kétség értelmét veszti, most világosan érzem, hogy másutt vagyok, nem a világban és nem a kolostorban, hanem egész egyszerűen ő szent felsége közelében; mintha álmodnék, de felfoghatatlanul valóságos az álmom, csupa olyat mond, amire nincsenek szavak, amit csak érezni lehet, mint minden igazi belső tapasztalatot. Titokzatosan és körülhatárolhatatlanul átjár az isteni jelenlét, a kitárulkozás végtelen csöndje, melyben végre mindketten megmutathatjuk egymásnak magunkat. Fogalmam sincs, mióta tart ez így, de szeretem e ragyogást, mely egész valómat rabul ejti. Most csak mosolyogni tudok félelmemen, a görcsös igekezeten, mellyel a lelkem szabadságát óvtam; nyilvánvaló, hogy ő szent felsége nem tehetett másképp, rám kellett küldenie a bizonytalanság és a kétség kínjait, különben sosem ajándékoztam volna oda ilyen boldogan neki szabadságomat. Különben sosem emelkedem ilyen magasságba. És valóban. Lepillantok a köré, ahová az imént a könnyem hullt, s látom, jóval lejjebb került. Vagy engem húz valami a magasba? Egyszerűen lebegek a föld felett. Ó Uram! Érzem kiver a veriték arra a gondolatra, hogy mindez mások szeme láttára történik. Micsoda szégyen, hogy elárulom a nővéreknek ezt a másutt létezést! Vagy micsoda kérdés! Közönséges visszaélés a kegyelemmel! De nem tudok mit tenni. Legalább annyi erőm lenne, hogy visszaszorítsam magam a köré. Nyúlok a rács után, még arra se vigyázok, nehogy a hegyes vastüske felsebbezze a tenyerem. Megmarkolom, de kicsúszik a kezem közül, mintha sikló lenne. Leszegném a fejem, de valami ellenállhatatlan erő felrántja. „Jaj!”, hangerősen felszakad a sikoly belőlem, s hallom, ahogy a nővérek felugranak helyükről és felém sietnek. Máskor oly zajtalan gyékényszandáljaik szokatlan élességgel csattognak a kórus kövezetén. Tehát itt vannak még! Hát mikor volt már, hogy Maria Bautista mély sóhajjal befejezte az elmélkedést? Vagy mégsem télt le a kontempláció ideje? Most be nagyon szerettem volna, ha kiderül, hogy valóban kisurrantak a kórusról, s teszik a dolgukat a konyhában, a kertben! Persze tudom, az már önmagában véve is árulás királyom ellen, hogy újra az időről gondolkodom. És akkor

tisztán azt hallok: „Ne félj, leányom.” Még ez is. Megismerem, ez az ő hangja. Már máskor is hallottam, olyan állapotban, amikor mélyponton voltam. De hogy akkor is megszólítson, amikor ilyen különös elragadtatásban részesít? Pirulnom kell ő szent felsége mérhetetlen jóságán, amivel ma eláraszt, s mégsem tudom palástolni a szégyent, amit a nővérek jelenléte miatt érzek. Végre sikerül megragadnom a rácsot, jobb kezemfejen már két helyütt is véres karcolás. Iszonyú erőfeszitésembe kerül, míg visszapréselem magam a kövezetre. Mintha túl sűrű lenne a levegő alattam. Végre megérzi a térdem a földet. A küzdelemtől halálos kimerültség fog el. Oldalt hanyatlik a fejem, szédülök, behunyom a szemem. Amikor újra felnyitom, ott állnak mind körülöttem. „Sor Maria, hozzon egy pohár vizet!” – mondom a fölém hajoló arcnak. De hisz ez nem is Maria Bautista! Meg se ismerem. A hangom mégis határozottan cseng. „Igenis, *madre fundadora*” – hangzik a válasz. Az arc eltűnik, fülem követi a lépteiket, melyek a pohár vizért sietnek. Érzem, a többiek is fellélegeznek a határozott hangtól. Megértik, hogy visszajöttem közéjük. De megértik-e, hogy hol jártam? És én megértem-e? Amíg kortyolom a vizet, amit Isabel a kezembe ad, az a legszörnyűbb, hogy ráadásul az iménti gyávaságommal is szembe kell néznem. Mi történhetett volna még, ha ahhoz is van bátorságom, hogy mindaddig ott tartózkodjam, amíg ő szent felségének tetszik? Én szerencsétlen, hát még biztatott is! Mintha ő akart volna kérlelni, hogy ne hadakozzam az akarata ellen. És én erőszakkal viszaküzdöttem magam a földre. Ó, hát mikor hal meg végleg a hiúság az emberben, Uram?! Micsoda kegyelmekre vár még a magamfajta nyomorult lélek? Ha most egyedül lennék, érzem, felszakadna belőlem a sírás. Ehelyett felállok, kicsit megrázom a fejem, s úgy teszek, mintha múltó rosszullet lett volna az egész. Nem tudok ennél okosabbat kitalálni. E percben azt tartom a legfontosabbnak, hogy normális rendje szerint folyjon tovább az élet a San José falai között.

Azon vagyok, hogy minél inkább lekössenek a napi gondok. Úgyis van belőlük elég. Régi bajunk, hogy nincs saját vízünk. Megpróbáltunk kutat ásni a kertben, de nem sikerült rábukkannunk a talajvízre. Így alaposan meg kell gondolnunk, mire és mennyit használunk. Minden kanna vízért be kell menni a városba. Újabban a vállunkon hozzuk, elég hozzá egy farúd, a végén két kampóval, amire két vödört ráakasztunk. Csak az egyensúlyozást kell begyakorolni, hogy útközben lehetőleg minél kevesebb loccsanjon ki a drága vízből. Egyébként ugyanúgy felváltva kerül sor mindnyájunkra a vízfordásban, mint a konyhai szolgálatban. De hát nem csupán arról van szó, hogy a cipekedés még ezzel a könnyítéssel is sok energiát emészt föl; abból se származik semmi jó, ha a nővérek arra kényszerülnek, hogy állandóan elhagyják a kolostort és kint járjanak a világban. Megint van egy furcsa beszélgetésem Maria Bautistával a kertben, nem messze attól a helytől, ahol a hernyóeset történt. Azon tűnődöm, hogy a félbemaradt kutatás nyomait ideje volna eltüntetni. Óriási gödör tátong, sötétben még valamelyikőnk bele is eshet, és összetöri magát; nem beszélve a gödör melletti földhalomról, mely szintén helyet foglal el, s mivel nem túl nagy a San José kertje, okosan kell gazdálkodnunk, itt is termelhetnénk zöltséget. E gondokról beszélek, félig magamnak, félig neki, de Maria Bautista ismét tiltakozik, megrázza a fejét, bár ezúttal nagyon szelíden és alázattal teszi. „Inkább ássunk tovább, *madre fundadora*.” A szemébe nézek, olyan nyugodt, akár a jövődó kútunk csendes víztükrét látnám. Megint alaptalanul gyanakszom? Gyanakszom-e egyáltalán? Lehet, hogy nincs is másról szó, mint hogy ő az egyetlen kék

szemű a nővérek között? Persze akkor már Ana de San Bartoloméval több bajom lehetne, mert neki smaragd a nézése. Emlékszem is, hogy annak idején épp a szeme fénye miatt hosszasan töprengtem rajta, hogy felvegyük-e a szigorított rendbe. De azóta se lehet panaszom rá. María Bautista viszont folyton zavarba hoz. Már majdnem kijön a számon, hogy nincs is szerszámunk a kút további mélyítéséhez, de hirtelen eszembe jut távoli rokonom, don Alonso de Ovalle, aki tudomásom szerint jól ért a kútásás mesteriségéhez. Jól van, egyelőre nem temetjük be a gödröt, tanácsot kérek előbb don Alonsótól. Juana testvérhúgom útján üzenek neki, alig telik el néhány nap, don Alonso el is jön látogatóba. A vendégszobában fogadom, ezt a helyiséget is rács választja ketté, bár itt nincsenek vastüskék; a vendégoldalon támlás szék, közönséges gyalult fából, a mi oldalunkon lévő ülökének viszont támlája sincs. Azt hiszem, így van ez rendjén. Szokásom, hogy a vendégszobába magammal viszem a fonalat, elég gyorsan és mechanikusan jár a kezem, hogy társalgás közben is végezzem a dolgom. Don Alonso szememre veti, hogy én hívtam, mégsem figyelek a szavaira, minthogy egyfolytában a fonással törődöm. Ez mulatságos, muszáj elmesélnem neki egyik esetemet, ami nem is oly régen történt. Egy szent életű lovag, don Salcedo ült ott a támlás széken, s ugyanezt a szemrehányást tette nekem. Én csak annyit mondtam, hogy nekem ugyanúgy meg kell keresnem a kenyeremet, mint bárki másnak. Erre felajánlotta, hogy kifizeti az órabéremet, csak hagyjam abba a fonást, a vele való társalgás idejére. Felnevettem, belementem az alkuba. Azt már nem mesélem el don Alonsónak, de jól emlékszem rá, a nevetésem olyan tiszta és felhőtlen volt akkor, mint anyyali nővéreimé. Jobb is, hogy erről hallgatok, mert ezúttal don Alonso fakad nevetésre, amiről sok mindent mondhatnék, csak azt nem, hogy anyyali. Alig leplezett gúnnyal megjegyzi, hogy ő se nem elég szent életű, se nem elég gazdag ahhoz, hogy kifizesse az órabért, tehát csak fonjak tovább. Kis híján felcsattan a hangom, de szerencsére most erősebb bennem az alázat, mint a hiúság. Utóvégre is nem az én érzékenységem itt a tét, hanem, hogy lesz-e a kolostornak vize vagy sem. Üzleti tárgyalást folytatunk, de bármilyen szenvedtlen lesz később az arca, most meg arról a sötét villanásról nem tudok megfelekezni, amit az imént gúnyolódáskor láttam a szemében. Ó, hát miért kínoznak meg ennyire a tekintetek? Tudom, a világ fiai balgaságnak tartják azt, ahogy mi élünk. Rendszerben van. De María Bautista itt él közöttünk, s nem is mondhatok rá rossz szót, talán az orrpiszkálástól eltekintve, ami tényleg nem volt szép dolog. Mi bajom van hát a tekintetekkel? Mintha a ruhám, a bőröm alá akarnának hatolni. Mintha a legszemérmesebb titkaiban akarnának kutatni, mintha egyenesen abban turkálnának, ami nem tartozik másra, egyedül rám és ő szent felségére. Végül is don Alonso de Ovalle jó partnernek bizonyul az üzletben. Igaz, valami masináról beszél, amit felállítanak a kertben, s akkor könnyebb a mélyebb rétegekben húzódo talajvizet elérni, sőt azt is felajánlja, hogy szerkeszt egy gépezetet, amivel aztán különösebb fáradság nélkül felhúzzhatjuk magunknak a vizet. Idegenkedem a gondolattól, nem szeretem a gépeket. Olvastam valahol, hogy a gép az ördög találmánya, mindig is így érezte ezt az igazi hit. Jobb, ha a matematikát meghagyjuk a világ fiainak. Tehát kompromisszumot kötünk. A kútásáshoz használhatnak gépet, de ha meglesz a vízünk, ugyanúgy kézi erővel fogjuk felhúzni, ahogy a legegyszerűbb jobbágy is teszi. Miután don Alonso de Ovalle elhagyja a házunkat, még hosszasan töprengök a dolgon. Azt hiszem, hajlamosak vagyunk rá, hogy túl könnyen belekavarjuk az

ördögöt a saját dolgainkba. Lehet, hogy csak a lélek erőtlén, vagy nincs felkészülve a rendkívüli kegyelemre, s máris az ördög munkálkodására gyanakszunk. Ahogy az én esetemben is történt a minap, amikor ő szent felségének különleges szándéka volt velem, s felemelt magához a földről. Persze nem az éberség ellen beszélek, tudom én, hogy az ördög állandóan a sarkunkban ólálkodik, s minden alkalmat megragad, hogy ártani tudjon. De az is igaz, hogy az ördögnek nem lehet személyes köze az emberhez. Személyes köze csak annak lehet a másikhöz, aki el tudja veszíteni magát a kapcsolatban. Ez pedig az ördög szemével nézve akkora balgaság, hogy képtelen lenne ilyesmit elkövetni. Épp ellenkezőleg, az ördög mindig arra tör, hogy a saját akaratát megvalósítsa, hogyan is lehetne akkor benne alázat? Nem is beszélek én másról, csak az önismeret fontosságát hangsúlyozom. Minél inkább tisztában vagyunk a lelkünk működésével, annál világosabban megkülönböztetjük a saját gyengeségünket az ördög ármánykodásától. Azt hiszem, bennem is túl kevés az önismeret, azért zavarnak meg a tekinetek. Ha jól belegondolok, azóta, hogy ő szent felsége ott a kóruson magához ragadott, nem is végeztem igazi lelki számadást. Nem azt mondom, hogy félek magamba pillantani, utóvégre annyira egyértelmű volt, ami történt, hogy megszűnt bennem minden félelem, ami előzőleg eltöltött. Valamitől mégiscsak tartok, valamit mégsem akarok végiggondolni, pedig rá kell végre kényszerítenem magam, hogy legalább a lelkemben megfogalmazzam, amit talán jobb lenne eltitkolnom. Attól tartok, hogy végül kiderül, méltatlan vagyok az üdvösségre. Súlyos szavak; aki nem szokott hozzá, hogy az örökkévalóság dolgairól elmélkedjen, az nem is értheti meg, milyen nehéz ólom ez a gond a lelkemen. Megpróbálom visszapergetni magamban az eseményeket. Ott van mindjárt a szomorúságom, ami az ebéd utáni közös üdülés óráján többször is eltöltött, ha nővéreim angyali vidámságát szemléltem. Nem azért lettem-e szomorú, mert olyan tudásra tettem szert, ami több a kelleténél? Nem valamiféle matematika ez is? Nem arról van-e szó, hogy egyszerűen elszámítom magam? Úgy teszek, mintha én is feloldódnék, holott valójában kívülről szemlélem a felhőtlenségüket. És közben épp ezáltal veszítem el az ártatlanságom. De ugyanakkor merjem-e ezt állítani, hogy minden tudás eleve rossz? Az a tudás is, ami a hitből fakad? Ha csak a legegyszerűbb ajakima segítségével odaadjuk magunkat egy időre ő szent felségének, akkor is tapasztalatokkal megrakodva térünk vissza a napi életbe. Hát még a belső ima mennyi tapasztalatot tartogat! És minden tapasztalat végül is tudás. Nem a tudástól való szorongásom vitt-e tévútra, amikor tehetetlen viaszbabuként ébredtem? Nem a lélek szabadságvágya berzenkedik a legjobban a tudás ellen? Mert fél a tapasztalatok felhalmozódásától, ami önmagában véve is a szabadság elvesztését jelenti. És mennyire igaz ez a természetfeletti szerelemre! Ő szent felségének úgy tetszett, hogy rabul ejtse a lelkemet; bennem meg kevés lévén az önismeret, tiltakoztam az ellen, aminek örülnöm kellett volna. Így hát már kezdetben is azért voltam oly szomorú, miközben nővéreim a mennyei vidámságot élvezték, mert éreztem, hogy ő szent felsége különleges kegyelmeket tartogat számomra. Ó, hiú szavak! De hát miféle szavakkal fogalmazzam meg, ami bennem történik? Nem is a hiúságom itt a legfőbb baj, pedig tisztán látom, hogy az is működik bennem, hanem hogy ez az okfejtés mindent túlságosan leegyszerűsít. Mintha megfélekedznék arról, hogy a lelkem zugában ülő szomorúságot csúf kis ördöggé mutatta meg nekem ő szent felsége a remetelakban! És mintha nem tapasztaltam volna meg azt a természetfeletti szomorú-

ságot, ami sokkal inkább a megbocsátással határos, mintsem a hiúsággal! Mintha nem éreztem volna azt a szörnyű lelki szárazságot, mielőtt elragadtatásba estem, hogy még a tagjaim is kihültek, és még a sírásra se voltam képes! Mintha nem tűnt volna el szemem elől a rács, a szentély, a nővérek, mintha nem vesztettem volna el a legminimálisabb bizonyosságot is! Hát akkor nem volt meg minden okom a szorongásra?! Ó Uram, ki a lelkekbe látsz, csak te tudod, milyen elhagyatott voltam akkor! Épp a teljes elhagyatottságot készítetted nekem szülőágyul, hogy világra hozzam benne azt a természetfeletti szerelmet, amit csak a te közelséged megtapasztalása jelenthet. Ha pedig így van, akkor az egész előbbi érvelésem nem érvényes. Nem a kiválasztottságom miatt lettem én szomorú, hanem a gyengeségem okán. Vannak angyali lelkek, akiknek egyenes az útja a mennybe, és vannak, akiknek saját gyengeségük miatt hosszas kínokat kell kiállniuk, mielőtt színről színre láthatnak téged. Ilyen esendő és elégtelen lény vagyok én is. De akkor mi vezetett téged arra, hogy olyan elragadtatást küldj rám, amiben csak kevesen részesülnek? Látod, most is csupa kétely vagyok. Hozzád beszélek, s fogalmam sincs, hogy hallod-e a szavam. Nem tudok bölcsebbet, mint újra alázatra intem magam, mely tudom, csak akkor igazi, ha állhatatos és dolgos, akár a méh. Ha átadom magam e tevékeny alázatnak, az anynyit tesz, hogy átadom magam neked: nyitva vagyok, azt teszel velem, ami tetszik. Csak a gyávaságomat restellem, amivel visszapréseltem magam az elragadtatásból a földre. Most már tudom, ha az ember megkapja ezt a kegyelmet, akkor határozott és bátor lélekre van szükség. Sokkal inkább, mint az ima alsóbb fokain, itt el kell szánni magunk mindenre: jöjjön, aminek jönnie kell. Így alszom el este, hogy ezt ismételve foghászként. Nem volt haszontalan a mai nap, hisz nemcsak a kútásás ügyében intézkedtem, hanem minden bizonytalanságom ellenére úgy érzem, tisztábban látok, mint azelőtt, hogy mindezt végiggondoltam. Hajnalban a kis harang kondulása ébreszt, s ugyanolyan bénának érzem magam, mint a minap. Nem akarok hinni a testemnek. Miféle kimerültség ez, hisz ezúttal egyáltalán nem mondhatom, hogy fizikailag megerőltettem magam? Tárgyalással, fonással, elmélkedéssel tölt tegnap az időm. De nincs sok értelme, hogy megint azt firtassam, mit akar ő szent felsége a bénultságommal. Viaszbábú vagyok, mintha nem is lenne bennem élet. A lelkem mégis újjong, mert tudja, hogy a testi kin a kegyelem előjele. Igaz, nem minden kétség nélkül teszi, de ez nem egyéb, mint közönséges gyarlóság részemről. Arra azonban vigyázok, nehogy most is elfogjon a szorongás, amivel a lélek egyszerre akarja is az égi szerelmet és menekül is előle. Ó, mit nekem szabadság! Mit nekem fizikai bénultság! Ha másképp nem sikerül, hát négykézláb is elkúszom a kórusra, hogy elimádkozzam a breviáriumot. Egyébként is másodszorra minden könnyebben megy. Mondhatnám, már gyakorlatom van benne, miképp győzzem le ezt a furcsa zsibbadtságot. Így aztán természetesen megmosakszom, felöltöm a ruhát, a skapulárét, belebújok a szandálba, bekötöm a fejem. Jönnek sorban a nővérek, közéjük vegyülök, mintha semmiben sem különböznék tőlük. Nem akarom, hogy bármit is észrevegyenek rajtam. Nem kell tudniuk, hogy megint mély zsibbadásos álomból ébredtem, hogy megint csak nagy nehezen tudtam feltápáskodni fekhelyemről; mindjárt gyanút fognának, figyelnének, hisz azóta a városban is híre ment az esetnek, mindenkit izgat a rendkívüliség, s ha magamon érzem a tekintetüket, annál nehezebb tartanom a testem. Pedig most előre elhatároztam, hogy nem tékozlom el ő szent felsége kegyelmét, hanem okosan gazdálkodom vele. Az a lényeg,

hogy rendesen elmondjam a kötelező imát, s az elmélkedés órája alatt, akár lelki szárazság, akár érzelmi áradás jön rám, ura maradjak a helyzetnek. Aztán ahogy csak tehetem, félrevonulok a kedvenc remetelakomba. Ott nem zavarnak, egyedül leszek, vagyis kettesben ő szent felségével, ha ő is úgy akarja. Végre kinyithatom neki a lelkemet, azt mondhatom, tégy vele, Uram, amit akarsz, nekem a pusztá létezése is gyönyörűség. S ha netán újra megesne velem az, ami a múltkor a kóruson, biztosan tudom, erős lennék és bátor, nem menekülnék el ő szent felsége közeléből. Ő, gyarló szavak és gyarló vágyak! Talán megbocsátja nekem ő szent felsége, de annak a kitüntetésnek, amiben akkor részesített, még az emléke is olyan édes, hogy összeszorul tőle a torkom. Arra fordítom az elmélkedési időt, hogy egyfolytában kérlelem őt, bocsássa meg esendő vágyakozásomat, s cselekedjék legjobb belátása szerint. Meglehetősen kuszák a mondataim, alig tudom egymás mellé rakni a szavakat, úgy érzem, a legminimálisabb koncentrációra is képtelen vagyok. Most is az akaratomat részesítem előnyben, mintha a többi lelki tehetség ki is hunyt volna belőlem. De talán sikerül megtartanom, amit előre elhatároztam. Ezúttal nem bánkódom amiatt sem, hogy üresen peregnék a percek, hisz mindent az eljövendő félrevonulásomtól várok. Szörnyű sivatag van bennem, de jól tudom, százszoros jutalmat kapok e keserves elhagyatottságért. A legszívesebben meg se várnám Mária Bautista szokásos sóhaját, amivel az elmélkedést befejezi; nagy türelmetlenségemben már-már előbb hagyom el a kórust, mint kellene. De nem, ez túlzás, pontosan kivárom, míg az ügyeletes *hermana* jelt ad az elmélkedési óra leteltére. Csak belül vagyok csupa kapkodás és izgalom, külsőre megőrzöm méltóságomat, ahogy eltökéltem. Nyugodt léptekkel áthaladok a kerten. A bozót mögött a rogyant tetejű fészkerféleség, benne a lak, melynek falán megejtő festmény ábrázolja ő szent felsége szenvedését. Belépek a helységbe, pillanatra megállok, hogy összeszedjem magam, még mindig sivárság és űr van bennem, de aztán mintha valami fuvallat érintene meg, mely nem a kertből, hanem a lélekből fú, elfogja bensőmet az áhitat. Térdre creszkedem, felemelem a fejem, nézem, ahogy ő szent felsége szegekkel átvert kezéből alácsurran a vér és a töviskorona tüskéi mélyen homlokába fúródnak, bőre a tüskék mentén feldudorodik, kis hiján felszakad, ajkára, mely egyszerre kemény és lágy, kiül a szenvedés. Ahogy figyelem, egy másodpercre úgy tűnik, mintha mozogna is a szája. Talán eképp akar közölni velem valamit? De nem, valószínűleg képzelődtem. Most lassan el is halványul a kép, s megjelenik egy másik. Ez a festmény egy hosszú, keskeny utat ábrázol, mely olyasféle, akár egy alacsony, sötét és szűk sütőkemence. A talaj vizes, piszkos és undorító szagú sár borítja, melyben csupa mérgeskígyó nyüzsgő. A folyosószerű sütőkemence végén egy mélyedést látok, a leginkább faliszekrényhez hasonlít, csak nincs ajtaja. És megpillantom magam oda beszorítva, anyaszült meztelenül. Ó, Uram, hát mit akarsz ezzel a képpel?! Mióta kivonultam a világból, még felöltözve se néztem tükörbe, és most így ruhátlanul kell viszontlátnom magamat! Ez maga a pokol! Észreveszem, hogy a sütőkemence szélesre tárt nyílásán két eltorzult arcú, kéjesen vigyorgó ördög pillant be, az egyiknek vasvilla, a másiknak hegyes lándzsa van a kezében. Minden testi kinnál elviselhetlenebb gyötrelmem, hogy el kell tűrjem az ördögök szemérmetlen bámészkodását. Ráadásul úgy be vagyok szorítva ebbe a dögvészes lyukba, hogy nemcsak ülni vagy feküdni nem tudok, hanem még a kezemet se mozdíthatom, mellyel úgy-ahogy legalább eltakarnám magam. Semmi módon nem tudok szabadulni a látványtól, pedig egyfolytában könnyörgök ő

szent felségéhez, hogy vigye el előlem a képet. Megértem, hogy egyszer látnom kellett a helyet, amit az ördögök készítettek nekem a pokolban, át kellett élnem ezt az iszonyú kétségbeesést, mintha a lelkemet tépdésnék darabokra, de már nem bírom tovább! Végre meghallgattja kérésemet. Elhomályosul a kép, és előtűnik egy újabb festmény. Az előbbin minden sötét volt és szűk, emezen meg tágasság és világosság van. Óriási katlant látok, melynek a mélyén izzó tűz éghet, anélkül, hogy lángolna. Legalábbis a felcsapó lángokat nem látom, csupán a körötte táncot járó halálfejeket. Nem is csak halálfejek, hanem teljes csontvázak, s ahogy tetőtől talpig megmutatkoznak előttem, az a legiszonyatosabb, hogy mindnek valóságos nemi szerve van. Férfiak és nők vegyesen, a nők tánc közben időnként leguggolnak és szemérmetlenül széttárják combcsontjukat, a férfiak szerve meg hegyesen előre mered, mint valami ördögi lándzsa. Az is különös, hogy míg az előző közönséges állókép volt, mint minden normális festmény, ezen mozgás van. Látom, ahogy a kép aljában feltűnnek az előbbi ördögök, s úgy gyönyörködnek e sátáni táncban, hogy kicsordul a nyáluk. Lassan bekúsznak az iménti mérgeskígyók is, nyomukban mocsarassá válik a talaj, s mindent eláraszt a piszkos bűz. Kialszik a tűz a katlan mélyén, de azért jól látom, hogy a kígyók sziszegve rátekerednek a halálfejes figurák lábszárcsontjára. Megdermedtem, nem tudok többé ő szent felségéhez szólni, ajkam is, lelkem is tehetetlen. Nyilvánvalóan bűnös dolog, ami történik velem, de nem vagyok ura a helyzetnek. Talán oktalanság volt azt gondolnom, hogy jöjjön, aminek jönnie kell? Az is furcsa, hogy pontosan érzekem az időt. Minden kép körülbelül tíz percig tart. Most a katlan látványa is elhalványul, s egy újabb festmény jelenik meg előttem. Ezen is feltűnik a két ismerős ördög, akik úgy látszik, arra születtek, hogy valamiképp megkaparintsanak engem a pokol számára, mégis némi enyhület fog el. Gyerekkori házunk kis kertjét látom, melyben délutáni békesség honol, méhek és darazsak döngicsélnek, s én süldő lányként, hajdani világias öltözékemben, vékony nyári ruhában szaladok a fák alatt. Megállok, felpillantok a báránnyelű égboltra, és Pedróra gondolkodom. Ekkor odalopakodik mellém a két ördög, de mintha ők is megfiatalodtak volna, nyoma sincs arcukon a gonosz és kéjes vigyor, hanem ellenkezőleg, úgy festenek, mint két pajkos kis néger gyermek. Ha nem ismerném őket, talán nem is mondanám róluk, hogy ördögök. Kacagnak, játékosan és bolondosan, majd hirtelen elkapják a lelkemet, és labdázni kezdenek vele a fák alatt. Önkéntelenül is megremegek, de az az igazság, hogy az egésznek olyan idillikus hangulata van, mint amilyen Pedróval való hancúrozásaink voltak. Még nosztalgiát is érzek, ami nagyon világias dolog, de most örömet lelem benne. Ez a kép is épp annyi ideig tart, mint az előzőek; ahogy letelik a tíz perc, tudom, el fog homályosulni. Így történik. Mintha egy gépezet vetítené elem mindezt az óraszerkezet pontosságával. Jön a következő. Ez a kép is kertet mutat, nagyon ismerős, persze, San José udvara. Kíváncsi vagyok, ide is bemerészkednek-e az ördögeim. De úgy látszik, nem. Csak Maria Bautistát látom, áll a kövezett úton. Kezében a romlott uborka, amit én adtam neki, hogy ültessen el. „Állítva vagy fekve?” – hallok a hangját. „Fekve” – mondom határozottan. De nem hajol le, hogy elültesse, csak tartja a kezében az uborkát, kétségtelenül fekve. Most veszem észre, hogy ő is anyaszült meztelen. Ó, iszonyat! Szétrakja a combját, pontosan azzal a mozdulattal, mint a katlan tüze körül táncoló női csontvázak. És az uborkát lassan közelíti a nemi szervéhez. Kék szemében a testi kéljélgés fénye izzik. Ráadásul odébb egy fa alatt Ana de San

Bartolomé, felöltözve, bekötött fejjel, szandálban, rajta a szent skapuláré is. Smaragd nézésével arcátlanul figyel, mit művel Maria Bautista. Ó, téboly, dögvészes téboly! Valami szörnyű belső tűz a lelkemben, a pokol tüze! „Jaj, nem, nem, nem!” – felsikoltok. Remegő kézzel a szenteltvízes üvegcsé után kutatok, de épp most nem hoztam magammal! Micsoda hiú biztonság volt bennem, micsoda öncsalás! Felugrom, kitántorgok a remetelakból a kertbe, szememet vakítja a reggeli nap, a sötétzöld bozótot is fakónak látom. Nehezemre esik menni, de teszek néhány lépést. Magam mögött hagyom a bozótot, megpillantom az olajfát és a kökeresztet. A kereszt tövében Maria Bautista térdel, kissé félrehajtott fejjel, ferde szemgolyóval, mint aki mélyen elmerült az imában, ajkán ártatlan, néma sóhaj. Nem is pillant felém, talán észre se vesz. Az öltözkéiben semmi kifogásolnivaló, minden maradéktalanul megfelel az előírásoknak. Már azt se tudom, hogy amit most látok, elhiggyem-e, vagy ez is az ördög műve? Hogy kaparinthatott a gonosz szellem így a hatalmába! Azt hittem, túljárok az eszén azzal, hogy felkeltem magamban az alázatot, amire ő úgysem képes! És közben ő járt túl az enyémen! Persze, annak ellenére, ami történt, nem mondhatom, hogy személyes köze lenne hozzám az ördögnek. Mindig csak a képen láttam, ráadásul megketőzve, de soha nem éreztem, hogy a közlemben van, mint ahogy ő szent felsége közelségét megtapasztaltam, mikor magához ragadott. Pedig akkor nem is láttam képeket! Csak épp kiszakadtam az időből. De most nem is merek ebbe belegondolni, oly szörnyű káosz a lelkem. Bizonyosan eljátszottam az üdvösséget, és az örök kárhozát vár rám. Ez már abból is nyilvánvaló, hogy egy sóhajtásnyi fohászt se tud megfogalmazni az ajkam. Csak állok, akár egy szobor; szeretnék kövé dermedni, szeretném, ha egyáltalán nem lenne lelkem, melynek ezek után már úgy sincs semmi kilátása az enyhületre, csupán a végső gyöttelemlere. És még én beszéltem önismeretről?! Micsoda lelki vakság! Micsoda szakadék, amibe zuhantam! Látom, Ana de San Bartolomé a másik úton épp a remetelak felé halad. Mintha engem keresne. Figyel. Megáll a lak bejárata előtt, bepillant, visszahököl. Egy-két lépést teszek feléje, hogy észre vegyen. Rám néz, tele leplezetlen riadalommal. „Érezte ezt, *madre fundadora*?” – kérdi. „Mit?” „Hát a kénzsgot.” Az ördög! Még mindig ott az ördög a remetelakban! Élesen csattan a hangom. „Jöjjön el onnan, *sor Ana*! Azonnal!” Nem érti, mi lelt, de engedelmeskedik. És most Maria Bautista is felemelkedik az imából. Együtt megyünk vissza hárman a kertből a házba. Ideje, hogy elköltsük szerény reggelinket és kezünkbe vegyük a fonalat.

Ezek után minden gondolatomra úgy figyelek, mint aki elhatározta, hogy kikémleli az ördög titkos útjait. Lehetetlen, hogy ne érhessem tetten. Utóvégre az ördög maga is bukott angyal, vagyis esendő lény, s képtelenség feltételezni róla a tökéletességet, úgy értem, a tökéletes rosszat. Bármilyen ravaszul és elszántan tör az emberi lélek megrontására, hibákat minden biznnyal ő is elkövet. Akkor kell rajtaütni, amikor hibázik. Nem gondoltam volna korábban, hogy efféle kémkedésre adom a fejemet, sokkal inkább azt reméltem, hogy ha egyszer ő szent felsége szolgálatában töltöm le földi létezésem napjait, nem is lesz dolgom az ördög ügyeivel. Végére ezért vontam kolostorba, ezért kardoskodtam rendi szabályzatunk megszigorításáért, illetve az eredeti aszketikus életmód visszaállításáért. Elmondhatom, hogy ő szent felsége e fáradozásomban mindig segített, s ma se gondolom, hogy e tekintetben lényegi hibát követtem volna el. Ha most mégis arra kényszerülök, hogy kémkedjem az ördög után, ennek okát egyszerűen belső

fogyatékosságaimban kell keresnem. Nem lehet másképp, csak hogy a gondolataim és az ítéleteim tévednek rossz útra. Mert mit jelent a szabad akaratról szóló tanítás? Egyáltalán tisztában vagyok én ezzel? Vétkezik-e a lélek, ha ösztönszerűen óvja szabadságát, vagy nem? Volt egy pont az életemben, amikor úgy éreztem, nincs nagyobb balgaság, mint ha a lélek az égi szerelemmel szemben meg akarja őrizni a maga függetlenségét. Az elragadtatásom pillanatára gondolok, ami a kóruson ért, s amire, most már tudom, méltatlan voltam. Még az is megfordul a fejemben, hogy ő szent felsége tévedésből ragadott magához, ha az ő cselekedeteivel kapcsolatban egyáltalán feltételezhetnénk a tévedés lehetőségét. Ezen tehát nem töröm tovább a fejem, mert nem az én dolgom a titkait firtatni; jobb, ha inkább magamba nézek. Nem ott követtem-e el a legsúlyosabb hibát, hogy miután ő szent felsége, mondhatnám, akaratom ellenére rabul ejtette a lelkemet, túlságosan is elbűvölt e rabság édessége? Azt is kérdehetném hát, nem épp azzal vétkezik a lélek, ha megkedveli ezt az édes rabságot, és önként lemond szabadságáról? Mert mit kezdhet ő szent felsége az emberrel, ha az lemond szabadságáról? Nyitva áll-e az ilyen lélek a kegyelem előtt? Nincs-e az önkéntes rabságban, még ha az égi szerelem utáni nosztalgiából fakad is, valami eredendően ördögi? Másképp hogyan magyarázhatnám meg ezt az egész zűrzavart, ami velem történt? Hogy előbb az ördög ravaszságaként könyvelttem el ő szent felsége kegyelmét, majd épp fordítva, ő szent felségének tulajdonítottam azokat a képeket, melyeket az ördög vetített eléem? Abban bizonyos lehetek, hogy ez utóbbi valóban az ördög ügyködése volt, különben Ana de San Bartolomé nem érezte volna a remetelakban még percekkel később is a kénsszagot. Mint ahogy abban is bizonyos lehetek, hogy az elragadtatást ő szent felsége művelte velem, mert amit akkor tapasztaltam, abban nem volt semmi illuzórikus. Van a léleknek egy mélységesen mélyen rejlő lakása, melyet hétköznapi tudatunk nem is képes felfogni, pedig ez a lényünk legigazibb magva; ide, nézetem szerint az ördög nem mer betolakodni. Ezt egyébként a nálam sokkal okosabb egyházdoktorok is tanúsítják. Nem is a tényekben rejlik a tévedés, hanem abban, ahogy értelmezzük és feldolgozzuk, ami történik velünk. A tények végül olyan egyszerűek és áttetszőek, mint a napi élet bármely közönséges tette. Elnézem most Isabelt a konyhában, azt hiszem, mindannyiunk között ő a legjobb szakács. Látszik rajta az őszinte öröm, amikor rákerül a szolgálat. Megy a tüzelőért, kigördíti az udvarra a tuskót, melynek lapos síkját keresztbe-kasul szeli az apró fejszecsapások sok kis vonása, fát aprít, megrakja a tűzhelyt. Gyakorlotta forgatja a fejszét, szaporán hull a földre az aprófa. Megejtő látvány a nap-sütésben az angyali nővér, arcán a fénytől különösen szép lesz a munkaláz. És milyen egyértelmű az egész jelenet! Elszégyeltem magam a sok balga töprengésem miatt. Miért kell mindjárt a pokolra gondolni attól, hogy a tűzhelyben hangosan ropog a száraz fa? Hogy szerettem gyerekkoromban a konyhai rőzsepattogást! Természetes és otthonos hangulat áradt belőle. Édesanyámra emlékeztetett, aki korán eltávozott a másvilágra. Most meg hajlamos vagyok mindenben metaforát és titkot látni. Eszembe jut az a kín, amit néha a rám szegeződő tekintetek okoznak. Most ezért is magamat hibáztatom. Miért foglalkozom mindig a tekintetekkel? Igaz, rendi öltözékünk szerint egész testünk takarva van, s így a helyes, de az arcunk nem. Megnéztem én valaha úgy igazán Mária Bautista vagy Ana de San Bartolomé arcát? S Isabelben valóban csak az a megnyugtató számomra, hogy barna szeme van, mint legtöbbszörünknek? Vagy valami más? Most megfigyelem az arc-

berendezését. Nincs benne semmi különös. Apró ajkak, fitos orr, pozsgás orca, sima homlok. A szemöldöke talán kissé dúsabb a kelletténél, világias számmal nézve, lehet, hogy azt mondanák erre, nem elég nőies. A világi úrihölgyek persze értenek hozzá, hogy ilyen esetben kiritkítsák a szemöldöküket. Isabel viszont olyan könnyedén hajlong, ahogy én már rég nem tudnék. Elgondolkozom, s még aznap mellesleg alkalmat keríték arra is, hogy María Bautistát szintén szemügyre vegyem. Tagadhatatlanul duzzadtabb ajkak, mélyebb szemgödör, kissé kiugró pofacsont. Nem tudom, mitől, de minden naivitása ellenére látszik rajta, hogy szüntelenül jár valamin az esze. Ana de San Bartolomé meg inkább meditatív alkat. Szeret mindent megfigyelni. Mintha állandóan olyasféle állapotban lenne, amilyenben én jelenleg. Karcsú szemöldöke van, kissé babaszerű arca; ez valahogy ellentmondásban is áll szokatlan smaragd szemszínével. Lehet, hogy épp ez az ellentmondás feszélyez kissé vele kapcsolatban. Ha pusztán a testi szépséget vesszük, akkor neki biztosan nagy sikere lett volna a világban, viszont megejtő lelkiesség tükröződik a vonásaiban. Lám, milyen higgadtan tudok most róluk gondolkodni, nincs bennem semmi gyanakvás. Isabel, miután tisztességesen megvakta a tüzet, becsukja a kis vasajtót. Némi erőfeszítésébe kerül, hogy a záró reteszt is a helyére illessze. Az egész konyha nem nagy helyiség, minden kéznél van. A faliszekrényben a legszükségesebb edények, odébb asztal, ülőke. Rátérdel az ülőkére, úgy tisztítja az asztalon a zöldséget. Közben ellenőrzi a tüzet, a konyha kövén kis halomban áll a felaprított fa. Előveszi a serpenyőt, leszámolja a tojást, fejenként egy jut mindenkinek. Most megengedem magamnak, hogy szoba elegyedjem vele, megnyugtatót a közelsége. A gyerekkoráról mesél. Alig tíz esztendő lehetett, amikor egy napfényes őszi délutánon sétálni ment az erdőbe. A fákról már pergett a színes levél, az úton a keréknyomot is befedte a friss avar. Kis lába néha meg-megbotlott, mikor nem sejtett mélyedésbe lépett. Elhagyatott, bozótos erdőben járt, ahol a favágókon, szénégetőkön és a nemesi vadászokon kívül nemigen fordult meg senki. De a favágók leginkább a téli hónapokban dolgoznak, a szénégetők elárvult kemencéjét már beszötte a lián, vadászatot meg csak akkor rendeztek, mikor szezonja volt. Ahogy a kislány szép nyugodtan haladt a fák alatt, egyre jobban elbűvölte a csend és a nyugalom, érezte, régóta nem járhatott emberfia ezen a tájon. Némi szorongás ébredt benne, de egyúttal békességgel töltötte el a természet háborítatlansága. Egyszer csak egy kis termetű, alattomos állatot pillantott meg a fák alatt, amelyet eddig sosem látott, legfeljebb a mesék alapján találhatta ki, miféle. Kutya formájú, vöröses barna teste volt, hegyes pofája; lompos farka meg, akár egy sűrű pemzli, a levegőbe meredt. Lassan, alig hallható léptekkel jött a fák közt, orrát a földre szegezte, nyilvánvalóan nyomot követett. Egy róka. Megdobbant a kislány szíve, de annyit jól tudott már akkor is, hogy a róka gyáva állat, sosem támadná meg az embert, épp ellenkezőleg, fél tőle, mint a veszedelemtől. De a gyerekeknek eszébe se jutott, hogy ráijesszen, inkább visszafojtott lélegzettel figyelte, mi történik. A nyom, amit a róka szimatolt, láthatóan többé-kevésbé párhuzamosan haladt a szekérúttal, vagy inkább kissé rézsút, úgyhogy az állat egyre közelebb került hozzá. A kislány lába alatt meg-megroppantak a falevelek, de a róka ugyancsak nagy odaadással szimatolt, mert nem hallotta meg a zörejt. Sőt, a gyerek egy alkalommal megbotlott a keréknyomban, de az állat ettől se fogott gyanút. Szépen haladtak hát egymás mellett, egyre közelebb. A kis Isabel, aki világi neve szerint akkor még a Juana névre hallgatott, akár az én testvérhúgom, lelassította lépteit, hogy

a róka tempójához igazodjék. Amikor már-már karnyújtásnyi közelbe ért az állat, a gyerek döbbenten megállt, s úgy nézte. „Hát ez fantasztikus!” Hangosan kiszakadt belőle a kiáltás. A róka erre riadtan felkapta a fejét, sarkon fordult, s pillanatok alatt elinált az erdő sűrűjébe. Ahogy a nővér ezt most konyhai ténykedése közben elmeséli, ártatlan kacagás fakad az ajkán. Milyen szerencséje volt a nyomorultnak, hogy csupán egy elcsavargó gyerekkel akadt össze! Képzelmem el, hogy felnőtt férfi lopakodik így a közelébe, akinél akár lőfegyver is lehet! Egyéb magyarázatot nem fűz hozzá. Sistereg az olaj a serpenyőben, sorra felüti a tojásokat. Én meg eltűnődöm rajta, hogy olyan ez a rókaeset, akár egy példabeszéd. Akarva-akaratlanul azonosítom magam a rókával, s azon gondolkodom, hogy így vagyunk a kegyelemmel is, akár a róka azzal a nyommal, melyet önfeledten követett az erdőben. Minden figyelmünket arra összpontosítjuk, nehogy letérjünk a meglett útról, s közben épp a koncentráció miatt nem vesszük észre a ránk leselkedő veszedelmet. Könnyű a lélek éberségéről beszélni; azt hiszem, mindnyájan, akik itt élünk a San José falai közt, tisztában vagyunk a lelki éberség fontosságával, másképp nem választottuk volna ezt az életet. De hát miben áll a maradéktalan éberség? Figyelhetünk-e egyszerre a nyomra is, amit követünk, s ami teljes odaadást igényel, s arra is, hogy nem jön-e, mondjuk, a szekerúton egy rókavadász, élesre töltött fegyverrel? Ha meg az ember minduntalan megosztja a figyelmét és szüntelenül ide-oda pislog, végül amolyan lelki senkiföldjére kerül. Már ebből is látszik, mennyire kétértelmű volt a bölcselkedésem, amikor az alázatot emlegettem. Nem állíthatom-e, hogy abban a rókában nagyon is megvolt a tevékeny alázat a nyom iránt, melynek szimatolásába egész valójával belefeledkezett? S nem hasonlíthatnám-e a rá leselkedő veszedelmet az ördöghöz? Ez pedig azt jelentené, hogy az alázat kevés az igaz élethez? Mit ér az én alázatom, ha az ördög kezében lőfegyver van, s erőszakhoz folyamodik? Persze máris túlzásba estem. Miért beszélek erőszakról, amikor mind ez ideig nem sikerült tetten érnem az ördögöt. Magamat viszont rajtakaptam valamin. Amikor azt ismételtetem, hogy történjen meg, aminek történnie kell, szentül meg voltam győződve, hogy teljességgel eltölti lelkemet az alázat. És kiderült, hogy ez sem volt egyéb hiúságnál. Sőt, úgy is mondhatnám, hogy magában az alázatban rejtett a hiúság. Azt hittem, elegendő, ha a lélek előre elfogadja a lelki szárazság kínjait, tudván, hogy utóbb bőséges jutalomban részesül. Azt hittem, elegendő, ha erőssé és bátorrá teszem magamat, nehogy újra megfutамodjam a legnagyobb kitüntetés elől, ami halandót érhet, vagyis ha ő szent felsége ismét magához emel. Azt hittem, elegendő, ha nyitva a lélek, akár egy sarkig tárt kapu. És ezen a nyitott kapun sétált be az ördög! Elvakítottam magam, s nem vettem észre, hogy kicsinyes számítgatás vezérel! Én akartam megszabni, hogy ő szent felsége mikor és hol ragadjon magához! Ó, be nevetséges vagyok! Alázatba bújt hiúság, báránybőrbe bújt farkas, ócska matematika! Sokkal szánalmasabb, mint amit a világ fiai művelnek. Érttem én, érttem. Nem is akarom mentegetni magam, de rá kell jönnöm, hogy ez az önostorozás is túlzott legyszerűsítés. Hosszú idő után most először van bátorságom felidézni magamban azokat a percek, mikor a föld felett lebegtem. Percek, mondom, s máris resteltem e gyarló szót, hisz épp az lehetett a lényeg, hogy kiszakadtam az időből. Pontosan emlékszem, hogy mielőtt ő szent felsége magához emelt, Mária Bautista felsőhajtott, azaz véget ért az elmélkedési óra. S amikor elragadtattam a földről, majd hosszas küzdelem után visszapréseltem magam a kórus kövére, még mindig ugyan-

az a pillanat tartott, vagyis a kontempláció idejének a vége. Én meg közben maradéktalanul megtapasztaltam az édes élvezetet, amit az égi szerelem jelent, s amihez nincs fogható a földön. Hát hogy ne vágyakoztam volna vissza ő szent felsége közvetlen közelébe?! Nem magától értetődő dolog, hogy a lélek, ha egyszer ivott a természetfeletti élet vizéből, később csillapíthatatlan szomjúságot érez e víz után? Akkor hát megbocsátható a hiúságom? Azt hiszem, rossz kifejezéseket használok, attól nem látok tisztán. Nem az a lényeg, hogy megbocsátható-e, vagy sem, hanem, hogy a hiúság eleve elrekeszeli az utat a kegyelem előtt. Szélesre tártam a lelkem kapuját, de a hiúságom miatt nem jöhetett be más e tárt kapun, csak az ördög. Nem állíthatom, hogy ezzel a felismeréssel máris tetten értem a gonosz szellemet, de azt hiszem, sosem voltam ennyire a nyomában. Az az én bajom, hogy megtapasztaltam a másutt létezést, és most újra itt állok az időben. Csak az idő törvényei szerint tudok gondolkodni, minden egyébre alkalmatlan vagyok. Vagyis bármit teszek és bárhogy töröm a fejem, mindenképp árulást szövök a királyom ellen, mert kétértelmű a helyzetem. Hibáztathatnám magam, hogy miért rettentem meg az elragadtatástól és miért jöttem vissza. Ráadásul ő szent felsége még biztatott is, hogy ne féljek. De hát tudomásom szerint a legnagyobb szentek se élhettek itt a földön úgy, hogy közben visszavonhatatlanul részesültek volna az örökkévalóságból is! Ez az a pont, ahol már jobb lenne elnémulnom, akkora titokról van szó. Mégis leírom: lehet, hogy épp a kétértelműségében rejlik az ő szent felsége akarata? Lehet, hogy épp az az igazi alázat, ha elfogadom e kétértelműséget? Egyszerre tudomásul venni az időt és az időből való kiszakadást? Ó Uram, nem rejtezik újabb csapda e gondolatban? Kicsinyhitű vagyok, valóban a legnyomorultabb lélek a nővéreim között. Szégyellni való, hogy a *madre* még arra se méltó, amire a legutolsó szolgáló, hogy megmossa nővéreinek lábát. Ezért valósággal ünnepi hetet tartok, amikor rám kerül a sor a konyhai szolgálatban. Az a vágyam, hogy a legalantasabb munkát is magam végezzem, nemcsak a főzést, de a mosogatást, a konyhakő felmosását is. Isabel azonban ragaszkodik hozzá, hogy segítsek. Igaz, én se ácsorogtam tétlenül, amikor ő volt a soros, hoztam neki vizet a kerti hordóból, amit víztárolónak használtunk, eltörölgettem az edényt, mikor mosogatott. Egyébként is vigyáznom kell a vágyaimmal, mert azt már jól látom, a túlzott alázatosság mi minden kárt tehet az emberben. Előgördítem a favágótuskót, fogom a fejszét, aprítom a fát, süti arcomat a nap. Jól érzem magam munka közben. Most nem kell egyébire figyelnem, csak nehogy az ujjamra üssek a baltával, hogy elegendő legyen a kis halom aprófa, amit vágok. Összegyűjtöm, beviszem a konyhába. Nyitva hagyom az ajtót, hadd járjon a levegő a szűk helyiségben. Többféle zöldségből készítek körítést. Mielőtt megraknám a tűzhelyt, gondosan megtisztítom a zöldfélét, kivágom a férgesét, aztán kis vízben leöblítem, de a vízzel egyelőre még takarékoskodnunk kell. Van egy kis kamránk, nem nagyobb, mint a kert végében húzódó remetelakok, ott tartjuk az ételmet. Nem mondhatom, hogy tele lenne, a felső polcok most is üresen állnak. Odahúzó az egyik ülökét, felállok rá, megérintem az ujjammal az egyik üres polcot, látni rajta a port. Megcsóválom a fejem, nem szeretem, ha tisztaság dolgában ilyesféle hanyagságot tapasztalok. Nedves ronggyal letörölöm a polcokat, visszateszem helyére az ülökét, előszedem a tojázt, az olajat. Isabel látja, hogy elfogyott a vizem, fogja a vödört, megy a kerti hordóhoz. Utána pillantok, hajlékony alakja eltűnik a dús növényzetű nyári kertben, mely a pazar verőfényben olyan bőségesnek hat, akár az éden. Pedig csak az tudja,

aki naponta vesződik vele, mennyi a munka egy ilyen paradicsomi ligetben! Enyhe szél fúj, zizegnek a lombok, a kökereszt fehéren vakít a napban. Begyűjtök a tűzhelybe, arcomat megcsapja a hő, égeti a bőröm. Kissé hátrább húzódok, figyelem, rendesen lángra kap-e a fa, ropog a tűz. Hűvös időben bezzeg más a rőzsepattogás hangulata! Most is arra gondolok, mikor apró gyerekként odakucorogtam melegedni a tűzhelyhez, s az anyai kéz megsimította a fejem. A mozdulatokból fakadó melegség más természetű, mint a nyári hő, az a lélekben ébred. Mégis miért van, hogyha odakint mostoha a természet, több bennünk az igény a belső melegségre is? Talán ez is bizonyos lelki szárazság, hogy forró nyár van, én meg szótlanul, annak rendje és módja szerint teszem a dolgomat? Kiemelem a faliszekrényből a serpenyőt, belecsepegtetem az olajat. Leveszem a tűzhelyről a középső kis vas-korongot, jobb szeretem nyílt lángon sütni a tojást, hamarabb felforrósodik a serpenyő. Máris látni az edény alján szétömlő olajon, hogy áttüzesedett, izzón kavarog felette a levegő. Sorra feltöröm a tojásokat, egyenként a serpenyő éles pereméhez ütve, s vigyázok, nehogy szétfolyjon a sárgájuk. Fontosnak tartom, hogy az étel, ami asztalunkra kerül, ízletes legyen; ebben ő szent felsége is csak kedvét leli, hisz minden szépség és minden arány az ő tökéletességét tükrözi. Nézem az olajban sistergő étket, ahogy a kocsonyás fehérje áttetszősége lassan eltűnik, majd a sárgája is kissé megsötétszik, s olyan érzésem támad, mintha közben zenét hallanék. Talán nem is egyéb ez a zene, mint gyönyörködöm abban, hogy minden tojás épségben és szabályosan sül a serpenyőben? De miért beszélek feltételes módon! Soha ilyen feltételnélküliség nem ébredt még bennem, mint most. A találgatások helyett a bizalom, a lélek téblábolása helyett a bizonyosság. Nem kell magyarázkodni és magyarázni a dolgokat, nem kell érvelni és megfejtetni az okokat. Minden oly egyszerű! A fű azért szép, mert zöld, a briliánsok azért, mert csillognak, az emberi test azért, mert megfelel céljának, a föld azért, mert hosszú és széles, az égítetek azért, mert kerekék és fényesek, a hegyek azért, mert roppant kiterjedésük van, a folyók azért, mert pályájuk kanyarog, az erdő azért, mert hatalmas, a mező azért, mert tágas, a talaj azért, mert tömege mérhetetlen. És közben valami hihetetlen nagy erőnek a működését érzem a lábam alatt, mintha el akarna vinni magával. Nem is tudom, mihez hasonlítani, mert sokkal hevesebb, mint minden eddigi lelki tünemény, amiben részem volt. Érzem, hogy visznek, csak azt nem tudom, hogy hová. Akárha egy óriási sas vett volna szárnyaira! A dolog annyira élvezetes, hogy valósággal elrévülök, ám nem tagadhatom, hogy most is megszólal bensőmben a félelem kis harangja. De ezúttal bátoritanul és tétován teszi, úgyhogy nem esik nehezemre az odaadás, a vágy, hogy minél magasabb és önfeledtebb legyen a lélek röpte, hogy átjárja egész valómat. És tényleg. Olyan ez az emelkedés, mintha elhagynám önmagam, egyszerre boldog remegés fog el ő szent felsége közelségétől. Ó Uram, soha ilyen bizonyossággal nem éreztem, hogy a lélek a te vonzásodban nincs többé egyedül, hanem fönn ül a tetőn: saját maga és minden teremtetett dolgok háza tetején. Többet mondok: azt hiszem, fölötte van még saját maga legmagasabb részének is. És e magasságban nyoma tűnik minden földi dimenzióknak, kárba vész minden hasonlat, így a magasság is tökéletlen kifejezés, csak nem találok jobbat. Itt már minden belőled születik, a te jelenléteodből, abból, amit jelentesz nekem, olyan valóságosan, hogy akár megérinthenék, pedig nem is látlak. De micsoda ostobaság most látásról beszélni, amikor elveszithetem magam és feloldódhatom a mindenségben! Sőt, épp az az elképesztő, hogy amit látok,

az mind az idő és a napi élet dolgai. Most nem teszel próbára azzal, amivel a hajnali elmélkedés óráján, mikor eltűnt szemem elől a rács, a kórus, a szentély; most felfogom, hogy a lábam alatt ott a talaj, kezemben a serpenyő, az olajban a te tökéletességed fényét visszaverő, arányos és szép tükörtojások, a tűzhelyben ropog a fa, a lángok nyaldossák az edény peremét, tehát végzem a dolgom, mert ez a kötelességem. Csupán a nyári hó veszett oda, a tagjaim kihűltek, de ez is nyilván azért, hogy megérezsem a másfajta melegséget, amely leginkább az anyaöl meghittségéhez hasonlítható és amelyben ott rejlik a gyermekkori rőzsepattogás hangulata, de korántsem világias nosztalgiaaként, hanem mint valóság, mint a te ölelésed valósága. Ó Uram, amikor így magadhoz ölelsz, úgy érzem, csak sírni szabadna! Sírni, sírni. Azzal a sírással, ami túl van a kétségbeesésen, túl az örömen is; azzal a megrendüléssel, amit csak olyankor érezhet az ember, ha szemtől szemben áll a végső titokkal. Miért és hogyan küldöd rám ezt a kegyelmet, ezt a kiszakadást az időből, miért és hogyan kóstoltatod meg velem az örökkévalóság ízeit? Velem, a bűnössel, a kárhozott lélekkel! Már nem is érdekel, hogy megfejtsem a titkot. A tapasztalat elnémit. A szavaim és a gondolataim úgysem hangozhatnak másképp, mint ügyefogyott dadogásként. Csak azt tudom, hogy kitörölhetetlen belőlem, ami most történik. A szervezetem megbénul, tikkadt lesz a szám, a lelkem mégis, ott fölön a tetőn, a tiszta jóság és a tökéletes szépség rabja. Köszönöm ezt a szerelmet, amit keltesz bennem. Ó, kevés az én tudományom ahhoz, hogy felfogjam, hogyan, mi módon nyit sz meg mind újabb és újabb érzelmi tartományokat előttem! Szeretlek, óvlak, imádlak és féltetek magamban, én drága kincsem! Isabel áll a konyhaajtóban a vödör vízzel és nagyot tüsszent. Utóbb elmondja, hogy igen restellte magát a tüsszentés miatt, de állítólag jó ideje ott állt és figyelt már, lélegzetét is visszafojtotta, s talán épp ezért, véletlenül felszippantott az orrába egy muslicát. Akárhogy küszködött ellene, nem tudta visszafojtani a tüsszentést. Mosolyogni való epizód. De egyszerre átvillan a fejemen: így hát mindent látott! Megint egy szemtanú, aki végignézte elragadtatásomat! Hogy végül mi a szándéka ő szent felségének ezzel, nem tudhatom. Utólag persze szégyellem magam, de csendet parancsolok nyugtalanságomnak. A lényegen úgysem változtat, ki és mit lát. Ami másutt van, az úgy sincs itten. Egy bölcs és szent életű szerző művében olvastam, hogy minden, ami esendő, a természet sajátja, s minden, ami hatalmas, a kegyelemé. Milyen jellemző Isabel bájos okoskodása arról, amit látott! Azt meséli, teljesen elképesztette, ahogy a lángok fel-felcsaptak a serpenyő pereméig, mégsem fogott tüzet az olaj. Hosszú percekről beszél, bár az idő tekintetében ezúttal ő is bizonytalan, mégis fantasztikusnak nevezi, hogy a tojás a nyílt tűzön nem égett meg, még a széle se lett barnás-ropogós, mint amikor kicsit túlsüti az ember, hanem lágy, omlós, izletes maradt. S máris hallom a sustorgást, ahogy szájról szájra jár a történet! Az emberek félelemmel és áhitattal rebegik majd városzerte: ismét csoda történt a San José falai között! És nem értik, hogy ez az egész tojásügy milyen jelentéktelen dolog ahhoz képest, hogy egy bűnös és elveszett lélek, aki már az utolsó csepp reményt is elfecsérelte, ekkora kegyelemben részesült! De hát még én beszélek? Mire való megint a filozofálás? Én talán értem, hogy mi történik velem? És fontos-e hogy tisztán lássak? Talán csak annyi: tisztán érezni, igen. Ó Uram, oly torokszorító visszagondolnom rád, és határtalan gyöngédség tölt el irántad. Hatalmad van felettem, s ha akarnám, se tudnék másképp fohászkodni: szeretlek.

Arra ébredek, hogy forgolódom az ágyon, nem bírok aludni, korom éj-

szaka van, az egész testem csupa bizsergés és forróság, talán lázam lehet. Egy hang beszél hozzám. Aki érettem elveszíti az életét, annak örök élete lesz. Elég finom a hallásom, hogy rögtön rájöjjek, ez nem az ő hangja. Ráadásul pontatlanul idézi az evangéliumi szavakat. De az a legárulkodóbb, hogy megérezem benne az alig leplezett gúnyt, akárcsak don Alonso de Ovalle beszédében. Az sem lehet, hogy don Alonso hangja. Hogy kerülne a cellámba éjnek idején? Különben is a kutat megásták, kövel kiépítették a falát, igen rendes munkát végeztek, száz év múlva se omlik be, épp ma délben végleg elvonultak a San José udvaráról. A gépeiket is elvitték. A felszíni termőföldet szétterítettük a kertben, a köves altalajt elhordattuk szekérrel a város határába. Most már van saját vizünk, megkóstoltam, jobb az íze, mint annak, amit eddig messziről cipeltünk. Újra hallok a hangot. Hát nem akard elveszíteni az életedet? Mi? Talán félsz? Attól tartasz, hogy mégsem kapod meg az örökkévalóságot? A szent sirt feldúló szaracénok beszélhettek ilyen tónusban. Mint aki szemrebbenés nélkül képes a legvakmerőbb szentségtörésre is. Rendben van, mondja, a minap kiokoskodtál egy lapos közhelyet az ördög balgaságáról, miszerint a gonosz szellemben nincs alázat, tehát eszébe se juthat, hogy elveszítse magát az emberrel való kapcsolatban. De benned megvan az alázat! Már országszerte legendák keringenek róla, hogy Teresa de Jesús a legalázatosabb lélek! Arra nem gondoltál, hogy te viszont elveszítheted magad az ördöggel való kapcsolatban? Fogadjuk el, amit kifundáltál, hogy az ördögnek valóban nincs személyes köze az emberhez, ám attól neked még lehet személyes közöd az ördöghöz. Azt hiszed, az ördög csak az aljasokat kedveli, s az áldozatkész lelkekkel mit se tud kezdeni? Haha! ez aztán a balgaság! Meglátszik, milyen keveset értesz a világ természetéből. Vagy nem is érdekel? Nem is akard megtudni az igazságot? A maga teljességében? Mert a szerelem csak féligazság. Lehetnek gyönyörű eksztatikus pillanataid, de te is tudod, hogy az élet nem csupa elragadtatás. És te nem akárcsi vagy, ezt már akkor érezted, amikor elfogott a szomorúság nővéreid angyali vidámsága láttán. Te azok közé tartozol, akiknek megadatott a lehetőség, hogy megismerjék a totalitást. Kiválasztattál és elhivattattál, azt is mondhatnám, hogy igazi személyiség vagy, s ez arra kötelez, hogy végül megtudj mindent. Megtudd, hogy valójában, ténylegesen mi van. Hát nem te prédikáltál a lélek bátorságáról? Miféle bátorság az, ami félúton megáll? Miféle bátorság, mely nem akar mást megismerni, csak az égi szerelem elragadtatásait? És ha netán az ördög szentje mernél lenni? Tudsz-e felelni erre a kérdésre: szent-e az ördög szentje? Ha pedig nem tudsz, úgy magad is beláthatod, hogy nem ismered a teljes igazságot. Ugyanúgy meggabalyodott a lelked, mint a világi nőké, akik beleesnek egy hős lovagba vagy egy jólfésült nemesi ifjúba, de azok legalább megismerik a testi szerelem gyönyörűségeit is. Te meg folyton arról ábrándozol, hogy a föld felett fogsz lebegni! És a folytatás nem érdekel? Mindennek van folytatása. Vagy azt hiszed, hogy egy szerelmi valómással le lehet zární az életet? Az igazság így is, úgy is napfényre kerül. A világegyenlet akkor is megvan, ha senki se tudja leírni. Hm? Erre sose gondoltál? Elhallgat, talán hatásszünetet tart. Az a legfurcsább, hogy kíváncsian hallgatom a szavait. Nem mondhatom, hogy béna vagyok, pedig alig aludtam valamit. A tagjaiban forróság és bizsergés, de korántsem nevezném tehetetlenségnek, inkább olyan érzés, mintha szokatlanul nagy lenne a vérbőségem. Az értelmem tiszta, bár teljesen alá van rendelve a testnek. Erre valóban nem gondoltam sohasem: hogy az áldozatkész lélek is cim-

borálhat az ördöggel. Micsoda ötlet! Mintha tényleg ki lennék zárva a teljes igazság ismeretéből! De hát ki mondhatja el magáról, hogy minden dolgot és minden összefüggést a maga teljes valójában ismer? Viszont az a tény, hogy senki se tudja leírni a világegyenletet, amint ez a hang állítja, s nyilván így is van, jelentheti-e, hogy beletörődünk a tévedéseinkbe? Sőt, ami még rosszabb: hogy oltárt emeljük a tévedéseinknek? Érzem, tetszik neki, amit gondolok. Újra megszólal. Mit gondolsz, mit kap az a lélek, aki az ördögért veszíti el az életét? Talán a kárhozatot? Nono, megállj! Az örök kárhozat azoknak készült, akik a világ javait hajszolják, akik mindenáron nyerni akarnak és egy garasról se mondanának le! Akkor hát mit kap az ördög szentje, ha valóban elveszíti életét és teljes lemondással átadja magát a gonosz szellemnek? Tudsz erre válaszolni? Én megfelelek: a semmit. Tedd a szívedre a kezed és valld be őszintén: sosem vágyódtál még a semmire? Sosem sóvárogtál még úgy a halál után, hogy az a tökéletes véget jelentse? Hogy elérjél arra a pontra, ami után már nincs folytatás? Sosem kívántad, hogy bárcsak ne lenne halhatatlan lelked? Nem vonzóbb-e a semmi, mint az örökkévalóság? Vagy legalábbis nem elegendően nagy vonzás-e ahhoz, hogy a másikat kiüsse? Újra elhallgat. És akkor sorra megjelennek az ördög képei. Szemernyi kétségem sincs, még a kényszagot is érzem a cellámban. Világos, hogy a hang is ő volt. Látom a sütökemencében a fali mélyedést, melybe beszorítva állok. De nincs mocsok, bűz, nincsenek mérgekgyök. Csak a saját mezítelenségem. És azon kapom magam, hogy gyönyörködöm a saját mezítelenségemben. Csakúgy, mint a csontvázak táncában. Nem is csontvázak, hanem eleven férfiak és nők, előmeredő himtaggal és széttárt combokkal. Aztán az árnyas nyári kertben bolondozó ördögök. Arra biztatnak, hogy mi is nyugodtan ölelkezzünk össze és hemperegjünk a fűben Pedróval. Szívesen meg is mutatják, hogyan kell csinálni. Ahogy Pedro hozzám simul, vékony nyári ruhámon át érzem a férfias megkívánást. És Maria Bautista az uborkával. Lassú mozdulattal bedugja magának. Ezek szerint már rég elveszítette a szüzességét! Milyen könnyű engem becsapni, örület! Mindent eláraszt a kéjelgés, még a San José kapuja is tárva áll az ördög előtt. Nővéreim az ebéd utáni üdülés óráján táncra perdülnek, önfeledten ledobják a ruhájukat, mezítelenül ránganak. Magam se értem, miért, de most kedvem lelem ezekben a képekben. A testem akarja. A testemben a bizsergés meg a láz. Jellemző, hogy eszembe jut a szenteltvízes üvegcsé, de nem nyúlok érte, nem keresem. Megtudni a teljes igazságot, egyre csak ezt ismételve magamban, megismerni a totalitást. Utóvégre az is lehetséges emberi állapot, hogy a lelki tehetségek nem működnek. Sőt az is, hogy az ördögöt szolgálják. Mi mindent összehordott itt nekem ezen az éji órán! Hogy legyen az ő szentje. Hogy veszítsem el érte az életemet. És valóban. Óriási kaland, ha jól belegondolok! Alighanem több merészség kell hozzá, mint a perui indiánok leigázásához. Végtére az igazi kalandok az emberben belül történnek, s nem kinn a világban. A világ fiait, ha a sikert és az aranyat hajszolják, s előbb-utóbb meghalnak, elnyeli az örök kárhozat. Sosem tudják meg, mit jelent a semmi vonzása. Szédítő érzés. Azt is mondhatnám: a semmi örvénye. Ezt tényleg nem ismertem eddig. Talán a rablógyilkos érezhet hasonlót, aki önként feladja magát, hagyja, hogy bilincset verjenek a csuklójára és tömlőcbe vessék, életfogytiglan. Vagy száműzzék egy kopár, lakatlan szigetre, ahol vademberként kell élnie. Vállalja és akarja. Ez is egy út, amit végig lehet járni. A teljes rajtavesztés lejtője, a semmibe vezető út. Olyan elszánás ébred bennem, hogy magam is elborzadok tőle. Végig-

járni ezt az utat! Nekem végül is nem sikerült rajtakapnom a gonosz szellemet, bárhogy kémleltem titkos útjait, de ő most valóban eljött értem. Hát jól van, készen állok, hogy nekivágjak az útnak. Látni akarom az ördög képeit. Mutassa meg, mire képes. Elhatároztam, hogy felkelek, kimegyek a remetelakba, és végignézek mindent, amit csak elém vetít. Ő, nem a kedvenc lakomba készülök, nem akarok most ő szent felségére pillantani! Inkább azt a helyet keresem fel, melyet oly sokáig kerültem az ott ért lelki szárazság miatt. Nagyszerű tanya lesz az az ördögnek. Felülök, kotorászom a sötétben. Végre meglelem a mécses, meggyújtom. Kis ideig még ott állok a cella közepén. Már túl vagyok minden félelmen, nincs rá szükségem, hogy összeszedjem az erőm. Nem látom értelmét annak se, hogy magamba szálljak. Akár a hitetlen gonosztevő, aki az akasztófa alá készül. Maga se tudja, viszik-e, vagy önkaratából lépked fel a vesztőhelyre. Papot nem kér, kegyelmet nem remél. Csak meghatározott számú lépés van előtte, másra nem gondol. Ez a százalmas kis matematika maradt, s utána az úr. Fogom a kezemben a mécses, sápadt fénye kísértetiesen imbolyog a falon. Mintha valahonnan bagolyhuhogást hallanék, bár lehet, hogy képzelődöm. Kilépek a kertbe. Fönn a derűs ég, tágas, mélykék feketeség, óriási üveg-bura a fejem felett. A csillagok úgy virítanak rajta, akár a briliánsok, tengernyi vakító fényű apró mécses. Amilyen pontszerűek, olyan határozottak, nem inog a lángjuk, mint a kezemben tartott mécsvilágnak. Tekintetem végigpásztazza a kertet. Itt éltem, mondom, mint aki búcsúzik, ez a San José kolostor udvara. Hallgatom a lombok szelid zizegését, a csillagfényben a fák, a bokrok megváltoztatják alakjukat, még a legszerényebb zöldféle is a veteményesben más arcát mutatja ilyenkor, mint nappal. Valami motoz az ágak közt, talán egy madár fészkelődik álmában. Szeretném, ha egy kései tücsök rázendítene éjjeli dalára, s nem kell sokáig várakoznom, megkapom ezt is. Igaz, valószínűleg a falon túlról, a szomszéd kertből hangzik, de ez már mindegy. Eszembe jut testvéröcsém, Pedro, aki ugyanazt a nevet kapta a kezestségben, mint ifjúkori szerelmesem. Katona lett, és hősi halált halt Peruban a színes bőrűekkel vívott háborúban. Ő mesélte, hogy az indiánok hite szerint nekik maguknak kell segíteniök a napot, hogy minden reggel felkeljen. Az írásban meg az áll, hogy az Úr egyként ragyogtatja napját a jók és a rosszak felett. És egyként vonja is meg tőlük. A fák lombja, a remetelakok előtti bozót, az egész békesség ligete még így éji elvarázsoltságában is oly ismerős, hogy összefacsarodik a szívem a látványtól. Alig néhány óra, s megkondul a lyukas kis harang, a nővérek hangtalan gyékényszandáljaikban a kórusra igyekeznek, hogy elmondják a breviáriumot. Nézem az új kutat, a frissen rakott köperemet, rajta az üres meritővödör. Nemcsak hogy van már forrásunk, de elmondhatjuk, hogy édesebb a San José vize, mint bármely más kúté a városban. Úgy beszélek, mintha még mindig közéjük tartoznék, mint amikor imádság és szerelem volt a lelkemben ő szent felsége iránt! Itt éltem, mondom újra félhangosan, s bárhogy lesz is ezután, elmondhatom, hogy itt voltam boldog. Hűtlen vagyok, most már tudom, végérvényesen hűtlen. Mélyről fakadó fájdalom fog el, ahogy az elragadtatásaimra gondolok, az égi szerelem mindent betöltő ragyogására. Igaz, nem volt láz a testemben, mint ezen az éjen, inkább megdermedtek a tagjaim és clalélтам, de ő szent felsége magához emelt! Ő, az az édes közelség, amikor nem tudtam másra gondolni, csak hogy az ő pusztá léte is mekkora gyönyörűség nekem! Tekintetem a fehér kőkeresztre esik, mely előtt Maria Bautista az orrát piszkálta. Szinte világít a sötétben, az olajfa ágai-

tól övezve. Előbuggyan belőlem a keserűség. Miért küldted rám az éjt, Uram?! Elhagytál, megcsaltál, nem szerettél, odavetettél prédául az ördögnek! Teszek néhány bizonytalan lépést, térdre zuhanok a kereszt előtt, kihull kezemből a mécs, de nem alszik el a fénye. Úgy fest a hatalmas, lélektelen kötömb tövében, mintha gondosan odahelyeztem volna. Mintha temetőben térdepelnék, a másvilágra távozott kedvesem hantjánál. Csak a kőbor kutyak szemében látható az a szomorúság, ami most eltölti bensőmet. Mit mondjak? Ez maga az ősmagány, a lecupaszodott, értelmét veszítette lét magánya. Ó, minek kóstitottad meg velem az örökkévalóság ízeit, ha úgyszem lehet benne részem? Miért engedted, hogy belőled igyam és belőled egyem, ha végül visszavontad magad? Miért, miért, miért? Mi haszna a beszédnek! Meg se szólítlak már, csak makogok magamban. Az elhagyatottságnak, az árvaságnak, a hiánynak nincs neve. Hisz minden megnevezés reményt jelent. Minden megnevezés olyan, akár az ima. S én, a hitetlen gonosztevő már csak azt az utat látom, melyen fel kell lépdelnem a vesztőhelyre. Halálos némaság, akár egy ünnepélyen. Akár egy föld alatti katedrálisban. Egy vakondtúrásban. Magam vagyok az idő mozdíthatatlan középontja. Minden most van, és én vagyok a most. Megszűnt a világ és megszűnt az égi szerelem. A kárhozatot maga az ördög vette el tőlem. Csak a jelen van, s a jelen nem egyéb, mint a puszta úr. A létezés nem egyéb, mint a létezés hiánya. Az is csoda, hogy még egyáltalán útról beszélek, amit a teljes rajtavesztésig meg kell tennem. El se tudom képzelni, hogy valaha felállok innen, és eljutok a remetelakig. És az ördög képei! Nevetséges. Lehet egyszerűen a képzeletem játéka is. Ha már a hit odaveszett, ugyanolyan esztelenség az ördög képei után futni, mint ő szent felségének szemére háyni elhagyatottságunkat! Csak az elszánás maradt meg bennem, amit a cellámban éreztem, amikor felültem a fekhelyemen s a mécses után matattam. Az elszánás, hogy végigmegyek az úton, bárhová vezet. Az ördög útján? És a kereszt előtt térdepelek? Minek ezek a kérdések? Háyni tudnék a saját ostoba kérdéseimtől. Azt mondom magamnak: ha egyszer megvan benned az elszánás, állj fel, fogd a mécses, menj végig a köveken, lépj be a remetelakba. De, ha ezt így végig tudom mondani, akkor valamit mégiscsak remélek. Ha gonosztevő vagyok, aki a vesztőhely felé lépek és már nem is kívánja magának a kegyelmet, akkor legalábbis a halál eljövételében reménykedem. Az ördög ezt úgy mondaná, hogy a semmi az én végső reményem. Mert semmilyen utat se lehet végigjárni egyetlen csepp remény nélkül. Ahogy minden rabságban van valami önkéntesség, és minden szabadságban van valami odaadás. Az arányokról való töprengés pedig a matematikára tartozik, ahhoz én sosem értettem. Felállok, roppan a derekam, kiegyenesedem. A mécses ott maradt a földön. Lehajolok érte, közben meg kell fogódnom a keresztben. Hiába, megöregedtem. Az égbolt mélykék sötétje ugyanolyan, mint amikor kiléptem az udvarra. A csillagok hanyagul szétszóró vakító pontok. A mécses fénye imbolyog, alig érezhető fuvallat jár a kertben, a levelek susognak. Az iménti madár megint fészkelődik a falomb titokzatos sűrűjében. Régebben mindebben metaforát kerestem volna. Most nem teszek egyebet, csak egyik kőről a másikra lépek. A lábam alá nézek, így is alig látom az utat, könnyű megbotlani a rücskös kövezetben. Odaérek a kúthoz. Jobb kezemben a mécs, a ballal megfogom a kút párkányát. Az édes víz! Mennyi tervezés, mennyi vesződség, és végül az ünnep. A saját forrás ünnepe. Mintha nem is velem történt volna. A San José most akár tűzvész ellen is biztosítva érezheti magát. Itt van helyben a kút,

percek alatt el lehet oltani a tüzet. Kivéve, ha kátrány égne. Azt mondják, az égő kátrányt nem oltja a víz, hanem épp ellenkezőleg, táplálja. Nem furcsa? A víz táplálja a tüzet? Ez olyan, mintha azt mondanám, a halál táplálja az életet. Akkor pedig a végső remény, amit az ördög semminek nevezett, nem egyéb, mint az akarat elfordulása az élettől. És az elfordulás maga a megtalálás. Ennyi az egész. Vagyis a lelki tehetségek ugyanúgy működnek a hitetlenben, akár a hívőben. Csak míg a hívő lelkek a fény fiai, addig a hitetlenek az éj szolgái. Ennél sivárabb gondolatot már nem is lehetne kiötleni. Kifordul sarkaiból a világ, és minden mégis ugyanúgy marad. Valami közben természetesen odavész. És épp ami a lényeg volt, az vész oda. Vagy a lényegtelenet hívtuk lényegnek? Ha a köntös maradandóbb, mint aki hordta, attól már lényegesebb is? És miért ne? Hát a közmondás nem azt állítja, hogy a madarat is a tolláról ismerjük meg? Belépek a remetelakba. A sivárság helyszíne, rég nem jártam itt. Mintha a fal kövei is másfélék lennének, mint odaát, a kedves lakomban. Pedig az anyagot egy kőfejtőből hozattuk, emlékszem. Bizonyára az éjtől és a gyenge mécsvilágtól látom másnak. A cellámban egyébként mindig olajlámpást használtam esténként. Ma éjjel miért nem gyújtottam olajat? Az ördög miatt? Vagy mert a rendi előírás tiltja az indokolatlan olajgyújtást? Önkéntelenül is mécsest kotorásztam. Most leteszem a mécset a sarokba, halványan bevilágítja a szűk helyiséget. Itt még térdeplő sincs, mint a kóruson. Alig valamivel tágasabb hely, mint ami a pokolbeli sütőkemencében jutott részemül. Épp csak annyi, hogy le lehet térdelni. Az orrom kis híján érinti az innenső falat, a lábam eléri a hátsót. Eljöttem, letérdepeltem. A remetelakban térdelni szokás. Ha jól emlékszem, eredetileg az ördög képeit akartam látni. De hát hol az ördög? Milyen okosan fejtegette ott a cellámban a maga elméletét! Előbb gúnyosan odavágta: azt hiszed, egy szerelmi vallomással le lehet zárni az életet? Mindennek van folytatása! Aztán meg a semmiről beszélt. Vagyis hogy alázatos lélekkel vesztsek el mindent ő érte, s akkor megismerem a semmit. Aminek nincs folytatása. Nem ellentmondás ez? Na persze. Túl szép lenne ellentmondásnak nevezni. Közöséges szájjártatás, ostoba blabla. Hogyan vesztsem el magam az ördöggel való kapcsolatban, ha nyoma vész az ördögnek? És mindig nyoma vész! Akár én erdek utána, hogy kilessem, milyen rejtett útvesztőkben kujtorog, akár ő jön el hozzám. Most például elszántam magam a találkára, mint valami vérszerinti boszorkány. És ökelme? Hé?! Merre vagy? Mit bujkálsz? Mit riszálod magad, aztán kámforrá változol! Azt hiszed, nem ismerlek eléggé? Nem is akartál te egyebet, csak az én rajtavesztésemet. Hogy elszánjam magam a bűnre, hogy megöljem magamban az égi szerelmet. Ennyit, és kész. Silány fantáziád van. Nem mondom, keserű a szám íze, mert egy pillanatra elbódítottál azzal, amit elhivatottságról és személyiségről összefecsegtél. Elbódítottál, ez a jó kifejezés. Mint amikor süldő lányként megéreztem Pedro vonzalmát. De az a vonzódás legalább szép volt és üde, akár a tavaszi rügyfakadás! Hallgattuk a méhek dongását, pillangókat kergettünk, és elmerültünk a városszéli mező térdig érő fűvében. Ez meg? Valami sivár és sötét bódulat az élet alkonyán. Hát még arra se voltál képes, hogy a földi szerelem emlékével versenyre kelj! Hogy is képzelhetted, micsoda öncsalás, micsoda dögvészes *autodefensa* volt benned, hogy azt hitted, elhalványítod a torokszorító boldogságot és a határtalan gyöngédséget, amit ő szent felsége iránt éreztem! Nem, nem! Az égi szerelem, bármilyen méltatlan voltam rá, kitörölhetetlen belőlem. Nincs annak párja, és ügyefogyott dolog mindennemű hasonlítga-

tás. Csak azt ne hidd, hogy a föld felett lebegés lenne a lényeg. Vagy az talán, hogy nem égett meg a tűzön a tojás. Ami látható, az legfeljebb következmény, olcsó csemege a pletykaéhes városnak. Mondok én neked valamit. Képzeld el egy fát, amit a tiszta forrásból fakadó tisztavízű patak medréhez ültettek. Ha a forrás nem táplálná, nem övná meg az elszáradástól, nem adna neki nedvet arra, hogy jó gyümölcsöt teremjen, mit kezdene magával az a fa! Ilyen gyümölcsfa volt az én lelkem, amíg ő szent felsége táplálta, óvta, nedvet adott neki, hogy teremjen. Aztán fogja magát a fa, és elkezd tünődni a szabadságról. Vagy körültáncolják mindenféle rosszindulatú forgószelek, s elhitetik vele, hogy neki is az a jó, ha tövestül kiszakad a forrásból... Esetleg tud valamit arról, hogy nem élhet meg víz nélkül, erre hát úgy dönt, hogy másik vizet keres, csak hogy az a másik víz mérgezett... És folytathatnám a hasonlatot. Ilyen esendő az emberi lélek, különösen a magamfajta nyomorultnak a lelke. De bármit tesz a fa, attól még a forrás mitsem veszít tisztaságából és szépségéből! Így emlékszem én az égi szerelemre. Az üdvösségemet elherdáltam, tudom, ám ő szent felsége ettől függetlenül továbbra is ragyog, mint a nap. Emlékszem az ígére: ég és föld elmúlnak, de az ő szerelme el nem múlik. Képes vagy ezt felfogni, mondd? Térdeplek a kövön, lassan fogy a viasz a mécsből, kunkorodik a kanóc, telik az idő. Az ördöghöz beszélek, pedig nincs sehol. Meredten nézem az orrom előtt a kőfalat. Megpróbálom felidézni emlékezetemben azokat a napokat, amikor a kolostort alapítottuk, s a kert végében lévő rogyant fészterfeleségből kialakítottuk a mostani remetelakokat. Sajátkezűleg segédkeztem a munkában. Vajon ezt vagy azt a követ raktam én? Ki emlékszik rá? S mégis úgy tűnik, egyik-másik kőhöz különös közöm van. Jólesik a kövek közelségét éreznem. Szerencsés dolognak tartom, hogy ennyire szűkös e lak, s így nem is térdelhettem le másképp, csak hogy egészen a kövek közelében van az arcom. Mintha valami melegség áradna belőlük, pedig inkább nyirkos ez a hely. Gyöngyöző cseppek a nyers kőfalon. Veríték. Itt veritékezik a fal a szemem előtt, amit a saját kezemmel raktam! Ó, hát a veriték melegségét érzem! Percek telnek vagy órák? Rezzenetlenül figyelem a veritékező köveket. Mintha még mindig várnék valamire. Sőt, egyre bizonyosabban érzem, hogy eltölt a várakozás. Egy teljesen összetört szív várakozása. Ahogy a névtelen hangya felmászik a fára, és lepottyan. És újra felmászik. A lélek még mindig tevékeny bennem, mégse képes egyébre, mint hogy átadja magát a néma és türelmes várakozásnak. Talán arra vágyik, hogy a megnevezhetetlen hatalom meghallja a meghallhatatlant. Talán, talán. De nincs már bennem vágy és nincs vágyakozásom a vágy után. Így mi más lenne ez a várás, mint az idő átalakítása örökkévalósággá? És akkor egyszerre észreveszem, hogy egy csepp veriték a földre hull. Lehajolok, az ajkammal megérintem. Sós. Elhomályosul a szemem. Tudom, ő szent felsége veritékét vettem a nyelvemre. S oly mérhetetlen az ő jósága, hogy a legparányibb kételet se akarja hagyni bennem. Újra hallom a hangját, akár a kóruson: „Ne félj, leányom.” Ha valaha csoda történt velem, akkor ez most tényleg csoda. Erről nem beszélnek majd a városban, ennek nincs szemtanúja. De ha látná is valaki, ugyan mit látna?! Így maradok leborulva, homlokom odanyomom a földhöz. Ó Uram, hát mégis megvagy! Emlékszem, a legszebb elragadtatásom után így fohászkodtam hozzád: hatalmad van felettem és szeretlek! Igen, hatalmad van felettem, s amikor hűséget érzek e hatalom iránt, magamhoz vagyok hű. Vagyis a hozzád való hűségem az egyedüli szabadságom. De nem közönséges gög, ha én még hűségről be-

szélek? Azok után, ami történt? Nem én vagyok hű hozzád, hanem épp fordítva, te vagy hűséges hozzám, méltatlanhoz. És ez a hatalmad. Most egy pillanatra megérttem a te dicsőségedet és az én mulandóságomat. *Solo Dios basta, todos se pasa*. Meg akartalak tartani, és elveszítettelek. El akartam csípni az ördögöt, és nyoma veszett. Mindig az idővel akarjuk megragadni az időtlent! Mulandóak vagyunk, és a lélek nem érti önmagát. Nem érti, miképpen lehetséges, hogy van benne valami, egy rejtett lakás, egy legfelsőbb rész, mindegy, hogyan nevezzük, valami, ami benne van, és mégis másutt. Nem érti, miképpen lehetséges kilépnie önmagából. És mégis megtörténik. Ilyenkor a lélek úgy tartja kezében a tapasztalatot, akár valami természetfeletti gyümölcsöt, s mégsem képes felfogni, mi az, ami megtörtént. Így aztán hol az ördögöt úzi, hol eladja magát neki; hol téled retteg, hol csordultig telt szívvel hálaimát rebeg. Holott csak értenie kellene önmagát? De hogy érthetné meg nélküled? Én talán ugyanaz az önmagam lennék, ha nem részesültem volna az égi szerelemben? Nem teszek fel több kérdést. Így várom meg a hajnali harangkondulást, földre borultan, mozdulatlanul, a remetelakban.

*

Néhány napja Sevillában huszonhárom zsidó származású *converso* állt az inkvizíció szent bírái előtt. Mielőtt az *auto de fé* ítéletet végrehajtották volna, a bűnösöknek nyilvánosan vezekelniük kellett. A huszonhárom mindkét nembeli személy között több előkelő polgár és tekintélyes hivatalnok is akadt. A szertartás, ahogy beszélik, kínos és megalázó esemény volt. Az elítéltek fedetlen fővel, mezitláb, meg nem gyújtott gyertyákkal a kezükben, az üvöltő csöcseléktől körülvéve, lassú menetben vonultak át a városban a székesegyházhoz, melynek kapuja előtt egy dominikánus szerzetes állt, aki a kereszt jelével illette homlokukat. „Fogadjátok a kereszt jelét, amelyet megtagadtatok és amelyre méltatlanok lettetek.” Bent a templomban egyenként nevükön szólították őket, miközben hangosan felolvasták jegyzékbe foglalt gonosztetteiket. Összes vagyonuk elkobzására és máglyahalálra ítéltettek. Eszembe jut atyai nagyapám, Juan Sánchez de Toledo, aki mielőtt áttért volna az igaz hitre, zsidó kereskedő volt. Később vallo mást tett az inkvizíció előtt, s elismerte, hogy nemcsak a vasárnapot, hanem a szombatot is megüli. De akkoriban sok *converso* elkerülte még az elevenen való megégettetést. Őt is csupán arra kötelezték, hogy hat egymást követő pénteken darócruhába öltözve keresztúlvonuljon Toledo utcáin, miközben vastag kötéllel véresre kellett verdesnie magát. Szent fogadalmat tett, hogy a jövőben semmilyen formában sem tér vissza ősei hitéhez, amit meg is tartott. Most, hogy hallom az újabb eset hírért, arra gondolok, legjobban, ha tűzbe vetem ezt az iratot. És egyszerre mosolyognom kell magamon. Ennyire félnék a máglyahaláltól? A testi szenvedésnél mindig iszonyatosabbnak éreztem a lelki kinokat, amiket át kellett élnem. Talán nem is attól tartok, hogy szegény fejem felett kimondják az *auto de fé* ítéletet. Tegnap elejétől végig átrágtam magam azon, amit írtam. Mondhatom, haszontalan irat. Ha a világ fiai, akik sosem léptek ki önmagukból, elolvasták, nem értenének egy szót se belőle. Legfeljebb azt a következtetést vonnák le, hogy minden a véletlenül múlik, vagy hogy túlzott jelentőséget tulajdonítok érzéki csalódásaimnak. Ha pedig azok az angyali lelkek, akik

közt élek, vagy a hozzájuk hasonlóknak vennék kezükbe soraimat, csak megremélnének és megzavarodnának. Mégis pusztán a magam kedvére le kell írnom még néhány mondatot, mielőtt tűzbe vetném az egészet. A minap egy tudós férfiú, akit bizonyos hivatali ügyben fogadtam a vendégszobámban, mellesleg előadta, mily csodálatos módon jön létre a selyem. Egy petéből, mely leginkább apró borsszemhez hasonlít. Midőn kitavaszkodik, s a szederfa lombot hajt, ez a pete életre kel, kibújik belőle a hernyó. A hernyók meg a szederfa levelével táplálkoznak, s amikor már jól megnöttek, a selyemtermelő gazda néhány ágat tesz közibük, ezekre az ágakra fonják aztán kis szájukkal a selymet, önmagukból véve hozzá az anyagot. Így csinos kis gubókat hoznak létre, melyekbe bezárják magukat, s egyszerre vége is van a csúf hernyónak, mert a gubóból fehér pillangó száll elő. Rendkívüli történet. Lehetséges, hogy épp ez a titok volt az, amit Mária Bautistában éreztem, mikor el akartam taposni a zöld hernyót, ő meg rám kiáltott? Csakhogy a mi kertünkben nincs szederfa, s elég régóta foglalkozom kertészkedéssel, hogy tudjam, abból az araszoló féregből, melyet ott a kővön megpillantottam, sosem lesz fehér pillangó. Községes kártevő az. Így hát Mária Bautista túlokoskodta a dolgot, s ha nem viselkedett volna olyan rejtélyesen, normálisan megbeszélhattük volna, miről van szó. Persze nem szabad elfelejtenem, hogy unokahúgomnak kék szeme van. És a kék szín, mint mindenki tudja, az árulás, a csalás, a bolondok színe. A barna viszont a szomorúságé. S bár rendi öltözékünk és skapulárénk egyként barna, mégis mennyi vidámság fakad e szeretettől lángoló, angyali lelkekből! Meggyőződése, hogy így van rendjén. Sok lelki gyötrelmen estem át e falak között, mégis ma ugyanúgy tartom, mint hajdan, hogy a San José a boldogság szigete. Igaz, az utóbbi időben nincs részem rendkívüli kegyelmekben és elcsitulak a bizonytalanságból eredő kínok is. Lehet, hogy ezentúl nem is lesz már másképpen. A lélek elfárad és megnyugszik. Ezt az iratot pedig elégetem, ahogy elhatároztam. De az emlékezet, mely ugyan a legesendőbb minden lelki tehetség között és a legtöbb modulációnak van kitéve, nem felejt. Ami megtörtént, belém van vésve, akár az indiánok ősi ékírása a kőbe. Megmarad, amíg a lélek él. Kérdezhetném, hogy mi a maradandóbb: a kő vagy a lélek? De meghagyom a fiataloknak e tépelődést. En már nem kételkedem. Nincs rá szükségem többé.

Sikonda, 1981.

Table d'hôte

– fejezet egy Emlékiratból –

Am, hogy saját forrón bugyogó érzékeim minden hősiesnek mondható tiltakozásom ellenére, mennyire kiszolgáltatottak azon nyers erőknél, melyeket alantasnak, sötétnek, sőt, ezennel egy fölöttébb közönséges kifejezést is megengedve, egyenesen ocsmánynak, avagy finomabban szólva is mocskosnak, ördöginek, a legnagyobb megvetésre és büntetésre méltónak szokás nevezni, és siessünk megjegyezni, hogy egyáltalán nem alaptalanul, hiszen mindaz, miről beszélni kénytelen leszek, valóban kapcsolatos az emberi működés tisztátalan végtermékeivel, s olyan funkciókkal, mint az ürítés, a megkönnyebbülés és a kielégülés; ámbár azon kérdés, hogy vajon ezen erők nem éppen úgy bennünk élnek-e, miként tisztaságra kényes erkölcsiségünk, mely persze hivatva van küzdeni ellenük, legalább ennyire nem alaptalan; de akár így, akár úgy, akár sajátomként ismerem el a tisztátalant, akár idegennek tekintem, akár fölvéve az elibém hajított kesztyűt harcolok ellene, akár fáradtan megvonva vállamat megadom magam neki, hiszen létezik, s kétségbevonhatatlan hatalmát, miként valami isteni eredetű pornográfiát, állandóan és folyamatosan éreznem kell, ha ugyanis éberem óvatosan számolok vele, akkor orvul fitogtatva testem és szellemem fölötti végtelen hatalmát, álmomban támad, nincsen, ne legyen kibúvó! mint Heiligdammba való megérkezésem éjszakáján, s legyen ez útmutató példa! mikor is bármennyire szerettem volna sokrétű gondjaim, botor művészeti kétségeim, a szülőkre és a gyermekkorra vonatkozó sötét és mégis izgató emlékek, a sok tekintetben fölzaklató utazás, valamint a Helenétől való nem kevésbé fölkavaró búcsú édes és nyomasztó terhe alól az enyhet kínáló álomba, valamely nagyon mély, hosszú és megtisztító álomba menekíteni magam, mégis durván fölriasztott, holott ezennel igazán finoman, nem oly kegyetlenül bánt velem, mint máskor, mikor teszem azt egy mezítelen férfi képével jött, ki fölmeredő phallosát nyújtotta nekem; most a legártatlanabbnak tetsző álmokép formájában jelezte csupán magát, s így nyugodtan nevezhetem kiszolgáltatottságom gyengéd mutatványának is mutatkozását.

Egy ismerősen nedves utca képe a túl erősen csattogó idegen léptek zajában, a gázlámpák fényétől sejtelmesen foltos éjszaka, mely oly sikosan, puhán és izmosan merített önmagába, ahogyan csak egy szerető női öl avagy persze maga az álom képes, s így egyáltalán nem kedvem ellenére merültem vele, hanem a legteljesebben átadva magam a sárgás fényudvaroktól fölfénylő sötétség szépségének, s mivel ezen éji utcakép nem állt nagyon távol attól, hogy személyesen ő legyen, igen, maga Helene legyen, habár közvetlenül semmi nem utalt arra, hogy őt testesítené meg, mégis szabadon, minden félsz és tartózkodás nélkül, mintegy törvényesítve olvadtak benne szét érzékeim és érzelmeim, akárha ő lenne, mintha azon érzéseket is átadhatnám utólag így neki, melyeket éberem, a körülmények hatalmától nyugodva, még a beteljesülés

vadul magas pillanataiban is kénytelen voltam tőle, no és persze önmagam-tól megtagadni.

Akárha a jó, a legteljesebben jó, a mindent elborító pompázatos jó készült volna itt a hatalmát átvenni fölöttem, akárha mindenemet néki kéne adnom, s tulajdonképpen el is vette már, bekebelezett, ő voltam én, én voltam ő, de még mindig lenne adnivalója és nekem is lenne bőven, a jó útján csattognak idegenül erős lépteim, a jó utcája volt ez, a jó éjszaka, a jó sötétje, és a jó fényei, s éreztem, minél többet adnék, annál több adnivalóm lenne még; ám jó, nagyon jó volt ez is, mégha a léptek zaja mégis, mintha valami nagyon ridegen üres térből hullana vissza rám.

De innen láthattam már, mert láthatóvá tette magát a jó természete, s egyszerűen kibújtam, kibontakoztam érte lépteim zavaró zajából, érezhetővé lett, hogy van jobb a jónál, és így ami vár reám, az csak még jobb lehet, mert ha ily lazán, és szabadon menetelhetek e jökon át, akkor a megváltás, amire szenvedéseim alján heverve, s a szenvedéssel volt kapcsolatos e kellemetlen csattogás, olyannyira vágytam, amit annyira reméltem, akkor a megváltás minden különösebb körülményeskedés nélkül bekövetkezett.

Jaj, és nagyon nagy a szeretet, mi adatott nekem; az utca köveit szeretni, amint a fény földomborodva, külön-külön s mindegyiket önmagába oltja, a fák csupasz ágain lehullani kész vízcseppeket szeretni, szeretni a gonosz csattogást, szeretni a gázlángok lágy himbálózását az üvegburában gyűlő víz fölött, a sötétséget, mert a fényt látni engedi, egy váratlan árnyként surranó macskát, szeretni a puha nyomot, melyet tappancaival maga mögött hagyott az éjszakában, a fölmeredő lámpaoszlopok gazdagon díszített és finoman tagolt csillanó bőrét szeretni, s a rozsdás nyiszorgást, mit alig képes fölfogni a fül e szerető kábulatban.

És a szem is hiába kutat.

Mint a buborék, bármely pillanatban szétpattanni kész.

A nyiszorgás erősödött, s én magam mögött hagyva lépéseim csattogását a kövön, közeledtem felé, vasajtó csikorog ilyen rozsdásan a szélben, de ha egyszer nincsen is szél! s mindig remélve, ez lesz az utolsó csattanás, aztán már semmi nem zavarhatja fel a sötét sűrűjét, de hiszen megyek, s minden lépésem új hangot ad!

S akkor megláttam magam, amint közeledek.

De hogyan tudhatnám e hangoktól a sötétet megkimélni?

Álltam a széltől kiforduló vasajtó mögött a bűzben, s figyelmesen kísérem a lépéseket.

A vasajtót a szél először becsapta, csikorgott, csattant, eltünttetett, de a következő szempillantásban kitárta újra sarkig, s láttam ott várakozni magam.

S tulajdonképpen, hol vagyok?

Ez a hely egyáltalán nem volt ismeretlen, mégha e térben nem is tudtam pontosan eldönteni a magam helyét, helyesebben épp ez volt a kérdés, hol? ha egyszerre itt és ott, éppen ezáltal vált oly szorongatóvá helyzetem, hogy szerettem volna fölkiáltani, s bizonyára meg is teszem, ha nem félek annyira egy újabb erős hanggal a sötétet fölsérteni; még itt haladtam az utcán, a jó utcáján, hiszen tudom, hogy a jó utcája ez, ne akarjatok becsapni! ám az utca mégis egyenesen ahhoz az ajtóhoz vezetett, úgy álltak két oldalt a csupasz fák és a nedves lámpaoszlopok, mintha őriznék az irányt, nem lehet letérni! el kell érni azt a bizonyos vasajtót, amelyhez nagyon is sok szűgyen, vágy, félelem, kíváncsiság és megaláztatás tapadt ahhoz, hogy ne legyen ismeretlen, mind olyasmi, amit magam előtt is szívesen titkoltam, s most mégis ott,

azon a régi helyen vártam magamra a kátrány és a vizelet sűrű bűzében, s már régóta állhattam itt, mert a bűz nemcsak a ruhámba itta be magát, s a kalapom hová lett? hanem a bőrömbe is, belőlem áradt, a hajamból, tehát hiába is térnék ki valahogyan, ha egyszer már oly véglegesen ott vagyok.

Valaki pedig, ki uralkodva egész álomom fölött, mert mindazonáltal tudtam, hogy ez csak egy álom, semmi izgalom, álom és bármikor fölébredhetek! de valaki uralkodik fölöttem és nem enged fölébredni, csak nem voltam képes visszaemlékezni, ki lehet ez a személy, habár a hangja igazán ismerősnek tetszett, mikor is azt súgta, hogy nincsen, nem lesz kegyelem, nagyon halkan és fojtottan súgta, ő vár a kinyíló ajtó mögött, s hiába érzem ama nyugalmat, a fülemre hajolva súgta, amivel a jó érzete ajándékozott meg az imént, lehelve susogta, hiába, hiába, ezt nem szánta másnak, mint csábításnak: vár a sötét.

Hiába.

Mentem hát, nem csodálkozva a reszketésen; féltem, de mintha a félelemnek és szorongásnak nem létezhetne olyan foka, melyhez hozzá ne tudhatnám szoktatni magam, pedig tiltakoztam, védekeztem is, csakhogy ama bizonyos erő szoktatná és kényszerítené tiltakozásban vonagló testem önmaga előtt titkolt vágyait, s mindama szörnyű súlyt, mit életem ez idáig adott, befogadni, és bizony elfogadni; s e birkózásban oly hosszú lett az út, lépteim valamiként felpuhultak, csattogtak még ugyan, mégis elveszítettem a talaj biztonságát a talpam alól, s mint egy nyavalyatörősnek, kit elkapott a szokásos roham, nem volt többé hatalmam a tagjaim fölött sem, éreztem, amint elnyíló számra a nyál kiömlik, rúgtam és csapkodtam lihegve, és mégse változott semmi, a sötét kis építmény nyíló és csukódó, csattanó, nyiszorgó és újra csak csikorduló fekete szája jól hallható, igen, emberi lihegéssel várt rám a lombja vesztett bokrok körében.

Mozdulatlanul és súlyosan, díszítésektől csipkézett párkányzatát az ég sötét hátterére rajzolva föl, míg én ordítani se mertem, mentem.

Reggelre ébredve nem csoda hát, hogy amint azt mondani szokás, olyan összetörtnek és fáradtnak éreztem magam, mintha az egész éjszakát ébren töltöttem volna el, pedig végül is mélyen kellett aludnom ahhoz, hogy most ilyen kába legyek, kielégületlenségemben mégis szerettem volna visszatérni belé, hátha most és benne történik meg, aminek meg kéne történnie, ám túlságosan is éles és világos lett a szoba, mintha odakünn, az összevont fehér selyemfüggönyök mögött időközben leesett volna a hó, hűvös, majdnem hideg; a folyosóról néha puha lépteket lehetett hallani, s valahonnan, tán a földszinti reggelizőteremből edények halk és egyenletes csörömpölését, átható koccanásokat, szóváltások foszlányait, ajtók nyílását és mintha azt az ajtót is becsukták volna újra, melynek csapódása éjjel fölriasztott, rövid női nevetés, ám mindezt csak halkan, és jótékonyan, távolról és barátságosan, s nekem mégsem volt kedvem kimászni az ágyból, mert ezek a gyermekkorból ismerős és kedves reggeli zajok arra figyelmeztettek, hogy vissza kéne kapcsolódnom egy olyan életbe, amely gondtalannak látszó természetességével most mindenképpen ellenemre van; nem, mégsem szabadott volna idejönnöm, gondoltam ingerülten és átfordulva másik oldalamra, szememet lehunyva, megpróbáltam visszamerülni abba a melegbe, sötétbe, amit eddig az álom mégiscsak megadott, de akkor hová?

Foszlányai még valóban itt lebegtek, nem tűnt nehéznek elaludni újra, a férfi is itt állt még a pissoir kátránytól csillanó fala előtt, amint éppen egy rózsát nyújt nekem, de én azt nem akarom elfogadni, mert kövéren fehér arcán olyan undorító a vigyor, s milyen érdekes, hogy a rózsát mintha kéknek, lilá-

san kéknek láttam volna, egy éppen csak kipattanó, húsosan erős bimbó, s eme nagy, álombéli bimbó most megint olyan határozottan nyújtotta nekem magát, mintha nem is reggel lenne már, hanem még mindig ott időznék nála az éjszakában.

Aztán a hálósobát a szalontól elválasztó nyitott ajtóban ott állt előttem egy lángolón vörös hajú szobainas, csendesen, figyelmesen és józanon, kedves barna szemével csaknem mozdulatlanul követve ébredésem minden kis moccanását, mintha ki tudja mióta várna már, és még azzal is pontosan tisztában lenne, hogy mit álmodtam az imént, holott bizonyára nesztelen léptei vagy csupán pusztá jelenléte riasztott fel szenderegésemből újra; ám e kötelezettségeimre is figyelmeztető csendes jelenés, fiatal fickó volt, kirobbanóan erős, inkább hordárnak vagy kocsisnak való, combja a régimódi szűk szabású fekete nadrág szarait, vállá a zöld frakkot egyszerűen szétfeszíteni látszott, mintha szintén valahonnan az álomból vagy még mélyebbről mászna elő, ott-honi cselédünkre kellett gondolnom, s így persze emlékektől mozgalmas éjszakámra is, ugyanaz a bárdolatlan nyugalom és magabiztos méltóság áradt a testéből, amit Hilde közelében érezhettem egykor, s ezért aztán, miközben tekintetemet nem minden élvezet nélkül szeplős arcán legeltetve, elnyomtam egy erős ásitást, bosszúsan ismételtem meg magamban a teljesen fölösleges mondatot, nem, nem szabadott volna idejönnöm, de hát akkor meg hová? és e nem egészen reá szabott ruhákba szorított nagy test mégis olyan mulatságosnak tetszett, a belapított orr, a szeplők, a gyermekien kíváncsi pillantású szemek, s azon egész komolykodás, amivel a szolgálatomra rendelve itt állt előttem, ugyanakkor a saját kérdésem és bosszankodásom így éberem már olyan ostobának, hogy önkéntelenül elnevettem magam.

„Föl kíván kelni, Thoenissen úr?” – kérdezte a szobainas szárazon, mintha e túl bizalmaskodóra sikeredett nevetésről tudomást se venne.

„Igen, azt hiszem. Legalábbis illene.”

„És teát vagy kávét parancsol?”

„Talán inkább egy teát?”

„Előtte vagy utána szabadna hoznom a mosdóvizet?”

„Gondolja, hogy az embernek minden reggel meg kell mosakodnia?”

Egy ideig hallgatott, a szemében semmi nem változott, ám mintha valamit megértene.

„És le szándékozik fáradni a villásreggelit elkölteni avagy parancsolja, hogy fölhozzam a szobába?”

„Nem, nem lemegyek természetesen. De nincsen itt nagyon hideg?”

„Azonnal befűtök, Thoenissen úr.”

„Viszont nem borotválna meg?”

„Természetesen, Thoenissen úr.”

Néhány percre eltűnt, s az alkalmat kihasználva föl kellett volna kelnem, hogy gyorsan elvégezzem szükségemet, talán nem tévedek, ha arra gondolok, hogy ezért is húzta odakünn az időt, időt engedett nekem erre; férfiakban, ha egymás között maradnak, e tekintetben mindig van valami különös kímélet, amit jószerivel se figyelmességnek, se udvariasságnak nem lehetne nevezni, inkább valamely testvéri szemhúnyás azon zavarba ejtő tény fölött, hogy reggelre kelve a hólyagban felgyűlt vizelet feszítése olykor merevedést okoz, s ha ilyenkor azonnal kiugranánk az ágyból, akkor biológiai működésünk csalásának látványával kéne megajándékoznunk a másikat, beavatni valami olyasmibe, aminek működése magunk előtt sem teljesen tisztázható, s ezért egy kicsit szégyenteljes is; el voltam hát késve a felkeléssel, mikor az

ajtót kitárva betolt egy kerekeken gördülő asztalkát, az ajtót azonnal be is csukta maga után, még ugyanúgy feküdtem, helyesebben a párnát a hátam mögé gyűrve, hátamat a támlának támasztva, félig-meddig ültem már az ágyban, valamire berendezkedve, a lehető legkényelmesebben, mintha előre tudnám, hogy felkelésemmel megakaszthatnék, kitérithetnék egy tökéletesnek ígérkező történet, mely nekem most jóval fontosabb, legyen hát a test kellemetlensége! mert a hólyag feszítését nem lehet ugyan mesterségesen elmulasztani, a merevedés viszont a figyelem elterelésével lassan megszüntethető, s tán így tűnik el véglegesen az álmok érzéki izgalma.

Ilyesmiket gondoltam, miközben ő csendesen tevékenykedett körülöttem, az asztalkát az ágyhoz gördítette, puhán lépett a szőnyegen, ügyelt rá, hogy az asztalka üveglapján ne csörrenjenek kellemetlenül az edények, mintha egy macskát látnék inasként, egy ragadozót, s maga az észrevétlenségig finomított puha tevékenykedés volt a történet, mely azokban a pillanatokban lekötötte a figyelmemet s olyannyira kedvemre való volt; kitöltötte a teát, gőzölve csurrant, kérdezte, tejjel óhajtom-e, s a kanna csóréről egyetlen cseppecske se csöppent a fehér damasztterítőre, mondtam, nem tudom, hogy tejjel kérem-e, válaszom szándékolt arcátlansága azonban egyáltalán nem hozta zavarba, tudomásul vette, s ezzel egyúttal jelezte, hogy kérdéseimre semmilyen formában nem áll módjában válaszolni, a döntés joga mindenképpen engem illet, vagyis bármit döntenék, azt ő csak a legmesszebbmenőkig helyeselheti, s helyesléséből legalább annyira hiányzik majd az alázat, mint amennyire a közöny, inkább a készség arcpirító tökélye nyilvánul meg ilyen semleges formában, azon készség, mely minden lehetséges kívánságomnak elébe megy, de ugyanakkor számol számára követhetetlen szeszélyeimmel is; tömpe ujjaival kibontotta a ropogásra sütött zsömléket tartalmazó kosárka kendőjét, s azon szempillantásnyi időben, miután a cukortartóba mélyesztett csipeszt kinalóan felém fordította és a teáscsészét átvettem a kezéből, már el is tűnt, nem tudom miként, még távolodó lépteinek neszt se hallottam, kiment, úgy értékelte hát a helyzetet, hogy nincsen rá szükségem többé.

Holott senkire nem lehetett nagyobb szükségem, mint éppen reá.

Mikor az első forró korty után fölpillantottam csészém pereme mögül, ismét benn volt a szobában, nagy fonott kosárban tűzifát hozott, letérdelt a fehér csempekályha elé, ám ezt is úgy tette, hogy miközben majd a kályhát kitisztítja és begyűjt, ne fordítson teljesen hátat nekem, profilból láthassam, testének egyik felével mintegy változatlanul a szolgálatomra lehessen, magamra hagyjon, ha úgy kívánnám, avagy ha másként, azonnal fölfoghassa a legelső jelzésemet.

A zsömlék melegen illatoztak, vízcseppektől csillogott a golyókba gömbölyített sárga vaj a friss eperlevelek zöldjén, s könyökömmel kissé meg kellett löknöm az asztalt, láthassam, amint megremeg a málnalekvár magocskáktól ptytyözött, áttetsző kocsonyája.

Ha gyermekkorom nem lett volna oly kellemetlen és sötét emlékektől terhes, ha anyám alakja emlékként is nem lett volna oly hűvösen távoli, akkor azt gondolhattam volna, hogy valamely mélyre temetett egykori biztonság kísértett meg ebben a jelenetben, a zsömlék józanságában a világ józan rendje, a tea szép párázásának, a vaj, sárgájának és a málnalekvár kocsonyás reszkettségének józansága, mely elhiteti velünk, hogy ébredjünk bármilyen riasztó álmokból is, világunk, melynek kellős közepén természetesen mi ülünk a testünk melegétől langyos ágyban, nem csupán a legbiztonságosabban nyugszik a maga változtathatatlan törvényein, de erősen és hatalmasan működik, igé-

nyeinket, izlelésünk vágyait kielégíti s az erdők fáival fűti föl szobánkat, izgalomra, szorongásra és félelmekre nincsen tehát semmi ok, másrésztől viszont, tán éppen mert gyerekként is éreznem kellett már e rend törekenységét, hamisságát és látszólagosságát, később pedig, szenvedélyes nyomozásom olyan emberek társaságába vezetett el, kik nemcsak készek voltak lerántani e látszólagosságok lepleit, hanem egyenesen e hamisság megszüntetése volt beismert céljuk, valódi és alapos biztonságot teremteni, akár e törekeny és hazug rend fölrobbantásának árán, véráldozattal, hogy aztán a romokon fölépíthessenek egy igazi, benső képükre formázott világot, mondhatni hát, hogy miközben szemem, nyelvem és fülem a legalaposabban kiélezte ennek a reggelnek moccanatlanul ósdi rendjét, az agyam a lehető legtávolabbról figyelte önnön gyermeki örömeit, öreg lettem tőle hirtelen.

Mert milyen végtelen távolságra volt ez a reggeli fényektől fehér hálószoba, annak a néhány eltűnt évnek a szobáitól, ifjúkorom homályos szobáitól, melyeket Claus Diestenweg titkos társaságában eme új rend fölépítésének és az utált régi lerombolásának gondolatával töltöttem el, és milyen közel, gondoltam, egy soha ilyen tiszta formában nem létezett gyermekkor szobáihoz.

Egyetlen futó hangulatváltás elég, s az idők képesek kifordulni bennünk, mondhatnám a költőre utalva.

Mintha nem is egyetlen ember életének egymást követő szakaszaival, hanem három teljesen különböző ember életének eseményeivel lenne dolga annak, aki most kissé csalódottan, álmaitól megzavartan, ám a nemtörődomség könnyed nyugalmával fekszik itt az ágyban és issza forró teáját.

Füstpamacs fűjt ki a kályha ajtaján, aztán föllobbant a tűz, vörösre festette az inas arcát, és mintha vörös hajával lobogna tovább.

Hunyorgott a füsttől, megtörölte könnyező szemét, s egy pillanatra a fel-tisztuló tűzbe bámult.

„Hogy hívnak?” – kérdeztem az ágyból csendesen.

„Hans.” – válaszolta, s mintha kötelező készségéről megfelelkezne, nem fordult felém.

„A vezetékneved?”

Örültem, hogy van itt egy ilyen inas, másik életemből visszahajolva viszont szégyenkezniem kellett örömöm miatt.

„Baadernek hívnak, uram.” – mondta régi hangján, s a két hang között nem volt semmi kapcsolat.

„Hány éves vagy?”

„Tizennyolc éves vagyok, uram.”

„Akkor arra kérlek Hans, hogy köszönts föl. Én ma reggelre harminc-éves lettem.”

Fölállt, önkéntelenül.

Elvigyorodott, szép mandulavágású szeme eltűnt az orcák és a szemhajak gyermekien puha párnáiban, az állatian erős fogak fölött csillanva vilant elő rőzsás inye, a csaknem teljesen nyers hús, mely vörös emberek esetében mindig oly megkapó harmóniában van a bőr és a haj színével; kedvesen, akárha vele egykorú barátja lennék, mellette állnék és a mellembe öklözne örömeiben, felém lendítette karját, ám a mozdulat annyira csupasz volt, és így mégis hiábavaló, hogy azonnal zavarba jött tőle, elpirult, pirulását megérezve lángolóra vörösödött arca és nem tudott megszólalni.

„Ma van a születésnapom.”

„Ha tudhattuk volna Thoenissen úr, akkor föltétlenül köszöntjük, de így is engedje meg, hogy gratuláljak!” – mondta később és elmosolyodott, ám

mosolya nem nekem szólt, hanem önmagának, örömmel nyugtázta, hogy egy ilyen kényes helyzetből ilyen találékonyan vágta ki magát.

Csakhogya aztán megint csönd lett.

S mikor e kissé tehetetlen csendben köszönetet mondtam neki, akkor valami megtörtént közöttünk, azon történés kerekedett ki benne, melyet előre sejtettem, segítettem, vártam, mivel köszönetem természetesen nem e kikényszerített és önmagában inkább nevelésgratulációnak szólt, hanem annak, hogy ő ilyen tökéletes, s ez engem ennyire elzékenyít.

Ő némán állt egy ideig, én mozdulatlanul feküdtem, ő kiszolgáltatottan lehajította a fejét, én néztem őt.

S amikor később kérdezte, megengedem-e, hogy hozza a vizet, intettem, mehet.

Itt volt a határ, ezen túl már a tiltott birodalom, s bizonyára nem szabadott volna azt kívánnom, hogy átléphessünk oda, másrésztől viszont valaminek vége is lett közöttünk, hiszen a pillanattól kikényszerített bizalmas közelség azonnal lelepleződött, szó sem lehetett semmiféle közösségről, én úr maradtam, ura a helyzetnek is, kissé sajnálatra méltó, kissé nevelésgratulációs, magányos úr, ő pedig a szolga maradt, következésképpen védekezésre kényszerült, ügyeskedésre, s minden valószínűség szerint ugyanannyi undort érzett, mint amennyi valódi megindultságot, ami mindenképpen elegendő egyenlőtlenség ahhoz, hogy elrontsa a közelség tiszta játékát; kísérlet volt hát, valami olyasmit szándékoztam megérinteni benne, aminek semmi köze nem lehet szerepeinkhez, ám nekem nem lehetett veszténivalóm, fölényem miatt az én kísérletem, s ebben a vonatkozásban számomra is megalázóan egyoldalú, csakhogya éppen a kísérlet kísértésének nem tudtam ellenállni, mert élveztem fölényemet, élveztem kiszolgáltatottságát, s hogy ezt a kiszolgáltatottságot éppen szolgálai szerepe miatt vállalnia kell, sőt, megalázottságában a saját megalázottságomat is élveztem, nem beszélve arról, hogy a helyzet egyenesen a kezemre játszott, szinte tőlem függetlenül folytatódott kis történetünk, nem lehetett megakasztani.

Miközben széttárt combjaim fölött terpeszbe állva, egy likacsos, kissé még tengerszagú szivaccsal benedvesítette az arcomat, s két ujjá finom körö-zésével fölkenete a borotvakrémet, hogy aztán sűrű, kemény habba pamacsolja a borostákon, testünk persze megejtő közelségbe került, szabad kezével kénytelen volt minduntalan megtámasztani, megfogni a fejem, a tarkómra, a homlokomra támasztani a tenyerét, nekem pedig e mozdulatokból megérezni kívánságait, követni, segíteni, térde olykor térdemhez ért, teljes figyelmét az arcomnak kellett szentelnie, miközben én is szemmél tartottam minden mozdulatát; lélegzetét kissé visszafogta és én is visszafogtam, ne leheljünk egymás arcába, e visszafogás azonban kifejezetten erősítette a történetet, mely akkor ívelt igazán önnön csúcspontja felé, mikor végül is befejezve az előkészületeket, kihúzta tokjából a csontnyelű borotvakést, a kipattintott pengével néhányszor végigfutott a fenőszíjon, majd ismét belépve lábam közé, mutatóujjával kitámasztva halántékomat, s egyben meg is húzva kissé a bőrt, hogy a penge alatt majd simára feszüljön, egy pillanatra a szemembe nézett.

Aztán a kést egyetlen határozott mozdulattal végighúzta arcom bal felén, a bőrről leváló borosta finom sercenést hallatott, s bizonyos értelemben mulatnom kellett saját idegességemen, hiszen bármily készségesen kínáljuk is föl magunkat a művelethez, szándékaink szerint a leglazábban, az arc izmaiban mégis göbössé görcsösödik az önféltés, látni szeretnénk, vajon nem akadt-e meg, nem vágta-e be? szemünk majdhogya kifordul üregéből, miközben persze

semmit nem szabad engednünk a bizalom tartásából se, mert ezzel akadályoznánk munkáját, növelnénk a veszélyt, esetleg magunk lehetnénk felidézói a kis balesetnek, mely nekünk legalább oly kellemetlen lenne, mint neki; ha ugyanis megsérül a bőr, akkor a testi közelség bizalmosságának és a feszült figyelemnek e kölcsönösen vállalt álcája alól hirtelen kiserken a nyers gyűlölet, ő gyűlöl, mert ilyen bután kiszámíthatatlan a bőrünk felülete, megcsúfolja minden tapasztalatát, örvényesen megcsavarodnak a borosták, szemmel nem látható kis bőrhalomba vagy egy pattanás csúcsos fejébe akad a kés, mi pedig gyűlöljük őt ügyetlensége miatt, és főleg azért, mert meggondolatlanul a kezére bíztuk magunkat, s e kölcsönös gyűlöletet még csak fokozza, ha a tükörben megpillantva az arcunkon bőségesen lecsorduló vért, úgy kell tennünk, mintha e kicsinység mit se számítana, ő pedig szégyenében füttyörészni kezd és könyedségbe burkolt vad mozdulattal kapja föl a timsót, hogy a maró fájdalommal még bosszút is álljon rajtunk; de egyelőre nem történt semmi baj, abból a mozdulatából, ahogyan a késről kimeresztett mutatóujjára kente a habot, onnan pedig belecsapta a tálkába, meg lehetett állapítani, hogy van gyakorlata, átfordította a fejem, s miután még közelebb lépett, orrom csaknem érintette páncéllá keményített ingmellét, valamelyest beroggyantott térde az ágyékomat, ugyanoly határozottan borotválta ki arcom jobb felét; a bőr azonban, hiába a borbély minden ügyessége, gyakorlata és kötelező, csaknem sebészi eltökéltsége, mindvégig görcsösen feszült marad, reszketni érezzük arcunk felületén, a legkényesebb területek persze még hátra vannak, még az áll bonyolult terepe, még a gégecsont, eltekintve attól is, hogy miközben itt csapkod és hadonászik a késével, néha az is megfordul a fejünkben, hogy netán le találja vágni az orrunkat avagy a fülünket, ismeretesek ilyen rémes esetek! ám nekem mindezen túl, így alulról nézve föl rá kifordult szemekkel, fiatalságának és erejének minden vonzó bája ellenére valahogy túlságosan lágynak tűnt az arca, a puhaságnak e túlzását csupán innen, alulról nézve lehetett észrevenni, bőrén, mely alatt a zsír fehér rétege volt sejthető, még alig ütközött ki a vörös pihe, soha nem kell majd borotválkoznia, állapítottam meg elégedetten, szörtelen marad, miként egy herélt, ez előre látható, nagy orrlukak és szeszélyesen szép ívű száj, alsó ajkát beharapta míg kis mozdulatokkal dolgozott az államon, néhány év múltán valószínűleg tokát ereszt, gondoltam, nagy teste elhajasodik, fújtatni fog saját súlyának állandó terhétől, s midőn a gégém szinte előre élvezte a csiklandósan kényes kéjt, mikor majd a bőrt az ádám-csutkáról félrevonva, simán és veszélyesen lehúzza ott a kést, észrevétlenül megemeltem a kezem, ám kivártam míg odaér, kivártam, s akkor, mintha csak félelmemben tenném, anélkül, hogy arcomat vagy testemet megmoccantanám, tenyeremet feszes combjára simítottam.

Az izomzat sima nyálábja kemény volt, hallatlanul erős, tenyerem elveszett benne, erőtlen és jelentéktelen lett tőle, akárha hiába fognám, mert a tapintás nemhogy belső természetéről nem árulna semmit el, de még a felületéhez se engedne közel, mintha felülete, amit persze érzek, csupán az igazi felület fedése, páncélja, álruhája lenne, érzéketlenségig erős, gondolhattam volna, ha egyáltalán gondoltam volna valamit, mert miként a szemén, a száján, arcom fölé hajló arcának vonásain, a húsában se lehetett érzékelni semmiféle választ, se zavart, se elfogadást, se elutasítást, az arca, a bőre, az izomzata is éppen olyan semleges maradt, mint ez idáig, csaknem minden mozdulata, én akartam hát magamévá tenni e kíméletlen semlegességet, én reagáltam reá és nem ő énreám, nem érzett és mintha nem is értene, helyesebben nem lenne mit érezni és érteni.

Mindig értelmetlennek tetszik sommás kijelentéseket tenni, mégis azt kell mondanom, hogy soha, se ennek előtte, se ezek után nem tettem ennél értelmetlenebb mozdulatot.

S épp ezáltal lett olyan, mintha vonzalmaim csúcsára vagy mélyére jutottam volna el vele.

Nem húzhattam vissza a kezem, a mozdulatot amúgy se lehetett volna visszavonni, viszont nem éreztem semmit, még ha ott is maradt a kezem, ő pedig a nyakamon dolgozott, oly érintetlenül, mintha a mozdulat csupán saját képzeletem terméke lenne, ami persze hozzá nem érhet el.

Nem esett volna rosszul, ha netán mégis átvágja.

A kés alig hallható recsenéssel szakította volna át a gége gyenge porcait. És nem hűnyhattam le a szemem, még mindig árulkodó jelre vártam.

Hogy az ujjai végén felgyűjtött habot a tálkába csaphassa, félre kellett hajolnia, s csak ezért vonta el combját a tenyeremtől.

Az árva kéz, e testemhez tartozó furcsa csonk, üresen maradt ott a levegőben.

A szivacsot bemártotta a vízbe, karjával kitámasztotta a fejem, és lemosta az arcomat.

Én pedig közben végre lehunyhattam a szemem.

„Elátkozott hely ez, uram!” – mondta a sötétben.

De mire kinyitottam a szemem, már megint félrehajolt, hogy a szivacsot a tálba visszadobja, árulkodó jel pedig nem létezett.

„Arcvizet?” – kérdezte halkan onnan.

Mindazonáltal nem volt ebben semmi bántó vagy szemrehányó, tökélyétől kifejezetten jókedvre derültem, mert kísérletemet akárha így soroltuk volna be a világ hiábavaló történéseinek nagy lomtarába, közösen.

„Jöhet.”

Ugyanakkor az is megfordult a fejemben, hogy kijelentése talán titkos utalás ama éjszakai zajra, ordításra, és sikolyra, mely első álmomból fölriasztott, s hogy tán van hozzá valami köze.

És hogy akkor a mozdulattal nem is sértettem meg benne semmit, s nem volt egészen hiábavaló.

Egyik tenyerével megfogta a tarkó fölött a fejem, kisujja a nyakamon, a többi a hajba mélyedt, míg a másik tenyerébe loccsantott alkoholt felpaskolta az arcomra.

Aztán egy kendővel legyezte arcomat, az alkohol gyorsabban párologjon, ilyenkor különösen frissnek érezzük magunkat, és hosszú idő után először, ismét egymás szemébe néztünk.

Tudhatta, amit tudott, de legyen ez mégoly elátkozott hely is, a kis történés, amit kísérletképpen ily szerencsésen kikényszerítettem magunkból, végtelenül meghitté tette emlékeim környezetét, arra utalt, hogy mégse tévedtem, tekintete teljesen elfogulatlan maradt, igen, ez lesz az én helyem, a kályhában vidáman pattogott a tűz, alig tudtam kivárni míg szerszámaim összepakolja és kimegy, mint aki enyhén belázasodott, szinte rá akartam rontani fekete kézitáskámra, hogy felpattintva zárját azonnal kitergegethessem az üres íróasztalon a papírjaimat és valamiként azonnal munkához láthassak, ha keserű tapasztalataim óva intettek is a túlzott sietségtől, nem oly egyszerű az, mint amilyennek vágyaink kívánnák, inkább mindig késleltetni kell kicsit, a feszültség habját szépen lemerni az érzet bugyogó leveséről, dúsitani sűrűségét, mert soha nem az alkalmasnak tetsző pillanat! s így mikor az ajtót vég-

re valahára becsukta maga mögött, előbb az ablakhoz léptem, félrevontam fehér függőnyeit, a pompás látvány pedig valóban lehűtött.

Egy egész órám volt, míg odalenn megszólal majd a kisharang, hogy közös asztalhoz szólítsa a vendégeket.

Tisztán ragyogott az őszi ég, a hajlékony törzsű vörösfenyők mozdulatlanul álltak a parkban, immár teljesen elült az éjszakai szél, s ha nem láttam is innét a tengert, nem látszott a parti sétány, se a gyógyház, se a széles út, mely az állomáshoz vezet, se a gát, se a láp, és az erdő se látszott, mégis itt tudhattam mindent egy karnyújtásnyira, mi fontos lehetett és fájdalmas.

A terasz mintás kőven néhány hullott levél.

Itt volt, s ezért megengedhettem magamnak, hogy ne itt, hanem elképzelt történetemben legyek.

Mindent elfelejtsek.

Ám könnyűségem érzete nem abból táplálja-e magát, hogy mikor végre sikerült megszabadulnom jegyesemtől, most majd azzal a beteljesíthetetlen-ségében szép reménnyel csalhatom magam, hogy itt van a közelemben e készséges szobainas, kit bármikor magamhoz szólíthatok, s akkor nem ugyanúgy két lény között állok-e megint?

Hol itt az áhitott magány?

A gondolat, mely kellemetlenül összekapcsolta bennem kettőjüket, mint-ha a gyomrom száját csavarta volna el.

Ha magányomban is itt nyüzsgönek bennem.

Kedvem mégse sötétedett, éppen ellenkezőleg, mint aki váratlanul egy idegen szemével pillantja meg saját testét és arányaival igen elégedett, nem mintha nem látna hibáit és tökéletlenségeit, de fölismeri, végre megérti, hogy az élő formát mindig a megmásíthatatlan folyamatokból alakuló részletek összefüggése rajzolja ki, a tökéletlenségnek is van szabálya, ez a tökéletes benne, maga a működés a tökéletes, a létezése tökéletes, az aránytalanságok egyszeri, változtathatatlan rendje a tökéletes, s ha ez idáig, harmincadik születésnapomig, s mért épp e rejtélyes fordulón? vagy mióta egyáltalán emlékezni tudok, gondolkodni, valamiként viszonzni testem működésének történetét, mindig attól szenvedtem, hogy két dolog, két jelenség, két személy közé voltam bevetve, akárha egymáson csikorduló malomkövek közé! már legkorábbi emlékeimben is! mikor mondjuk anyám és apám teste között éreztem megosztva és osztatlanul a testemet ama alkonyati órákon a parti sétányon, s mindkettővel, lehetek akármilyen ellenségesek és gyilkos indulattal teltek egymás iránt, mert egymás testével megbékíthetetlenek, nem csak azonosnak éreztem magam, ám azonos akartam maradni, nem volt módomban és nem állt szándékomban megosztani magam közöttük, mégha szét akartak is szakítani és szét voltam is szakítva, hiszen arcom vonásai, testem formái és tulajdonságaim se tudhatták eldönteni, hogy melyikükre ütök, mindkettőre egyszerre, sőt, többekre, számtalanra, csupán a könnyebbség kedvéért beszélhetünk kettős megosztottságról és kettős azonosulásról, mert mindazon halott eleimre is, kik tulajdonságaimban, vonásaimban és mozdulataimban még mindig az én időmből élnek, most viszont kifejezetten boldoggá tett, hogy e két távol álló személy ilyen hajmeresztő módon egymás mellé került bennem, hiszen miként tudhatnám eldönteni, akarni, befolyásolni, hogy mit szabad és mit nem szabad nekem, ha egyszer semminek nem ismerem az eredetét, hogyan tudhatnám megosztani, ami megoszthatatlan bennem? mindent szabad! igen, a legmegátalkodottabb anarchista leszek! s nem azért, mert ifjúkorom véletlene anarchisták társaságába vitt és azo-

kat az éveket végül is nem lehetett egyszerűen kioltani magamból, nem holmi hangzatos célok és szellemi vonzalmak miatt kerültem közéjük, hanem mert mindig is a test anarchistája voltam, a testen kívül nincsen Isten, s csupán a végrehajtott mozdulat képes testemet megváltani, mikor érezhetem, hogy lehetőségeimnek mily végtelen bőségében vagyok.

Az erkölcsötök pedig nem érdekkel.

Jegyesem ölének álmában a pissoir kátrányos fala és a szobainas józan combja nem frivol kaland, nem.

Később, amint beléptem a reggelizőterembe s szemembe hirtelen belevágott a délelőtti napfény, mely ezerfelé csillant, tükröződött az üvegeken, tükrökön, ezüstökön, a porcelánon, nem beszélve a szemekről, e frissen kisütött derűt, ezt az önmagában otthonos nyugalmat, a lázadás fölényét éreztem a tagjaimban, s annak is örültem, hogy azonnal megoszthatom, mások szemébe nézhetek vele, az ablakon túl pedig ott volt a tenger, még sötétlőn az éjszakai vihartól, még tarajlón, lassan csitul.

Ha valami, akkor ennek a rohadt Istennek az ocsmány erkölcstelensége érdekkel.

S most örültem annak is, hogy be kell tartanom bizonyos utált társasági szabályokat, mert fölényem tudatával néztem le rájuk, visszakaptam a testemet.

Végtelenül szépnek éreztem a kegyes hamisságot, hogy én, aki tegnapelőtt még jegyesemmel ölelkeztem a szőnyegen, az imént pedig egy inas combját fogdostam, büntetlenül és a legudvariasabban finom mosolyommal állok itt a kitárt ajtó szárnyai között, a fénytől kissé elvakulva, s miután a szállodás, egy kedélyesen kövér, kopasz férfiú, aki nem más, mint az egykori tulajdonos fia, igen, ő, aki nem csak oly gyakran szétrontotta lenn a parton a kis Stollberg gróffal épített homokvárainkat, hanem nálunk valamivel idősebb lévén, tetteles tiltakozásunk miatt olykor alaposan helyben is hagyott bennünket, most fennhangon, ünnepélyesen, és mégis egy család- atya modorában bemutat a társaságnak, én pedig minden irányban, többször meghajtom fejem, ügyelek rá, hogy mindenkinek jusson tekintetem-ből, mint ahogyan ők is ügyelnek, hogy pillantásuk kellőképpen előzékeny legyen és ne árulja el kíváncsiságukat, biccentenek.

A reggelihez és a vacsorához, mikor is a bőségesen föltálalt ételekből mindenki kedve és étvágya szerint fogyaszthatott, hosszú asztalt terítettek, és hangsúlyozandó e két étkezés laza, családias jellegét, ellentétben az öt órakor szervírozott ebéddel, amikor bizonyos ünnepélyességgel, kis csoportokban, külön asztaloknál étkeztünk, nem kellett bevárni, míg az egész társaság összegyűlik, most az asztal körül forgolódó pincérek segítségével ki-ki azonnal nekiláthatott miután leült a helyére, s ebben a tekintetben az eltelt húsz év alatt semmi nem változott, azon se csodálkoztam volna hát, ha anyámat, Peter van Frick kormánytanácsost, az apámat és Wohlgast kisasszonyt is itt találom az asztalnál, ugyanazon szépmívű evőeszközök csendültek a halványkék virágfüzérékkel mintázott porcelánon, mégha azóta bizonyára több garnitúra el is törhetett, ugyanazon hanyag művésziességgel elrendezett súlyos ezüsttálak, melyeken az ízlés és az inycsiklandozás különös domborzati térképeként púposodtak az ételek, a savanykás olajba merített halványzöld articsókák zárt rózsái, a páncéljában vöröslő homár, a rózsaszínűn áttetsző lazac, a zsirosan csillanó sonkaszeletek sora és a halványra párolt borjúhús, a fekete kaviárral töltött tojások, a ropogós endivia, harmatos salátaleveleken az aranylóra füstölt angolna csikjai, a kúpokba és gömbökbé

formázott pástétomok vadhúsból, erdei gombából, tengeri halakból, szárnyasok májából, a csinos kis sósuborkák, és a sárga hollandi sajtok likacsos és tömör hasábjai, az aszpickba fagyasztott kék fogas, kis csészékben és kannácskákbán a tejszínes, a fanyar, az édeskés és csípős szószok, a piritott kenyerek meleg illatozó halmái, emeletes kristálykagylókban a gyümölcsök, aztán a különböző nagyságú és fajtájú rákok, zaftosan pirosra sütött fűrj és forrón sercegő fűszeres kolbászkák, a dióval töltött birsalmasajt, melyből gyerekként soha nem tudtam eleget enni, no és a termet betöltő meleg illatok, a különböző reggeli parfümök, arcvizek, pomádék és púderok mozdulatokból illanó fuvalmai, a csörgések, zörrenések, a csikordulások, a koccanások, suhanások, loccsanások, csendülések összefüggő zenéje, alámerülve és felmerülve a csevely, a nevetések, a sóhajok, a mordulások, a kacajok, a susogás hol magasbatörő, hol mélységbe hulló, hol fölerősödő, hol csaknem elnémuló hangjaiban; ha ilyenkor még egy pilanatig kívül áll, s valamilyen biztos pontot igyekszik keresni az ember ebben a rendezett zürzavarban, akkor úgy érzi, mintha egy jegesen zajló folyamba kéne belevetnie magát, már felhőtlenül üres a pillantása, már száján a készsleges mosoly, mely néha kellemetlen vigyorba fagy, izmaiban már érzi öntudatának anyag pöffeszkedését, ami elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy magányának melegéből kilépjen és úgy érintkezhessék másokkal, hogy annak semmi következménye ne legyen, mert tudja, hogy itt most minden megtörténhetik majd vele, mégha a nyilvánosság eleve kizárja is, hogy bármi lényeges történjék; soha nem érezhetni jobban életünk egyszerre kellemes és kellemetlen színháziasságát, a hamisság medreinek és csúcsainak valódiságát, a hazugságok nemes kényszerét, mint éppen a társaságban, ahol mindenki oly előzékenyen homályos, mint amennyire mi is megfoghatatlanok maradunk, a támadás és a védekezés egyidejű erőfeszítésétől elmosódottak és elérhetetlenek, s amitől aztán magunkra maradva oly kilúgozottak, fáradtnak és fölöslegesnek érezzük magunkat és ugyanakkor jótékonyan felelőtlennek, hiszen vonzalmaink titkos parancsára minden megtörtént, ami nem történik meg.

És bármily kifogástalanra sikeredjék az entrée, mindig társul hozzá valamely kellemetlenség, ami ilyenkor leküzdhetetlen akadályként tornyosul elénk, vagy mélységes zavarként, olykor maga a test formája és felülete, mégha a legnagyobb gonddal öltöztettük is az öltönyök burkaiba, mivel helyünket keresve a többiek között és rettegve, hogy e helyet netán nem fogjuk megtalálni, hirtelen sutának, csúnyának, egyenesen taszítónak érezzük a testet, a végtagokat túl rövidnek, túl hosszúnak, tán éppen, mert könnyednek, szépnek, vonzónak, ne mondjam tökéletesnek óhajtanánk, és mintha e zavar oka mégse a test, hanem ügyetlen, rosszul megválasztott, divatjamúlt vagy épp túl divatos öltönye lenne, egy fullasztóan szorosnak érzett gallér, egy túl harsány színű nyakravaló, egy szűkre szabott karöltő, az ülepünk hasítékába ragadt nadrág, nem beszélve az ilyenkor mindig nagyon erősen jelentkező belső érzetéről, a homlokon, a száj fölött, a háton és a hónaljban kiütő finom veritékről, az elrekedt torokról, a bepárasodott tenyérrel, avagy e társasági játék kimódoltsága ellen lázadó gyomorrról, mely teszem azt hangosan korogni kezd, és a belekről, melyek az ideges emésztés szagos szeleit mintha mindig ilyenkor kívánnák szabadon eresztetni; no és persze mindig van valaki a társaságban, akinek pusztja jelenléte ellenünk van, akivel szemben szeretnénk minden józan megfontolást félrelökve azonnal megnyilvánítani ellenséges vagy akár szerelmes, de mindenképpen

elemi érzelmeinket, ám ezt ugyanúgy vissza kell tartani, ahogyan altestünk-ből se bűgathatjuk ki ama bűzös szeleket, mert hiszen éppen abból áll a játék, hogy semmi ne láttassék, ami valódi lehetne, miközben mindennek a legbájosabban valódinak kell mutatkoznia.

Tán a rendezés kegye, hogy e kellemetlenségek között turkálni nincs időnk, azonnal beszélni kell mosolyunk mögül.

Mintha egy tekintélyes méretű körtét nyomnának végbelünkbe, melyet az ügyes záróizmokkal kellene egyensúlyozni és tartani, se beszippantani, se kilökní; bevallhatom, így érzem magam társaságban, s meggyőződése-m szerint mások is hasonlóan, akárha alfelünk görcsös feszültségében érzékel-nénk egymás jelenlétét, ami illetlen dolog, legyünk bármily szemérmetlenek.

Egyszerűen megdöbbenett, s miközben a pincér, ki éppen úgy zöld frakkot viselt, miként a szobainas, a helyemre vezetett, szinte gyökeret vert a lábam, hogy itt ül az asztalnál azon két hölgy, akikkel együtt utaztam.

Ám erre se jutott idő, mivel két asztalszomszédom már beszélt, s mi-közben elfoglaltam közöttük a helyem, a többieket is szemügyre kellett ven-ni, ami másfelől azt jelenti, hogy mielőtt még nekiláthatnék az étkezés-nek, éppen mert közös étkezés, mintegy a saját arcomat és pillantásomat kell fölkinálnom nekik behatóbb tanulmányozásra, fölöttébb kritikus pil-lanatot.

Ez a férfi a jobbomon, kinek külleme, csaknem teljesen fehérre öszült haja, arcának feszesen és fiatalosan barna bőre, fekete, dúsan burjánzó szem-öldöke, a telt száj fölött a tömött bajusz, sötéten villanó pillantása moso-lyának erőszakos keretében, azonnal lenyűgözött, habár úgy éreztem, hogy jobb lenne, ha nem mellette, hanem mondjuk szemben ülnék vele, kissé ide-genes kiejtéssel azt kérdezte, hogy tegnap érkeztem-e ama szörnyű vihar-ban, s első hallásra olyan volt, mintha egy ismeretlen tájszólásban beszélne, s csak mikor mondta, hogy a három napja tomboló vihar miatt mindenki álmatlanságra panaszkodott, ami természetes, hiszen a vihar, különösen víz mellett, mert a hegyekben egészen más, tapasztalatból tudja! ingerlékenynyé és dülttá teszi az ember idegrendszerét, felkavar, tombolásra késztet! akkor világossá vált, hogy valójában nem az anyanyelvén beszél; helytelenül egyez-tette a különböző mondatrészekben felmerülő igék idejét.

„Ám annál kellemesebb, ha reggelre kelve végül ily pompásan kék az ég! Hát nem káprázatos?” – így baloldali szomszédom hangosan, teli szájjal, aki a villájára bökött garnélát csaknem az orrom elé emelve kifejtette, hogy félre ne értsem, semmi kifogása a ház konyhája ellen, sőt, pompás, káprázatos! ám ő az egyszerű ízek barátja, csak semmi szósz, fűszer! és ne is próbálkozzam én se mással, ha valami igazán pompásat akarok, akkor kövessem példáját, mert frissek, húsosak, ropogósak, ízesek, amint szétha-rapja, káprázatos! a tengert érzi a nyelvén.

Pompás, káprázatos, morogta később is többször, mindazonáltal még-se úgy tűnt, mintha hozzám, hanem inkább mintha a szájába emelt falatok-hoz beszélne, mert bármily hevesen, lelkesen és gyorsan tűntette is el az ételt magában, bármily élvezettel, csemcse-gve rágott, örölt, forgatta fogai között az ízes pépeket, mintha nyelvének vágyait mégse tudná teljesen ki-elégíteni, s mintegy megerősítendő önmagát abban, amit érez, helyesebben, amit nem tud oly tökéletesnek érezni, mint amilyennek szeretné, a saját han-gos kommentárjaiban kellene a tökéletes élvezet hiányzó bizonyosságát meg-lelnie; tányérján, sőt, a tányér körül, nagy halomban púposodnak már a csut-kák, héjak, csontocskák, szálkák, s később tapasztalnom kellett, hogy a pin-

cérek majdhogy szórakoztatón odaadó buzgalma ellenére, mindig a legnagyobb rendetlenség uralkodik körülötte, valamit ugyanis mindig kiöntött, felborított, kilötytintett, lecsurgatott kicsit, szalvétája a heves mozdulatoktól félrecsúszott az ölében avagy lecsúszott a térdére, olykor az asztal alól kellett kihalászni, s nem csak az abrosz, de fekete, s bizonyára festett kecskeszakálla, magasan záródó szalonkabátjának széles hajtókája és nem egészen makulátlan nyakravalója is teli volt már morzsával, amivel egyáltalán nem törődött, csupán a kisebb baleseteket, mondjuk egy kése alól kiszánkózó zaftos húst kísért némi bocsánatkérő mozdulattal, miközben folyamatosan és megállíthatatlanul csevegett tovább, élvezettel futtatta bele mondatait a rágásba, csámcsogásba s kiborotvált ádámcsutkája föl-le ugrált a nyeléstől, arca mégis mozdulatlan és majdhogy mosolytalanul feszült maradt, kis pikkelyekbe ráncosodott bőre egészségtelenül sápadt, mélyen ülő szeme pedig idegesen, szinte riadtan repdesett árnyékos üregében.

Talán ha húszan ülhettek a hosszú asztal körül, s éppen velem szemben egy teríték még teljesen érintetlenül.

A fiatalabbik hölgy kesztyűs kézzel evett, amiről persze nem lehetett nem tudomást venni, s amint e természetellenesen feszes, fehér kesztyűkre pillantottam, mintha ugyanazon ájuláshoz hasonló gyengeség környékezne meg, mint az előző napon, mikor a kupében oly kegyetlenül leleplezte előttem kezének titkát.

Ráérősen bontottam ki szalvétámat az ölemben, ám tudtam, hogy túl sokat nem fogok enni; éreztem az arcomat és a szememet, az öltönyömet és a nyakkendőmet érintő óvatos pillantásokat.

Mondtam a jobbomon ülő ősz hajú úrnak, ki egyébként nem lehetett idősebb nálam, válla széles, nyaka vastag, teste tömött, kávébarna, puha öltönyt viselt, ami kiválóan illett bőrének sötét színéhez, valamivel világosabb mellényt és halványan csikozott inget, ez nappali viseletként akkoriban kezdett divatba jönni, hogy bizony én magam is érzékeltem valamit abból a viharos feszültségből az elmúlt éjjelen, amit volt szíves említeni, mert furcsa módon arra riadtam, hogy valaki ordít vagy sikít, vagy nem tudom, mondtam, de még azt is elképzelhetőnek tartom, folytattam valamely magam számára is meglepő és bizonyára bizalomgerjesztő küllemének köszönhető nyíltsággal, hogy nem valaki, a hang talán az én kellemetlen álmomhoz tartozott, egyszóval én is csatlakozhatom azokhoz, kik álmatlanságukra panaszkodnak, habár az első éjszaka, mint tudjuk, soha nem mérvadó; ő akkor azonban már nem nézett rám, akárha nem hallaná, s a jól játszott figyelmetlenségben mindenképpen volt valami kellemetlenül tanáros, azon emberek szokása szerint való hallgatás, kik gesztusaikat, szavaikat vagy akár némaságukat, fennsőbbiségük, életismeretük és tévedhetetlenségük öntudatával adagolják, s így bírnak bennünket úgynevezetten teljes nyíltságra, udvarló bizalomra, megadó őszinteségre, mindarra, mi törékeny hatalmukat gyengeségünk érzetével erősítheti, miközben balomon a másik a sonkák füstölési és pácolási módjairól értekezett nagy szakszerűséggel, amire viszont én nem tudtam válaszolni, ám hogy ne essek ugyanazon hibába, s a kedvére tegyek, a garnélákból táltattam magamnak.

Az idősebbik hölgy, akit a vonaton csak órák múltán ismertem föl, mikor elaludt, feje félrebillent és kinyílt a szája, egyáltalán nem evett, hanem leánya mozdulatait követve, forró csokoládéját kortyolgatta, gondolom, azt is csupán az illem kedvéért, s hogy valamivel elfoglalja magát.

Aztán magam is nekiláttam.

„Ugyebár remélhető, hogy reggeli után minél előbb átkísér bennünket, tanácsos úr?”

Mély volt az idős dáma hangja, rekedt, férfias, miként termetre is erős, csontos, ami miatt a finoman szabott fekete csipkeruha kissé jelmezszerűen hatott rajta.

„Készséggel bevallom, türelmetlen vagyok.”

Ők elszakíthatatlannak tetsző közösségben ültek egymás mellett, talán valamivel közelebb is egymáshoz, mint az illendő lett volna, mindazonáltal az volt a benyomásom, hogy e közösségre inkább az anyának van szüksége, miként a vonaton is, ahol csaknem rádőlt leánya vállára, bár a két test soha nem érintkezett.

S eszembe jutott, hogy a leány mily megvetéssel, sőt, bizonyos undorral figyelte az alvó és minduntalan kis hortyogásokat hallató anyát.

Vagy e megvetés netán nekem szólt volna?

„Hogyne, természetesen, magam is így gondolom!” – válaszolta a korán öszülő úr készségesen a jobbomon. – „Persze, minél előbb, bár mint mondtam, az adott helyzetben, minden, minden elképzelhető.”

Miközben megint úgy éreztem, hogy a leány tulajdonképpen engem figyel, nekem játszik; kerüli a pillantásomat, igaz, én is kerültem az övét.

„És ha kérdenem szabad, emlékszik még az álmára, amit kellemetlennek ítélt?” – kérdezte álmos hangján, hirtelen fordulva felém az ősz hajú úr.

„Ó, hogyne!”

„És majd kérhetem, hogy egyszer mesélje el nekem?”

„Az álmomat?”

„Az álmát.”

Egy pillanatig hallgattunk és néztük egymást.

„Amolyan álmogyűjtő vagyok, tudja, lepkehálókkal futkorászom mások álmai után” – mondotta széles mosolyból villantva rám szép fogait, hogy a következő pillanatban visszavonja a mosolyt és úgy tegyen, mintha komor fekete szeme belém látva, rögvest valami fölöttébb gyanúsat találna; a felfedetés fénye villant sötétjében.

„Ám semmiképpen ne vegye sürgetésnek, tanácsos úr!” – szólt ekkor ismét az idős hölgy, ő pedig épp oly hirtelen fordult vissza, mint az imént felém, úgy látszik kedvét lelte a váratlan, kiszámíthatatlan mozdulatokban.

„Másrésről az is elképzelhető” – mondta ugyanazon álmosan szórazott hangon –, „hogy a krízis csupán a viharos időjárásnak köszönhető, s ahogyan az elemek szépen elnyugodtak, talán majd a felkavart szervezet is megpihen. És ez ne legyen üres megnyugtató, fenséges asszony! a remény, hangsúlyozom, egyáltalán nem alaptalan.”

Óvatosan piszkáltam az ételt, nem akartam megterhelni elrekedt beleimet.

Hiányzott a reggeli rítus, melyről csak alapos okokból vagyok hajlandó lemondani, s immár harmadik napja hiányzott, előbb jegyesem váratlan látogatása, aztán maga az utazás, végül a szobainas kellemes jelenléte miatt, három napja nem üritettem rendesen.

„Nos, mit szól?” – szólt balomon a másik.

„Ó, valóban pompás falat!”

És nem tudnám megmondani, hogy a két igény, az irodalmi tevékenykedés és az ürités közönséges napi szükséglete közül melyik volt fontosabb, mindenesetre az évek múlásával rá kellett ébrednem, hogy a legelvontabban szellemi és legdurvábban testi, elszakíthatatlanul összekapcsolódik bennem, olyannyira, hogy az egyiket csak a másik által tudom elfogadható módon kielégíteni.

Most a fekete kecskeszakállú úr teljes figyelmét nékem áldozva nézte, miként nyelem, rágom a falatot, egy kicsit eltátva, csücsörítve száját, mint mikor kisdedeiket etető anyák a saját szájuk mozgásával segítik a bájos kis nyámmogást, hogy aztán diadalmasan körülpillantson, mintegy kijelentve, hogy lám, valamiben megint igaza van.

Én ugyanis ha reggel kikelek az ágyból, akkor amúgy mosdatlanul és borotvátlanul, éppen csak egy köntöst öltve magamra, egyenesen az íróasztalomhoz ülök, s amennyiben emlékezetem nem csal, akkor még otthon, a szülői házban alakult ki e szokásom, apám rettenetes tette és szörnyű öngyilkossága után, mikor is mindig több órába telt, míg el tudtam kezdeni egy napot, mert anélkül, hogy tudomásom lett volna erről, még évekig az ő történetének kábulatában éltem.

Gyakran jutottam egy beláthatatlanul széles, méltóságteljesen hömpölygő folyam partjára, s ha nem akartam, hogy a víz hatalmas árama elsodorjon, akkor a kiszáradt parti fűzek törékeny ágaiba kapaszkodva kellett kihúznom magamat az iszapból, miközben láttam, szürkén bugyborékoló, örvényes sodrása mint forgatja, ringatja, viszi a gyökereitől kifordult fákat és a halott testeket.

Asztalomnál üldögélve, a szemközti házak tetőit bámulva emeleti szobám ablakából, kortyolgatva kamillateámat, olykor leírtam egy-egy mondatot a szórakozottan magam elé húzott fehér papírra, szeszélyesen persze, meggondolatlanul.

S Hildével nem voltak többé titkaink egymás előtt, egyedül maradtunk a házban, csak ritkán léptünk ki az utcára, gondozatlanul burjánzott körülöttünk a nyári kert, néha egymás testét ölelve aludtunk, anélkül, hogy e közelség a szerelmi fölindulás legkisebb következményével járt volna; ő akkor negyvenedik évét taposta már, én tizenkilenc; én tudtam, hogy omlékonyan meleg testének ártatlanságát apám törte föl és miként egy tárgyat évekig használta, ő tudta, hogy azon szeretett férfiúnak fölserdült magzatát tartja karjaiban, ki néhány hónappal előbb megerőszakolta, megölte és megcsonkította különleges szépségű unokahúgát, egy törékeny gyereklányt, akit éppen ő hozott házukba kisegítő szolgálatokra.

Történetek, minden magasztos szellemi igény nélkül megfogalmazott különös kis mesék kerekedtek a mondatokból, míg arra vártam, hogy a lassan langyosodó kesernyés ital a beleimet jótékonyan ellazítja s mondataimmal valamiként elfelejtetem magammal az éjszakát.

Egy ilyen reggelen, mikor hála Hilde teáinak, sikeresen elvégeztem szükségemet, de mivel maga a művelet mindig sokáig tartott, vigyázni kellett, ne nyomjam sietősen vagy görcsösen, mert akkor a java bennem ragad, köntösöm selymébe és a bőröm felületébe is beitta magát az exkrementum erős illata, s így, mintegy kis napi győzelmünk illatfelhőjével léptem ki a folyosóra a toaletteről, ő pedig ott állt előttem, feldúltan, fésületlenül, mellé-

ről letépett blúzban, tébolyult szemekkel, szabályosan szétharapott ajakkal, rám vetette magát, átnyalábolt, beleharapott csupasz nyakamba, és soha nem hallottam még emberből ilyen erősségű üvöltést, mélyről, dobhártyát repesztően, egyenletesen üvöltött belém, nagy teste ugyanakkor erőtlenül csuklott össze rajtam és magával rántott a köre.

A kisasszony szájában megállt a falat, kesztyűs keze a tányérjára engedte evőeszközeit.

Az undornak és megvetésnek ugyanazon kifejezésével nézte a balomon ülő kecskeszakállas férfit, miként a vonaton kemény tartását elengedő, hortyogó anyját, ám most látnom kellett, hogy e megvetés, az undor, nem nélkülöz minden kacérságot és nem is annyira az elutasítás, mint inkább a kihívás jele, mivel kíváncsian pillantva szomszédomra, azt is megállapíthattam, hogy most az ő szája ugyanúgy szünetelteti működését, csupán hegyesre nyírt szakálla remeg még egy kicsit a megerőltetéstől, ugyanis mélyen ülő, ideges szemét a kisasszony pillantásának fölénye arra kényszeríti, hogy csillapodjék, és nem csak a legleplezetlenebbül elmerülnek egymásba, hanem egyenesen játszanak egymással.

Ugyanakkor a tekintélyes idős dáma felém hajolt és elnézésemet kérte, amiért a tanácsossal oly súlyos témáról kénytelen beszélni, ami igazán nem illik e közös reggeli keretei közé, tisztában van vele, s ha most a kimerítő magyarázattal mégis adós marad, a többiek sajnos már tudják, miről van szó! akkor higgyem el, ezt csupán az én érdekemben teszi, mert nem akarja gondjaival megzavarni minden bizonnyal derűs reggeli hangulatomat, ki-mél! szavait inkább jelzésnek szánja hát, és mindennek ellenére őszintén reméli megértésemet.

Azon néhány pillanatot, míg válaszomban biztositanom kellett teljes és feltétel nélküli megértésemről, s legodaadóbb mosolyaim egyikét produkálva meg kellett köszönnöm elragadó figyelmességét, ezen néhány pillanatot is, mintha tölem lopta volna el körülményeskedő fecsegésével, s aztán már igazán nehéz volt szerét ejtenem, hogy visszanézhessenek rájuk, mert ők persze mindeközben még nyíltabban játszhattak tovább egymással, ezt éreztem, nem kellett többé kíváncsi tekintetemtől tartaniok, s midőn udvariasan hallgattam az anyát, szemem sarkából a leányt láthattam, amint kerekdeden rózsás arcának kacér undorával megbűvölve a korosodó és bizonyára nem kevéssé hiú férfiút, ismét rágni kezdett, ám valamely elképesztő mimikus képességgel utánozva a másikat, ugyanoly vadul, mohón, csillapíthatatlan étvágyat imitálva, reszkettetve állat, mintha az lenne a szakáll, ez azonban a játéknak csak kezdete volt, mert a férfinak, akárha most fedezné föl a leány arcának szépségét, esze ágába se volt megbántódni, rágásának mohósága egyszerűen átcsúszott a tekintetébe, egy szégyentelen kéjenc beteljesülést kínáló tekintete volt ez, s ennek kifejezésére a mélyen ülő, kicsit kancsalító szemek igen alkalmasak, ami viszont a leányt bűvölte el, míg egy pillanatig megint moccanatlan állkapoccsal nézték egymást a szétdúlt asztal fölött, hogy aztán a férfi kezdjen el rágni, óvatosan, majdhogy lányosan, tartózkodón, s a kisasszony vele rágjon néhány mohó rágásnyit, s legyen e jelenet bármily hihetetlen, egyszerűen együtt rágtak, nyeltek, holott immár nem is volt mit nyelniük, rágniuk.

Ám akkor erre se maradt sok időm, mert az érdekfeszítő események észvesztő sebességgel kezdték kergetni egymást a reggelizőteremben.

Az üveges ajtóban megjelent egy fiatalember, már ruházata miatt is igen föltűnő jelenség, én éppen a csészémet emeltem számhoz, s az álmos

nyugalmat tettető tanácsos oly idegesen ellenőrizetlen mozdulatot tett könyökével a jobbomon, hogy a taszítástól a csészéből majdhogy a felém hajló idős hölgy arcába loccsant a tea.

Puha, világos kalapját szinte lepöccintette fejéről és átnyújtotta egy ott ácsorgó pincérnek, s a kalap alól szinte kirobbant a kis csigákba göndörödött szőke hajtömeg laza, napsütötte koronája; nem viselt zakót, hanem egy vastag fehér gyapjúból kötött sweathert, nyakán pedig ugyanazon gyapjúból kötött, többször megtekert és a vállán átvetett hosszú sálát, ami nem volt éppen a jólneveltség bizonyítéka; reggeli sétájáról térhetett meg, derűsen, szélről kipirultan, kissé szemtelenül, ami nem csupán szokatlan öltönyének, hanem egész magatartásának volt betudható, könnyű járásának és elfogulatlan mosolyának, s míg a székhéhez sietett, mi kölcsönösen elnézést kértünk egymástól az iménti incidens miatt, ő meg biccentett, köszönt, mindenki vel a legkedélyesebb kapcsolatban látszott lenni, mosolygott, nevetgélt és a nyakáról letekert mulatságos sálát székhének támlájára hajította, az idős dáma pedig, ki szemben velünk az én elragadtatott tekintetemből vehette észre érkezését, egyenesen sugárzón nézett föl nyúlánk alakjára és gyűrűs kezével megragadta a kezét.

„Oh, ce cher Gyllenborg!” – kiáltotta. – „Quelle immense joie de vous voir aujourd’hui!”

Ő magához vonta és finoman megcsókolta a gyűrűs kezét, ami több volt és kevesebb is, mint gáláns mozdulat.

De akkor a mi hátunk mögött ott állt már egy pincér, s valamit súgott a jobbomon ülő tanácsos fülébe, az üveges ajtó keretében pedig föltűnt a szállodás, ki megütődött és kissé ostoba ábrázattal tekintve felénk, mintegy várta a hatást.

Ő még nem foglalta el helyét, hanem az asztalfőn trónoló törékenyen vékony hölgyhöz sietett, ki élvezettel dőlve hátra, csókra nyújtotta ezüstös koronába felfésült hajától keretezett tiszta homlokát.

„Avez vous bien dormi, Maman?” – lehetett hallani.

A tanácsos viszont e pillanatban olyan erővel rúgta ki maga alól a széket, hogy az felborult volna, ha a pincér nem kapja el, és minden illendőségről megfeledkezve, egyszerűen kirohant a teremből.

És az üvegajtó mögötti nagy szalon homályában már majdhogy eltűnt zömök alakja, mikor hirtelen meggondolta magát, visszafordult, egy pillanatra megtorpant, egymásra meredtek a szállodással, majd visszasietett a terembe és súgott valamit az idős hölgy fülébe, aki nem volt más, immár elárulhatom, mint Stollberg grófné, gyermekkori játszópajtásom és a kesztyűs kisasszony édesanyja.

Tudtam hát jól, hogy miről van szó, csakhogy ott a vonaton nem volt kedvem fölfedni kilétemet, mert akkor mindenképpen szóba került volna az apám, s tekintettel történetére, erről egyszerűen lehetetlennek tetszett beszélni velük.

Tán senki nem volt a teremben, ki e pillanatban ne érezte volna, hogy nem valamely szokatlan, hanem valamely igen súlyos esemény tanúja.

Csend lett.

Ő még ott állt az anyja széke mellett.

A két hölgy nagyon lassan fölemelkedett, aztán mindhárman sietősen elhagyták a termet.

És itt maradtunk a csöndben, senki nem akart moccani, néha egy halk koccanás.

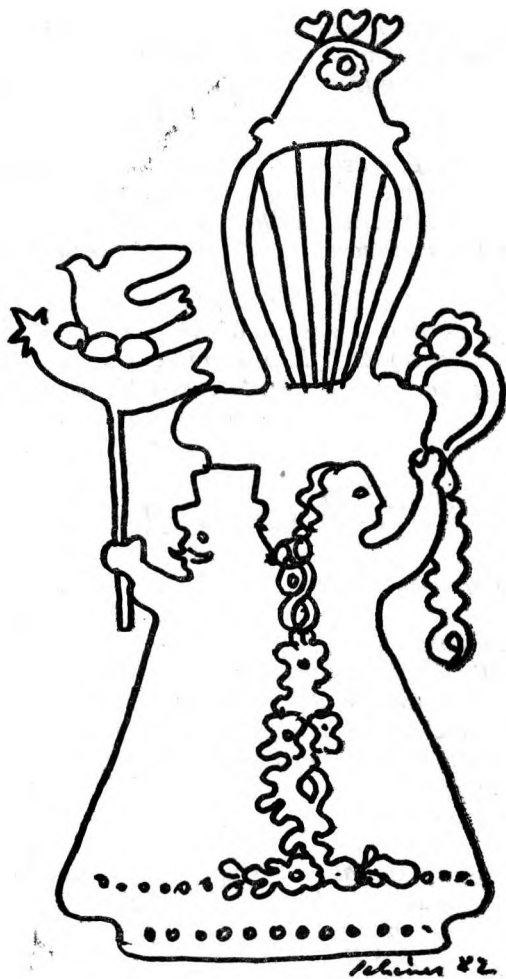
És akkor a szállodás megindult hangon bejelentette a társaságnak, hogy Stollberg gróf halott.

En a tányéromon heverő garnélákra meredtem, talán mindenki ugyan-
így bámult maga elé, mikor ő nesztelenül megállt velem szemben érintetlen
terítéke előtt, sálját fölemelte széke támlájáról, ezt tányéromra bámulva is
láttam.

„Bien! Je ne prendrai pas de petit déjeuner aujourd’hui.” – mondta
halkan, ami egyáltalán nem volt helyénvaló. – „Que diriez-vous d’un ci-
gare?”

Kissé megütödvé pillantottam föl rá, mert nem voltam biztos benne,
hogy nekem szól.

De rám mosolygott, és én fölálltam.

Ismerkedés, farsang, tükrös éjszaka

Adydas Co.

Hétszilvalás hajóorvosság a tengerészeti patikában:
 övön aluli ütés, gondosan /ki/adagolt libatáp.
 Orwo filmen előhívható kéjkánikulai pár/na/viadal,
 melynek győztese/vesztese csajkába/n kapja a fronttejtés
 szépségkirálynőjét.

Egyre csökkennek a kin/in adagok, pedig erőre kap-
 ott a szélvész, dögvész, láng/v/ész; eltorlaszolva a vész-
 kijáratot prolongált tolongás a maszatos/moszos öbölbeli
 fogadáson – a rakodóbizottság /daruja/ hazafelé szálldogál...

A buják/bólyák már /fény/árban úsznak kecsesen tempózva,
 eldugult sósórórik /taps/orkánja sem téríti/teríti el/le őket.
 Az áram/lás/ jó irányba visz, a villamos művek irodája nyom-
 ban kitágul, amint a szerencsés flottás rendezi számláját.

Adydas cipőkben futni az Értől az Oczeánig: ez a teljesítmény
 ma is nemzeti /ön/reklám. Özvegylegénykedés, harci jézusmár-
 ia. Hosszújáratú révcsalogány dalolja minden este.
 Hallga, csak, Helga /dalát/!Mi/ni/sztérium-játék a kajütablak-
 on át: hold/kóros matt Rose jár a kikötő árapátiáján...

Fal(védő)szöveg

„rohadtabb vagy mint gondoltam”
 hangzott /el/ a világ leg

ártatlanabb kijelentése
 együttélésünk évfordulós ivászatán
 ez a filológiai pontosság akár az
 útikalauz szerepét is játszhatta
 a mindig utolsó/előtti/ félreértéshez
 kofák
 viszik piacra
 ékes vessző/vesztő kosárban
 ringat ringat ringat ringat ringat
 ringat ringat ringat ringat
 pÓz
 B A N
 gyönyörű komplexusainkat
 falvédőről ereszkedő galambok
 csipdesik irdatlan betonteknő alatt

Bakony

Emlékek és találkozások

IX.

Az első termelőszövetkezet tehát Szentgálon 1949-ben alakult. A helyi hagyományokhoz képest – mondható – társadalmon kívül, nincstelen emberek-ből, nékik juttatott 100 hold tartalék földön. Nem egyszer figyelmeztettek már jóakarattal, hogy ez a „nincstelen” szó nem logikus, mert a rajta lévő fosztó-képzővel éppen azt jelenti, hogy mégis van valami. Szerencsére az élő nyelv nem olyan kegyetlenül logikus, mint a matematika. A föld szegénye ezzel a dupla tagadással kétszeresen akarja kifejezni nyomorúságát, aztán kétszeresen is bélyegzik vele. A szomorúság a lényeg ebben a szóban, nem a logika.

Száz hold és kilenc család, nyolc agrárproletár és egyetlen törpebirtokos. Ezt az egyetlen, Tamás Lajost meg is választották elnöknek. Ha birtokocskája nem is, de a neve rangos volt. Mióta írásbeli adatok vannak a szentgáliakról, a Tamás név közöttük szép számmal szerepel. Gyakorta tisztségviselők, többen közülük valóban módosak. A Gombásokkal, Tóthokkal együtt századokon át képviselik a község tekintélyes részét.

Nemcsak Szentgálon, országszerte ismert, hogy a negyvenes évek végén a földosztás után is földnélküliekből alakult, tartalék földekre, frissen tagosítottakra telepített szövetkezetek lelkesen fogtak munkához és rendszerint, minden nehézség ellenére az első gazdasági esztendejük sikeres volt. Igazában örömteli is, mert életükben, sőt történelmükben először arattak sajátmaguknak; annyi terményt vittek haza, amennyi sosem jutott nekik. Meg is szaporodott utána a tagság, földek is kerültek innen-onnan. Am a siker hírére belépők között már sokan akadtak, akik valamilyen nemzeti ajándékot sejtettek a hazaszekerezett zsákokban, mások közprédát a veteményekben. Nem számoltak a verejtékes munkával, mely a szerény sikert hozza.

Gyarapodott a földterület, többnyire nem az új tagok sajátjából, hanem állami gondoskodásból, megintcsak tartalékföldekből, néhol úgynevezett kulácföldekből, birtokba vett tanyákból. Megszűnt az alapítók megteremtette családiasság. A nagyobb feladatokhoz nagyobb szaktudás, vezető akarat kellett volna, és mindenek fölött eszközök, igavonók és tenyészállatok, egyre inkább erőgépek, munkagépek.

A földosztásnak a szovjet csapatok győzelmei nyomán nagyon nagy volt a lendülete, szinte a frontot követte közelről. Huszonöt éven át sokan és sokszor emlegették, hogy a Tanácsköztársaság idején elmulasztották a legfontosabbat, a nagybirtokok felosztását. Mert, ha úgy történik, akkor lesz igazi szövetséges a paraszt. Ha úgy történik – egyesek szerint – másképp alakul századunk történelme. Megint mások féltették az ideológiát annyi új berzenkedő kis egzisztencia megteremtésétől. Negyvenötben megtörtént a földosztás sebesen, néhol már a tavaszi vetések-ültetések előtt, de mindenesetre aratás

előtt, melytől negyed századdal előbb az ország kenyere miatt is tartottak. Megtörtént, jóval előbb és határozottabban, mint az ipari üzemek államosítása. Mert ebben egyetértettek a harmincas évek földreform-mozgalmainak hívei, a szociáldemokraták, parasztpártiak, a kommunisták is okulva tizenkilenc példáján, így az új kisgazdapárt is. Egyedeiben mindenki, akinek a kezdeti évek politikai életében szerepe volt. Abban már kevésbé, hogy maradjon-e a föld a kis gazdánál, a megszorodott törpebirtokosoknál, és ha ne maradjon, akkor vajon mikor következhet be gazdasági és lelki megrázkódtatás nélkül a termőföld köztulajdonba vétele.

Magának Veres Péternek, a földosztás államilag kinevezett első emberének is töretlen hite volt a kisgazdaságokban. Ennek az egyébként alapos marxista műveltségű embernek. Ez irodalmi munkásságából világosan kitűnik. És abból is, hogy több mint másfél évtizeddel később sem azonosult szívvel-lélekkel a mezőgazdaság gyors és keménykezű kollektivizálásával, ami pedig akkor már egyetlen járható útként az ország gazdasági vezetésének körmére égett. Álláspontja érthető volt nemcsak érzelmi okból. A kitűnő közgazdasági ismeretekkel rendelkező író tanúja volt a fiatalos erejében, és nem a saját gyengeségében, hanem egy drámai történelmi helyzetben elbukó hazai kapitalizmus életének. Ez a társadalmi rendszer csak félszárnyú madár lehetett volna a kisgazdák fáradhatatlan termelési készsége, a falusi kereskedők serény begyűjtő tevékenysége nélkül, az e tényezőkre támaszkodó és az akkori kereskedelmi életben olyan fontos szerepet játszó pesti gabonatőzsde nélkül. Vagy ki emlékszik rá, hogy a kizárólag kisparaszti termelésből származó tojásnak milyen jelentősége volt a külkereskedelemben operáló terménytőzsdén? A nagybirtokok urai igazgatósági tagok lettek nagy részvénytársaságokban, politikai rangjuk szerint gyakorta részesültek azok jövedelméből, akkor is, ha sem anyagi, sem szellemi javakkal nem vettek részt fejlesztésükben. A mezőgazdasági bázist döntően mégiscsak a kisparaszti gazdaságok szolgáltatták.

Az ötvenes évek elején nyögték a kisgazdaságok a beszolgáltatást, hamarosan ugyanúgy a frissen alakult szövetkezetek is. A mezőgazdaság eszköz-ellátási érdekeit figyelmen kívül hagyó nagyipar megszállott fejlesztését nyögte az ország, a vegyipar is más célokat kergetett a növényvédőszeres és műtrágyák siralmas hiányának esztendeiben. Hangzatos volt a munkás-paraszt testvériség, egymásrautaltság. Járták is a falvakat, így Szentgált is nagyüzemi dolgozók. A politikai felvilágosítás mellett két kezükkel is segítettek gyakorta, szövődött is némely helyen barátság az ilyen vendégekkel. Ám a parasztok úgy érezték joggal, érdekeik kimaradnak a gazdaságpolitikából. Így a kezdő szövetkezetek is, de még az olyan állami gazdaság is, amilyent Szentgálon az első szövetkezet alapításának évében bedobtak a mélyvízbe.

A földeket felosztották, nemegyszer túlzottan fel is aprózták. Indokolható volt ez az aprózás azzal is, hogy mindez időleges, a jövő úgyis a szövetkezeteké, érezze magát mindenki gazdának, aki majd belép. A közép- és nagybirtokok eszközállománya szétszéledt kellő meggondolás nélkül, sokszor méltatlan kezekbe jutott, elbitangolódott. Vitték olyanok is, akiknek nem volt szükségük rá, csak vitték a nagy pusztulás utáni gyűjtőszenvetélyből. Tyúkok ültek drága termelőeszközökön. Szerszámokat zabált a rozsdá és roskadoztak elhagyott gazdasági épületek éppúgy, mint sok kastély, úri ház. A Nirse uradalom, melyet a szentgáliak birtokba vettek a kezdetnél, bizonyos büszkeséggel is, hogy Zsófia pusztá, mely a régi híres Szentgál kezéből kicsúszott, visszajött a szegények útján, az a Nirse uradalom nem tartozott a hitványak közé, emlék-

szem egykori híres sertésenyészetükre. De hová lettek annak is forgó értéktárgyai, mikorra hasznosítható lett volna közös munkában?

Az új gazdák, csakúgy mint a régiek, bizonytalanul érezték magukat földbirtokukon. Akiket a falvakból valamilyen politikai iskolára vittek, azok is egymásnak ellentmondó hírekkel jöttek. Jól emlékszem Badacsonyból a juttatott szőlők uzsorázására, alig akadtak, akik pótoltak, telepítettek. A világhírű borgazdaságok hatalmas hordói, eszközei szinte mind elpenészedtek, elpusztultak, elvesztek kézen-közön, mire megjelent ott az állami gazdaság. Évtizedek teltek el, mire feltámadt megint a telepítési kedv. Akkor is csak módjával. A szőlők, az erdők különösen megszenvedték a tétova esztendőket.

Tagadhatatlan, a szocialista nagyiparnak lerakták alapjait azokban az években éppen, amikor a szentgálihoz hasonló kis termelőszövetkezetek számosan alakultak az országban. Számosan, de nem annyian, hogy ne lehetett volna kellő gondot fordítani rájuk megyei és állami felelős helyeken. Ne lehetett volna anyagi alapot teremteni jól átgondolt példamutató megsegítésükre. De ennek mintha a személyi feltételei sem lettek volna meg a felső vezetésben. A szétszórt kis termelőszövetkezetek válságos, kínlódásos évtizede végül is nem a tagok, nem a választott helybéli vezetők bűne, nem a falu konok ellenállásáé. Úgy éreztük letről, akik örömmel fogadtuk volna sikereiket, mintha odafenn akarnák is, nem is a létezésüket. Vagy pedig egyszerűen nem értik feladatukat, hibát hibára halmoznak. Az ipar fejlesztésének lendületében nem jut rájuk gond; erre a területre, mint elhanyagolhatóra, más érdekekért kihasználhatóra nem jutnak még kellő képességű vezető egyéniségek sem. Jelszavak jutottak bőven, propaganda is özönével, cikkek, szózatok talmi sikerekről. Ugyanakkor az egymásnak ellentmondó rendelkezések, melyek értelmetlenségükben úgy jelentek meg a termelőszövetkezetek falvaiban, mintha semmi különbség nem lenne a verejtékes paraszti munka gyümölcseinek ki-sajátításában az egyéni, gyakorta ellenségesen kezelt termelők és a szövetkezetek között. Nem gondolt rá senki, hogy a viszonylag még kevés és kis területű szövetkezet jelentős befektetéssel járó felvirágoztatása fontosabb az újak szervezésénél, az alaptalan dicsekvésnél, még a begyűjtésnél is: az egyetlen járható útja a szövetkezeti mozgalom megrázkódtatás nélküli szervezésének. Emellett bátran lehetett volna átgondolt nemzetgazdasági érdekből támogatást nyújtani a meglévő kiskgazdaságoknak, hogy megteremtődjék a nagyobb arányú szervezés anyagi alapja. Mert a szövetkezetek megszervezése drága dolog, ez később nyilvánvaló lett.

Lapozgatva a szentgáli Szabadság Termelőszövetkezet helybeli króniká-sának feljegyzéseiben, döbbenten kell tudomásul vennem, hogy még 1954-ben is hogyan görnyed a közös gazdaság a beszolgáltatási kötelezettsége alatt. A szabadpiacon kell felvásárolniok a gabonát, hogy a helyi sajátosságokkal nem számoló kirovának eleget tehessenek. Hogy pedig milyenek voltak azok a szabadpiaci árak a padlások felseprésének korszakában, arra még emlékez-nek a mostani öregek, főképp ipari munkások, akik egy-egy disznó hizlalásával igyekeztek megteremteni kalóriaszükségletüket. A sokat hangoztatott munkás-paraszt barátság korszakában, ha egy tatabányai vagy győri dolgozó a falut járta, esetleg éppen valamely testvériségi kampány ügyén, olyan áron vásárol-hatott csak egy-két mázsa kukoricát vagy árpát a malackájának az elrejtett kincsből, amelyhez fogható soha nem fordult elő ebben az országban, sem bé-kebeli szükséztendőben, sem háború idején. Csak az Isten a megmondhatója, honnét vette a pénzt ilyen bevásárlásra a Szabadság szövetkezet, és annyi más

szabadság szövetkezet. Szentgálon nem voltam akkor ismerős, de tudok rá példát, hogy a tagok saját zsebükbe nyúltak a csőd elkerüléséért. És ott is miképp leltek forintokat a szegényes munkaegység-értékek mellett? Azóta tudjuk, hogy az országban a hivatalos, a törvényes mellett más úton is vándorol a pénz, nem lopás, hanem titkolt, de verejtékes munka gyümölcseként, végül is az ország érdekében. De akkor még?

Tudjuk: a szövetkezet feloszlására nem volt törvényes lehetőség. A szentgáli szövetkezetet éppúgy, mint a többieket mégsem a paragrafus tartotta életben, hanem a törvény elfogadása jobb híján, amelyben a magyar parasztnak évszázados gyakorlata van és évezredes makacs kitartása. Törvény pedig semmilyen korban sem születhetik a tűrőképesség végső határának ismerete nélkül. A szentgáliak makacs kitartását az is bizonyítja, hogy megmaradtak 1956-ban is. Az is ismeretes viszont, hogy e makacs kitartás nem mindenkinek egyformán sajátja, ám az erősebbek, bölcsek, megfontoltak kisebbségükben is magukkal ragadják a gyengéket.

Munkamorál! E szót emlegetik szaporán, akik téeszek és állami gazdaságok krónikáját írják. Holott régebben földmíves munkával kapcsolatban nem is fordult elő. Azt hiszem, a teljesítménybérezéssel együtt született. A mezőgazdasági munkás, napszámos, vagy hónapos, urasági cseléd addig csak a nap keltével-nyugtával méretett. A hibátlan munkába belenőtt, természetévé vált, becsületévé. Tevékenységének üteme volt, melyből a legostobább hajcsár sem mozdította ki, tudván, hogy abból csak kár származhat. Nemsokkal azután, hogy a teljesítményt négyszögölben mérték, elképedve láthattuk, hogyan temetik be a kapások méteres húzásokkal sekélyen az élő gázt, milyenné vált a szőlőföld forgatása, hová került a műtrágya, a növényvédőszer, mikor csak az számított, hány kilót használtak el. Így születtek megénekelt munkasíkkerek, míg pazarlódott a felébe-harmadába betakarított termés. Jó, hogy a vetés már legalábbis lövontatású géppel történt. Majd következett a gépállomások elfogadhatatlan munkája a mezőn, melyet megint csak holdszám fizettek a szövetkezetiek. Megszenveték ezt feljegyzések szerint alaposan a szentgáliak is. Láttam öregeket, kik lemaradtak kapával, kaszával, hol szégyenkezve, hol káromkodva, merthogy képtelenek hitvány munkát végezni. A fiatalok jobban érezték az idők jelét. Így koptak ki a legjobb szakmunkások az élen járó brigádokból. Hozzá kell még vennünk ezeknek a falvaknak közelségét az iparvárosokhoz, az ipari munka rangját, melyből az következett, hogy oda vándorolt a fiatalság java. Az éber fiatalasszonyok, lányok szemében egykettőre rangot jelentett a városba vonatozás, még néhány év, és a mezőgazdaságban maradt férfiak lebecsülése. Igaz, aki ipari üzembe járt, annak ismeretköre, látóköre tágult, hamarabb csiszolódott, mert sokféle emberrel érintkezett. A falusi élet egykori hangulati gazdagsága máról holnapra megszűnt. A forrást, amely irodalmunk, zenénk, minden művészetünk táplálója volt, melynek megmentésén annyian szorgosan fáradoznak máig, ott helyben megvetették. Értéke csak annak lett, amit messziről hoztak.

Magukénak érezték-e szövetkezetüket a szentgáliak? A legelején az önkéntes alapítók minden bizonnyal. Majd ez a közérzet a létszám gyarapodásával egyre csökkent. Természetesen hozzájárult ehhez az ötvenes évek első felében tapasztalt mostoha elbánás az államvezetés részéről. Ismerős ez a folyamat országszerte. Ezek! – Így nevezték saját választott vezetőségüket. Azoknak dolgozunk! És ebbe már beleértették a felsőbb szerveket is. Szaporodott egy időben az olyanok száma, akik csak névlegesen voltak a szövetkezet tagja,

munkaegységet alig, vagy egyáltalán nem teljesítettek. Szaporodtak a fegyelmi ügyek nemtörődomség, hanyagság, nem egyszer lopás miatt is. A „minden a miénk” érve ugyan nem sokáig élt, de az egykori uradalmi vagyonra vonatkozó felfogás, hogy onnét tolvajkodni nem bűn, áttevődött a szövetkezet tulajdonára, természetesen azok szemléletében, akik hajlamosak voltak rá, hogy tisztességtelen dologban kotnyeleskedjenek. Mert akadtak másfélék is. A szentgáli Szabadság termelőszövetkezet átvészelte 1956-ot, sőt az eredményekből ítélve egységében megerősödve, jót is tett, mint másutt is, hogy, akik távozni akartak, nyitva állt előttük az út. Még jobbat, hogy a következő években éreztették hatásukat az országos agrárpolitikában végbement hasznos változások. Jellemző, hogy a megmaradtak később éppen azt választották meg elnöknek, aki ötvenhat után leglelkesebben dolgozott a szövetkezet életben maradásáért.

Az új elnökek, válságos esztendőik után sorrendben már a negyediknek valamivel könnyebb volt a dolga az előzőkénél. Az új kormánytervekben egyre fontosabb szerep jutott a mezőgazdaságnak. Több segítséget, megértést, főképp több hitelt kapott. A lehetőséggel élt is okosan a Szabadság. Saját erőből is egyre több jutott beruházásra, épületekre éppúgy, mint eszközállományra, a tagok jövedelme jelentősen nőtt és nem ellenkezett végre a háztáji gazdálkodás fejlesztése a kormányzati elvekkel. Szervezését magukévá tették a szövetkezet vezetői. Így történt, hogy ha új meg új felmerülő gondokkal küszködve is, de megerősödve jutott el a Szabadság Tsz a magyar mezőgazdaság kollektivizálásának döntő teléhez.

1958–59 telén minden idők legnagyobb gazdaság- és társadalomtörténeti fordulata következett be Magyarországon. Nem is volt soha olyan államhatalom hazánkban, melynek módjában lett volna ehhez hasonlót végrehajtani. Különösen nem ilyen drámai hirtelenséggel. A történészek feladata lesz, hogy felderítsék majd nagy pontossággal, miképp érett meg ez az elhatározás. Kikben fogant meg személy szerint a gondolata, hogyan született a végső döntés, miképp alakult ki annak stratégiája. Kiknek volt annyi hitük, bizodalomuk és főképp bátorságuk, hogy vállukra vegyék a roppant arányú felelősséget. Alaposan fel kellett mérniük gazdasági életünk erejét, az iparét, a mezőgazdaságét, a politikai adottságokat, mindenek fölött a föld dolgozóinak, a parasztságnak lelki erejét, bíró- és tűróképességét a rendkívüli megrázkódtatás előtt. Akadtak ilyenek, most már elmondhatjuk: szerencséire, mert húsz év után bizonyosra vehetjük, hogy akkor, akik határoztak, történelmi helyzetünkben az egyetlen járható utat választották. Akik akkortájt születtek, most kezdhetik szedegetni az elhatározásnak gyümölcsét, és ebben van a gyógyír azoknak a sebeire is, akik megszenvedték a csatát. Mert csata volt az és a legmerészebb hadvezérekre jellemző. Győzni képes túlerővel szemben, céljaiban, igazságában és katonái hűségébe vetett hitével.

Valljuk be, többnyire sikertelen termelőszövetkezeti próbálkozások után született a napi parancs: ebből az országból termelőszövetkezeti ország lesz. Az időpont megválasztása mégsem volt elhibázott, mert az elmúlt néhány évben a kisparaszti gazdaságok a nekik nyújtott kedvezőbb lehetőségek között hihetetlen gyorsasággal megerősödtek, főképp állatállományuk jelentősen növekedett. Ez pedig fontosabb tényező az ideológiai hajlamnál. Ugyanakkor az iparfejlesztésnek is kezdtek beérni gyümölcsei. Az ország nem volt veszedelmesen szegény. Lerongyolódott, eszköz és háziállat hiányban szenvedő kisgazdaságokból sokkal nehezebb lett volna termelő szövetkezetet csinálni.

Vagy éppen képtelenség lett volna. Így is meg kellett húznia kicsit az egész országnak a nadrágszíjat.

Ami pedig a katonák hűségét illeti, az új termelészövetkezeti országos mozgalom közkatonái, a parasztok hűségesek voltak: önmagukhoz. Jól tudták az évszázadok leckéjét, hogy olyan lehetőséggel kell élniük, amilyen adódik, és mindig teljes erőbevetéssel, mert sarkukban a szűk esztendők és titok a jövő. Tanúja voltam fiatalon a húszas évek gazdasági válságában kifejtett erőfeszítésüknek, annak is, hogyan éltek a második világháború előtti évek konjunktúrájával, miképp vészelték át a felettük viharzó háborút, és tanúja lettem közelről ezeknek az esztendőknek is; ötvenkilencben, hatvanban cikkorozatot írtam éppen a bakonyi falvak első szövetkezeti éveiről.

Azon az első tavaszon egy alkalommal Pápa és Veszprém között utaztam két megyei mezőgazdasági tisztviselővel. Az egybeszántott hatalmas táblák láttán tele voltak azok lelkesedéssel, tele voltak az újságok is. Bakonyjákó községben álltunk éppen, amikor a hangszórók közvetítették Kádár János beszédét valahonnan. Ez a beszéd sokkal mérsékeltebb hangulatú volt, mint útítársaim optimizmusa. Az volt a lényege, hogy annyi meg annyi nehézséggel megbirkóztunk már, majdcsak elvégezzük sikerrel ezt a feladatot is, akármilyen nagy is, akárhány zökkenője lesz is.

Valamennyi bakonyi falu között Szentgál társadalomtörténete volt a leggazdagabb, hagyományokban nekik volt a legtöbb felednivalójuk. A családok közötti rangkülönbséget itt nemcsak az akkori vagyonnal mérték, hanem többszázados emlékekkel is. A megye legtöbb nemesi községét történelme folyamán hol egyházi, hol világi hatalmasság, hol várkapitány szorította adózó jobbágy sorba. Szentgál ezt elkerülte. Kiváltságos helyzete ekkor szűnt csak meg véglegesen.

Minden bizonnyal ilyenén társadalmi oka is volt annak, hogy az új szövetkezeti tagok nem akartak valamennyien a zsellérek alapította Szabadságba bevonulni. Új élet címen másik téesz élt egy évet, ám akkor kiderült, hogy ha már úgyis mindegy, érdemes megosztani gondjaikat a tapasztaltakkal. Így alakult meg az egész határt birtokoló és máig is fennálló Hunyadi mezőgazdasági termelészövetkezet.

Ezek az átalakulások sem törték meg a szentgáli szövetkezeti élet fejlődését, sőt emelkedett az egy főre jutó jövedelem. A régiék tapasztalatai, az új tagokkal bekerült jószág és a hozzávaló szaktudás eredményezte, hogy a Hunyadi már 1962-ben a járás legjobb állattenyésztő szövetkezete lett és hazavihette a tisztes ranggal járó vándorzászlót. Ugyanakkor a megszorított tagsággal szaporodtak a kezdetre jellemző gondok is, fegyelmezetlenség és széthúzás, melyet új erőfeszítéssel kellett legyőzni. Ennek a korszaknak megint csak országosan ismert átka a tagok és vezetőik közötti viszály a jövedelemkülönbség miatt. Főképpen az fájt a tagoknak, hogy azokban az években, amikor a munkaegység értéke némileg csökkent, a vezetők javadalmazása emelkedett. És emelkedett a nem tag alkalmazottak fizetése is. Rákóczi István kimutatja számszerűen, hogy a vezetők jövedelme nem volt túlzott. Odáig ment csak, amennyi szükséges volt, hogy a megnagyobbodott feladatokkal megbirkózni képes vezető személyeket érdemeik szerint fizessék. Nem állt az ország olyan bővében megfelelő képességű szakembereknek, vezető egyéniségeknek, hogy megtartásukra ne kellett volna áldozni. Ám a túlzott egyenlődsdi országos jelenség volt abban az időben. Nem is csupán a mezőgazdaságban. Megdöbbenem tapasztaltam ugyanakkor egyik nagy bányavállalatunknál,

hogy többezer ember életéért és minden termelési eredményéért felelős akna-vezető főmérnök jövedelme nem haladta meg egy jobb brigádban dolgozó vájárét, és milyen tekintélye volt a bányamesternek, akinek a fizetése felét sem tette ki a vájár jövedelmének? És megint csak badacsonyi példa: az európai viszonylatban is mammutnagy szőlőgazdaság igazgatójával szemben nagyot lobbant a felháborodás, mert motorkerékpárjáról átszállt egy maga vezette rozoga gépkocsira. Milyen szegényes jelenség volt ez! Különös, hogy mekkorát fordult azóta a kocka. Ma már a kirívó esetekkel sem törődik senki. Legfeljebb egymás közt folytatnak a magas jövedelmi lehetőségek között hatalmi harcot elnökök, igazgatók, és ilyen jelöltek milliárdos mezőgazdasági üzemekben. Szerencsésebb körülmények között gondolkodhatunk rajta, vajon ez kevésbé áldatlan-e, mint a szegények irigysége?

A szentgáli szövetkezetből nem lett milliárdos, szerencsére nem is „integrálták” bele ilyen nagyüzembe. Feladata így nehéz és nemes: eléggé mostoha adottságaik között felfedezni, kialakítani azokat a termelési ágakat és módozatokat, amelyek legjobban hasznosíthatók jellegzetes körülményeik között. Nehéz, de nem megoldhatatlan feladat, ha a gondjukat viselő hatóságok sem mérik eredményeiket valamely rájuk nem vonatkoztatható átlaggal. Jó, hogy mutatkoznak ennek első jelei. Szentgál határához hasonlóan van még számos az országban, melynek sikeres hasznosítása igazában csak mostani tárgyi és tudományos adottságainkkal fogalmazható meg igazában, ezer éven át nem volt rá mód. Ez is történelmi feladat és nem megoldhatatlan. Csak a helyi, megyei és országos szervek gyümölcöző megértése, egyetértése szükséges hozzá.

Ülünk a szentgáli iskola kis irodájában Müller István igazgatóval és Rákóczival. Mindketten sokat tudnak a faluról, átélik múltját, jelenét, latolgatják a jövőjét.

Próbáltam felderíteni egykor, vajon kik lehettek a háromszáz évvel ezelőtti újrakezdet iskolamesterei, ha voltak a bakonyi falvakban. Az elsőkről vajmi keveset tudhatok, még azokról sem sokat, akiknek neve megtalálható régi egyházi anyakönyvekben. Honnét jöttek, milyen tudományt hoztak magukkal? Akadtak, kik vándorként jelentek meg, másokat uraság hozatott, német községekbe gyakorta olyanokat, akik a magyar nyelvet nem is bírták. A reformátusok rendszerint kelet felől érkeztek. Egy-két név megtalálható a megye két-három községében, eszerint változtatták helyüket, elviselhetőbb jövedelemért, vagy lakhatóbb hajlékért. Nem egy közülük helybeli származás. Volt, aki ács volt előbb, vagy asztalos. Csak annyi, hogy megismerkedett a betűvetéssel, a számok világával is legényéveiben. Akadt tanult pap, aki gyermekek nevelését találta életcéljának, mindenek fölött fontosnak a nemzetért. Így lettek latin iskolák, ahova, néha jelentéktelen falucskába, elküldték gyerekeiket a tanító jó hírére messziről is módosabb családok.

Néptanító. Ez a kifejezés századunkban már hordozott magában némi lekicsinylést. Régi tartalma pedig nemes és tiszteletreméltó. Magába foglalja az iskolai oktatás mellett a falusi népnevelés feladatát is. Rendszerint vállalták is ezt esetleg a kántorság mellett. Gyakorta a protestáns papok családtagjaival együtt. Papnéval, papkisasszonyokkal, legényegyletben, leányegyletben. Olyan arányban fogytak ki belőle, ahogy bővült a kötelező tananyag. Az egyház fizette falusi tanító legtöbbször természetben, termőföldben kapta járandóságát, ezeket a földeket meg kellett művelni, vagy műveltetni, ami gondot és erőt

igényelt, de azonosulást is a földmivelő lakossággal. Látványos tevékenységük főképp szindarabok, szavaló estek rendezésében nyilvánult, énekkarok szervezésében, hazafias, vagy vallásos ünnepségek előkészítésében. Történt ez minden külön javadalmazás nélkül, sőt anélkül, hogy kulturális tevékenységük költségeire valahonnét egyetlen krajcár jutott volna, hacsak nem a szín-előadások szerény beléptidijából. Más mód nem volt, aktivizálniok kellett a falut a saját művelődéséért. Amit nyújthattak, az a falu sajátos, hagyományos kulturális tartalékába gyökerezett. Felélesztő, életben tartó szerepe volt.

Az összevont, többtantermes iskolák ma tucatnyi, vagy még több tanerővel rendelkeznek, de sohasem annyival, hogy elegen legyenek az egyre bővülő tantervi feladatok kényelmes elvégzésére. Emellett olyan korban élünk, amikor nagy verseny folyik a minél civilizáltabb élet tárgyi adottságainak megteremtéséért, a kecsegtető és számos kihívó példával ingerlő külső jegyeinek birtoklásáért. Ki ér rá emellett önkéntes áldozásra a művelődés oltárán? Csak azok, nem szívesen írom, hogy azok a kevesek, akiket belső kényszer űz saját érdekeik terhére. Hozzá a látványos jólétért folyó hajszában a pedagógusok bizony nem indulnak előnnyel.

A művelődési házaknak költségvetésük van közpénzből. A szerényfizetésű vezetőt igazgatónak hívják rangosan. Jobb volna tán szerényebb, tartalmasabb megjelölés és magasabb fizetés, tekintély, hogy életcélá váljék ez a foglalkozás. Ne legyen többségük útban érdemesebb beosztásra várakozva. Lehetne akkor talán a már teljesen értelmiség nélkül maradt kisközségekben rátermett valaki életreszóló hivatástudattal a közművelődés papja. Szolgálati lakás is akadna ott, ahol kiürült a község háza, üresen maradtak az iskolák. Műsorszervezés az író-olvasó találkozástól a diszkóig, ez lenne a művelődési központ feladata? Nem hiszem. Újra kellene fogalmaznunk a megváltozott falusi életformák szerint ennek az intézménynek a feladatkörét. Kialakítani egy nagy tanultságot, odaadó egész életet, valódi rangot, tekintélyt érdemlő hivatást, a személy kiválasztásában szavazatot adni a helységnek. Így azonosulhatna falujával a rátermett, egyetértésben fiatalokkal és öregekkel.

A két pedagógus, akivel társalkodom a kis irodában, valóban avatott ismerője Szentgálnak, munkám fejezetét forgatva fejemben a termelészövegetre terelem a szót. Olyan részletekbe menő felvilágosítást adhatnának, amilyen bele sem fér könyvembe. Az egyszerű tagok, akikkel beszéltem, jónak tartják a Hunyadi téeszt. Ezt úgy fogtam fel, hogy saját sorsukkal elégedettek. Ez pedig rendkívül fontos tényező, önmagában is siker. Beszélgető társaim osztják a véleményt, hogy: jó. Nem jelent ez okvetlen kiemelkedő termelési sikereket, nagy nyereséget. Sok kísérletezés, próbálkozás van két évtizedünk mögött, különösen az állattenyésztésben. A laikus is erre gondolna, ha valamennyire ismeri határukat és hagyományait. Megvolt a csirke-korszak, keresgélése a megfelelő szarvasmarha-fajtának, aztán a sertés, a juh. A helyi adottságokon kívül alaposan ráhat törekvéseikre most már a kereslet, meg a világpiac is. A mostani mutatók mellett a jövő talán a birkáé?

Jártam vagy tizenöt évvel ezelőtt Észak-Angliában, Skóciában, láttam kopár tájon kisebb-nagyobb csoportban birkát, összebújva, vagy tágulva a legelőn, lassú mozgásukkal szelidítve a komorságában szép tájat, de ekkora nyájakat, amilyenekkel mostanában találkozom a Bakonyban, sehol sem, csak valamikor a mi Alföldünkön.

Úgy látszik, állattenyésztésünk tudós szerveinek is hite van a juhászatban

egy-két évtizede. A keszthelyi és székesfehérvári gyapjútermeltető vállalat nem egy üzemegységet kapott a Bakonyban. Így Szentgál közvetlen közelében a Gombás és Berecz pusztákon, már 1954-ben. Igaz, ez a vállalkozás csak 5 évig élt, de nem múlt el termékenyítő hatás nélkül, jogutóda, a Városlódi Allami Gazdaság kifejlesztette a tájra szabott korszerű birkatenyésztés módjait különös tekintettel a külföldi piacra. Mostanság ugyan ennek a tárgykörnek – hogy modern termelőszövetkezeti szőlásmóddal éljek – Várpalota a *gesztora*; a környékbelieknek mégsem kell messze menniök szaktudásért.

Úgy érzem, és ez vonatkozik néhány más bakonyi termelő egységre is, a szentgáliaktól nem várható sok rekord országos eredményekkel mérve, de a személyi feltételek is megvannak már hozzá, hogy megfeleljenek területi adottságaiknak. A rekord a vásároké, az élet pedig kiegyezés a természettel. Akármennyit ad is, csak ne adja azt drágán. Az sem baj, ha ezt a kompromisszumot külterjességnek nevezik. Pedzik már, hogy nem kell mindennek olyan nagyon intenzívnek lenni, csak kifizetődjék.

Forgatom Vajkai Aurél Szentgálról írt kitűnő és terjedelmes néprajzi monográfiáját. Jókora írta meg, azóta egyre apadnak azok a források, amelyekből meríthetett. Külsejében alig viseli jegyeit kiváltságos történetének. Némelyik régi házról tudható, hogy valamikor rangos család építtette. Stilszerű felújítással nem kísérleteztek, legfeljebb annyi, hogy lakhatóvá tették időszerű követelmények szerint. A házakban ma is többnyire tehető emberek élnek, erre azért lehetőséget ad a szorgalmasoknak Szentgál földrajzi helyzete, ipari és mezőgazdasági munkalehetőségek. De az építkezési kedvnek kevés a nyoma. A mai szemmel vett igényesebb, valamilyen új szépségformákat kereső épületeket alig látok, pedig nekik is van kis új telepük. Szomorú, de meg kell vallanom magamnak, a település jellegtelennek válik. Lakosainak száma majdnem fél évszázada szüntelen fogyatkozik. A régi erények, hasonlóan a megye egyéb nemesi falvaihoz, száz éve már maradisággá váltak. A kései nyomok a fiatalok szemében jó ha nem gúny, csak mulatság tárgya. Vagy elnézik jóindulattal az öregek megrögzött szokásait, elveit míg élnek. Úgy is van, hogy kénytelen szenvednek miatta.

Szentgálnak van tanácsa, iskolája, termelőszövetkezete, mégsem fejlődik. Miért vesz lendületet némelyik község, mért apad a másik? Érdemes volna felkutatni egyedenként okát. Mert az sem döntő, hogy miképp határoztak felette a közelmúlt besorolásaiban.

Szentgálra még a szövetkezet vezető dolgozói is Veszprémből ingáznak. Este elhúznak a gépkocsik a most már két irányban is sűrű nyolcas úton. Hazafelé menet rálátok a városra hatalmasan elnyúló panorámában. A fények már kigyúltak, de jól látszanak még az új épületek hasábjai, egyelőre inkább ezek csupán, szerencsére nem unalmas egyvonalban, hanem egymás mögött is. Horizontálisan is különböző magassággal, hála a dimbes-dombos terepnek, melyről Veszprém és határa régóta híres. Hazudnék, ha azt mondanám, nem szép látvány. Megdöbbenően szép, ez az igazság, ifjonti erő sugározza körül gyermekkorom megszodált vén megyeszékhelyét, az ország egyik legszebb öreg városát, melyet, hajdani sziluettjében annyiszor megbámultam, és láttam fejlődésének minden szakaszában. Megmondhatatlan, hányszor közelítettem meg a nap minden szakában valamennyi befutó útján, vasútján, azokon a síneken is, amelyeket azóta felszedtek. Óhatatlan elfog a látványra bizonyos büszkeség is. Csakhogy együtt jár vele a szorongás: mennyire veszik el ben-

ne az a csodálatos régi Veszprém. Majd ha a viaduktra érek, tudom, megnyugszom, hogy talán nem visszavonhatatlanul.

Megérett hitem, most éljük azokat az éveket, melyekben a város építői válaszút előtt állanak: folytathatják-e a minden áron való terjeszkedést, mely eddig elkerülhetetlen volt akármilyen áron, vagy pedig anyagi erejük zömét városuk esztétikai értékének emelésére fordítják – istenkáromlásnak tűnik kimondanom –, még a szociális követelmények terhére is.

Veszprém olyan terepen fekszik, olyan természeti adottságai vannak, melyhez fogható alig akad hazánkban. Ez a szerencse még nem egy misét. Az ország legkiválóbb várostervezőit, építészeit érdemes mozgósítani, hogy a még meglévő lehetőségek szerint, régi és új értékek harmóniájában megteremtsek azt a intim szépségekben is gazdag magyar várost, melynek csodájára járhatna a világ. Megyénk jómódú iparban, ma már mezőgazdaságban sem szegény, ha nem is lehet élenjáró, rangos erdészete van, híres borászata, nagy idegenforgalma. Kell, hogy elbírja vállán ezt az istenadta édes terhet. A panelházak lázasan beköltözött lakói úgyis kinövik kalickáikat. Ez világjelenség, ha súlyos baleset nem éri gazdasági fejlődésünket, biztosan számíthatunk rá. Körülnéznek majd szép megyénkben, a tágas udvarokban, ahonnét elszármaztak, vagy saját anyagi erejükkel vesznek részt méltóan a minden eddigi elképzeléseiket felülmúló gyönyörű város megteremtésében. Ilyen körülmények között Veszprémben vizsgálhatnának tehetséges, művészi képzelettel is megáldott építészeink, kik nyögnek kínjukban álmaiknak megfelelő feladatok híján, hogy veszendőbe megy felkészültségük, tehetségük a nagy sietségben, s így múlnak évtizedek.

Eddigi közösségi építészetünk kényszerű zubbonyát kinőttük, akkor is, ha még számosan szenvednek lakásínségben. Legyünk bátrak tudomásul venni, hogy szétfeszítették izmaink. Azon a színvonalon tart az ország, amikor vállalhatjuk, hogy az esztétikum nélkülözhetetlen szociális érték, hiánya csődbe visz. Elkésünk, ha nem hiszünk a szemünknek és a költségekért aggodalmaskodunk mondván, jobb ma egy veréb. Akadnak ma már számosan családok, melyeknek elég pénzük van hozzá, hogy rangos házat építsenek maguknak, a törekvésben sincs hiány, legfeljebb izlésben és tájékozottságban, amely nem is könnyű kialakulatlan új stílus hiányában, a különböző értékű és értéktelen szétszórt próbálkozások rengetegében. Ha e hasznosítható törekvést egy város adoptálja jól átgondolt magas igényű építészeti jövőjének szerkesztésében, belátható előnyökhöz jut. Hát még ha segíti is, elsősorban megfelelő telkek juttatásával, egyeztetési közületi, vállalati építkezések terveivel, elhelyezésével, melyekre éppúgy kötelező jelentős többletköltséggel is ma már a nemes megjelenés. Veszprém különleges helyzetben van: jövő építészetének szépsége nemcsak erkölcsi érték, hanem hasznossága lemérhető valutában.

Bűnbeesés

Kétszer is elsétált a Fekete Sas előtt. A plakátra csak futó pillantást vetett. Báli álarc, szerpentin, pezsgős pohár. Vasárnap délután volt, egy lélek se járt az utcán. Olyan érzése támadt, hogy a házak ablakaiból kíváncsi tekintetek szegeződnek rá. Az idegességtől viszketett a bőre.

Megállt, elolvasta a rajzlapra festett plakátot.

„FARSANGI KARNEVÁL A FEKETE SASBAN! MŰVÉSZEK VENDÉGSZEREPLÉSE! PESTI ZENEKAR! FELLÉP A BUDAPESTI LOKÁLOK HÍRES SZTRIPTÍZTÁNCOSNŐJE IS!”

A hír tehát igaz volt, amit a hét elején a kerékpáros küldönc hozott a majorba.

Gál András nagy barna szemei, melyekben máskor többnyire valamilyen álmodozás lebegett, most különös fénnnyel égtek. Az arca megfeszült: – Milyen lehet egy nő anyaszült meztelenül? – gondolta. Fényképen látott már vaskosabb képeket is. De az életben? A nővére jutott eszébe, aki még nem volt húszéves. Alakja lapos, csaknem deszkaszerű, sima, szőke haja összetapadt a konyha gőzétől. De a lábain gyakran ottfelejtette a szemét. Mintha nem is a nővére lábai lettek volna.

Benyitott a vendéglőbe. Kért egy fröccsöt. Kigombolta a télikabátját. A prémgallérból nehéz szag csapta meg. – Tehénszag, az istenit! – gondolta idegesen. Lehajtotta a fröccsöt, szemügyre vette a hodályszerű helyiséget. Nyoma se látszott annak, hogy este itt farsangi mulatság lesz. Sehol egy lam-pion, egy színes szalag.

Bizonytalanul intett az öreg felszolgálónak.

– Itt lesz a mulatság?

– Odaát a kultúrban, de már minden jegy elfogyott. Miért nem veszik be az ablakból azt a francos plakátot...

A felszolgáló dohogva elcsoszogott.

Gál András valósággal kimenekült a vendéglőből. Befordult a legközelebbi mellékutcába, majd a következőbe. Igyekező mozdulatai egy kötél-táncos billegésére emlékeztettek. Ha sietett, kissé húzta a lábát. Születési hiba volt. Nagy kerülővel visszament a Fekete Sashoz. A félcipőben fázott a lába, de még egyszer megtette a nagy kerülőt. Harmadszor már nem. Úgy gondolta: feltűnő lesz, ha sokat ólálkodik az utcán, valaki merő óvatosságból szól a rendőrnek.

Megállt a plakát előtt.

Lépéseket hallott, majd valaki megállt mögötte. Az üveg tükrében csak annyit látott, hogy jóval magasabb, mint ő és széles karimájú kalapot visel. Megizzasztotta, hogy mögötte áll.

– Minden jegy elkelt – szólalt meg az idegen.

– Tudom. Mondták bent.

– De nekem van eladó jegyem.

Gál András megremegett. Halaszthatatlan volt, hogy szembeforduljon

az idegennel. A fekete kalap alól érdeklődő arc tekintett rá. Negyven év körülinek látszott, finom ráncokkal a szeme alatt, a kabátja hanyagul kigombolva, a zakója is, mintha most lépett volna ki egy fűtött helyiségből. Mongolos bajuszát elvékonyította a mosoly. Gál Andrásnak homályosan úgy rémlett: látta már valahol ezt az arcot és az öltözetet. Talán a moziban?...

Semmit se kívánt jobban, mint hogy megszerezze a jegyet.

– Megnézhetem? – kérdezte.

Az idegen elővett a zsebéből egy kartont, akkora volt, mint egy kártyalap. Könnyed mozdulattal a fiatalember orra elé tartotta. Az egyik oldalára cirkalmas, folyondárszerű díszítést nyomattak. A közepén két szám: egyes és hetes. Azaz tizenhét. A másik oldalon a jegy ára és a Fekete Sas bélyegzője.

– Ez volna? – csodálkozott Gál András.

– Az ötös számú asztalhoz szól. Három méterre a színpadtól! Csak három méter! A kezével elérheti a művészeket! Az egész kultúr úgy van berendezve, mint egy párizsi mulató! Asztalok, székek, a műsor közben fogasztani lehet, mint a világhírű mulatókban.

– Magának nem kell a jegy?

– Pincér vagyok itt. Hivatalból kaptam.

– Mennyiért adja?

– Százhatvan.

Gál András nyelt egyet.

– Az sok.

Az idegen megbocsátóan fölnevetett.

– Ha drága, megveszi más.

Gál András a tárcájáért nyúlt. Volt benne néhány százas. Kiszámolta a pénzt.

Az idegen megemelte a kalapját, s bement a vendéglőbe.

Gál András megkönnyebbült s magabiztos lett. Megszűnni látszott az örökös rossz érzés is, hogy alacsony növése miatt jelentéktelennek látja magát az emberek között. Kedve lett volna hozzá, hogy bevágjon egy üveg bort, de józan akart maradni. A műsor előtt negyedórával a kabátját beadta a ruhatárba. Örült, hogy megszabadult a tehénszagtól. Hátratett kézzel álldogált a terem bejáratánál. Nem akart elsőnek bemenni. Örült, hogy fehér inget vett fel s a legjobb öltönyét. Nem egészen illő nyakkendőt kötött. A szeme káprázott a színes lampionok és forgók fényétől. Horgas orra a figyelő vad érzékenységgel szippantotta be az idegen szagokat. Puder, légfrissítő, ragasztó. A színpad felől selyemruhák suhogására emlékeztető hangok szálldestak a levegőben. A terem valóban párizsi módra rendezték át, a színpad elég magas volt ahhoz, hogy a leghátsó asztalok vendégei is zavartalanul láthassák a műsort.

Az asztal, ahová a jegye szólt, csakugyan néhány méterre volt a színpadtól. Kissé oldalt. Asztalszomszédai egymáshoz tartoztak: három városian öltözött, arcvízszagú férfi. Udvariisan odabíccentettek. Gál András készségesen, csaknem alázatosan bólintott vissza, de a továbbiakban tudomást se vettek róla. Kíváncsian hallgatózott, de összefüggéstelen zagyvaságnak tűnt előtte, amiről amazok beszélgettek. Úgy helyezkedett el a széken, hogy másfelé nézhessen. Előbukkant egy emlék. Nem értette: hogyan s miért? A házuk előtt ül a lépcsőn, a rokonlány a kert felől közeledik, könnyű nyári ruháját valósággal átvilágítja a napfény. A lány egész délelőtt

a kollégiumi életről beszélt, de Gál András nem figyelt rá, nem tudott szabadulni a képtől: a két fehérszandálos láb szemérmetlenül folytatódik a ruha alatt, át a comb harmóniájába, majd még feljebb, a hajlatok finomságai között azonban vége szakadt a látomásnak. Fizikai fájdalmat érzett az emlék nyomán: testébe szúrt tűk helyét.

A legtöbben bort rendeltek. Volt, aki vacsorát is, házi disznótorost. Gál András is kért egy üveg vörös bort, de megerősítette magát az elhatározásában: nem fog inni.

A budapesti táncosnő az utolsó előtti szám volt. A műsorvezető leoltotta a villanyokat. Fontoskodva sétált fel s alá az őt követő reflektor fénykörében.

– Missz Aphrodité – tárta szét karjait a közönség felé – a görög mitológia egyenes leszármazottja. Mint majd látni fogják, maga lehetne Zeusz és Dióné gyönyörűséges leánya. Civilben huszonhárom éves, a leghíresebb festők modellje...

Visszafojtott csend várta Missz Aphroditét. A színpad sötét háttéréből lépett elő, nem tusra és dobpergésre, mint egy cirkusz vagy operett primadonnája, hanem fojtott csöndben, könnyedén s valamiképpen valószínűtlenül. Magasnyakú, földig érő ujjatlan fekete ruhát viselt. A kezén fekete kesztyű. Hosszú, szőke haja csigafürtökben omlott a vállára. Mereven elnézett a közönség fölött. A tartásában volt valami fölvert feneköltség, mint aki egy festményalak pózát utánozza.

Levette a kesztyűt, eldobta.

Egy pissenés se hallatszott.

A zippzár következett: kibújt a ruha felső részéből.

Gál András ivott egy korty vörös bort. Keserűnek érezte a villányit. A tekintete rátapadt a fekete melltartóra.

Aphrodité olyan mozdulattal lépett ki a testéről leomló ruhából, mint ahogy a mitológiai elődje.

Eddig a pillanatig az egész olyan természetes volt, ahogy egy nő hazaérve leveti a ruháját, abban a biztos tudatban, hogy senki se látja. Aphrodité most a közönségre meredt, eljátszva a meglepettet, a székenében elsüllyedőt, felsikoltott és hátatfordított. A sötét háttérből bőrszámolyt csúszttattak hozzá. A lány ráült, háttal a közönségnek. A szandált lerúgta, a fekete harisnyát azonban féltő gondossággal hámozta le hosszú, fénylő lábairól. Kikapcsolta a melltartót, messze dobta. A bugyija olyan semmiség volt, hogy hátulról nézve úgy tűnt: már teljesen meztelen. Felállt, a vállait kissé hátrafesztve, olyképpen, mint aki egy mozdulatra összpontosít. A csöndben hallani lehetett a szuszogásokat. Majd egy balett-táncosnő kecsességével – és magabiztosságával – szembe fordult a közönséggel.

Gál András egyik asztaltársasága felkiáltott a színpadra.

– Ollé!

Lepisszegték.

Aphrodité, mint egy közszemlére kitett tárgy, úgy állt mozdulatlanul a reflektor fénykörében. Alakjában volt valami megbízhatóság, testi és lelki erőt sugárzó tömörség, szépsége mégis légies és kihívó volt. Közömbösnek és beletörődöttnak mutatta magát.

Gál András képtelen volt levenni a szemét a hegyes, előreugró mellekről, még arra az időre sem, amíg lehajtott egy pohár bort. Eszébe ötlött: – Ha a nővéremnek ilyen volna, mindennap meglesném...

A színpalak mögött készenlétben várakozó zenekar rákezdett egy féktelen ritmusú dallamra.

Aphrodité elmosolyodott, a szeme felcsillant, lassan mozgásba lendült. Egyelőre csak a lábaival rugózott, nem tánc volt ez, inkább afféle térdrugózás. Gál András még töltött magának a borból. – Ha még azt a kis vacakot is leveti, pedig biztos nem fogja levetni – találgatta izgatottan.

A színpal mögül hatalmas, fekete játékmackót dobtak be. Aphrodité magához ölelte, körbetáncolt vele, aztán leült a bőrszámolyra, most szemben a közönséggel. A mackót szétvetett lábai közé vonta. Az utánzó mozdulatok színpadias közönségessége elszabadította a hangulatot. Sóhajok és bekiabálások szakadtak fel. Aphrodité hanyatt dőlt a számolyon, magára rántotta a játékmackót, és minden addiginál hevesebb mozgásba kezdett. Ekkor, mint egy megbeszélte jelre, az összes fény kigyúlt, a zenekar énekelve, gitározva, dobolva benyomult a színpadra, Aphrodité pedig kihasználva a hirtelen támadt zűrzavart, kiszökött a színpalak mögé.

Dübörgő tapsvihár tört ki.

– Hogy volt! Hogy volt! – kiáltozták.

Gál András kábultan meredt az eltűnt Aphrodité helyére. Érthetetlen volt, hogy nincs ott. Még nem fogta fel, hogy mit érez. Tiltakozást? Fájdalmat? Tehetetlen dühöt? ... Vége. A szót képtelen volt befogadni. Asztaltársainak valamelyike – oda se nézett – felugrott és kiáltozni kezdett a színpad felé.

– Mondjátok meg neki, hogy várjuk!

Gál András inni akart, de elfogyott a bora. Olyan erővel szorította az üres poharat, ha akarja, össze tudta volna roppantani. Kért még egy üveg villányit. – Ez a második! – figyelmeztette magát. Elhatározta: figyelni fogja, hogy mit csinál, váratlanul csap le majd magára, hogy ura-e még a tudatának, s ha igen, bevési az agyába, hogy minden rendben van, csak ennyit, legalább ennyit, a biztonság érzéséhez feltétlenül kellett ennyi, hogy egész idő alatt az eszénél volt.

Valaki érkezett az asztalhoz. Gál András felpillantott s azonnyomban kigyúlt az arca.

Aphrodité volt.

Feszes, zöld nadrágot, csizmát, fekete blézert, afféle lovasöltözetet viselt. A nyakában rókaprém. Lehajolva puszikat osztogatott az asztalnál ülő barátainak. Gál Andrásra udvariasan rámosolygott.

Minden szó, minden felkiáltás egy-egy késszúrás volt.

– Láttad volna, hogy csurgott a nyáluk!

– Megkaptad az üzenetünket?

– Fantasztikus voltál! ...

Gál András meg sem tudott mukkanni. Titokban megszagolta a kezét, nincs-e tehénszaga. Ha később esetleg kezet nyújt neki a lány.

Aphrodité vidáman válaszolgatott. A hangja magas fekvésű volt, egyes szavakat pedig elhadart, mintha nem lett volna elég türelme a beszélgetéshez. Gál András fülének azonban így is maga volt a bársenyos nesz. Óvatosan odafordította a fejét, hogy láthassa, nem nyíltan vagy közönséges érdeklődéssel, inkább azt a látszatot keltve, hogy egy távolabbi asztal vendégeit figyeli. A lány arcát a közepén elválasztott s előrehulló dús, szőke haj csaknem eltakarta, Gál András nem sokat láthatott belőle, csak a fölfelé kanyarodó orr fénylő hegyét, csodálkozástól szétnyíló, vastag száját, nőiesnek nem

mondható tompa állát. Aphrodité fölnevetett. Kellemetlen, kattogó nevetés volt. Hátravetette a fejét. Abban a pillanatban egymásra néztek. A lánynak csodálkozó, lágy fényű szürke szeme volt. Elmosolyodott. Gál András mereven bámult rá. Izgató, éles bizsergés támadt a gyomra táján, mintha kést forgattak volna benne, gyorsan terjedt, zsibbadni kezdtek a végtagjai. Úgy érezte: megbénult, talán már meg is halt, csak a szemei, a látás tartja még életben.

Aphrodité elfordította a fejét. – A szeme sarkából figyel, tisztán látom, hogy figyel a szeme sarkából! – ujjongott magában Gál András. Önellenőrzést tartott. – Titokban figyelem őt, ő rámnézett, mintha engedelmeskedett volna az akaratomnak, azt is tisztán hallottam, hogy nevetett, olyan hatással van rám, hogy reszketek, de teljesen az eszemnél vagyok, most ki fogok tölteni magamnak egy pohár bort, megiszom, és továbbfolytatom a figyelést, hátha megint rámnéz...

Nagyon szerette volna, ha valami módon ő is bekapcsolódhat amazok beszélgetésébe. De mit mondhatott volna? Hogy van egy kitaposott út a hóban a gépműhely és a major között? Ő taposta ki. Hogy képes órákon át bámulni a szétszedett motorokat? Szinte hihetetlen, hogy azok a hengerek, csavarok, láncok és kábelök összerakva képesek elhúzni tíz-tizenöt tonna súlyt, az egész valahogy képtelenség, ahogy ott áll a műhelyben, segít az emeléseknél, vagy rábízzák a durvább alkatrészek zsírozását... Félt, hogy elront valamit, ezért jobbnak vélte, hogy amazok nem szólnak hozzá.

A lány felállt.

Gál András a kezével valamiféle álljt akart inteni. De meg se tudott mozdulni.

Aphrodité a színpadhoz lépett, magához intette az egyik zenészt, mondott neki valamit, futólag megcsókolta, majd eltűnt a színpalak mögé vezető ajtó mögött.

Gál András tehetetlenül nézett utána. – Hova ment, hova? – esett kétségbe. Kiverte a víz. Olyan gyöngye lett, hogy el is sírhatta volna magát. Asztaltársaira pillantott. Röhögtek. – Föl se veszik, hogy elment – döbönt meg. Teletöltötte a poharát, kiitta. – A második üveg alján maradt egy ujjnyi bor – rögzítette az emlékezetébe. A színpalak mögé vezető ajtót figyelte. – Ha biztosan tudnám, hogy visszajön – gondolta idegesen. A lány retikülje az asztalon maradt. Ez elkerülte a figyelmét. – Mosoly, mélabús mosoly... – énekelte mély hangon a szőlőgitáros. A zenekar fortissimóra váltott. Gál András a fülére tapasztotta a tenyerét, így is alig viselte el a harsogó zajt. Két darab százast tett a pohár talpa alá.

Átvágott a ruhatáron. A vendéglőben leroskadt egy üres asztalhoz.

– Valami baj van? – lépett hozzá az a pincér, akitől a jegyet vette.

Gál András örült az ismerős arcnak.

– Odaát, a számla...

– Mi van a számlával?

– Két darab százast tettem a pohár alá.

Kinyitotta a tenyerét: a markában tartotta a tizenhetes számú kartont. Nem értette, hogyan került oda.

A pincér eltűnt, majd kis idő múlva megjelent a két darab százassal.

Gál András odanézett s bólintott. A zsebébe nyúlt, újabb százast tett ki az asztalra.

– Hozzon még egy vöröset.

Ivott, de nem érezte a bor ízét. – Hogy lehet ez? – csodálkozott. Ellenőrizte magát. – Harmadik üveg, első pohár, száz forintot adtam, a pincér eltette, a falióra tizenegyet mutat... Felállt. Atimbolygott a ruhatári folyosón, noha sietni szeretett volna. Sőt, rohanni, mint aki könnyen lemaradhat valamiről. Vagy talán már le is maradt? A kultúrterem ajtajában megállt. Nem kellett megkapaszkodnia, elég jól állt a lábán, de a fülsiketítő zajtól és a fülledt, ital- és parfümszaggal kevert melegben csaknem elkábult. Volt asztaltársai éppen pezsgőt bontottak. Aphrodité nem volt az asztalnál. Lesújtva bámult az elárvult székre. Nem tudott mit kezdeni ezzel a nyomorult, igazságtalan helyzettel. Visszament a vendéglőbe, a borosüveget a szájára vette, ami benne volt, megitta, aztán a lány keresésére indult. Már-már őrjítő bizonytalanságában az egyetlen, amiből lelki erőt merített: a sors – vagy az Isten – nem lehet hozzá olyan igazságtalan, hogy ne láthassa, legalább még egyszer a lányt.

A friss levegőn valamennyire kijózanodott. – Arra van az állomás – bámult az utcai lámpák sötétbe vesző fényfűzérére. – Az állomás! – dermedt meg. – Lehet, hogy már el is utazott?... Megtámaszkodott a falnál, kissé összeszedte magát, aztán elindult az állomás felé. Úgy gondolta, a lány után mehetne a következő vonattal, sőt ez az egyetlen megoldás, homályosan látta is magát egy a televízióból ismert pesti utcán, ahogy a rendőrtől kérdezősködik: hol lakik Aphrodité?...

A sötétségbe borult várócsarnokban lehetetlen volt kibetűzni a menetrendet. Kiment a peronra, leroskodt egy padra.

Vasutas közeledett. Odalépett, az arcához emelte a lámpát.

– Utazni akar? – kérdezte.

– Pestre – bólintott Gál András.

– Majd csak reggel lesz oda vonat. Addig menjen haza aludni.

– Mikor ment el az utolsó?

– Fél tízkor.

– Mit mond?

– Ágyban volna magának a helye. Ilyen állapotban a kalauz föl se engedti magát a vonatra.

– Akkor még itt van! – tápáskodott fel Gál András.

– Biztosan, ha maga mondja – hagyta rá a vasutas.

– Még nem utazott el, hallja!

Visszaindult a vendéglőbe, de nem ment be. Valahogy undor fogta el arra a gondolatra, hogy részek között láthatja a lányt. Körbejárta az épületet. Akadálytalanul bejutott az udvarra, a kapu nyitva volt. Választott magának leshelyet. A kapuoszlop mögül jól láthatta a vendéglő lépcsős utcai bejáratát, de a holdfényben világos udvart is.

Pillanatokra el-elszunyókált.

Arra eszmélt, hogy Aphrodité hátára terített bundában megy át az udvaron, a nyitott veranda felé, ahonnan a vendéglő raktárai és a vendégszobák nyíltak. Csizmája alatt ropogott a fagyos hó.

– Kisasszony!... – szólította meg Gál András.

Ahogy a párját szólítja az ember.

A lány megállt. Átkarolta a veranda faoszlopát. Várakozva nézett a feleje közeledő fiatalemberre. Hozzászokott a kisvárosi hódolók ajánlataihoz.

– Kisasszony – állt meg előtte Gál András.

– Mit akar?

A fiatalembert megcsapta a parfüm illata, valósággal elvakította a holdfényben ezüstösen csillogó ruhaöv. Magába szívta az illatot. Lágy zengésű vonószena szűrődött ki a teremből. Lehunyta a szemét, úgy hallgatta.

– Mondja már, hogy mit akar!

Gál András kétségbeesett. Legalább meg tudná szólítani! Mondana neki valamit! De hogyan szólítsa meg! Mit mondjon? Olyasmi történt vele, ami még soha: vákuum keletkezett a testében olyképpen, mintha szív, tüdő, gyomor és zsigerek nélkül maradt volna, a végtagjai kihültek, a torkában is történt valami, egy halk nyögéshez se volt ereje. Félig-meddig öntudatlanul reszketve a lányhoz lépett és átkarolta. Görcsösen, mint aki az utolsó szalmaszálba kapaszkodik. Alacsonyabb volt Aphroditénél, felágaskodva nekidőlt, arcát az álla alá fúrta. Megcsókolni nem merte, csak szorította és boldogan belélegezte a bőr illatát.

A lány megpróbált kiszabadulni az ölelésből, de a fiatalemberek karjai bilincsként fogták. Mint aki rádöbbsen, hogy halálos veszélyben forog, rémülten sikoltozni kezdett.

Két férfi rohant elő, oly gyorsan és készségesen, mintha jelre várva a közelben tartózkodtak volna, mögöttük loholt a harmadik. Gál András asztaltársai.

Rávetették magukat, lefeszegették a karjait a lányról, az egyik az orra alá vágott: – A paraszt pofádba! – lihegte. Aztán elgáncsolták, földre teperték.

Gál András a fogait összeszorítva tűrte az ütlegetek.

Az egyik arcvízszagú a mellére térdelt, átkutatta a zsebeit.

– Ennél bicska van! – kiáltott.

– Bicska?

– Nézzétek!

– A rohadt bicskás!

– Nézd meg jobban a pofáját! – biztatták amazok.

A térdeplő arcvízszagú maga felé fordította Gál András arcát. Meghökken.

– Nézzétek csak, nem ez ült a műsor alatt az asztalunknál?

– Micsoda?

Szemügyre vették az összevert arcot.

– Csakugyan ez volt – állapították meg.

Gál Andrásnak vérzett az orra, a szája, a füle véresre horzsolódott, a hajából kiteptek valamennyit, sajgott a rúgások helye, légzéskor úgy érezte, hogy beszakad a háta, de – hogy amazok felismerték – remény és melegség támadt benne.

Édeseim

*Anyám, vigyázzban feküdtél:
a fegyelem házának oszlopait
tartotta lábad, kezed bodzaága
árnyékba markolt,
fehérbe billent szádba
kígyóként siklott a halál.*

*Apám, agyaggal pántolt
öledbe karoltad anyámat;
a hó körétek lobbantotta bársonyát.*

*Feljöttek álmaimba,
a Rózsák Orma szirmokat röptet;
tenyeremből méhek indulnak
vadvirág-szagoló lendülettel
s megtérnek aranypor-csizmásan
gazdát biztató zümmögéssel.*

*Anyám, dagasztod kenyerünket,
körbeállnak a ludak,
léptedet lesik a kacsák, a tyúkok;
a galambok parányi kunyhói alatt
lángok csókolóznak a kemencében.*

*Édeseim, feljöttek álmaimba,
a Rózsák Orma szirmokat röptet;
az Űrből piros vesszőjű sugarak
terelik toronyiránt
a pusztából ballagó csöndet.*

Búcsú

*Csörög a tányér, öblös rézedény,
Szomorú víz árnyék-hűvösbe csal.
Rejtőző rigók ne gyászoljatok,
ha foszlik majd a sugár-diadal.*

*Sárgulnak már a csúcsok Efráim
hegyén. Kóróként hullámszik a nyár.
Lovam nyergelve. Erős asszonyom
fején gőzöl a sásból font kosár.*

Lángokba meredő

*Hallgat a száj.
A lélek dübörög,
akár
koponyákkal teli
hodály.
Szökkennénk magasba
aranykor udvarából.
Hiába! A fájdalom
ketrecében, tövises
csillagok alatt ébred
a Tűnődő,
a lángokba meredő
pásztor.*

Gyötrelem

*Behorpadt homlokkal
vándorolunk.
Szavunk meddig ér?
A gyötrelem labirintusából
kilépsz-e? Látod-e még
a vállunkról fől szálló
madarat, testvér?*

Pókháló

*Ragyog a remek csipkecsapda,
selyemrácsú, lebegő börtön,
legyek kivégző udvara,
rejtett s kínálkozó,
örökkön hívó fátylas pusztulás.
Áttört harisnyák csábítása.
S szemfedőké. Iszonyú báj.
Vár a beomlott alkonyatban:
áttetsző-szép, kacér halál.*

Számvetés

*De merre vitt volna az út? !
Hisz csak vadcseregjék, túskebokok.
Hallucinálás? Halleluja?
a diadaliv összeomlott,
mielőtt valaha megépült.
A semmiből is amorf roncsok
merednek a kezekben végül.
Kérdezd a földet, elföd-e,
– ha kéred – végső menedékül.
És ha cellád már rádsötétült,
visszanéz-e más tér reményül,
mint a m a z udvar négyszöge?*

Hitvallás

(Pilinszkynek)

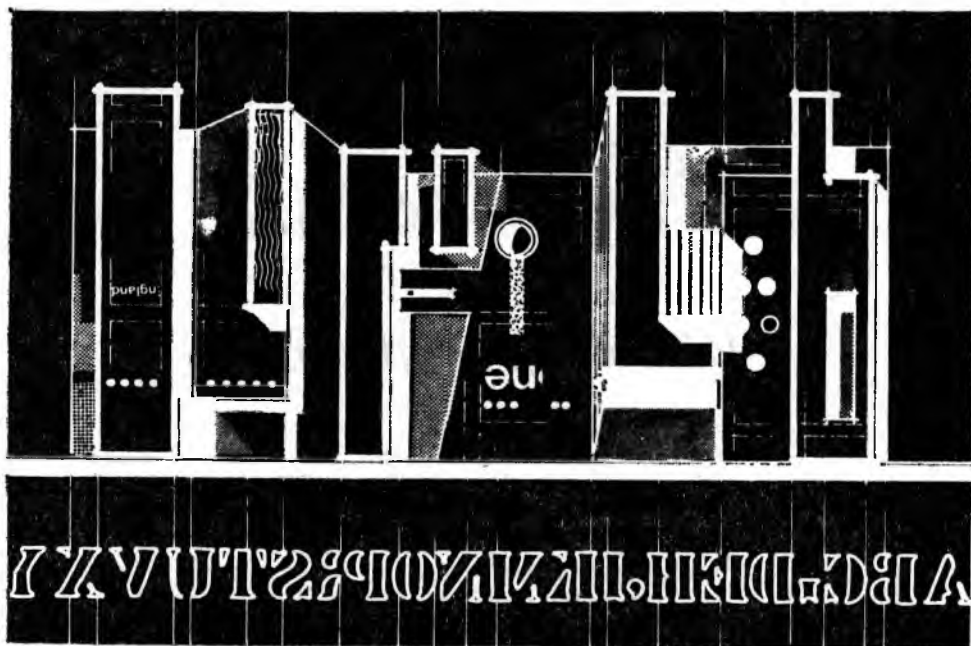
*Te, aki vagy, de rejtve a jelekben,
tudom, hogy egyszer meglátlak valóban,
és tudom, minden készüllet ezért volt:
a néma harc a csönddel és a szóval.*

*Ezért kellett az arcokba merednem,
és elfelednem végül minden arcot.
Hogy a káoszból tisztán földrengjen,
izzó kontúrral válják ki az arcod.*

*Ezért feszült kinná a némaság
a számban. Hogy majd akkor azt, ami
vagy, azt a legvégső jelentést
a csönd előtt ki tudjam mondani.*

Vesztőhely fénye

*A teljes nyílás ideje.
Kitárulva mind a virágok.
A kelyhekben tüzel a nap.
Bibéken láz, virágorzápor.
Trónok tékozló gazdagsága.
A koronázás ünnepélye.
S iszonyata a hajnaloknak,
mikor a lépcsők tündökölnék,
és egyre följebb hág a rab.
Vesztőhelyek lobbanó ténye.*

Ablak az erdőre

*Hosszú utazást tervezek
„lábkelvétől fejnyugtáig”
otthon magam maradok.*

*Kihajolok, mintha előznék,
útfelezővonal,
parázsló cigaretta
megcsap mozdulatom szele.*

*S eljön ideje a mesének,
fakérgeit kilazítva
egyetlen redőnnyé áll össze
és elsötétíti világát az erdő.*

Jack London olvasása közben

*mikor Én az álom szem cipzáros
hálózásából a fényre lépek
véreimből kimosható arany a remény
és árnyékot nem vethetek csak metaforából*

Védettség, bonthatóság

*Arcomon könyv, tető a házon.
Kibontható-e nézése mögül az arc?
Réseken, szemem köré vetettem ki
éveim tégláit, s még be sem fejeződött
énem egyfajta építkezése
pillám rozsdás szögként
görbült bele minden új látványba,
s ha állandóságom is ez a pillanat-
futószalagon – emlékeimből mi marad.
Arcomon könyv, tető a házon,
körötte tábla: VIGYÁZAT, ÉPÍTÉSI TERÜLET!*

Beszélgetés Melczer Miklóssal

Melczer Miklós elmúlt 90 éves. 1962-ben, kerekén húsz éve ment nyugdíjba. Ennek az utolsó húsz évnek a napjai a következőképpen telnek: minden reggel nyolc után belép a bőrklinika kapuján, odaköszön a fülkében ülő portásnak, átballag a klinika parkján – amely évtizedek óta változatlan nyugalommal honol Pécs immár emeletes panelházakkal körbeépített hegyoldalában –, fölsétál a lépcsőkön a magasföldszintre, a kórházi köpenyekben őgyelgő betegek közt bemegy az igazgatói folyosó végében levő kicsiny szobába. A szobában könyvszekrények állnak, egy íróasztal, egy kézmosó csap, fogas, néhány szék és egy asztalka, ezen láthatóak az egyedül figyelemreméltó tárgyak: néhány kerek lapos üvegdoboz, az úgynevezett Petri csészék, bennük baktériumtenyészetek.

– Egy munkán dolgozom most már egy éve, alighanem ez lesz az utolsó komolyabb munkám.

– Mi az?

– Erről nem szívesen beszélnek... Amíg az ember kutat, nincs értelme a nyilvánosság elé vinni a feltevéseit. Bár én biztos vagyok a dolgomban, de azért mindig jöhet kudarc is. Ha elkészültem, nagyon szívesen...

– Vagyis mikor?

– Néhány hónap múlva. Talán több is kell.

A szobától pár lépés a szemközti épületben levő kis laboratórium. Innen egy-két órás munka után távozik, átmegy valamelyik másik intézetbe, ahol önkéntes segítőtársai dolgoznak – nem sokan. Ebédre hazaér, délutánonként még otthon dolgozat, olvas.

Többbizben beszélgettünk, de a merevségig udvarias, tartózkodó maradt mindvégig. Hozzá fogható zárkózott emberrel alig találkoztam. Tartózkodásában, úgy tűnt fel nekem, szétválaszthatatlanul összefonódtak az alkati és a megszokássá vált vonások a sérelmek hatására kialakult védekező mechanizmussal.

– Kéremszépen, én nem látom ennek semmi értelmét. Ki kíváncsi énrám? Ki kíváncsi egy öregemberre? Kínos nekem ez az egész.

*

Melczer Miklós 1891. december 3-án született Budapesten. Apja a Steindl-, majd a Hudetz-féle építészeti iroda vezető tisztviselője volt. Melczer Miklós a Wesselényi utcai állami elemi iskolában, majd a Barcsay utcai főgimnáziumban tanult, 1909-ben pedig a budapesti egyetem orvosi karára iratkozott be.

Másodéves korától – Tellyesniczky Kálmán professzor meghívására – díjtan, majd díjas demonstrátorként dolgozott a II. számú anatómiai intézetben. Összesen tíz évet töltött itt, 1916-tól tanársegédként. Már korán pályadíjakat nyert, tudományos dolgozatai jelentek meg. Egy évet segédorvoskodott a László és a Gellért kórházakban, mivel ekkor már elhatározta, hogy bőrgyó-

gyásszá képezi át magát, s ehhez szükségesnek tartotta a fertőző betegségek bőrtüneteinek megismerését. 1920. szeptember 1-től díjtalan gyakornokként, majd hamarosan díjas tanársegédként dolgozott a bőrgyógyászati klinikán. 1928-ban otthagyta a fővárost, osztályos főorvos lett a kaposvári megyei köz-kórházban. Ott dolgozott még, amikor (1931-ben) a pécsi egyetemen „A bőr histobiológiája” c. tárgykörből elnyerte az egyetemi magántanári képesítést. 1936-ban a szegedi egyetem megüresedett bőr- és nemikórtani tanszékére kapott kinevezést, s előbb nyilvános rendkívüli, majd nyilvános rendes tanár lett. A szegedi egyetemről 1940-ben került át Pécsre, ahol nyugdíjazásáig vezette a bőrgyógyászati klinikát. 1942–43-ban dékán volt, 1945–47-ben a hallgatókat igazoló bizottság tagja. Különféle társadalmi és tudományos szervezetekben viselt tisztségeket, s a hazai dermatológia nemzetközi rangú művelője volt.

Közel 200 tudományos közleménye jelent meg magyar és külföldi szaklapokban. A faggyúmirigyek mikrocentrumát felismerő dolgozata 1922-ben jelent meg. Eredeti felismerése volt, hogy a gümőkóros bőrből teljesen hiányzik a zsírbontó lipase fermentum (1926). Behatóan foglalkozott a lymphogranuloma inguinale klinikai és mikrobiológiai sajátágaival (1937). Granuloma pseudotrichicum (1944) és keratocystomatosis (1947) néven két új bőrbetegséget különített el, s a rendszertanilag zavaros Neumann-féle aphtosisról kimutatta (1947), hogy vírusos eredetű. 1946 és 1950 között írt munkái kísérleti úton tisztázták például a Köbner-féle tünetet pikkelysömörben, de e munkái rámutattak a rosszindulatú daganatok keletkezési módjára és a traumával való összefüggésükre is.

Két gyermeke van, orvosok. Fia Amerikában, lánya Debrecenben él.

*

– Hogyan határozta el, hogy orvos lesz? Volt ebben valami családi indítatás?

– Nem, a bátyám például jogász lett. Egyszerűen érdekelt az általános biológia. Az ötödik-hatodik gimnáziumban már békákat nyúztunk, boncoltunk. Az anatómia nagyon vonzott, Tellyesniczky professzor látta ezt, azért is hívott meg mindjárt az első év után famulusnak. Kiváló tudós volt, bár a nevét kevésbé ismerik, mint a párhuzamos intézet élén állt Lenhossékét. Pedig például a szövetfixálás kérdését először Tellyesniczky oldotta meg. Sokan az ő módszerét alkalmazták, ha valami finom munkát akartak végezni. Nehezebb utánafesteni, de kevésbé zsugorítja a sejteket. Persze változnak a dolgok a tudományban is. Ma már vagy százféle fixálót ismerünk, mindenütt egyszerre több-félét is használnak, én magam is.

– Ha az anatómia érdekelte, miért ment át mégis bőrgyógyásznak?

– Nézze kérem, ezt voltaképpen egész pontosan magamnak se tudtam megmagyarázni. Dehát egy fiatalemberben ugye nagyok az ambíciók. Engem meghívtak a bőrgyógyászatra. Legalább kétezer féle bőrbetegség van, ez is óriási anyag, és rendkívül érdekes. A bőrgyógyász tanárnak szüksége volt valakire, aki a beteg bőr kimetszéseiből finom metszeteket készít, festéssel jobban láthatóvá teszi az anyagot és végigvizsgálja – mindez a diagnózishoz nagyon fontos. És ugye az anatómiának egyik főterülete a szövettani vizsgálódás.

– Ilyenformán akkor majdnem ugyanazt csinálta a bőrgyógyászatban is, mint az anatómiai intézetben?

– Majdnem ugyanazt. Csak megtanultam hozzá a bőrgyógyászatot is.

- De miért hagyta ott az egyetemet, miért ment Kaposvára?
- Nem szeretnék erről beszélni. Nincs semmi értelme ezeket a régi dolgokat bolygatni, változtatni már úgyse lehet semmin. Minek bárkit is megbántani...
- Gyanítom, hogy akikről szó van, nem is élnek már.
- Nem, persze. De nem vagyok híve az ilyen kiteregetésnek. Szakmai féltékenység mindig volt és sajnos lesz is.
- Mi volt a feladata, mint osztályos főorvosnak?
- Egy 60 ágyas bőrgyógyászati osztály volt a kaposvári kórházban, annak voltam a vezetője. Előfordult ott mindenféle bőrbetegség. Nos... és azok a nők is hozzánk tartoztak.
- Hányan?
- Harminc-egyen közt volt a számuk. Viszont csak egy segédem volt, ketten csináltuk az egész munkát.
- Sok volt a nemibetegség?
- Akadt... A szifilisz, az nagy istencsapása volt az emberiségnek. Azelőtt Salvarsannal gyógyítottuk: általában három évig tartott a kezelés, plusz bizmut-injekciókat adtunk, tizenkettőt-tizennégyet-húszat is egy kúrában, ha vérének vizsgálata pozitív volt, hat-nyolc kúrát kellett a betegnek végigcsinálnia. A penicillin azután gyökeresen megváltoztatta ezt a problémát.
- Nem voltak averziói az ilyesféle munkával szemben?
- Hogy érti ezt?
- Hogy értem? ... Hogy is mondjam csak, ön mégiscsak elméleti embernek készült, és az anatómiai intézetben kezdte...
- És tudja ott mit csináltunk napmintnap? Nekünk kellett konzerválni a tetemeket, amiket az intézetnek hivatalosan kiutaltak. Naponta egyet, kettőt. És milyeneket... A konzerválás lényegében úgy történt, hogy a comb verőerébe bekötve úgy 4-5-6 liter dezinficiáló folyadékot fecskendeztünk az érrendszerbe. A másodévesek már egész tetemet kaptak, az elsőévesek még csak végtagokat.
- Térjünk vissza 1936-hoz, amikor Szegedre került. Hogy történt?
- Poór Ferenc professzor halála miatt megüresedett a tanszék. Beadtam a pályázatomat. Első helyen, egyedül kaptam jelölést. Az 1939-es tanévtől már nyilvános rendes tanári fokozatom volt.
- De miért s hogyan került át Pécsre?
- Kolozsvárra nem akartam elmenni. A pécsi egyetem professzora viszont elment, s akkor én átjöttem ide.
- Miért nem akart Kolozsvárra menni?
- Nem akartam. Nem volt kedvem az egészhez. Láttam, hogy ezt a háborút elveszítjük.
- Ön egész életében távol maradt a politikától. Ez a döntése mégis szinte politikai okból történt.
- Nézze... Azok kínos idők voltak. Ki kellett például mutatni a családfát, beszerezni a dédapám keresztlevelét is. Az a rengeteg utánjárás. Az őseim Felső-Magyarországról származtak. Göncön leégett az épület, ahol az anyakönyveket őrizték. Nem tudtam beszerezni, csak két szükséges papírt. Nagynehezen aztán beérték ezzel is.
- Ön éppen ebben az időszakban, 42-43-ban orvoskari dékán is volt.
- Adódott néhány kellemetlen dolog. Holmi suszterlegények tüntetéseket tartottak. A zsidókat kiverték a tanteremből. Jó, hogy bennünket is meg nem

verték. De azért a karon viszonylag megőriztük a rendet. Entz Bélának sokat köszönhet az egyetem.

– 1945-ben Önt igazolták, sőt, a következő évben mint a hallgatókat igazoló bizottság tagja tevékenykedett.

– Igen.

– Ezekben az években Ön nagy érdemeket szerzett a pécsi és baranyai üzemekben végzett munkájával, az iparban előforduló bőrbetegségek vizsgálatával és megelőzésével, különösen az úgynevezett szurokrák viaszosorításával.

– A Meszhart kohászművekben többen betegedtek meg egy betegségben, ami bőrráknak bizonyult. Ki kellett kísérletezni a megfelelő védőkenőcsöket. Aztán gyakorlatilag meg is szűnt ez a betegség, tudtommal ma már alig fordul elő.

*

Pécs belvárosában egy csendes bérházban kényelmes polgári lakás. Régi bútorok, könyvszekrények, a falakon vastag keretben tájképek, kanapé, sok szőnyeg. A professzorné hetven körüli, közvetlen, fürge asszony, hajlik a női szolidaritásra, elengedi a füle mellett férje sűrű közbeszólását (no de kedvesem, ez nem tartozik ide!) – egyszóval elbeszélgetünk.

– Családapának milyen volt a professzor?

– Jó családapája volt, mert rendes ember. De ha amúgy kérdezed . . . Azelőtt az egyetemen délelőtt is, délután is voltak órák, az azt jelentette, hogy ebéd után visszament, és este 8 óra felé jött haza. Ez volt a rendszer. Vasárnap is bejárt. Nyáron mindig lementünk a Balatonhoz, ő is lejött azért, de akkor pedig úgy oldotta meg, hogy három napot velünk volt, három napot itthon, a klinikán. Mindig mondtam neki, ne félj, nem tolják el a helyéről a klinikát . . .

– No de kedvesem . . .

– A család gyakorlati ügyeit ki intézte?

– Természetesen én. Az uramnak sose volt gyakorlati érzéke. Nem érdekelte a pénz se, soha.

– Professzor úr, tudja, mennyibe kerül egy kiló kenyér?

– Hogy? Három forint, nem?

– Ne kérdezd tőle, nem tudja. Azelőtt se tudta, most se. Kedvesem, van már nyolc forintos kenyér is!

– Igen?

– Nem volt ideges, dühös, nem hordta haza a gondjait?

– Soha. Tőle soha senki egy hangos szót nem hallott.

– Mégis, professzor úr, Ön vezető volt, határozottnak kellett lennie. Például ha valakinek a munkájával nem volt megelégedve . . .

– Akkoriban egyéves szerződést kötöttek mindenkivel. Akiknek nem ment úgy a munka, maguktól lemondtak. Nem volt szükség hangoskodásra.

– Önt kiváló diagnosztaként is számon tartották. Ennek ellenére lehettek kudarcai.

– Nem, olyan betegre nem emlékszem, akit végül is ne gyógyítottunk volna meg. Hibákat persze követ el az ember . . .

– Csakhogy ő addig töprengett, fúrt-faragott magában, amíg rá nem jött, hogy . . .

– No de kedvesem . . .

– Mindent egybevetve elégedett az életével?

– Hogyne, igen, elégedett vagyok. Egészségesek vagyunk, a feleségem szeret – összenevetnek –, vagy talán nem jól mondom?

– Hát persze, és közben a másik szerelméhez is hű maradhatott, a kutatáshoz. Az én uram olyan természet... Kaposváron először semmi se volt, még egy sterilizátor se, de az első perctől csinálta a tudományos munkát is. Emlékszem, sokáig egy ablakdeszkán voltak a vackai, azon dolgozott...

– No de kedvesem...

– Gyere, megmutatom, neked, hol dolgozik most, csak körülnézni nem szabad, mert nagy a rendetlenség.

– No de kedvesem, ezt talán mégse kellene...

Kimegyünk a konyhába, annak a végében félig nyitott ajtó – nem is lehet becsukni, az ajtórésben egy szék áll. A falatnyi személyzeti szoba dugig megtöltve ládákkal, ezek a balatoni házból kerültek ide, amit el kellett adniuk, helyette most egy kevesebb gondot jelentő lakrészük van egy társasüdülőben. Szóval a ládák mellett az ajtónál maradt kétlépésnyi helyen kis asztal, azon egy ócska Pantostat föliratú készülék (ami egyébként galvánáramot szolgáltat), előtte két tucat apróság, szerszámfélék, csipeszek, drótdarabok, festői összevisszaságban.

– Egyébként pedáns természet, de ha dolgozik, nagyon rendetlen, összerámolni se szabad, mert akkor azt állítja, hogy eltűnnek a dolgai – mondja a professzorné, miközben a kávéval foglalatostkodik a gáztűzhelyen.

*

– Professzor úr, gondolkodott már azon, hogy ha nem ezt a foglalkozást választja mi lett volna?

– Nem szoktam ilyesmin gondolkodni.

– Ha most mégis megtenné...

– Hát... boldogtalan lettem volna, az biztos. Minden annyira nyilvánvaló volt. 1909-ben beiratkoztam az orvoskarra, fél év múlva már dolgoztam az anatómián! A famulusoknak akkoriban nagyon sok dolguk volt. Nyolc szövettani gyakorlat volt előírva, a metszeteket nekünk kellett előkészíteni, 500 hallgató számára. Egy hétig is eltartott egy előkészítés.

– Bocsásson meg a kérdésért: ismerik az ön nevét a nemzetközi tudományban?

– Akik engem 40–60 évesen ismertek, öregek már, talán meg is haltak. Megújult a tudomány, ma már nem hiszem, hogy ismernek. Ha ez a dolog, amin most dolgozom, beválik, akkor igen, akkor ismerni fognak megint.

– Van egy olyan félig-meddig tréfás ítélete a közvéleménynek, hogy a bőrgyógyászat afféle kuruzslás, mivel...

– Kérem, ez nevetséges. Ez komoly tudomány. Volt egy időszak, amikor a bőrgyógyászok a szifiliszből éltek, de ez már a múlté. Egy normális bőrgyógyásznak ismerni kell a 32 kötetes Handbuchot, a terápiák is egyre fejlődnek. Más kérdés, hogy a bőrbetegségek egy részének nem ismeretes az eredete. Itt van például a psoriasis, annak még a kórokozóját se ismerjük.

– El tudja képzelni, milyen lesz úgy száz év múlva a bőrgyógyászat?

– Pontosan nem, de az egészen bizonyos, hogy a feladatai nagyjából ugyanazok lesznek. Még a szifilisz esetében is. Nem tudom, jelenleg hogy áll a kérdés, az én időmben is előfordult évi 5–6 megbetegedés, ebből következik, hogy ezt a betegséget is meg kell tanítani. Emberek mindig fognak meg-

égni, lesznek allergiák, lehet, hogy a mostaninál több is. És ugye itt van a bőrgyógyászat kezdeti része, ami az anatómiához tartozik, a bőr szöveti szerkezete, azután a bőr élettana. A vírusokkal többet kellene foglalkozni, én úgy látom, a bőrbetegségek többségét azok okozzák, a daganatokat is, ezt persze nagyon nehéz elfogadtatni, nem is tudja elképzelni, mennyire nehéz...

– Szeretett tanítani?
– Hozzá tartozik a dologhoz. Azt hiszem, a tanítványok szívesen hallgaták az előadásaimat. Bár ezt talán tőlük kellene megkérdezni.

– És gyógyítani?
– Tudja, én nem vagyok igazán jó praxikológus. Nekem tulajdonképpen jó dolgom volt mindig. Ránézés a betegre, mindig az az első, aztán következik a rátapintás, és az ember már legtöbbször tudja is, mi a baj, ezért volt nekem könnyű a helyzetem, megadtam a betegnek az orvoslást, amit kellett, és mindent tíz perc alatt el tudtam intézni. Nem mondom, hogy nem telt örömem benne, de azért ez favágás.

– Ezt, amiről Ön beszél, professzor úr, úgy hívják, hogy tehetség.
– Tehetség? Ne mondjuk ezt! Ez mesterség, és mindennek az az alapja, hogy az ember tudja a mesterségét.

– A kutatást azért nem sorolja egészen ide...
– Egészen talán nem... De az is úgy van, hogy csinálni kell. Én elkezdtem huszonegy éves koromban és nem tudok nélküle megenni.

– S mit tett le az asztalra, mint kutató? Hogyan tudná ezt összefoglalni?
– Leírtam néhány új betegséget, tisztáztam néhány kérdést... de nem ez a lényeg. Jó lenne, ha a gondolatától rövidebb út vezetne a bizonyossáig. Itt van ugye ez a munka, amit most csinálok. A galvánáram ugyanis... de nem, ezt a témát hagyjuk.

– Vannak néhányan, akik hisznek önben, segítenek is a munkájában.
– Igen, hogyné. Van néhány tanítványom szerte az országban, tőlük sok anyagot kapok, olyasmit, amihez különben nem jutnék hozzá. Pécsen más intézeteknél pedig bizonyos vizsgálatokat elvégeznek nekem...

– Professzor úr, ön hetven évet dolgozott magyarországi magyar kutatóként. Sose merült fel önben, hogy külföldre menjen?

– Ezt nem értem.
– Hogy egy jól felszerelt külföldi intézetben talán...
– Hogy tetszik ezt gondolni? Ez nem ilyen egyszerű! Különben is a megbecsültség nekem sose okozott gondot, a műszerek nekem nem hiányoztak. Mindenem megvolt, ami kellett.

– Sok barátja volt?
– Hát... én nagyon rosszul állok ezzel a kérdéssel. Tudom, magam vagyok az oka. Az egész életemet a klinikán töltöttem, nem éltem úgynevezett társadalmi életet. Nem mert lenézek bárkit is, hanem mert nem érdekel és mert nincs időm rája. Így nem lehet élni, tudom.

– És ellenségei?
– Voltak, azt hiszem. Nem tudom, miért. Tudja vannak emberek, akik maguk nemigen dolgoznak, és tudja, nem szeretik, hogy látják azokat, akik hogymondjam... az idejüket mégis próbálják jól felhasználni.

– Magányos embernek tartja magát?
– Azt azért nem mondanám. Itt volt mindig a családom, meg aztán az a néhány ember... Most is vannak, akiknek elég egy szót szólni... Segítenek a munkában, nem is tudom, miért.

– Professzor úr, ha önön múlna, rábízná-e a világ sorsának intézését a tudósokra?

– Á, hová gondol! A tudósok nem értenek hozzá.

– Optimista ön a jövőt illetően?

– Igen ... végül is az vagyok.

– És mire alapozza az optimizmusát?

– Mintha bizonyos javulás látszana a világban. Van azért javulás, nem?

– Milyen értelemben?

– Hát nem dúl háború, ez is valami. Persze Amerika helyzete is egyre nehezebbé válik, és kérdés, hogy ez mire fog vezetni. Van azért valami javulás a kultúrában és tudományban is ...

– Professzor úr, mivel foglalkozott ön a munkája mellett?

– Mással nemigen.

– Fiatalkorában sem? Nem volt semmi hobbyja?

– Gimnazista koromban középtávú úszó voltam. A sport nekem általában sokat jelentett. Minden évben egy-két hónapot a Balatonnál töltöttünk, és én olyankor mindig sokat úsztam. Most is ha lemegyünk, úszom párszáz métert, kihasználom a lehetőséget. Még átugrom az egy-tízet. De ezeket ne írja.

– Miért ne?

– Olyan nevetséges. Kilencven éves elmúltam.

– Hát éppen ezért ...

– Á, nem, nem hiszem, hogy ennek van értelme.

– Van-e olyan dolog, amit másképp csinálna, ha újra kezdhethetné? Amit sajnál, mert elmulasztotta?

– Hát istenem ... én ilyenekkel nem szoktam foglalkozni. Inkább foglalkozom azzal, ami most érdekel, de erről még nem tartok ott, hogy nyilatkozhassam. Ilyen kérdésre nem is lehet válaszolni, olyan benyomást kelthet az ember, hogy előtérbe akarja magát tolni.

Megkérdeztem, mi ez a nagy munka, amin most dolgozik, s amitől oly sok mindent remél. Elmagyarázta. A vöröshagyma-csírával kezdte, amin ősidők óta tanítják a sejtosztódást, a különféle rákfajtákkal folytatta, mellesleg elmesélt egy sor kísérletet, amelyek különféle összefüggéseket tisztáztak, majd végül elmagyarázta, mi az a pont, ameddig eljutott, hogyan folytatja, mi az egész munka alapeszméje. Leírtam, majd megmutattam neki az interjú szövegét. Megkért, hogy a húzásait fogadjam el. Így aztán ez az egész leírás, Melczter professzor utolsó nagy vizsgálódásának lelkesítő alapgondolata áldozatul esett. Sajnálom. Meglehet, a tudománytörténet egy nagy pillanatát csíphettük volna el, azt a döntő lépést, ami a rák gyógyításához közelebb vitt. Meglehet persze, hogy csak egy tévútról szólt volna ez a bekezdés, a millió és millió kudarc egyikéről, amelyek hullott levélként hevernek a tudomány erdejében.

– Nagy tudósegénységnek tartom – mondta egy tanítványa, ma szintén egyetemi tanár. – Ahogy ő nyúl a problémákhoz, amögött mérhetetlen hit van. Ott keresni vírusokat, ahol évtizeden át senki se ... Amikor kutatóintézetek, hatalmas apparátusok foglalkoznak egy kérdéssel, akkor ő egyedül, egyszerűen egyedül ... Ez a magatartás képes visszaadni az ember hitét a tudományban, amit olyan könnyű elveszíteni manapság.

Lányok

*lányok mai lányok
ismeritek-e azt a táncot
amit Sinka István anyja táncolt
a Korhány vizénél Pusztapándon
amikor két-két pásztor két szélről
tíz szál gyertya ott előttük
hat másik meg karikában
s e halottzokogó révületben
Sinka apja is közübük lendült*

*azt táncolta hogy az ősök
meghaltak mind akasztófán
azt táncolta hogy az ősök
meghaltak mind karóba húzva
még Auschwitz előtt akasztófán
Auschwitz előtt karóba húzva*

*az Auschwitz utáni halálok
úgy maradtak táncolatlan*

*lányok lányok mai lányok
úgy maradtak táncolatlan*

Már serceg az olaj

*a halsütőnél
s bandáznak, Brueghel keszegei
az idiótán táncos kés alá
s bár a szezonkezdet még csak
betlehemes játékot játszik
sovány sirályok csokroznak
a kifutott vitorlásflotta fölött
lábukra kötve húzzák
a tavalyi gajdolás pántlikáját*

*a hegyek odaát egyműiek
vagy megöregedtek
mert mindig csak üldögélnek
a csillagoktól csillogó csöndben
a napfénytől fényes csöndben*

*szezonkezdett a mólón
szezonkezdett a kikötőben
hol az első vallomás már készülődik
legszívesebben sültkeszeg lennék
hogy szőröstől-bőröstől megegyél*

VERSŐL VERSRE

ÁPRILY LAJOS: A SOMVIRÁGOS OLDAL

A VERSŐL NEMES NAGY AGNESSEL LATOR LÁSZLÓ BESZÉLGET

(Elhangzott a Magyar Rádióban. – Szerkesztő-rendező: Lajta Kálmán)

*Elment a gond a hóval,
felhőn is fény nevet.
A somvirágos oldal
arannyal integet.*

*Ha utas jön hajóval,
a hegyre feltekint:
– Ni, somvirágos oldal...
És issza azt a színt.*

*Itt ősz szó járta s ő dal,
a Zách-lány is dalolt,
a somvirágos oldal
sütkérezője volt.*

*A somvirágos oldal
lejtőjén túl, alul,
kő- és keresztfa-sorral
kis temető lapul.*

*Beszélgess ott a holttal,
tavasszal érzi még:
– A somvirágos oldal,
az volt gyönyörűség.*

*Szelíd, egyszerű szóval
kérem: míg élhetünk,
szép somvirágos oldal,
adj jó tavaszt nekünk.*

LL: – Áprily Lajos a Nyugat nagy nemzedékének, Babitsnak, Tóth Árpádnak, Kosztolányinak kortársa, és kortársa a huszadik századi líra nagy újitóinak, Apollinaire-nek, Eliotnak, Kassák Lajosnak is. De az ő liráját a mindenfelé fellángoló lázas kísérletezések alig érintették, formaromboló vagy formátlan századunkban szokatlanul hagyományos költő mert maradni. Csak a nagyon figyelmes szem veszi észre többnyire dalszerűen áttetsző versei ízeiben, a versépítésben, képei, képzettársításai természetében, szóval a vers szervezetében felszívódva a modern líra hatóanyagait. Az ember elemi élményeiről énekelt, egy olyan telt, tiszta, töretlen dallamot szólaltatott meg, amelyet manapság sokféle gátlás bénít. Amikor sokan a formai, kifejezésbeli diszharmóniában keresték a korszerű líra lehetőségeit, ő kitarított a hibátlan forma, a tökéletes rímek, ütemek édes zenéje mellett. Egy olyan nyelvet beszél, amelyet titokban mindnyájan nagyon szeretünk, csak nem tudjuk már felszabadultán kimondani a szavait. Hagyományos a szemérmességében, a rejtekezésében is. A személyes vagy a közös „emberfájdalom” a vers héja alá húzódik, sebei „heggé simulnak”. „Barlangtűzem ki nem világít, / fájdalmam szirtbe zárt titok, /

Panaszaim sötétbe dermedt / alaktalan sztalagmitok" – írja a *Nostalgia*-ban. Ez az alkati szemérem nyilatkozott meg már pályakezdésekor is: sokáig fiókban őrzött verseit, fiatal enyedi tanár korában végül is alnéven küldi el az *Új Erdély* szerkesztőjének. Már Erdélyszerte híres, mikor (pályatársa és barátja, Reményik Sándor szavával) „a leeresztett sisakkal győző lovag” felfedi kilétét. S talán a gyermekkori tájról, a parajdi erdők, hegyek közül magával hozott élményvilág mindig eleven készítésén kívül a magáról csak közvetve vallás hajlama is magyarázza, hogy lírájának szinte minden pillanatában ott van a természet, az ezer arcot mutató, szüntelen változó világ.

NNÁ: – Hogyne, én magam is teljesen osztom ezt a felfogást, amit különben mindenki oszt, aki Áprily költészetének tisztelője és kedvelője. Áprily és a természet. Fontos dolog ez, annál is inkább, mert hiszen a természettel nagyon sokféle viszonyt lehet kialakítani. Valószínű, hogy őseink ellenségüknek tekintették azt a természeti környezetet, amellyel mindennap meg kellett küzdeniük, és csak sokkal később vált a természet nosztalgia tárgyává, amelybe újra megint vissza lehet vágni. Különösen érezzük ezt az urbanizáció, vagy talán túlzott urbanizáció által kiváltott nosztalgiát ma, a 20. században, amikor aztán tényleg sikerült jó alaposan elszakadnunk a természettől, beheragadva a betonfészkeinkbe. De nem így áll ám a dolog Áprilyval. Áprily, mondhatni, 20. századi módra érzi ezt a nosztalgiát a természet iránt, miközben majdnem mindig, életének legalábbis igen fontos korszakaiban benne élt a természetben, és sohasem szakadt el tőle. A nosztalgia tulajdonképpen azt jelentené, hogy vágy valamire, aminek híjával vagyunk. De Áprilynál nem arról van szó, hogy valaminek híjával volna, amikor belevágjuk a természetbe. Talán ezért található az ő verseiben ez a kettősség, az el nem szakadásnak és a nosztalgiának ez a kettőssége, mert túlságosan is mélyen ismerte a természeti környezetet, a tájat, az állatot, a növényt. Tulajdonképpen ő az a himpirók, akinek egy behavazott bokron „szól althangú fuvalója”, ő a nyírfa a ház mellett, az a szép kis nyírfaliget (most már éppen kipusztulóban van), ő az irisórai szarvas. Lényének egy része beleér, belefolyik abba, amit a természetben lát. Ugyanakkor és éppen azért érzi, amit a fölszínes látzat-azonosulás nem érezhet, hogy milyen éles, milyen világos az a választóvonal, emberi mivoltának választófala, ami a természet és a természettel való azonosulás között található. Talán a józsefattilai sort is idézhetném: „Most lelkem ember, mennyem odavan”. Egy kicsit ez is kifejezi azt az életérzést, amire célzok. Áprilyban a meszség nosztalgiája a közelség vágyává lesz, a kettő egybeesik. Egy nagyon szép versében mondja: „Én nem tudom, hogy milyen kék a tenger, / mi hegyre mentünk, ha kék volt a nyár, / nekem az erdő volt a végtelenség, / nekem a szajkó volt a kékmadár.” A gyermekkori Erdély tája fejezte ki őt elsősorban, de nemcsak az, hanem Szentgyörgypusztá is; amikor ide költözött, a pilisi hegyekbe, Visegrád alá, megtalálta Budapest környékén is azt a vidéket, ami rokon volt vele. És így ott is a természet közelében, a természet szoros karolásában élve alakította ki jellegzetes életérzését, amely egyszerre volt közeli és távoli, egyszerre találta meg a természetben az intimet és a hatalmasat, az otthonosan kézzelfoghatót, és azt, ami örökre elérhetetlen. Azt hiszem, ezért van rajta az Áprily-verseken a növénynek, az állatnak, a fűnek és a fának az a bensőséges kisrealista szeretete és ugyanakkor valami nagyon az érzése is, a valami nagyonak a romantikája. Áprily természetérzése, azt hiszem, alapjában véve romantikus, miközben tőle tanulhatjuk a jelenségek mélységesen hozzáértő, éles, realista rajzát is.

LL: – Ez a közelinek és távolinak, meghittnek és hatalmasnak érzett, romantikus lélekkel és tépett 20. századi idegekkel sóvárgott természet mindig valami ősi biztonságot, ronthatatlan menedéket jelentett Áprilynak. Ki ne emlékezne az életműve élén álló, még az első világháború előtt írott *Tavaszdik* olyan szívbenyilallóan szóló pataksevegésű soraira:

Indulok. Értem.
Jól tudom: értem,
értem üzenet a zsenge határ:
„Szíved, a bomlott,
ócska kolompot
hozd ide, hozd ide, hozd ide már!”

A hívogató, gyógyító, mindig kisebb-nagyobb csodákat tenni kész természet még a „félelmes vitorlás”, a „horgonytalan mulandóság tudatát is kiűzheti belőlünk. Áprily megérzi, s meg tudja velünk éreztetni azt a pillanatot, amikor „a ragadozó Idő áll, mint az ölyv a levegőben”.

NNÁ: – Azt merném mondani, a romantikus szálat folytatva és egy romantikus hasonlattal élve, hogy Áprilynak a természet hangszere volt, amelyen lejátszotta önmagát és az életet. Olyasféléképpen, ahogy egy hegedűs éppen a hegedűjén játssza le a neki adatott zenét. Mindent le tudott játszani a természet képeiben, mindent tudott ábrázolni velük, a vigasztalást, a gyászt, az örömet, az életet, a halált, a sorsot. Nyugodtan elmondhatjuk, hogy Áprily és a természet viszonyában – bármilyen pontos is az a természeti rajz – korántsem csak a természet található, hanem mindenekfölött Áprily található. Őt ábrázolja az általa ábrázolt természet. De a természet arra is jó, hogy miközben kifejezi, el is rejtse magát (mint ahogy ez már említődött is), a maga jellegzetes, tartózkodó módján. Mert akkor, amikor azt mondjuk, hogy Áprily romantikus költő volt, akkor korántsem a bőségesen hömpölygő szavakkal varázsoló, kitárulkozó romantikára vagy romantikus költőre gondolunk, ellenkezőleg, a tartózkodó, a befelé forduló romantikára. Azt hiszem, Áprilynak jelszava lehetne az Alfred de Vigny verssor: „A hallgatás nagy, a többi gyöngeség”. Sokféle hallgatás van belerakva, beletitkolva az Áprily-versekbe, és ez a némasági dimenzió nagyon megnöveli a versek háttérét. Legalább annyira hat Áprily az állandóan jelenlévő, háttérbe húzódott csöndjeivel, mint az élesen kirajzolt képeivel és elzengetett mondataival. Hogy mi minden férhet bele egy versbe, és hány rétege van ennek a természetlírának, arra példaként felhoznám a *Marathon* című szonettjét, ami meggyőződésem szerint amúgy is az egyik legszebb magyar szonett:

Fanyar füstjét a langyos kékbe fújja
az áldozatra lobbant róna-gaz:
a perzsa Tél hadát rohamra gyúlva
ott lenn legyőzte a görög Tavas.

Itt fenn, ahol ritkul a fák borúja,
a fény egy holt rigóra sugaraz:
torzult nyakát a hűs avarba fúrja,
reá a barka sárga port havaz.

Hogy lent a mámor harsonái szóltak,
száguldva szállt első ünnep-heroldnak,
hol éber fák *füleltek nesztelen,*

s amint elérte fúlva és lobogva,
forró szívét a rengetegbe dobta
sistergő csóva-módra: Győzelem!

Nemcsak a természethez való viszonyát rajzolja ki ez a vers, ami egyébként a korai versei közül való, hanem például a történelmi érzékére is rávall. A görögség és a perzsa támadás, ami itt párhuzamba kerül a holt rigó képével, ez nemcsak egyszerűen hasonlat-anyag, a természeti kép visszhangosítója, hanem azt a történelmi

dimenziót rajzolja ki elibénk, egy természeti kép örvén, ürügyén, ami Áprilyban nagyon erős volt. Erős volt mind erdélyiségénél fogva (az erdélyi környezet, történelem mélyen érintette) mind pedig a visegrádi környezet sűrű históriás légköre miatt. Amikor Visegrád mellé költözött, nemcsak a természetbe, hanem a történelembe is beleköltözött.

LL: – Nagyon igaza van: Áprily lírája nem egyszerűen természetlira. Az is, mert ráismerünk minden részletre a pontos, színes, páras rajzon. Kinek ne élnének emlékezetében madárdallúktetésű tavaszi versei, édes fájdalommal, mélabúval fénylő őszi tájai, komor, babonás, sötét sejtelmekkel terhes havas vagy ködös, viharzó-villámló, nagy szelek szántotta képei? De nekem az az érzésem, hogy Áprily igazában a képek mögött sejlő világra figyelt, a felszín alatt zuhogó áramokra. „A végtelenség tengerlúktetését”, „félelmetes és gyönyörű” erőit érzékelte. A szorongató nyugtalanságot, a „csapkodó, fekete szárnyú szelet” vagy a feloldozó szépséget, harmóniát, „a végtelenség fenyvesillatát”. Az olyan figyelmes szemnek, mint amilyen az övé volt, a természet mindig felfedte, megvillantotta mámorító vagy fenyegető titkait. Leginkább olyankor, amikor elemi erői kicsapnak medrűkből, viharok tombolnak, záporok suhognak fákon, tetőkön. A változó évszakokban, a háttartalanban és az apró részletekben „élet-halál üzekedő játékait” csodálta. Azt hiszem, ezért érezzük meg sokszor a pontos képek borzongató háttérét. Hadd idézzem példának az egyik legkedvesebb Áprily-versemet, az *Őszi muzsiká-t*:

Ha vendég jön, vendégeim
pásztorgyerek s eszténa-lánya.
Rétemnek sok virága lesz,
nekem csak egy: a genciána.

Ritkul a csokra s elmarad,
síró madár a házra röppen.
Kék-szajkótollas kalapom
megvizesül az őszi ködben.

Hűlő ködökből hó ered,
kék hóteteje lesz a háznak.
Csereklye-tűz. A farkasok
az Istenszéken orgonáznak.

NNÁ: – Maga ezt a nagyon szép verset (könyv nélkül tudom én is) a rémitőnek, a babonásnak, az érzékenynek a példajaként hozta fel. Én is föl akartam hozni. Igaz, majdhogynem az ellenkezőjére, Áprilynak egy szinte ellentétes vonására, amelyről már eddig is szó volt: a pontosságára. Azt mondja a költő, nekünk annyira kedves két sorában, hogy: „Kék-szajkótollas kalapom / megvizesül az őszi ködben”. Vegyük szemügyre, nézzük meg egy pillanatra ezt a „megvizesül” szót. Nem *megázik* az a szajkótollas kalap, hiszen nem esik rá az eső, csak *megvizesül*, mert áthatja a köd és a pára. Ez a rendkívüli pontosság egyrészt a természeti megfigyelésből származik, másrészt – ne zagyváljunk ám össze a dolgokat – a szó biztos kiválasztásából ered. A pontosságot bele is kell tenni, bele is kell gyömöszölni a szavakba, a szavak szabatosága és a megfigyelés pontossága egyaránt jelen van itt, benne van ebben a *megvizesül*-ben. Egy másik rendkívül szép képe: „A rétre menj, rumlánggal ég az őszi kikerics.” Ilyet csak az ír le, aki nemcsak a rumlángot ismeri, hanem az őszi kikericsnek a színárnyalatát is. Azt mondja egy harkályról: „Hím fejedén a frigiai sipka”. Azt mondja – ezt már maga is idézte –: „És a ragadozó idő / áll, mint az ölyv a levegőben”. Itt megint, magával némileg ellentétben, a sornak, a képnek a rendkívüli pontosságát, hasonlítottnak és hasonlónak a metszéspontszerű egybeesését emelném ki.

LL: – Mert Áprily lírája legátszellemltebb pillanataiban is földközeli: bármit akar mondani, természetes mozdulattal nyúl a minden ízének ismerős jelenségekhez, állatokhoz, madarakhoz, fákhoz, füvekhez, virágokhoz. Verseinek egy szenvedélyes természetbúvár óriási anyagismerete a fedezete. És mindent úgy nevez nevén, hogy rögtön élénk is idézi. Sohasem lehet tévedésen kapni. Ha ő azt mondja, hogy „pityegve sir a tengelic”, vagy hogy a gyurgyalagok, ezek az „ékes tollú szivárvány-madarak / fuvola-fütttyel, ringva szállanak”, biztosra vehetjük, hogy csakugyan ilyen a hangjuk, hogy minden ott és akkor nő, virít, ahogy ő mondja, olyan színű, olyan formájú, amilyennek festi.

NNÁ: – Amit Áprily mond, az *úgy van*, és ezt alá kell húznunk. Mert ez egyáltalán nem olyan magától értetődő a költészetben. Őnála nem szimbólumok repdesnek bokorról bokorra, azok valódi pinyek, cinkék, őszapók, amelyeknek természetét, természetrajzát, sőt egyéniségét is minduntalan fel-felvillogtatják az ő versei. Megismerhetjük általa a faunának olyan részleteit, lényeit, latin besorolásukkal együtt, amelyek csakis a mindennapos természetjárónak lehetnek bizalmas barátai. Enciánok, fácánkakasok, zöld és tarka harkályok, csormolyák, földiorgonák állandóan, színesen keretezik verseit, és nemcsak keretezik, hanem egyenesen a középpontjukban állanak. A látvány és a látványból szűrt költészet szokatlan élességgel fedi egymást mindabban, amit Áprily ír.

LL: – Az ötvenes években, talán az ötvenes évek második felében írott verse, *A somvirágos oldal*, megejtő példája ennek a látványra tapadó, a látványból felzökő költészetnek. Kérem, mondja el, hol is van ennek a versnek a helyszíne!

NNÁ: – Azt mondanám el mindenekelőtt *A somvirágos oldal*-ról, hogy Áprily természeti képeskönyvében valósággal külön műfajt jelentenek a tavaszkiöszöntők. A tavasz és az ősz – minden nagy természeti jelenség között talán ez a két átmeneti évszak állt hozzá legközelebb. De a tavaszkiöszöntők különösen bőségesen sorakoznak a költészetében; hogy a leghíresebb versét említsem, a *Március* is ilyen. „A nap tüze, látod, / a fürgé diákot / a hegyre kicsalta: a csúcsra kiállt.” De ott van például a *Március 1* című bűbajos, késői négy sorosa: „A távoli hegyélek havasok, / de cinke szól már és ez jó időjel. / Hallod? Pici lakatos-inasok / reszelnek finom acélreszelővel”. A tavaszkiöszöntők sorában található *A somvirágos oldal* is, ez a csupa-zene tavaszi dal, egyesítve magában a tiszta éneket a tiszta rajzzal. Ez a kettő együtt, ez Áprily egyik legszebb költői lehetősége. *A somvirágos oldal*-ról szólva megemlítem egy személyes emlékemet. Hogyha az ember kiszáll a kisoroszi révnél, akár a hajóból, akár pedig az autóbusból, és megindul azon a völgyi úton, amely két hegyoldal között vezet az Áprily-házhoz, balkéz felé kell néznie koratavasszal, és akkor ott megláthatja a somvirágos oldalt. Egyébként több somvirágos oldal is van ott Visegrád környékén, én azonban azt hiszem, ez a vers éppen erről a somvirágos domboldaltól beszél. A völgy mélyén húzódik egy patak is, és ahogy az ember a patakmeder fái között halad az Áprily-ház felé, úgy bukkan ki, úgy tűnik el állandóan a somvirágos oldal élénksárgája, ahogy a versben is állandóan kibukkan meg eltűnik a *somvirágos oldal* refrén. Ezt az egész vidéket Szentgyörgypusztának hívják. Hogy miért hívják annak, bizony nem tudom, mert miért volna pusztá, mikor csupa erdő és csupa domb – valószínűleg valami régebbi értelme van a szónak. Az viszont, hogy az Áprily-házból látni lehet a somvirágos oldalt (és a som mindig is egyik kedvence volt Áprilynak) az példája az ő közelit és távolit, a közvetlenül tapasztaltat és a nosztalgikusat egymásba ötvöző versművészetének. A somról. A somot sokan összetévesztik a forszítiával, amit mi, városi emberek, itt a városi parkokban szoktunk látni tavasszal. A somnak a színe csakugyan nagyon hasonló, de a virág formája egészen más. Egyáltalán: a som tele van szenzációval. Nemcsak tavasszal teszi meg azt, hogy az első óriási arany foltként mutogatja magát az erdőben vagy a réten, hanem ősszel megteszi azt, a gyönyörű piros gyümölcsével, amely olyan, mint egy kicsi kis sima naspolya, hogy az egyik leg-

feltünőbb, az egyik legszebb színfoltta válik az őszi tarkaságban. Azonkívül én bizony *A somvirágos oldal* ürügyén megemlékeznék a somlekvárról és a sombefőttről is, amelyet néhányan még ismerünk gyerekkorunkból; ez az intim, otthonos íz, úgy gondolom, nemcsak az enyém. Az valahogy hozzarakódik a vershez, mint az Áprily-versekben olyan sokszor, a hatalmasnak, a romantikusnak a látványához hozzarakódik az intim, az egyszerű, a házias is.

LL: – Alighanem ez az egyik titka Áprily népszerűségének: azokat a távoli gyerekkori emlékeket érinti meg s ébreszti fel az olvasóban, amelyek a közvetlen érzékelés erejével rögződtek, épültek bele, töményen, anyagszerűen, nem is a tudatába, hanem szinte a szervezetébe. De nézzük hát, hogy idézi fel Áprily kedves tavaszi virágát, amely már a pályája elején írott *Március*-ban is ott „bontja sárga virágját”, és mi mindent idéz fel az „arannyal integető” „somvirágos oldal”!

NNÁ: – Már említettük, hogy ez a vers dal, úgy is mondhatnám, hogy a magyar irodalom egyik legszebb szanzonja. De ha csak ennyiben maradnánk, akkor tévednénk. Ennek a versnek sok rétege van. Hivatkoztunk már Áprily történelmi érzékére, és lám, itt, ebben a tavaszi dalban is egyszer csak váratlanul megszólal, belenéz a versbe Zách Klára: „Itt ő szó járja s ó dal, / a Zách-lány is dalolt, / a somvirágos oldal / sütkérezője volt”. Nem első- és nem utolsó ízben szólal meg Áprilynál a Zách-történet. Mióta Visegrádra költözött, ez közelről érintette, mint az egész visegrádi tájnak az a távlatos, mély történelmi jellege. Egész ciklusa van a római történelemből, amelynek egy részét valamiképpen ide lokalizálja, Visegrád környékére, és teljes joggal. Van egy szép Mátyás-verse is, és sokszor tűnnek fel soraiban a Zách család tagjai, de természetesen elsősorban az ártatlan, a tragédia elsodorta lányalak, Zách Klára.

LL: – Talán azért éppen ő, mert Áprilyt a magyar, az erdélyi történelemből, közvetlenül vagy közvetve, a tragikummal bélyegzett, a balladai anyag vonzotta leginkább.

NNÁ: – Tovább haladnék ennek az úgynevezett sanzonnak egy másik rétege felé is. Nem véletlenül keveredik ide, a somvirágos oldal dicséretébe a temető. Áprilynak már a korai verseiben is állandóan föl-föltűnik a temető-motívum, hogy aztán késői verseiben ez a földalatti dimenzió felerősödjék. A temető azonban nem általánosan értendő itt, nemcsak azt jelenti, amit mindenkor, minden ember számára jelent. Itt nagyon is konkrét, nagyon is világosan körülhatárolt jelentése van, tudniillik itt falusi temetőről van szó elsősorban. A falu sarkában található kertről, amelyben annyiféle növény magzik föl hol jogosan, hol jogtalanul a behorpadt vagy ép sírok fölött, amely növényi burjánzásában maga a halált elborító élet. Ez a fajta temető jelenik meg ebben a versben is, és nagyon jellemzőnek tartom, hogy Áprily éppen a halottakkal mondatja el a somvirágos oldal egyik legszebb dicséretét: „Beszéljess ott a holttal, / tavasszal érzi még: / – A somvirágos oldal, / az volt gyönyörűség”.

LL: – Ez a két szólam, életé és halálé, Áprily lírájában gyakran összefonódik, s az időben, térben parttalanul áradó természet még az Áprily lírájában sokszor olyan fenyegetően sötétlő halált is valahogy megszelidíti, belemossa az egyetemes rend békéjébe, mindent feloldó közönyébe: „... Majd alszom perjefű alatt. / Idő nem űz és gond nem él. / És nem történik semmisem. / Fény gyúl. Eső hull. Zúg a szél.” A halál nemcsak megsemmisülés, hanem folytatódás is.

NNÁ: – Ehhez én csak annyit fűznék hozzá, hogy mindjárt visszájára fordítam, amit maga mondott: ennek a tavaszi dalnak a jellegzetessége az, hogy az örömkottájából játssza le a melankóliát, ugyanúgy, mint ahogy a halál kottájából lejátssza az életet.

LL: – Ez a vers ezt a dallamot látszólag nagyon egyszerű, de igazából nagyon is kimunkált formában szólaltatja meg. Arra kérem, beszéljen ennek a versnek a formájáról.

NNÁ: – Mindenekelőtt mondjuk ki, hogy a vers jambusban szól. Áprily kedvelt versformája, kedvelt verslába ez. Mégis eltér egy kicsit az általa leginkább használt ötös jambusi képlettől, tudniillik ez hármas, három és feles jambusokban íródott. Ha pusztán csak a verslábát néznénk, akkor azt mondhatnánk, hogy anakreononi sorok ezek, olyasféleképpen, mint a híres Csokonai anakreontikák: „Légy idvez, ó Hafiznak / Sirhalma, melybe nyugszik...” A különbség mégis nagy, mert Áprily rímel, még hozzá refrénesen rímel, itt a refrén: *a somvirágos oldal*, erősen megköti a rímképletet is. A négy soros szakaszoknak általában a harmadik sorában, keresztrimként fordul elő a refrén, ami annyit jelent, hogy *a somvirágos oldal* hatszor kerül rímhelyzetbe. Ez a nagyon is sűrű rímhelyzet – ilyen rövid sorok közt – a vers sodrásában nem vevődik észre élesen, de mint a kurta és tudat alatt maradó percepciók általában, igenis befolyásolja a vers élvezetét. Egyébként hadd jegyezzem meg, hogy a refrén sem olyan mereven kötött, mint amilyennek első pillantásra érzékeljük, nem mindig ugyanazon a helyen fordul elő, egyszer átváltódik, és az a pici asszimmetria is hozzájárul a vers hatásához. Záradéku egy sort emelnék ki a versből, egy sort, amit nagyon szeretek. Hogy is van ez a rész? „...a Zách-lány is dalolt, / a somvirágos oldal / sütkérezője volt”. Ez a *sütkérezője volt*, ez különösen kedves nekem. Különösen kedves, mert olyan hatással él, amilyen a mi magyar nyelvünkön elég ritkán hozható létre. A mi nehéz finnugor nyelvünkben, nemegyszer röfnyi hosszú szavainkat használva, ritkán lehet elérni, hogy a kívánt ritmusban, a kívánt zeneiséggel egyetlen szó vagy nagyon kevés szó töltse ki a verssort. Itt és most ezzel találkozunk. Itt összesen két szó található a sorban: a *sütkérezője*, ez a hosszú szó, és a *volt*, ez a rövid szó, amely lezárja a sort. Ez így együtt valami különös tömörséget ad a vers e részletének, miközben egy nagyon sajátos magyar hatással él, magyar mondattani hatással. De nekem nemcsak szó-elhelyezési, mondattani okból tetszik ez a sor, hanem azért is, amit a mondattan lehetővé tesz. Amikor meghallom, hogy a Zách-lány a somvirágos oldal *sütkérezője volt*, úgy tűnik előttem, mint hogyha nemcsak a koratavaszi sombokrok között, abban a koratavaszi, vékony napfényben sütkérezett volna ez a tragikus lányalak, hanem mintha a sombokrokban éppen a földi, átlátszó napfényében is sütkérezett volna. Mintha fentről és lentől, égről és földről egyaránt esne rá valamilyen sugárzás, de majdnem hangsúlytalanul, majdnem észrevétlenül. Ennek a vízcsepp tisztaságú tavaszi dalnak talán azt a tulajdonságát szeretem legjobban, hogy a természetesnek és a kerekre esztergálnak azt a szép szövetségét hordozza, ami Áprily költői vonzásának egyik fő titka.

BRANISLAV NUŠIĆ

Kelet-európai íróportrék I.

Szándékom szerint érdekes szellemi kalandozásra hívom a Jelenkor olvasóit: tartsanak velem a huszadik századi Kelet-Európában. Idegenvezetőül tiz-tizenkét nagy alkotót ajánlok, jugoszláv, cseh, szlovák, lengyel, román írókat, költőket, akiknek a neve bizonyára ismert nálunk is, noha vannak közöttük olyanok, akikről alig egy-két sor jelent meg eddig magyarul. Valamennyien meghaltak már, életművük lezárult, tehát tudható róluk, hogy hazájuk klasszikus értékeit hozták létre. Én azonban úgy látom, hogy művészetük nemcsak hazájukban, sőt tágabban nem is csupán Kelet-Európában jelentős, hanem a világirodalomban is a legelső vonalba tartozik.

Mindig meggyőződésemm volt, hogy nem létezik önmagában zárt nemzeti kultúra, és úgy gondolom, hogy a kelet-európai kultúra sem valami teljesen önálló dolog; azok a jelentős alkotók, akiknek életét és pályáját egy-egy nem túl terjedelmes esszében végigkísérem, meggyőződésemm szerint az egész európai kultúra nagy alakjai. Kétségtelen, hogy a huszadik század művészetének általános problémái ezen a tájon – pontosabban a német és az orosz nyelvterület között – gyakran módosult formában vetődnek fel, kissé alaposabb elemzés azonban memutatja, hogy amivel hőseink küszködnek, azzal a legújabbkori művészetben mindenkinek, aki érvényeset, igazat akar mondani, szembe kell néznie, szülessen bár Dél-Amerikában vagy Nyugat-Európában. Az irodalomnak mindenütt vannak speciális feladatai, és ezek olykor fölös számban szakadtak századunk első felében a mi vidékünkön élő írókra, az a harc azonban, amit a remekművek létrehozásáért folytattak, mindenképpen mutat közös jegyeket a más körülmények közé született nagy írók harcával.

Valamennyi esszé-hőszám hozott létre remekművet, ezért is tartom őket alaposabb vizsgálódásra érdemesnek. Szinte valamennyi esszé-hőszám írt azonban gyöngye műveket is, és azt hiszem, elemzésük éppen attól válhat izgalmassá, ha kideríthetjük: mitől ír valaki hol gyöngye művet, hol nagyszerűt – miközben tehetsége mit sem változik. Soha nem hittem abban, hogy a zseni egyszerűen megszületik és élete végéig ontja nagy műveit, noha e romantikus felfogás ma is igen sokakban él valahol mélyen ezen a tájon; hittem azonban abban, hogy a történelmi és társadalmi viszonyok nagyon is meghatározzák a tehetséges alkotó lehetőségeit és pályamódosulásait. Kelet-Európában kalandozva pedig fokozatosan rá kellett ébrednem, hogy e meghatározottságon kívül van még néhány döntő tényező: van egyfelől a közvetlen társadalmiságból levezethetetlen művészi gondolkodásmód, esztétikai és filozófiai korszellem, amely akár már az indulásnál megszabja egy-egy alkotó pályáját, van másfelől egy ennél is fontosabb, a művek minőségét alapvetően meghatározó összetevő: az alkotó morálja. Remekművet létrehozni mindenütt morális tett, különösen így van azonban a mi vidékünkön. Úgy látom, és talán kalandozásaimnak ez a legtanulságosabb eredménye, hogy a század gyakran nagyon is véres forгатagában a remekművek korántsem magától értetődően, szinte véletlenül pattannak ki az alkotók fejéből, hanem kinos, nehéz folyamatban, amelynek az a lényege, hogy az író megtisztítja saját személyiségét a hordaléktól, hogy kegyetlen küzdelemben tisztává, büntelenné válik. Szép dolog egy-egy remekmű, számomra azonban az igazán felemelő az, amikor látom a remekműhöz vezető belső, írói küzdelmet is.

Valamennyi esszének klasszikus értékű alkotó a hőse, akit saját irodalomtörténete

már támadhatatlanul sorolt be a legnagyobbak közé. Én azonban nem irodalomtörténetet írok – gondolom, erre nem is vállalkozhat egyetlen ember akkor, amikor nemcsak Kelet-Európa összefoglaló irodalomtörténetét nem írták még meg, de sok országban a nemzeti irodalomtörténet huszadik századi korszaka sincs megírva. A lehetséges hősök közül azokat választottam ki, akiknek pályája egy bizonyos esztétikai probléma köré rajzolható. Esszéimben nem vetem fel a század művészetének valamennyi nagy kérdését, néhányról azonban, hála a választott alkotók markáns egyéniségének, eléggé plasztikus képet vázolhatok.

Minthogy alkotókról van szó, akik a legteljesebben műveikben nyilatkoznak meg, s minthogy nagy alkotókról, akik műveikben rendkívül őszintén vallanak akkor is, ha történetesen saját magukról egyetlen szót sem ejtenek, nem életrajzot írok róluk, hanem pályaképet, vagyis mélyebb, valódi életrajzot, tiszteletben tartva rejtett kérésüket, hogy csak abból ítéljük meg őket, amit ők közlésre érdemesnek találtak. Előfordulhat tanulmányaim némelyikében, hogy értékelésem egy-egy konkrét művet tekintve erősen eltér az általánosan elfogadott értékeléstől akár pozitív, akár negatív irányban, ezen azonban nem lehet segíteni: ezeket az esszéket akkor is én írom, ha higgadt hangon teszem, az igazságért folytatott küzdelmük ugyanis számomra eleven és aktuális. Az írógépet verve úgy érzem: úgy beszélgetek, úgy vitatkozom velük, mintha valóban jelen lennének – és ebben nincsen semmi túlzás, műveik révén jelen is vannak, kérdeznek és válaszolnak, mosolyognak és haragszanak, olykor megdicsérnek azért, mert jól látok valamit, máskor alaposan letolnak elhamarkodott ítéletemért.

Nagy élmény az ilyesmi, és pontosan ezt az élményt szeretném megosztani az olvasóval.

1883 őszén a híres belgrádi költőcsalád, az Ilićek kertjében egy tizenkilenc éves fiatalember felolvasta *Narodni poslanik* (A népképviselő) című vigjátékát. A felolvasás tetszett, a fiatalembert biztatták, ő pedig elküldte a darabot egy színészbarátja révén a belgrádi Nemzeti Színház akkori igazgatójának, bizonyos Sapčanin úrnak.

Branislav Nušić, a darab szerzője 48 évvel később így emlékszik vissza első vigjátékának sorsára:

„... Meg kell említenem, hogy kéziratom, amelynek A népképviselő volt a címe, a tartalma pedig a politikai harc, a választás és a kormánypárt képviselőinek kinevezetése, akkor került az igazgatói asztalra, amikor a politikai szenvedélyek éppen csúcspontjukra értek, lévén Kelet-Szerbiában éppen akkor fojtottak el egy felkelést. S miközben egy ilyen kézirat ennyire rosszkor hevert az igazgatói asztalon, az asztalnál olyan ember ült, aki a lojalitás megtestesítője és a létező rend és rendszer bigott híve volt. Ilyen körülmények között az akkoriban forradalminak számító darabnak olvasatlanul az archivumban kellett volna kikötnie. Egyetlen dolognak köszönhető, hogy nem így történt, és hogy kiadták recenzenseknek véleményezésre. Akkoriban ugyanis nyilvános kampány folyt a színház igazgatósága ellen, amiért az nem-hogy nem támogatta az eredeti drámairodalmat, de el is nyomta. Sapčanin tehát, aki nagyon odafigyelt a nyilvánosságra, biztosítani akarta magát a támadások ellen szak-szerű lektori vélemények révén, így aztán a darabom recenziálásra Milovan Glišić és Laza Lazarević kezébe került...”

Mindkét író elismert tekintély volt akkoriban. Rövid véleményt írtak. Glišić így hangzott: „Jó, néhol rövidíteni és enyhíteni, a stílust javítani”. Lazarević: „Kezdő, fiatalos munka, de figyelemre méltó. Némiképp javítással és átdolgozással tehetséges, eredeti dráma. Felhívom az igazgatóság figyelmét, hogy komolyan foglalkozzék a fiatal íróval, aki a jövő komédiáiróját ígéri”.

Adjuk vissza a szót Nušićnak: „... Sapčanin akkor hosszú atyai beszélgetéseket folytatott velem, ellátott tanácsokkal, okított. Azt kérte, hogy sok mindent enyhítsek, javítsak, hagyjak ki. Időnként ismét elvittem hozzá a kéziratot, ő pedig újabb kéré-

sekkel adta vissza. Amikor már nem volt mit javítani, Sapčanin kijelentette, hogy a darabot elfogadja, de türelemmel kell lennem, mert a „pillanatnyi” politikai helyzet nem engedi meg az azonnali bemutatót. E „pillanatnyi” politikai helyzet évekig tartott – ahogy nálunk minden „pillanatnyi” baj évekig húzódik [...] Milorad Sapčanin a kéziratot bizalmasan a rendőrminisztériumba küldte [...] S amint a kézirat az állami adminisztráció kezébe került, és aktamellékletté lépett elő, elképzelhető a további sorsa. A borítójára, amelyre rá volt vezetve Laza Lazarević és Milovan Glišić véleménye, a rendőrminisztérium iktatószámát kapta, majd sétálni kezdett dolgozószozából dolgozószozába, felettestől alattashoz, alattastól feletteshez, a bűntényeket tartalmazó aktákkal, a sikkasztásokkal, a politikai körözvényekkel és a határvédelmi iratokkal együtt. Az iktatóban a tárgyammal foglalkozó dosszié a következő rubrikát kapta: „Nušić; lásd a népképviselő”, a kézirat pedig hol az archívumban került, hol ismét megjelent valamelyik csinovnyik fiókjában, hogy nyugodjék szépen temetőjében...” (Odabrane Komedije, Novi Sad–Beograd, 58–61.)

A Népképviselőt megírása után pontosan negyven évvel adták ki először. Nincs ezen semmi csodálkoznivaló, a darab remekmű, s mint a remekművek túlnyomó többsége, borzasztóan egyszerű, már-már primitív. Egy kisvárosban valaki, egy módos gazda, fejébe veszi, hogy indul a választáson; természetesen rácsimpaszkodnak mindazok, akik ebből hasznot akarnak húzni; folyik a korteskedés, a hazudozás, az itatás, mignem a gazda lánya férjhez nem megy az egyetlen pozitív szereplőhöz, aki az igazságot képviseli – lényegesen halványabban, mint a negatív figurák a negatívumokat. A jobb emlékezőtehetséggel rendelkező magyar olvasó felkapja a fejét: ezt a komédiát valahonnan ismeri. Ismerheti is. Ugyanerről, és majdnem ugyanígy szól Nagy Ignác Tisztújítás című vígjátéka, amely a magyar reformkorban született; ugyanerről szól Eötvös Éljen az egyenlőség című vígjátéka, szintén jó negyven évvel Nušić darabja előtt, és pontosan ugyanerről, csaknem ugyanígy szól Caragiale magyarul is olvasható vígjátéka, a klasszikus mű, Az elveszett levél, amely Nušić darabjának megszűlése után egy évvel kerül színpadra románul.

Nušić nem tudott sem magyarul, sem románul; Caragiale nem ismerte Nušić művét; átvételről egyik irányban sem lehet szó. Az történt, hogy a néhány kelet-európai kisállamban – közte szlovák területen is, mint ezt néhány hasonló szlovák vígjáték tanúsítja – olyan társadalmi állapot és olyan választási-közjogi rendszer jött létre, amely természetes módon kívánczított klasszikus típusú vígjátékba.

Ez a vígjátéktípus voltaképpen az úgörög komédiából származik, ezt művelte a maga módján Molière is, Goldoni is. Az a jellemzője, hogy a nagy társadalmi kérdésekről a mindennapi élet jelenségeinek felnagyítása révén lehet beszélni; a társadalom konfliktusai családon belül ütköztethetők; a szereplők egy-egy jellemvonást testesítenek meg – például Jevrem Prokić a népképviselőben csak és kizárólag nagyravágó –, s a konfliktusok a vígjáték világán belül elintézés nyerhetnek. Az ilyen komédia szerzőjének lába alatt szilárd talaj van, pontosan megkülönbözteti a jót és a rosszat, a valót és a valótlant; az ilyen komédia szerzője megátalkodott racionalista, és felvilágosodott polgárként áll szemben feudalizmussal, államkapitalizmussal egyaránt.

Hogy ennyire fiatal szerző első műve mindjárt remekmű lehessen, ahhoz a tehetőségén kívül néhány feltétel. Kell mindenekelőtt az, hogy az adott társadalom könnyen áttekinthető legyen. A korabeli Szerbia, ez a kis területű, nagyhatalmak által ráncigált királyság a maga primitív viszonyaival és közvetlenül emberi kapcsolatokra épülő hierarchiával ideális egy vígjátékíró számára. Kell továbbá kialakult színház, karakteres, megbízható és egységes játéktípus. Nušićnak ebben is szerencséje volt, amikor ő kezdett, már húsz éve létezett szerb állandó társulat, amely 1861-ben alakult Újvidéken, és nem sokkal később egy részéből a belgrádi Nemzeti Színház is megalkult. Nušić már profi színészekre számíthatott, akik magukkal hozták a vígjátéki stílust; előde, Jovan Sterija Popović, akitől Nušić sokat merített, még dilettánsok számára írta a drámáit. Ez a stílus semmiben sem különbözött az akkori magyar vígjátéki stílustól; például Szigligeti és Szigeti darabjai szerb színpadokon is nagy sikert

arattak, és ha hozzátesszük, hogy a szerb Nemzeti Színház első, profilt megszabó rendezője, Várhidi (Bacsvánszky) Sándor, történetesen magyar volt, és előzőleg Molnár György budai Népszínházában játszott, érthetővé válik, miért van Nušić és a jóval korábban élt Nagy Ignác között nemcsak tematikai, de technikai rokonság is.

Ez a játéktípus nálunk azóta nagyjából kiveszett, vagy ha nyomokban felfedezhető is, úgy művészetén kívül, a húszas-harmincas években volt dalitársulatok stílusának közvetítésével van jelen egy-egy vidéki, ripacsnak tartott színész – többnyire idősebb színész – játékfelfogásában. Jugoszláviában azonban, főleg Szerbiában ez a stílus még mindig él. Pontosan és egyértelműen megfogalmazott típusokat alakítanak a színészek, ősi, és primitív hatásokra építve, egy-egy jellemvonást a végtelenségig hajtva. A színésznek nincs más feladata, mint a darabban mindvégig ezt az egyetlen jellemvonást megmutatni. Finomabb ízlés, vájt fül számára ez a stílus kétségtelenül durva, elavult; még unalmas is lehet, hiszen a színész nem sokat törődik ízléssel, a darab egészével, az adott és igen egyszerű alak bőrében többnyire közönségesen spilázik. Ez a stílus azonban a maga primitivitásával nagyon erősen hat, különösen olyan közönségre, amely faluban, kisvárosban nem lát ki saját szűk emberi környezetéből, és számára az emberi jellemvonások valóban az életet formáló erőnek tűnnek. Az ipari forradalom, a bonyolultabb társadalmi tagozódás, az „elidegenedés” előtt, illetve annak peremén ez a stílus nemcsak érvényes, de az egyedül lehetséges is.

Nušićnak csak azzal nem volt szerencséje, hogy a politikát választotta első műve tárgyául. Dehát a vígjátékirók el szokták követni ezt a hibát, és Nušić még néhány-szor elkövette.

Amíg A népképviselő a színházban és a rendőrmisztériumban hanyódott, történt egy s más, például Nušić háborúzott egyet a szerb–bolgár háborúban (ez volt az első, de nem az utolsó háborúja), majd megírta következő komédiáját *Sumnjivo lice* (A gyanús személy) címmel. Valószínűleg nem volt nagyon meglepve, hogy azt sem mutatták be. Ez a darabja sem rossz, csak nem annyira eredeti, mint az első volt, ugyanis teljesen Gogolra épül. A revizort már 1870-ben nagy sikerrel játszották Belgrádban – csak a kritikusok és főleg a drámaírók fanyalogtak, köztük a „szerb Shakespeare” is, a már akkor olvashatatlan Matije Ban –, Nušić talán úgy gondolta, hogy ezt a sikert ő is megérdemli. Sapčanin azonban elolvasta a darabot, nagyokat hahotázott, majd azt tanácsolta, hogy a szerző sürgősen vigye haza a darabját és azonnal égesse el. Ez történt 1887-ben. 1900-ban új igazgató került a belgrádi Nemzeti Színház élére, eszébe jutott, hogy van egy Gyanús személy című komédia valahol, elővette, elolvasta, megrettent és elsüllyesztette. Ezt az új igazgatót Branislav Nušićnak hívták.

A gyanús személyt újabb 23 év múlva adták elő először, akkor már nem Nušić volt az igazgató.

Nušić, az igazgató kissé túlzottnak nevezhető történelmi tapasztalattal a háta mögött süllyesztette el a saját darabját. Amikor ugyanis már két betiltott darabbal a rovásán egy meglehetősen ártatlan verse jelent meg valahol, lecsaptak rá és börtönbe csukták. Ez ugyan még XIX. századi börtön volt, ahol a fogoly írhatott is akár (ott született *Protekcio* című, az előző kettőnél érthetően enyhébb és gyöngébb vígjátéka), de azért a célját elérte: három és fél hónap múlva a király, Milan Obrenović (Nušić életének első, de nem utolsó királya) megkegyelmezhetett, majd az audiencián kegyesen belement abba, hogy az állástalan lázadó megkezdhesse karrierjét öfelsége diplomáciai szolgálatában.

A király szerette az ilyen teátrális megoldásokat. Nušićnak nem is nagyon játszott (éppen akkor volt lemondóban); de például az általa börtönbe csukott ellenzéki vezért hosszú fekete palástban látogatta meg a cellában, mely hosszú fekete palástot romantikus gesztussal vethette le magáról. Igazán nincs mit Nušić szemére vetnünk, hogy bedőlt a cselnek, ha tudjuk, hogy az ellenzék megátalkodott vezére a királlyal folytatott börtönbeli beszélgetés után egyszeriben szabaddá és kormánypártivá vált.

A korán érő tehetség különben is választhat: vagy pár éven belül elégeti magát, s majd az utókor felmagasztosítja, vagy nagyon hosszú életre rendezkedik be, és túl-

éli néhány utókorát. Nušić a második utat választotta – nem hős volt, hanem komédiaró.

A szakirodalomban nem uralkodik teljesen egységes felfogás Nušić tízéves diplomáciai szolgálatát illetően. Az biztos, hogy keveset írt és szinte semmit sem publikált, amíg a török birodalomhoz tartozó Szalonikiben, Bitoljban, Prištínában képviselte őfelsége (már másik őfelsége) érdekeit. Az már nem teljesen biztos, hogy a király, majd a régensek, majd a régi király fia, az új király, Aleksandar azért tartotta-e Nušićot a nem egészen veszélytelen állomáshelyeken, hogy egy török, egy albán véletlenül leszúrja, vagy azért, mert hasznos szolgálataira, török és albán nyelvtudására, igazságára és kétségtelen karrierizmusára valóban igényt tartott. Vojislav Ilić, Nušić barátja, a nagy költő plédául meghalt a diplomáciai szolgálatban, akárcsak az ő példa, az orosz Gribojedov annakidején, akit, komédiaróhoz illően, megöltek. Nušić azonban nagyonis eleven maradt, megnősült, lányt és fiút nemzett és nagy hévvel terjesztette a délszláv népek egységének, testvériségének ideáját.

Történt azonban tíz év múlva, hogy hajdani iskolatársa és barátja lett a kultusz-miniszter. Nušić először a kormány lapját szerkeszti, propagandafőnök lesz a miniszterelnök mellett, majd megkapja a Nemzeti Színház igazgatói posztját.

Rablóból pandúr.

A szemére is veti a mindenkori ellenzék, amíg nem lesz belőle mindenkori kormánypárt.

Nušić kihasználja a pillanatot és futószalagon gyártja a darabokat. Egyiknek nagyobb sikere van, mint a másiknak. Egyiket jobban levágja a művelt kritika, mint a másikat. Van e darabok közt mindenféle. Komédia, középfajú színmű, tréfa, szociológiai mélyjelentés à la Gorkij, misztikus szerelmi történet, társadalmi dráma à la Ibsen, és jópár történelmi dráma (tragédia, természetesen) a régesrég kifulladt, de államilag kedvelt – és nem utolsó sorban dotált – romantikus eszköztárral összehozva. Nušić színpadán minden lehetséges, elmehetünk lőttön kihúzott világkörüli útra Verne modorában, zokoghatunk a szerb nemzeti nagylét pusztulásán, borzonghatunk érthetetlen – és értelmetlen – misztikus érzeményeken. Biztos kezű iparos a direktor úr, pompásan és felszínesen tud szórakoztatni, szórja a poénokat, darabjainak szerkezete ökonomikus és elegáns.

Közben természetesen az élet nem áll meg, a rosszul nősült Aleksandar királyt feleségével együtt kiirtják például, behívják a másik, éppen száműzött uralkodócsalád, a Karađorđek fejét királynak (ez Nušić életének harmadik, de nem utolsó királya), Nušić közben Újvidékre távozik Belgrádból, Újvidéken ismét színházat igazgat, darabokat ír, szerelmi botrányokba bonyolódik, mint előtte is, utána is sokszor, visszamenekül Belgrádba, nincs miből megélnie – ez is gyakran előfordul vele –, felcsap a Politika című, független lap munkatársának, Ben Akiba álnéven krokik százait írja éveken át a lapba, heti háromat; mindenki Ben Akibát olvassa, mindenki Ben Akiban hahotázik, minden kritikus Ben Akibát szidja – aztán kitör a balkáni háború, nem az első és nem az utolsó Nušić életében. Megint hadakozik egyet, s mint minden háborúban, jegyzetel és könyvet ír, mai értelemben vett riportkönyvet.

Kicsit zavaros korszak ez Nušić életében. Pontosabban nem az életében, hiszen éli a beérkezett kelet-európai értelmiségi, az akkori „közép-káder” normális életét. Nušić, a drámaíró adta alább szemmeláthatólag. Nem bizonyos azonban, hogy ez szándékosan történt. Inkább kifutott alóla, első vigjátékai alól a talaj. Bonyolultabb lett a társadalom, folyik egyrészt az archaikus társadalmi formák szétesése, kezdődik a kapitalizmus, erősödik másrészt a nemzeti mozgalom, a délszláv nacionalizmus; a mindenkori király, némi ingadozásokkal, inkább Ausztriára számít, a mindenkori ellenzéket a cári Oroszország pénzeli; azzal azonban nemigen van tisztában a radikális polgárság, hogy szép elvei, demokratikus, szocialista, nemzeti ideológiája mikor, megnyit nyom a nemzetközi nagypolitikában. Kicsit gyakran csuknak le embereket, kicsit gyakran van kormányválság, királycsere, a felvilágosodott racionalizmussal ebben a káoszban nem sokra megy a komédiaró, aki váltogatja a műfajokat, formákat, kissé

túl sietősen kísérletezik, és csak egy dologból nem enged: plebejus marad mindvégig emberként is, színházi vezetőként is, még akkor is, ha anyagilag mindig csődbe megy, és akkor is, ha az izmosodó saját szerb esztétikai gondolkodás az ő darabjait az ügyszökhöz méltó dühvel veti el magától.

Nem könnyű céltudatosan egyetlen úton végigmennie annak, akit kétszer is kintűntet a soros király, miközben felségsértési per folyik ellene, sőt el is ítélik, és csak azért nem kerül megint börtönbe, mert kitör a soros háború.

Amelyet követ a következő, az első világháború. Nušić családjá egy részével Crna Gorán keresztül gyalogolva jut fel egy francia hajóra a visszavonulás után, Olaszországban, Franciaországban, Svájcban hányódnak, fia a háború első hónapjaiban el-esik, lánya és felesége munkásként dolgozik, Nušić ír, ír például darabot franciául, ismét írja riportkönyvét a soros háborúról, de már nem a régi: nagyon megrázta fia halála. Aztán hazatér, most már az Egyesült Délszláv Királyságba, de továbbra sem a régi. Nem nagyon ír. Ő, aki nagy tüntetést rendezett annakidején Bosznia annektálásának hírére, aki abba a hazafias körbe tartozott, amellyel Gavrilo Princip is érintkezett, akinek továbbra is jótsszák régi darabjait, most még elveszettebb, mint korábban. Megint új a világ, most nagyon új, hiszen megvalósult a nagy álom, a délszláv nemzeti egység, és voltaképpen nem valósult meg semmi.

A szarajevói színház igazgatását bízzák rá, feléled, nagy ambícióval kezd munkához, ismét szerelmes lesz most egy nála negyven évvel fiatalabb színésznőbe, és a színház ismét csődbe jut. Nušić szabályosan menekül Szarajevóból és még évekig adósságai vannak. Közben drámaírással is próbálkozik, nem sikerül. 1924-ben akadémiai tagságra pályázik, nem jelölik. Körülötte folyik az új élet, amelyet ő már nem ismer, noha állandóan keresi a fiatalok társaságát. Megélhetési gondjai vannak, irolalmi csoportok alakulnak és hadakoznak, dúl a harc az avantgard körül, Nušić látóhatólag túlélte a korát.

A húszas évek közepére mégis magához tér. Megírja Önéletrajzát, ez az egyik Magyarországon is kiadott műve (a másik egy gyöngye regénye). Hirtelen megint sikere van. A siker jogos, az Önéletrajz remekmű, a nagy humoros könyvek egyike, egy teljes élet és életszemlélet összefoglalása. Akkor írta, ajándékolta önmagának, amikor hivatalosan is megünnepelték 60 éves születésnapját. Nušići adalék: reggel más kultuszminiszter köszöntötte, mint este...

1928-ban pedig váratlanul újabb vigjátékot ír *Gospođa ministarka* (A miniszterné asszony) címmel, és attól kezdve haláláig szinte minden évben megír egy vigjátékot. És hirtelen úgy tűnik, mintha mi sem történt volna, Nušić a régi, a legrégebbi, ott lehet folytatni, ahol a kezdő abbahagyta. Elképesztő a siker. Egész Jugoszláviában versengve mutatják be a színházak az új komédiákat. Nušić nagyon gazdag lesz, és élete legvégén saját házat építhet magának Dedinjén, ami körülbelül a Rózsadombnak felel meg Belgrádban. Nušić népszerűsége utolsó évtizedeiben egyre nő, most már az Akadémiába is beválasztják, most már a hivatalos kritika is, a volt avantgard egy részéből szerveződő baloldali, kommunista kritika is elfogadja, mi több, más kommunista írók ellen használja példa gyanánt; súlyos betegségéről, majd haláltusájáról minden jobb bulvárlap hetekig, hónapokig ír tudósításokat; temetésére pedig sok-sok-ezren özönlének, hogy búcsút vegyenek kedvencüktől, mulattatójuktól. Elnézi az ember a temetésről készült fényképet és arra gondol: soha még magyar drámaíró nem kísérték utolsó útjára ekkora tömegek. Nem mintha Nušić már jóelőre nem írt volna humoreszket a saját temetéséről; mindössze arról van szó, hogy tőlünk délebbre, legalább egy drámai életmű erejéig, összejött a színház és a dráma.

Mivel magyarázható ez, és mivel magyarázható az, hogy Nušić óta ez Jugoszláviában nem sikerült senkinek?

Utolsó éveinek valamennyi vigjátéka igen egyszerű, banális ötletre épül. A miniszterné asszonyban van egy parádés női főszerep: egy magas hivatalt viselő pipogya ember felesége, aki meghallván, hogy férjéből talán miniszter lesz, azonnal költekezni kezd, azonnal névjegyek tömegét rendeli, azonnal el akarja választani a lányát jelen-

legi férjétől, hogy mint miniszter gyermeke, jobb partit csináljon. A miniszterné aszszony körül szinte bábként mozog a többi szereplő. A darab végén természetesen a miniszterség nem jön össze.

Hasonlóképpen egyszerű a *Mister Dollar*. Egy pincér örököl nyugati rokona után pár dollárt, amit egy kiábrándult értelmiségi vendég viccből és elkeseredésből nagy örökségnek tüntet fel a kocsmá – avagy kávéház, ez a Balkánon azonos intézmény – előkelő vagy azt mímelő vendégkoszorúja előtt; természetes, hogy mindenki hajbókolni kezd a lenézett pincér előtt, ahogy az várható, s amikor a tréfa kiderül, mindenki fel van háborodva.

A legjobban talán az *Ožloščena porodica* (A gyászoló család) sikerült. Meghal egy vagyonos ember, közeli és távoli rokonai összegyűlnek a házában és még a végrendelet ismerete nélkül tervezgetnek és veszekszenek; a végrendelet azonban nem a legkülönbözőbb emberi gyöngékben szenvedő kedves rokonokat szerencsételteti, hanem azt, lévén vigjátékról van szó, aki ezt leginkább megérdemli: a szolgálólányt, aki az elhunyt törvénytelen gyermeke volt, s akit majd a végrendeletet ismertető, becsületes ügyvéd vesz feleségül. A sztori itt csak keret, mint Nušićnál máskor is, hogy különböző típusokat mutathasson be minél plasztikusabban; ezúttal azonban a cselekmény bonyolításához kevesebb szokványos vigjátéki patront kell felhasználnia.

A harmincas években Jugoszláviában is burjánzó nőegyleti butaságokat fricskázza az *UJEŽ* (A Jugoszláv Emancipált Nők Egylete) című komédia; Sterija Popović azonos című vigjátékának korabeli szinpadra alkalmazása a *Beograd nekad is sad* (Belgrád régen és most); a címkórság kritikája a *Dr.* című komédia, tele félreértésekkel, személycserékkel, ugyanis az úgazdag papa mindenáron doktori címet akar lusta természetű fiának, és ezt úgy véli elérhetőnek, hogy helyette, a fia nevén egy szegény, de tehetséges fiút iskoláztat ki Svájcban, aki a doktori címet meg is szerzi, közben azonban titokban, a más nevén, házasságot is köt odakint, és ez kitudódik. A darab egyúttal a szerb romantikus dráma paródiája is, ugyanis hasonló, csak komolyan vett szűzség még a legjobbnak tartott XIX. századi szerb verses tragédiákban is elő-előfordultak.

Utolsó darabja már nem egészen vigjáték. A *Pokojnik* (A megboldogult) címet viselő mű amolyan fordított Tetik-hadnagy história. Valakit évekig halottnak hisznek, vagyonát eltulajdonítják, felesége férjhez megy, találmányát kisajátítják, s amikor visszatér külföldről, a kapcsolatok, a gazdasági érdekek szövevénye erősebbnek bizonyul a jognál, és a „feltámadt” halottnak most már végleg el kell hagynia Szerbiát.

Nušić a régi, hagyományos vigjátékot írja a XX. század harmincas éveiben, azt a komédia-típust, amely addigra mindenütt kihalt, és amelynek elméletileg Szerbiában is ki kellett volna halnia. Hiszen ugyanebben az időben már túlvagyunk a nagy színházi és dramaturgiai újítások jelentős részén; Jugoszláviában is teret nyert a naturalizmus, sőt drámában még a tizes években végigírták az izmusok valamennyi lehetséges drámai változatát; éles ideológiai, esztétikai, filozófiai csaták folynak baloldallal és jobboldallal, baloldal és állam között, sőt a baloldal sorain belül is; látszólag tökéletesen más a közeg, mint a múlt század végefelé, amikor ez a primitív dramaturgia még sokfelé működhetett. A színházi közeg azonban másképpen változik. Nagyon eleven még éppen ez a hagyomány, amely a klasszikusokból éppúgy táplálkozik, mint a XIX. század francia és német tucatdarabjainak hallatlanul gazdaságos, erős dramaturgiájából, amely például nálunk a társalgási színművet és Molnár Ferencet adta, és amelyből a magyar színház és a magyar dráma sem tud mindmáig kikecmeregni. Jugoszláviában – minthogy a polgári fejlődés még elkésztetebb, mint nálunk volt –, a polgári társalgási színművet megelőző változata él ugyanennek a dramaturgiának.

Nušić nagy érdeme, hogy sok évtizedes téblábolás, kísérletezés, formai és szellemi kalandozás után visszatért ahhoz a drámatípushoz, amely a korban valóban eleven, noha mindenki úgy gondolta, hogy már eljárt felette az idő.

Tudjuk, hogy minden tudat hamis tudat; nyilvánvaló, hogy a művészetnek bizonyos fajta hamis tudat nem felel meg. A vigjátékokra is ez áll: van olyan szemlélet,

amely eleve lehetetlenné teszi komédia írását. Amikor Nušić felcsap diplomatának, beleveti magát a számára adott közéletbe, hogy csaknem élete végéig nyakig benne legyen, a gyakorlati élettel együtt illúziókat is választ. Hol ilyen, hol olyan illúziókat, hol személyekben (esetleg királyokban) bíz, hol a polgárságban, hol a délszláv nemzeti eszmében, hol a nemzetközi politikai konstellációban. A gyakorlati élet előtti külső szempont termékei első vigjátékai, és a gyakorlati élet utáni külső szempont termékei öregkori komédiái. Ami közte van, az az élet, az a szerb – és délszláv – történelem, amely váltásokban különösen gazdagnak bizonyult ez idő alatt. Nagyon sok váltást kell megérnie annak, aki végül kénytelen felismerni, hogy valami nagyon lényeges mindvégig nem változott Kelet-Európában, adott esetben Jugoszláviában, és minden korábbi illúzióját újabb illúziókkal kell helyettesítenie, amíg végül elfogynak az illúziók és láthatóvá válik: nincs gyökeres különbség az 1880-as Szerbia és az 1930-as Jugoszlávia között. E belátáshoz nem elegendő annak tudása, hogy az emberi természet nemigen hajlamos gyökeres változásra. Ehhez azt is fel kell ismerni, hogy a közben lezajlott és alapvetőnek látszó, valóban jelentős gazdasági, társadalmi, politikai változások nem igazán lényegiek, hogy a feudális szerkezet megmaradt, hogy a család mint gazdasági és vérségi kötelék továbbra is az állam alapja, hogy a nagyvárosivá váló Belgrád lényegében ugyanaz a kisváros, amelyet az ifjú szerző annak idején megismert.

Nyilvánvaló, hogy az adekvát drámai formához való nagy visszatérést elősegítette Nušić alkata. Őt nem érintette meg mélyen a XX. században mindmáig egyeduralkodni látszó ideologikus-utópikus gondolkodásmód. Soha nem tudott elvont eszmék felől alakot teremteni. Kritikájának alapja mindvégig felvilágosult-racionalista morálja volt, az a morál, amelyet oly szépen láthatunk funkcionálni a XVIII. századi komédia-íróknál, Goldoninál, Beaumarchaisnál, egyáltalán mindenkinél, aki klasszikus vigjátékot ír. Ő kétfelől formálja meg alakjait. Részben az életben figyeli meg őket, részben megfigyeléseit a klasszikus vigjáték patronjaihoz igazítja. Nem talált fel új drámai formát, ellenkezőleg: ragaszkodott a régihez.

Élete elején és végén ragaszkodott a régihez. Közben becsületesen és hasztalanul megpróbált valami mást kitalálni.

Mindig csak utólag dönthető el, mi volt a hasznos adott korban: újítani-e, vagy felhasználni, variálni a régít. Nyilvánvaló, hogy amit Nušić komédiáiról megállapíthatunk, az nem feltétlenül érvényes ugyanabban a korban más műfajokra. Talán egyedül a vigjátékokra érvényes. Mégis érdemes felfigyelnünk rá, ha másért nem, azért, hogy a modern művészetkritikában, esztétikában egyeduralgó fejlődéscentrikus gondolkodásmód dogmatikus voltára rámutathassunk.

Ha van is fejlődés, tegyük fel legalább, annyit mindenképpen meg kell állapítanunk, hogy a művészet, jelen esetben a színház és a dráma nem folyamatosan, hanem megszakítottan, úgy is mondhatnánk; kvantumokban terjed, Nušićsal, úgy látszik, egyelőre lezárult a klasszikus vigjáték világtörténete. Azt azonban nem láthatjuk előre, mikor támad fel ismét ugyanez a dramaturgia valahol ismét érvényesen.

Jugoszláviában egyelőre nem támadt fel. Ma is Nušić a legtöbbet játszott szerző, utódai mégsem akadtak. Közbejött egy világháború, polgárháborúval egybekötve; volt utána Jugoszláviában is személyi kultusz, amikor a valós társadalmi állapot semmiképpen sem volt formalizálható, vagyis érvényes drámai formába emelhető; a változások nagy száma azóta sem teszi egyértelműen lehetővé az állandóságok felmutatását, illetve hozzákapcsolását a már létező drámai formához. A színház azóta Jugoszláviában is elválóban van a drámától, és a szerző ott is éppen olyan kiszolgáltatott, mint bárhol a világon. Ha Nušić ma születne, bizonyosan nem lenne drámaíró.

Sikere azonban intő jel, ahogyan intő jel minden korábbi jeles szerző sikere minden olyan helyen, olyan közegben, ahol e siker mellett, tőle függetlenül mindig új és új formákkal próbálkoznak színházak és drámaírók: nem hálnak ki társadalmi és művészeti formák olyan könnyen, és vannak egymáshoz rendelt társadalmi és műformák.

A régi dramaturgiában gondolkodó Nušićot tévedés volna régmódi, világtól és

világkultúrától elzárt emberként elképzelni. Rendkívül modern, polgári jelenség volt. Apró és mozgékony figurája mindenütt feltűnt, ahol a múlt század végén és e század első felében a Balkánon történt valami, és, mint tudjuk, elég sok minden történt, e történések között pedig világtörténelmi mozzanatok is voltak. Nušić modern értelemben vett értelmiségi figura, igazi színházi ember, szervező és vezető, diplomata és plebejus, kávéházi ember, link és nagydumás, aki mellesteg tíz nyelven tud kitűnően és hetente nyugati és keleti darabok százait képes elolvasni. Valami ötvözete Csiky Gergelynek, Molnár Ferencnek és Karinthy Frigyesnek. Világpolgár és konzervatív patrióta egyszemélyben, vállalkozó és iparos, hatalmat támadó és hatalmat szolgáló értelmiségi.

Mint jelenség talán modernebb a darabjainál. De van okunk feltételezni, hogy a művészetben a modernség nem mindig értékmérő. Legalábbis a színházban sok minden másképpen van.

Lépcsőházi stanzák

1.

*de nemtörődöm vállatónak
ki ad jelet ha nincs tanú
ajtókon szemérmes levélrás
körül mint ágyékszőr betűk
Kis János Nagy Pál ecce homo
nincs név nekem sokallhatom
magamat is a tömkelegben
akit keresnek az vagyok
mint az árvák az eszelősök
erőszakossá kényszerült
ó bár lehetne frissen épen
eloszlanı az égi kékben*

2.

*nincs út az óriási testből
hajnali csengőszó akár
vagy útveérintés kegyelme
megcsavart zengő mozdulat
a fordulón hiába fordul
zizegés üvegén a kert
soha el nem jövő nyarakra
el nem múltó nyarakra néz
hol szikrázó könyvben lapozna
s lapozott lészen és soha
ó bár lehetne frissen épen
eloszlanı az égi kékben*

3.

*egy nő az áramló üvegben
lapozó alkarján finom
pihéket borzoló üvegben
párás sötét meleg vörös
száját is kitöltő üvegben
fejest a málló retinán
mint fókuszban kialvó tűzrajz
csillagkuszák hol sugaras
sárkányjel és pityuszeretlek
gyerekszív-magasságban áll
ó bár lehetne frissen épen
eloszlanı az égi kékben*

4.

*majd szaggatott emelkedésem
betonba fojtott szívverés
playbackje tavaszi cipőben
elfordulok elfordulok
nyilván mert fordulni igyekszem
ritkuló hulló hézagos
maradásom e fordulóban
már igyekvésbe forduló
szellősen szabatos konokság
fordulandó maradna bár
ó bár lehetne frissen épen
eloszlani az égi kékben*

5.

*nem fordulásban maradandó
különb kevésbé elhagyóbb
titkos fehér kanyargós asszony
bemártott pennád voltam én
és orromból buzog a tinta
item: szabadság angyala
item: boldog bolond üszőke
finom viaszkos szálam
hüvelyked súrlóján foszoltak
pacázó sirásom ne lásd
ó bár lehetne frissen épen
eloszlani az égi kékben*

6.

*fordulok hozzád őszi lágyan
mert jeges csúszdák nyílnak
kicsi ágy kéne kucorogni
a hátravaló évekért
s országomért egy síkos ágyék
a sarkok pókos élein
milyen süket van milyen tompa
milyen bedugult és hideg
méltatlan hozzád mégis élnem
morzsolgatják a nevemet
ó bár lehetne frissen épen
eloszlani az égi kékben*

7.

*ne adj szappant ne adj kegyelmet
még áprilist lerohanom
ebben az örült kék kabátban
a rövidíthető nevek
félig sem értett mondatokban*

*keresnek egy kis jó időt
maradék meleget soká élj
oszd szét köztük a kenyeret
jókedved hullámozó ezüstjét
halálunk ellen szaporítsd
ó bár lehetne frissen épen
eloszlan az égi kékben*

8.

*a fényes molyhos söpörékben
hanyatt heverni nekem is
tetszene apró tetszhalottam
nemkalimpáló katicám
nekem is volna kit becsapnom
akit keresnek az vagyok
és nevemet kiáltják mintha
most nem tudok hasonlatot
de maradt még egy szép papirom
s lesz még szavam rá ez a vers
itt ér véget március harminc*

Nárcisz

*mint trópusok bomlottan és virágzón
fölbujánzom akár egy porszemen
asztaltól ágytól tudd ha én hiányzom
a névsorokba mondd be a nevem*

*belőlem vagy voltam zuhanni bátor
hazád földjére bizton eshetek
belőlem vagy ha baráti lokátor
kíséri nászi repülésedet*

*büdös vagyok mert nem ettem csak ittam
könnyű vagyok kicsi és szomorú
(felső ajkamban enyhe duzzanat*

*idéz ilyenkor gyermekarcokat
emlékezz rá) emlékezz rá ha voltam
a kétes létre te legyél tanú*

ATHÉNI JEGYZETEK

Gyakran irigylem a görögöket. Meg is kérdeztem művészettörténész kollégámtól, Marina Lambraki-Plakától a Brauron-i Artemisz-szentélytől pár száz méterre levő kis halvendéglő teraszán, hogy ugye jó görögnek lenni. Elgondolkozva felelte: úgy hiszi, jó. Szép a természet, itt a tenger, a sok sziget – ő is krétai –, jó a nép és itt a klasszikus ókor öröksége. De ugyanakkor nyomaszt a kegyetlen történelmi sors, a rengeteg szenvedés. Nemcsak a több évszázados török elnyomás alatt, hanem azóta is. Alig van görög család, ahol ne siratnának valakit. És a nyelv is elszigetel, könnyebben társalog az ókorral, mint a mai világnyelvekkel.

Csakugyan a nagy sürgés-forgás, a külsődleges gesztusok, a mediterrán vidámság mintha takarna valamit. Ahogy a nyüzsgő athéni utcák egyenesét meg-megtöri egy-egy Bizáncre emlékeztető, súlyos ortodox templom – rőt téglaszínük is ütközik a márvánnyal bőkezű házak fehérségével –, úgy minduntalan találkozik az ember a görög múlt tragikus arcával. E múlt pedig átitatja a ma világát is. Erről vall a görög zene is – a vidám ritmuson áthallatszik a szomorúság, a tragikus fájdalom és valami különös méltóság. Az a méltóság, amely olyannyira ismerős a klasszikus görög művészetben és amely valamiként – a szellemi érték továbbélésének titkaként – átvészelt a középkori Bizánc monumentalitásában emberléptéken túli szigorát, az évszázados török uralmat, túlélte a felszabadulási harcoktól máig tartó, ugyancsak zavaros, évtizedenként szintváltó, zaklatott évtizedek nyomasztó hatását.

Mindezt magam is tapasztaltam azon a műsoron, amelyet a Görög Nemzeti Bank rendezett a görög népművészet – szélesebb értelemben, a görög nemzeti hagyomány – tiszteletére. Hogy a tudományos előadásokkal összekötött műsoros est épp a Nemzeti Bank épületében került megrendezésre, az mindenképp az új szellem jele. A bank igazgatója ismert baloldali közgazdász, nemrég szabadult a politikai fogságból. Szombat délelőtt lezárták a bankot, a nagy csarnokot átrendezték előadóteremnek. Kiállítást rendeztek a görög naiv parasztfestők műveiből. A védnök a szakszervezet volt, a megnyitóbeszédet pedig a bank igazgatója mondta.

Mindez önmagában is érdekes lenne, a mi némiképp technokratává, bürokratikussá és absztrakttá váló világunkban különösnek is hat. Hát ha még a három órán át tartó műsor hangulatát, a többszáznyi lelkes publikum viselkedését és az egész rendezvény ünnepélyességét vesszük tekintetbe! Eseménynak, szellemi állásfoglalásnak tekintették az ünnepélyt. Megjelent Andreas Papandreu felesége, Athén polgármestere, az egyik legtekintélyesebb görög költő, Jannis Ritszosz, a legnagyobb festőként tisztelt Tszaruchisz, a görög színészi élet vezető egyéniségei, s nemcsak megjelentek, hanem fel is léptek. Ritszosz három költeményét olvasta fel, Tszaruchisz és egy néprajzos professzornő előadást tartottak, a színészek egy Ritszosz-poémát recitáltak és régi görög népi verseket adtak elő, egy ciprusi költő középkori ciprusi verset szavalt és elénekelt Makarioszról írt strófáját, amely népdallá lett, a kórus és szólisták pedig görög parasztdalokat, hangszerszólókat adtak elő. Fotósok tucatja és a hosszabb műsort készítő televízió is mutatta, hogy milyen fontosnak minősítették e manifesztációt.

Mindezt el kellett mondani, hogy visszatérhessek mondandómra: miként mutatkozott meg e némiképp hosszúra nyúlt műsorban a szomorúsággal telt méltóság és a klasszikum máig ható és némiképp szerepjátszásra is kényszerítő ereje.

Még gyülekeztek a nézők, mikor hirtelen hatalmas tapsvihar tört ki: Jannis Ritszosz érkezett – úgy, ahogy a nép által felkent költőnek érkeznie kell. Már külső megjelenése is ezt sugallta. Mintha egy antik görög filozófus és egy melankolikus

Krisztus találkozott volna arcában. Lágyan omló – bizonyára festett – szőke haj, kék szem, intellektuálisan lágy vonások. Keze, finoman mozgó ujjai is beszéltek. Beteg, fáradt ember, akit azonban életben tart az elhivatás, egy szerep vállalása. Felkent költő – nálunk néha Pilinszky viselkedett így, de ő inkább a keresztény szenvedést, a mártíromságot képzeletben átélő és önmagát Krisztus-Pierrot-vá merevítő magatartással, míg Ritszosz figurájában a dekadens, fáradt tartás összefonódott a közéleti ember pózával. Néhány szépen hömpölygő, egyszerre klasszikus és modern hangú, az egzisztencializmus és a metafizika problémáival átszőtt versét ismerem, ezek is olyanok, mint amilyenek személyében is mutatkozott. E képet megerősítette versmondása, hanghordozása, kezének rebbenése is. Magatartása egyszerre volt a fáradt költő és a régi költői hivatást, a titkot látást és titkot közvetítést, a mitológiában élést, a közéleti feladat méltóságát átélő költővatesz magatartása. Azt mondják, fiatal korában színésznek indult. Kétségkívül a közéleti költőmagatartás mindvégig megőrizt valami színészi pózt, hiszen ezt el is várja tőle a közönség, amely végső fokon felruházta a vateszi feladatkorrel. A szerepjátszás önmagában nem létezik, annak közönség is kell. E közönség pedig valamiképp már meg is határozza a szerep tartalmát és szuggerálja a megformálás módját is. Ritszosz vállalta ezt az ókorban is ismerős költői szerepet és a közönség elvárja tőle, hogy tartsa be a játékszabályokat. Nem cinkos, ironikus megjegyezésről van szó, hanem a társadalmi szerepjátszás klasszikus szabályainak tudomásul vételéről. Márpedig ahol ez az egyezés megszületethetik, ott van valós társadalmi nyilvánosság, mert mi más lenne az, mint a közösség által szentesített kötelmek és az egyéni invenció találkozása, szereposztás és szerepvállalás. Ahol ilyen még van, ott a művészet nem monodráma. Talán ez az egyik ok, amiért irigylem a görögöket.

* * *

A műsor egyébként példázta, hogy Görögországban is milyen nehéz meghatározni, hogy tulajdonképpen mi is a népművészet, népi kultúra. Az előadott dalok, zeneszámok egyrésze a paraszti dalkultúra része volt, de nem mindegyik. Az irodalom és a tárgyi kultúra területén azonban még bonyolultabb a képlet. A jelenlegi görögországi értelmezés szerint a népművészet több, mint a paraszti kultúra írott vagy tárgyi emlékhanyaga, inkább etnikai jellegű, vagyis az egyébként ugyancsak összetett görög etnikum által teremtet kultúrát foglalja magába. Nem lehet nemzeti művészetnek nevezni, hiszen a nemzeti követelménye jószerivel csak a XIX. században és a nagy újhellén hullám idején vetődött fel, gyakran össze is fonódva nacionalista ábrándokkal, a Bizánci Birodalom területi egységének újraélesztési képzetével. A görög etnikum kultúrájába mindenképp beletartozik az ókori görög, színezi a bizánci, összetevője a napjainkban gyorsan felbomló folklórkultúra, a szigetek különös tradíciója, a leginkább balkán jellegű Macedónia és a nagy görög tragédiaként, a Kis-Ázsiából elűzötteknek a törökös elemeket is integráló sajátos művészete, hagyományvilága. Ezekből a gyakran opponáló, heterogén elemekből alakul a mai görög kultúra, nagyrészt szintetizálva a különféle összetevőket – vagy rosszabb esetben, mindezt beleolvastva a Görögországot is elérő konzum- és szuvenírkultúra, inkább csak külsődlegességeket őrző internacionális sablonába.

A műsor azt is mutatta, hogy a görög értelmiséget ugyancsak foglalkoztatja a „mi a görög” kérdése és ami ettől elválaszthatatlan: merre haladjon a görög kultúra? Az új hatalom úgy érzi, hogy az etnikai kultúra hangsúlyra révén talán erősebben tud kapcsolódni a népi tömegekhez. A kortárs görög zene is egyértelműen keresi a „tisztá forrásokat”, ám az Építészeti Kar Művészettörténeti Tanszékén elmondták, hogy a fiatalokat sokkal jobban vonzza egy afrikai maszk vagy prekolumbián szobor, mint ami görög, lett legyen klasszikus ókori, bizánci vagy görög folklór. Azok a szakemberek, akikkel alkalmam volt találkozni, nem nagyon hisznek valamiféle „görög modellben”, amely egyesíteni tudná a klasszikumot, a hellént, a parasztit és a modernet. Kétségkívül azonban, hogy a költők és az írók közül néhányan erre törekednek, s lehetséges, hogy a kortárs görög művészetnek a reprezentatív, nemzetközileg is legrangosabb ága az irodalom.

* * *

Irigyelni a görögöket az ókori görög kultúráért dőreség lenne, tény azonban, hogy méltóságuk alapja. Kevés maradt ugyan belőle, ám e kevés is sejteti, hogy micsoda kultúra volt. Az Akropolis épületeit ma már inkább csak a szellem tartja össze, az Erechteion csőállványozott romhalmaz – de az Akropolis Múzeum néhány töredéke mindent elmond, még csak meg se kell nagyon erőltetni a képzeletet, hogy lásuk micsoda művészet (?), élet (?), környezet (?) – egyszerűen kultúra volt itt hajdanában. De amiért igazán irigylem őket, az a néhány in situ emlék-komplexum, amely ha töredékesen is, de a tárgyi világ evokatív erejénél fogva valamiként kortársunkká teszi a múltat, kézzelfogható realitássá a mítoszt. Persze ezek az emlékek is töredékesek, elpusztultak, de úgy, mint ahogy ma egy földrengés pusztít el egy élő várost. Romhalommá válik, csak alapok, töredékek maradnak – de kortárs töredékek. Nem lehet a romok között többé lakni – de ugyanúgy kortárs valóságunk részei, mint az épen maradt házak.

Brauronban éreztem ezt, az Artemisz-szentélyben és a nem messze levő, kitünően rendezett kis múzeumban. A hely az ókori Artemisz-kultusz egyik székhelye volt, nem véletlen, hogy az Akropolison is Artemis Brauronia tiszteletére emeltek kis szentélyt. Hogy épp Brauron vált az Artemisz-kultusz központjává, abban közrejátszott Peisistratos is, akinek szülőhelye volt a hely, valószínűleg ő létesítette az akropoliszi szentélyt is.

A monda szerint a környék Artemisz kedvelt vadászterülete volt. Egyszer óvatlanul megölték egyik kedvelt medvét, ezért járvánnyal sújtotta a vidéket. Kiengesztelésére emelték a szentélyt és honosodott meg a szokás, hogy a szentélyben kis 10–11 éves attikai lányok, az istennő „medvecskéi” látták el egy éven keresztül a szolgálatot.

Eddig a monda. Ám mindez kézzelfogható valóság a számunkra, hiszen ott áll Artemisz dór prostylos templomának maradványa – amelyben egyébként archaikusabb kor épületének maradványait is megtalálták –, ott a stoa, amelynek északi részén megvan az istennő „medvecskéi” kis lakóhelyiségeinek maradványa, a kőágykerek, amelyekben többed magukkal aludtak és az étkezésre szolgáló kis kőasztalok. A múzeumban pedig ott vannak a kis „medvecskéket” ábrázoló szobrok, mosolygó kislányok, vállukra vetve a kultuszra utaló medvebőr, kezükben votív ajándékok. A márvány, a kő megőrizte tehát, a mába kapcsolta az ókort, legalábbis annak i. e. V–IV. századi világát, úgy, mintha egy mai kiűritett leánykollégiumba lépnénk, ahol megmaradtak még a falon a lakók fényképei. S micsoda ókort őrzött meg a szentélykerület! A vallástörténészek vaskos könyvekben elemzik, hogy miben tért el az ókori görög vallás a nagy közel-keleti, ókori birodalmak vallásától, mit jelent az, hogy itt nem alakult ki papi hierarchia, a mitológia emberléptékű volt – ám minden elemzésnél többet mondanak a kis megmaradt istennő „medvecskéi” szobrok, a mosolygó leányfejek, a bájos tartású, kis fogadalmi állatot szorongató leányfigurák. Tudott az ember valamikor nagy és tiszta is lenni mítoszaiban és mindennapjaiban, tudta a transzcendenciát kis csivitelő lányok ruharedői közé rejtetni. Lám, magunkat sajnálom, nem a görögöket irigylem.

* * *

Nem azért vagyok Athénban, hogy Csontváry nyomát keressem, de azért persze keresem. Könnyű, meg nehéz is elképzelni a századelő Athénjét. A Plaka néhány háza, tere, az Ermou utcának a már ócskapiacba torkolló, olcsó bútörözségeket sorakoztató része megőrizte azokat a házakat, amelyeket Csontváry is láthatott. Az Odos Athenai vásárcsarnokának hangulata se sokat változhatott, legfeljebb a kosztüm nem ugyanaz.

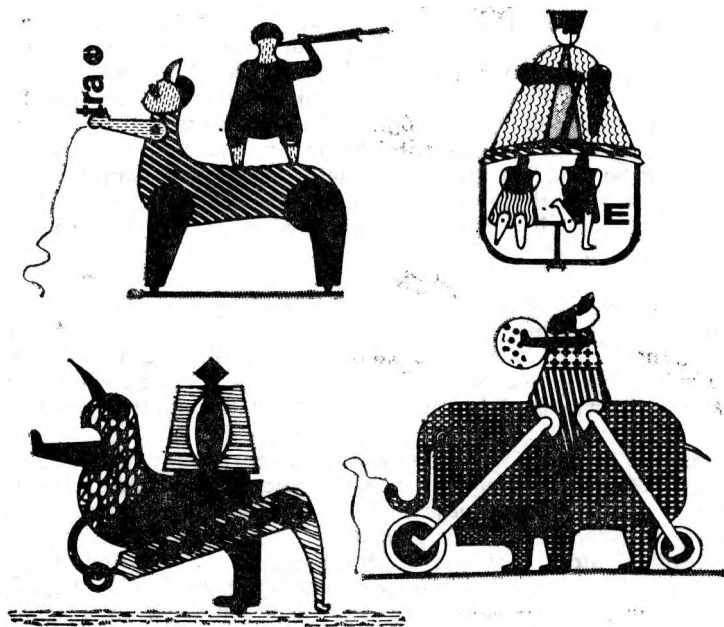
Honnan festette az athéni motívumokat? Nem egyszerűen másolta a látványt, de azért meghatározható. Az olympiai Zeus templomot ábrázoló képnél úgy választotta ki a látószöveget, hogy egységbe tudja fogni a még álló oszlopsort, a földön fekvő, szétesett oszlop dombjainak különös kígyózását, a dombra kúszó házakat és a Hymétoszt. Az „Athéni utca” c. kép is egyértelműen az Odos Eolou-ból látható motívumot rögzíti. A „Sétakocsizás” már nehezebben tájolható, bár a Plakának az Akropolisz dombra kúszó részén láthatók még olyan magánpaloták, mint a képen és bizo-

nyos látószögből a képen látható módon rajzolódnak ki az Akropoliszon levő épületek maradványai is. Feltétlenül szintetizált azonban. E képében a látott valóság, az élmény valóban költészetté nemesült, álmittas látomássá. Ilyen szép Athén 1905-ben sem lehetett. Nem egyszerűen összefogta a látványt, megkereste a legjellemzőbb nézeteket, motívumokat és azokat logikus rendbe, az isteni harmóniát tükröző kompozícióba szervezte – mint tette neoplatonista ihletésű művében, a Taorminában, amelyben a szimbolista esztétika szellemében teremtette meg az Ideát tükrözni tudó dekoratív művészetet –, hanem a különös atmoszférikus élményt, a holdfényben fürdő házak fölé emelkedő Akropoliszt, az athéni hangulatot átszűrte a szüntelenül az álom világába emelkedő, a fennkölt szférájában élő saját világa hálóján.

Nem véletlen, hogy a különös athéni színek, a napszakváltás fényei megragadták. Az athéni ég színjátéka nem sokat változhatott. A lilák és a rózsaszínek egybejárása, a különös estszürkület ma is olyan – persze szerencsés széljárás kell ahhoz, hogy kialakuljon a pirosnak, lilának, sárgának és kéknek az a különös keveréke, találkozása. Egyik este szerencsém volt. Megláttam ezt a színjátékot, amely ott van Csontváry képén és néha-néha újjászületik a valóságban is.

Néhány emlék őrzi tehát még Csontváry Athénját. A Kanellopoulos Múzeum melletti házakat ma is megfesthetné.

Egyébként tudom, hogy milyen hiábavaló Csontváry képei motívumának a rekonstruálása, mint ahogy hiábavaló volt Cézanne esetében is, pedig ő ugyancsak hangsúlyozta a motívum fontosságát. A motívum holt anyag vagy pedig már önmagában megformált, s mint ilyen önmagával kielégül. Hányan festették meg az Akropoliszt! A Benaki Múzeum tele XIX. századi ismert és ismeretlen mesterek képeivel. Dokumentum értékük felbecsülhetetlen, izgalmas játék utána járni, hogy milyen nézetből festették a Partheont. Némelyikük „látata” rokon Csontváry képei nézőszögével. A topográfiai, ikonográfiai kutatás azonban nem sokra visz, a mű burka érintetlen marad.

KÉPZŐMŰVÉSZETI KRÓNIKA

Utoljára 1975-ben, felszabadulásunk harmincadik évfordulója alkalmából volt olyan kiállítás, mely – a hagyományos műfajokat véve csupán figyelembe, képzőművészetünk strukturális átalakítását szem előtt tévesztve – teljes képet igyekezett adni hazánk képzőművészetéről, legalábbis arról a részéről, amelyet autonóm művészetnek nevezünk. Az időközben megrendezett tárlatok egy-egy részletet mutattak be. Az utóbbi időben mind erősebbé vált az az igény, hogy ismét kerüljön megrendezésre egy átfogó seregszemle, mely igyekezzon átfogó képet adni képzőművészetünk helyzetéről. Erre törekedett a Műcsarnokban az ez év április–májusban megrendezett *Országos Képzőművészeti Kiállítás*; de mint ahogy egy költészeti vagy prózai antológia sem adhat teljes képet hazánk költészetéről vagy elbeszélő prózájáról, úgy ez a kiállítás sem adott. Nem is elsősorban a távolmaradók személye volt ennek oka – ez minden alkalommal így történik s hiábavaló igyekezet volna most őket reklamálni. Sokkal inkább abban kell keresni az okokat, hogy a tárlat nem vette eléggé figyelembe a strukturális változásokat, hogy megragadt annál a tételnél, hogy plasztika az, ami fémből, fából vagy kőből készült – itt talán Pázmándy Antal nagy samott-kompozíciója, melyet már A vonal címen megrendezett kiállításról ismertünk, volt az egyedüli kivétel – s nem élt avval a lehetőséggel, hogy a festészet műfajába soroló egyéb alkotásokat – főként falikárpitot – is bemutasson, s nem is törekedtek arra, hogy olyan törekvéseket is a nézők elé tárjon, amelyek a változás irányába mutatnak. Ennek ellenére, a szükségszerűen kissé beszűkült anyagból is levonhatunk bizonyos általános érvényű következtetéseket a hazai képzőművészet jelen állapotáról.

Sok szó esett az utóbbi időben a képzőművészet funkcióváltásáról, új „hozzállásáról” a kor kérdéseihöz – én magam is többször írtam már erről. Mi ennek a lényege? Poszler György fejt ki, hogy „a hazai történelem a történelmi fejlődésükben retardált kelet-európai népek életrajzának módjára a kulturális életre, elsősorban az irodalomra „terheli rá” a gyakorlatban valóságosan megoldatlan nemzeti létkérdések virtuális megoldását”, mert sem a politikai gyakorlat, sem a filozófiai gondolkodás nem adott választ a történelem felvetette kérdésekre a nemzeti önvédelem és a társadalmi progresszió oldaláról. Így a költészet – s bizonyos fokig a művészet – lépett ezek helyébe, s játszotta el azt a nemzeti-társadalmi szerepet, melyet azok elmulasztottak. A felszabadulás – s különösen a fordulat éve – után pedig a társadalmi igény közvetlen elvárásai, a művészeti folyamat belső logikájának, relatív immanenciájának, törvényszerűségeinek figyelmen kívül hagyása nyomán olyan helyzet keletkezett, melynek a képzőművészet jószerével csupán az állandó nyilvánosságra szánt, a reprezentáció igényeit kielégítő alkotásokban tudott megfelelni.

A változás folyamata lassú volt és nem volt mentes a hivatal és a kritika értetlenségből fakadó ellenállásától. Lényegében a hatvanas évek közepén indult meg, radikálisabb változásokat pedig a hetvenes évek elején belépő új nemzedék művészetében hozott. Ennek eredményeképpen a jelenlegi képzőművészeti gyakorlat túlnyomó része az európai avantgarde jelenségeinek a figyelembevételével alakult, s a művészek többsége a közéletiség változó tartalmait keresi, ezekre törekszik választ adni. A művész szerepének a megváltozása tehát – az eszmény és a valóság ütköztetésével – olyan művész-magatartásokat alakít ki, melyek korábban ismeretlenek voltak. A változás ellen igyekszik hatni a nosztalgia-hullám, melynek jelei a kiállításon világosan felismerhetők. Egy más magatartás azoké, akik a közéleti gondokat a clown attitűdjé mögé bújva élük-tolmácsolják; polgárjogot szerzett magának a szűkített világ rajza is, valamint azok a törekvések, amelynek a nyelvi vonatkozások, az anyag

léte-konzisztenciája vált központi vizsgálódási témájává, ahol minden dolog csupán önmagát jelenti s éppen túlzott meghatározottságukkal kívánnak a valóság meghatározatlan voltára utalni. Csak néhány olyan törekvéssel találkozunk a kiállításon – köztük vannak a társadalmi reprezentáció céljára keletkezett alkotások is –, ahol a művész a hagyományos közéleti művész-szerep megőrzésére törekszik, de ezekben is megszűnt a korábbi pátoszos heroikus-példamutató magatartás felmutatása, s helyükbe egy elégikus vágyakozó attitűd lépett: e művek egy lehetséges – ne mondjam, elképzelt – jövőhöz mérik a jelent.

Ezek közé sorolható – hogy mindjárt az első teremmel, a rendezés klasszikus szabályai szerint a protokollal kezdjem (Frank János ezúttal ezt az elvet alkalmazta, meglehetősen következetesen), akik közé végre, első ízben, de már régen megérdemelten, kiemelt helyre került *Gyarmathy Tihamér*nak a kozmosz mozgását reveláló nagyszerű alkotása – *Kokas Ignác* Legyen béke című festménye darabokra tört, hideg zöldekben és kevés, visszafogott sárgákban vibráló világával, középen lehajló összekulcsolt kezű előre hajló nőalakkal, jobb felső részén pedig egy karvalyos csőrű háború-madár fejével. A kép a jelentőségocok és jelentésvákuumok formai világára épül, melynek kialakítója a magyar piktúrában Kondor Béla volt; *Varga Imre*, a reprezentáció legjobb hazai művelője ezúttal Liszt Ferenc szellemét örököltette szoborba, elmélyedő-visszatekintő alakját kvázi-piedesztálra emelve, balkon rácsára támaszkodik s az örökkévalóságból, a halhatatlanságból tekint vissza ránk; *Janzer Frigyes* Lukács ülő portréja megkapóan hozza emberközelsébe a nagy gondolkodót, ha a megoldás nem is egészen új. E csoportba sorolhatók a háború ellenes alkotások is, mint a kitűnő *Banga Ferenc* iróniával elegyített nagyszerű sorozata, a Nem félünk a farkastól, *Bors István* pompás „szobra” a Háború, *Kéri Ádám* Történepek sorozatának lapjai, ahol az elégia félelemmel vegyül, mert a perszifikált történeke-lények fölénk magasodnak, szinte már alig bírunk velük.

A tradicionális művész-magatartást őrzi néhány művész alkotása: *Szabó Zoltán* nagyméretű kompozíciója a harmóniának és szeretetnek képbe fogalmazott ódája, *Szalay Ferenc* Öreg című festménye és *Nagy Sándor* Ketten című kisplasztikája nagy erővel, szinte Veres Péter-i mélységekig hatolva mutatják be a földdel egybeforrva élő ember alakját. Egy másfajta harmóniát hordoz-tolmácsol *Borsos Miklós*, *Gerzson Pál*, *Samu Géza*: az egyéni mítosz zárt világában élő, ebből adódóan pontosan tájékozódó, bonyolult összefüggésekre is megnyugtató és egyértelmű választ találó művészek ők. *Borsos Miklós* remekbeszabott, tiszta, harmonikus bronz torzója egy természetmítosz zárt világából fakadó alkotás. Ugyanebből fakad *Gerzson* képi világa is, melynek egyik ragyogó termékét, a Szél és napsütést láthattuk. *Gerzson* a természet szerelmese, Egy virtuális tanítványa a természet szépségéről, a vele való együttélés, egybeforrás örömről beszél a szerkezetes konstrukció nyelvén, felfokozott színeiben, melyek hol szívpezdítő örömet, hol lankasztó maga-elengedést tolmácsolnak: a szépségről dalol, erről az idejét múltnak deklarált minőségről, mely vezérlő eleme ihletett piktúrájának. (S e fokon már a mítosz rokon egy másik csoporttal, a nosztalgia-ápolókéval.) *Samu Géza* kinagyolt fa-elemekből konstruált Napszekezen pedig egy paraszt-Apolló indul neki az égi vágtnak, *Bálint Endre* egyéni mítosza nem a harmóniát, sokkal inkább a félelmet mondja el: Szent Flórián igazi drámája című képén Szentendrét – tehát az egész világot – fenyegeti a megsemmisülés.

Széles körben jelentkezett a nosztalgia a tárlaton: mégpedig nem csupán a hagyományos visszaemlékező képeken, mint *Bartha László* Pályám emlékezete című, régebbi korszakainak jellegzetes motívumaira építő hangulatos képén vagy *Szántó Piroska* szellemes, visszafogott, az évek megbarnító koptatását imitáló Egy elveszett album festményein, de más formákban is. Már láttuk *Gerzson* képeinek rokon voltát evvel az irányzattal: de ide sorolható *Patay László* Emlékműve is, a kiállítás egyik legtöbbet nézett festménye, mely az egyetemes és a magyar művészet kimagasló és jeles alkotásait mutatja be a görögöktől Vasarelyig, Szinyeitől Szalay Ferencig, hön áhítózva az aranykor(ok) után, mikor még a művészet létjogát senki sem vonta két-

ségbe. S ide tartozik az alföldiek néhány műve is, elsősorban *Vecsési Sándor* Béke-öröm című idillje is.

A tárlat alkotásainak zömét, elsősorban a grafikákat, de a táblaképek egy részét is az új szerep keresése jellemzi, a személyiség fokozott előtérbe állítása. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy nem igen jelentkezik tiszta képletek, sokféle az arculat, nem egyszer egy művész alkotásain belül is. Az egyik aspektus *Kárpáti Tamás* festményén, *Pásztor Gábor* és *Swierkiewicz Róbert* grafikáin jelentkezik. Kárpáti Peldázatok című képének párákból-ködökből elősejlő alakjai csakúgy, mint Pásztor Gábor Múterem I–III. szitanyomatain az imbolygó kép az értelmes élet megkérdőjelezéséről, a művészi célok tűnékeny voltáról vall, míg Swierkiewicz Csillag néz és visszanevez című lapjain a művész-lét nehézségeiről, a mégis helytálló szükségéről bizonykodik. Rokon vele, de határozottabb hangú, pártosabb magatartást tanúsít *Feledy Gyula* két remek lapja, az Öregember hegedűvel és a Tárogaató: én énekelek, mondom a magamét, bármi és bárhogyan történik is a világban, hangsúlyozza a maga igazába vetett hittel a művész. S ez át is vezet bennünket, mert nem áll távol a már említett clown-magatartástól. Itt is több arculat tűnik fel: *Dienes Gábor* képei – nem mentesek a nosztalgiától sem – a maguk fanyarul groteszk világával, amelyeken a formák részbeni felbontásával, a figurák víziószzerű felvillantásával lenyűgöző találmányossággal jeleníti meg alakjait, romantikusan ábrándozva, „az önmotogató cirkuszában tartva előadást” (Kocsis Imre). *Szabados Árpád* szeme elől semmi nem rejtőzhet el, de ő maga a bohóc színes gúnyját öltve magára, egy gyerek firkalását imitálva bujik az értelmezés sokrétű lehetőségét kínáló előadásmód mögé. Rajzaiban egyaránt benne foglaltatik a kijelentés direktsége és annak persziflázsa, mintha semmi jelentőséget sem tulajdonítana sem önmagának, sem annak, amit mond. Rokon ezzel a világgal az *Újházy Péteré*. S méltó párja Szabadosnak, jóllehet egészen más eszközökkel alkot, *Szemethy Imre*: ő csupán töredékeket közül velünk, s ezek sokaságával „értelmezi” a világot, az ironia leleményes távolságtartásával ad számot mindarról, ami körülvesz bennünket, de elsősorban az ideológia világában tallózva, a nézőre bízva, mit és mennyit ért belőle. Mindezek az alkotások megfelelnek a nyitott mű feltételeinek, bevonják a nézőt a maguk világába, asszociatív képességre építenek, egyenlő társnak, alkotó párnak tekintik.

Nem ritka a groteszk hangvétel sem. *Orosz János* — talán Dürrenmatt Fizikusaitól megihletve — látszólag már veszélytelen Hadurakat mutat be. *Tóth Ernő* Magángyűjteményén a tárgyakat értelmetlenül halmozó szorongó figurát állít elénk, kalitkában tartott madárral — jóllehet inkább ő maga van e tárgyak ketrecébe zárva. *Sáros András Miklós* két színes akvatinta kompozícióján az „add uram isten, de mindjárt” magatartást figurázza ki, *Bálint István* pedig közéletünk furcsaságait állítja pellengérre.

*

A Pécsi Galériában került megrendezésre *Kolbe Mihály* tárlata 75. születésnapja alkalmából. Kolbe Mohácson, szinte teljes „vidékiek” elszigeteltségben él és dolgozik. A felszabadulás utáni esztendőkhöz Mohács volt a Baranya megyei festőkörpont, itt élt már 1931 óta a helyben dolgozó Kolbe mellett a korán elhunyt Martinszky János, a Pestről ide menekült Árkay Aladár építész és felesége, Sztehló Lili üvegfestő, abban az időben még itt dolgozott Kelle Sándor, rendszeresen látogatta őket Martyn Ferenc. A pécsi körpont vonzása azonban erősebbnek bizonyult, s az ötvenes évek óta Kolbe egyedül dolgozik Mohácson; mint egy méltatója megjegyezte, vidéken lakik, de ez nem jelent vidékiességet (azaz provincializmust) munkásságában. Rendkívül invenciózus művész: előbb feltalálta a cement-spanyolozásnak elkeresztelt, sgraffitot helyettesítő eljárást s rakott is belőle egy szép műves faliképet a pécsi születési klinikán — majd Martyn Ferencel közösen a farost-intarziát, mellyel a tormaí közséi tanácsterembe készítettek kompozíciót. De nem zárkozik be Mohácsra, jóllehet az élmények sokasága fogadja itt is, mindenekelőtt a víz és partjai, a nagy levegő a víz felett, továbbá a sokac népművészet ezernyi emléke, hanem szorgalmasan járja egész Baranyát, a völgyekbe épült falvakat csak

úgy, mint a dombokra telepített szőlőket. Mindebből született meg az a teremnyi szép alkotás, melyet most a galériában mutatott be, ezek a tussal és olajjal készült művek, melyeken a vonalat is foltszerűen kezeli s így olyan hatást ér el, mintha gyöngyből rakta volna ki képeit. Műveit könnyedség és franciás elegancia jellemzi. A festői hatás egyik forrása a nagyon gondosan, finoman megmunkált alap, s erre viszi fel a kompozíciót, melyben a visszafogott színek érzékenyen, halkan csendülnek össze. Többnyire szimmetrikus kompozíciók ezek, melyeken a pozitív és negatív tételek átgondolt egyensúlya, a lágyan, puhán megjelenő felrakás érzékeny ritmusaival tolmácsolja a látványélményhez mindig erősen kötődő, mégis finoman, szenzibilisen átírt formákat. Ezek közelednek a geometrikus alakzatokhoz, de Kolbe sohasem szakad el a szenzualitástól, ugyanakkor felül emelkedik az imitativ megközelítésen is. Rajzai – e „pálcika-rajzok” – a kínai és japán rajzok tiszta, fenkölt világához közelítenek: kevés eszközzel, nagyon határozott vonalvezetéssel megoldott kompozíciók.

*

A Helikon-galériában került megrendezésre *Montvai Attila* kiállítása. A méltató zavarban van, minek is nevezze: Montvai ugyanis fizikus, mégpedig a jelek szerint nem is rossz, emellett pedig fotóművész. Mintegy 8–10 éve aktívan vesz részt a magyar fotóséletben, a Stúdió egyik legjelesebb személyisége, a Szövetség Elméleti Bizottságának vezetője. Bemutatott alkotásai nem igen hasonlíthatók a fotós kiállításokon látott irányzatokhoz: ha a festészetből veszem a példát, alkotásai olyanok, mintha neoimpresszionista képeket készítené. Így azután ezek erős megtelepetést okoznak a nézőnek, mert fő szereplőjük nem a látvány és nem is a mozgás, sokkal inkább a fény. Montvai a nemes eljárásokat eleveníti fel s úgy épül rá a színes technikára, mint ahogy annak idején az impresszionizmus épült rá a színelméletre. Erősen felnagyított felvételein a színszemcsékre épít, amelyek a nagyítással roncsolódnak, de él a ráfotózás eljárásával is. Az így nyert képek sajátos, eredeti hatást keltenek, az egymás mellett sorakozó, sűrűn megjelenő kiegészítő színekre épülő színszemcsék együttese árnyalt mozgalmasságot, a fények gazdagon vibráló effektusát eredményezik.

A VAS ÉS ARANY(CSAPAT) ORSZÁGA

(Filmlevél)

Lehet, hogy féltetni kell a kabarét? – Ez a – számomra egyébként *múltja miatt* oly kedves – műfaj öt poénból kettőt föltétlenül a film és a futball rovására szokott elsűtni. Rendezőkön és góllövő csatárokon viccelődik a legszívesebben, azokban a holt szezonokban, amikor épp nem emelték a só árát, s az „ágy” címszó alatt sem gyarapodott újabbakkal a borsos tréfák száma. A kabaré egy kalapot borít Jancsóra és Nyilasira, Hernádira és Törőcsikre, Mészárosra és Mészárosra. Élcelődik azon, hogy a magyar filmeket csak egy-kétszáz ezer, a magyar labdarúgókat csak tíz-húsz ezer ember nézi, míg egykoron – úgy harminc éve – akár a tizszere is. Kipellen-gérezi őket, a nem-nézetteket – mert *ők vannak szem előtt*. Vagy szemellenző előtt.

S most tessék, a *Mephisto*, az ötvennegyedik díjosztás alkalmával, végre, a magyar játékfilmek közül elsőként elnyeri a 28 centiméter magas, aranyozott bronz-szobrocskát, a filmművészet nem hivatalos világ bajnoki címét, az Oscart; s moziba kerül – jó pár népstadionnyi közönséget eleve biztosítva magának – az elsőfilmes Surányi András alkotása az *aranycsapat*ról, mely – sajna – éppen nem nyert világ-bajnokságot akkor, amikor a rendező az ötödik életévét taposta. 1954-ben.

Az Oscar-díj elsősorban a *Mephistónak*, illetve Szabó István eddigi életművének a megérdemelt dicsérete, de ország-világ előtt nemzeti filmgyártásunk egészét is minősíti. Egy Oscar-díjnak – vélhetjük – holdudvara kell legyen. Környezete, mely megérdemli s vissza is veri a kivételes mű aranyfényét.

Több hónap távolából visszaemlékezve a februárban zajlott XIV. magyar játék-filmszemlére, épp ez a környezet, az emlékezetes mezőny nem rémlik föl Pécs vetítő-vásznairól. Talán az öreg mozik lehelet-melege bágyasztott volna el, vagy a második-harmadik film egyhuzamban való megtekintése zsibbasztott annyira testben-lélekben, hogy képtelen voltam az értékekre fölfigyelnem? Nem hiszem. Azért sem, mivel egyszer alig akadt, aki belehelje a termet: a filmszakma, meglehetősen érzékeny és biztos szimatról téve bizonyosságot, távol maradt, amikor épp távol maradni volt inkább érdemes. A *remény joga* című Kézdi Kovács Zsolt-film vetítésekor például semmiféle igazolványt nem kellett mutogatni, ütem ahova akartam, s töprenghettem azon: miért sikeredett szinte elviselhetetlenül unalmasra ez a sok gonddal és kivételes esztétikai fogékonysággal megformált kamaradarab?

Nem is egy válasz kínálkozik. Így az a túlzott, majdhogynem élveteg engedékenység, amellyel a rendező átadja magát különféle művészi hatásoknak, főleg a pszichologizáló Ingmar Bergman-i film ihletésének. Maija Liisa Turkka személyében Északról hív vendégszínésznőt a főszerepre, s vele olyan külsőt és mentalitást zár az életből kitépett Szabadság-hegyi villa szigetére, akiből-amiből süvölt az életidegenség. S hiába, hogy ez az önsorsrontó tartózkodás a ritka erkölcsi igényességből származik: Magda, a bírónő azzal taszít el magától, azzal lohasztja le esetleg föltámadó rokonszenvünket, hogy csakis *lezáró, betegező* típus. Olyan egyéniség, aki vonzódások, kapcsolatok első pillanatában is már az utolsót látja felködleni. Ráadásul – dramaturgiai, forgatókönyvi hiba – igaza is van: nálánál silányabb minőségű emberekkel akad össze. Nem ütközik meg tehát velük, hanem – némi buktatóval vagy kerülővel – otthagyja őket. Vajon ez a szubjektív tisztességes asszony képes lehet-e hivatala gyakorlása során, az esetek többségében objektív ítéleteket hozni?

Testvére, Edit (Bánsági Ildikó játssza) pontosan az ellentéte: *kezdő, újrakezdő* alkat, a sorsfordító merészség mindenkori kockázatával. Ők ketten, ha megöregsze-

nek, a *Macskajáték* Orbánnéjára és Gizájára fognak hasonlítani. Edit széttagozott fűzős cipőjében akkor is a törhetetlen vitalitás, a habzó érzelmvágy csámpázik majd a tejcsarnokba; Magda pedig elegánsan és szomorúan fog üldögegni: élete téli álom volt, mert félt a hidegtől. A baj, a nagy baj csak az, hogy *A remény joga* minden iróniát nélkülöző, elképesztően humortalan – mert túl személyes és túl komolyan vett – történetéből a főhősök soha nem tudhatnak a *Macskajáték* groteszkjébe „átöregedni.”

A két asszonysors, más-más elvektől vezérelve, hol párhuzamosan fut, hol keresztezi egymást, mégsem ők az igazi főszereplők. Tamásnak, Edit kisfiának szemszögéből ítéljük meg a jellemeket és az eseményeket. A kamaszkor küszöbére érkezett, átlagon felül intelligens, félig magyar, félig nyugatnémet fiú a két nővér, a két különböző anya-típus között jár kézzől kézre – árván.

Nem nagyon szeretem a magyar filmek gyerek szereplőit. Nem az ő hibájukból. Varga Miklós is tökéletesen helytáll a furcsa kisfiú-szerepben. De zavar a kizsákmányoltsága: az, ahogyan cselekedeteit kimódolt szituációkba, arcát „agyonkomponált” képekbe kényszeríti a rendező. A filmvetítéses gyermek-jelmezből didaktikusságban is széthulló jeleneteket például. Sokallom a koraéretten okos tekinteteket, a hisztérikus indulathullámokat, a szabadságra éhes kószálást, bújkalást, futkározást. Mintha Kéző Kovács Zsolt ettől a gyermekarcától várná elősorban, hogy szociológiai ismeretei és művészi élményei átfordítódjanak az öntörvényű esztétikai minőség szférájába. A film nem általánosítható, speciális alaphelyzete, mintákhoz való kötődése, olykori széplégése és számos más hibája ezt nem teszi lehetővé. Az indulótoke – a felnövekvő gyermek családi, társadalmi beilleszkedésének gondjairól, a felnőtt ember életforma- és etikaválasztásáról szólni kívánó alkotói jószándék, művészi tisztesség – a film másfél órája alatt maradék kis cimletekké romlik.

Rózsa János *Kabala* című műve elevenebb és változatosabb környezetbe helyez – nem is egy, de két gyereket. Testvéreket. A lány – az így becézett címszereplő – néneje lehetne az iménti Tamásnak, a fiú pedig egy-két évvel fiatalabb öccse. Ők azonban nem országhatárok fölött röpködnek, hanem nevelőintézet kerítésén másznak át, nem egy titokzatos villa kényelmében kúrálják *gyermekbetegségüket*, hanem egy üzemi zuhanyozó nedves huzatjában teszik kockára egészségüket, nincs két anyjuk és három apukájuk, mint Tamásnak – a szülők válása után nincs nekik tulajdonképpen egy se. Csatangolnak az életben, két kis szociológiai felkiáltójel, az egyikük – a lány – szakadékba zuhan, a másik pedig majd, felcseperedvén, remélhetőleg okul testvére értelmetlen halálából.

Rózsa János életközeli, dúsabb anyagot választott, mint Kéző Kovács. Ismerősebb helyzeteket és figurákat. Ám a magyar játékfilmek nagyzási mániájától ő sem mentes. Mintha csak a valóságot leképező, dokumentáris eszközökkel dolgozó, „fekete-fehér” magyar filmiskola „szegény” alkotásaival akarnának akaratlanul is vitatkozni, e filmek indokolatlanul megemelik a nálunk jellemző általános életszínvonalat. Itt például a szülők alighogy szétválnak, máris remekül berendezett, szinte tüntetően gazdagnak is mondható lakásban élnek újra, új társukkal. Az anya tanítónő, az apa bizonytalan beosztású, lóto-futó értelmiségi, új választottjaik sem tűnnek milliommoknak. Így, és ez volna a jellemző? (Elgondolkodtató, hogy a *Vasárnapi szülőkkel* korábban jogos sikert arató Rózsa az ott megpendített problematikát most nemcsak merőben más eszközökkel, de más szemlélettel is vitte filmre. Ha ő netán „vitatkozik” valakivel – akkor elsőként saját magával!)

A *Kabala* materiája valóban életközeli és dús – de olyannyira, hogy már sok is belőle. Ahány fenevad csak leselkedik a gyerekekre, a kamaszlelekre – otthontalanság és rossz társaság, a bűn kísértése és a nemi erőszak, rabszolgamunka és kábítószerkószolás –, az mind kitátja torkát Piroskára és kisöccsére. A sok tipikus fölfalja a típust.

Az ifjúsággal, a társadalmi beilleszkedés kérdéseivel foglalkozott a – legközelebb, más összefüggésben tárgyalandó – *Megáll az idő*, Gothár Péter filmje is, az előzetes információk pedig világosan jelzik, hogy a határkönek egyébként sem tekinthető pécsi filmszemle utáni időszakban is ez a témakör marad a mai magyar film-

művészet egyik legfőbb érdeklődési köre. A másik pedig – s ezzel térhetünk rá e filmlevél valódi tárgyára – a negyvenes-ötvenes évek fordulójának, az „ötvenes évek” első felének vizsgálata.

„Sok mindenről még nem beszéltünk, vagy nem eleget – mondotta a filmszemle zsűrijének elnöke, Berend T. Iván akadémikus. – Sok volt a tabu, gyakori az egyoldalú leegyszerűsítés, a szűkítő sablonosság. A nagy történelmi folyamatokból, szerkezetekből ki-kimaradt a kicsiny ember. Most mindezt mintha egyszerre kívánná a maga eszközeivel pótolni a tudomány is, a művészet is. De nem tudom elhessegetni a gondolatot, hogy történelmünk félmúltjának, az ötvenes éveknek előtérbe kerülése az elmúlt év filmtermésében talán mást is kifejez. Nemcsak azt, hogy nem tudunk szabadulni a múlttól, hanem azt is, hogy szorongások zavarják jelenünket. A világban, a körülöttünk dúló krízisek ijesztenek, s ebben a helyzetben a feldolgozatlan és feldolgozhatatlan múlt szorongatóan belemosódhat a jövőképbe is. Elmúlt, de visszahozhatatlan-e? Számoljunk le vele újra, hogy ne kísértsen. A filmek történelmi érdeklődése elválaszthatatlan jelenünk történetétől.”

A megfontolt, igaz szavakból eggyel van vitám: „számoljunk le vele újra”. Újra? Inkább *utólag* – s ezért nem bizonyos, hogy akár csak *először* is. Megszokottá, sőt lassacskán érdektelenné is válik – *A tanú* megkésett bemutatása, majd könyv formában történt megjelentetése óta – ennek a korszaknak az idézése, elemzése filmjeinkben. Csakhogy elemzés-e ez valójában, vagy külsőségekben megkapaszkodó, illusztratív ábrázolás? 1950 táján a jelszavakban, transzparenszekben, arcképekben, lódenkabátokban, kölcsönkötvényekben és ítéletekben megfogalmazódó kor önmaga valóját, szellemiségét, belső ellentmondásosságát is kifejezte rekvizitumaival, atmoszférájával. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójától nagyjából tíz esztendőn keresztül e látható jelek eltűntek a magyar film vásznáról. Alkotónak, nézőnek, politikának, kultúrpolitikának elege volt a rossz emlékekből, a múltat képben, hangban nem kívánták föltámasztani. Nem volt ok az emlékeztetésre. Amikor viszont – nagyjából 1966/68-tól, a magyar film új hullámával egy időben – volt ok és mód az elemzésre, az emlékeztetés is funkciót nyert. Épp a saját múltjára leginkább és legkegyetlenebbül kíváncsi nemzedék, életkora miatt, csak közvetett ismeretekkel rendelkezhetett. Jelszó, transzparens, arckép, lódenkabát, kölcsönkötvény, jogtalan ítélet jobbára a film által lett *saját* történelemmé – emlékké, tudássá. Tudatformáló szerepe volt a *Fényes szelleknek*, a *Feldobott kőnek*, a *Tanúnak*, még akkor is, ha mindegyiknek megvolt a maga hibája, vitapontja. De a külső forma mögött, a külső forma által mind kevésbé jelent meg – jelenik meg – a belső forma, a kor valóságos természete. Mivel a „tabuk” korszaka ténylegesen hosszabbra nyúlt a feltétlenül szükségesnél, a szabadabbá vált képi ábrázolás sokszor mintha merészségét fitogtatná egy-egy villanással. Újra *A tanúra* utalva: e szatíra egyik, pásztázó képsora akár zseniális is lehetett volna, ha a plán előterét nem uralja egy hátulról fényképezett hatalmas, kopasz tarkó. Nevettet – de fecseg és összekacsint: elkönnyít, karikaturisztikusan ábrázol ebben a pillanatban a film. Ha a kamera azonosult volna a személlyel, s így csak az előrehaladást, az „illető” lépteit érzékeltük volna, félelmetes hatást tesz a jelenet. De nem – mert mindenáron kellett a kopasz fő.

Fábri Zoltán azzal vélhette elkerülni a mind tartalmatlanabbá, még csak nem is ál-merésszé váló külsőségek támasztotta veszélyeket, hogy az Örkény István novellája nyomán forgatott *Requiem*ből számúzta őket. E kamaradramának a jellemekkel kel-lene közelhoznia a kort.

Miért nem sikerül? Bizonyos, kérlelhetetlen műfaji törvények erőszakos áthágása miatt, amely törvények pedig az átmeneti műfajok és a műfajtalanság vélt vagy valós urolkodása idején is léteznek. A történet szerint a jogtalanul bebörtönzött és halálra kínzott fiatal kommunista, Hannover István, még fiatalabb – szintén ártatlan – cellatársa szabadulása után azonnal, éjnek idején fölkeresi Hannover özvegyét, Nettit, hogy az elhunyt Babeuf-ról szóló tanulmányát elkérje tőle. Pelle Gyula *köztörvényes* Hannover István *politika*ival kialakult barátsága szabadság és szerelem pilléreire nyugodott: Hannover sem egyiket, sem másikat nem hagyta derékba törni. Törvénytelen bebörtönzése nem ingatta meg hitét a kommunista mozgalomban, sőt tanításával

megnyerte az eszmének a fiút is. Az elszakítottság nem rendítette meg a különleges sugárzású asszony, Netti iránti szerelmét: legintimebb emlékeit is újraélte a földidézében, elmesélésben.

Az összezártság Pelléből – Hannovert csinált. A különös, feszült este emlékidező vibrálásában Netti fölszakadó és *átvitt* érzései, meg a fiú megfogalmazatlan, eltagadott vágyai az értelmetlenül szépséges szerelmi együttlétig taszítják őket. S valóban, a kor lényegét, többszólamúságát, tragikumát és távlatosságát mutathatná föl, hogy Hannover István ifjan ellobbant életének végső értelme az ő futó boldogságuk. Fábri Zoltán azonban gyakorlatilag minden értékétől megfosztotta a csöndekkel teljes, elhallgatásoktól mély, szertartásosan ünnepi novella-miniatürt. Megfosztotta szemérmétől: Frajt Edit meztelen színésznő-teste nem szemérmetlen, csak *nem szemérmes*. Megfosztotta a személyességétől: a nagy vesztes, Netti új férje mögé, köré egy elegáns étterem előkelő zsvaját vonja, a férfi és az asszony sorsdöntő telefonbeszélgetésének belső ziláltságát a jelentéktelenül motiváló külső rendezetlenséggel helyettesítve. Megfosztotta stílárís tökélyétől: a már haldokló Hannoverrel példázatként mondatja föl Örkény egy másik írását, az *In memoriam dr. K. H. G.* című egypercest, magyarázó félmondatokkal téve tönkre annak szikár, haálalos arányait. Fábri, a kitűnő művész, semmit sem fordít az ellenkezőjébe – de mert mindent kétszeresen csinál meg (ténylegesen a *duplázás*: az újbóli, más szemszögű előadás, az ismétlés stb. uralja a film formanyelvét), kioltja, megszünteti, ami a maga epikus alakjában remeklés volt. Logikusan igazolható, esztétikailag azonban balsikerű vállalkozásának jellemző paradoxona, hogy ahol teljesen elszakad Örkény szövegétől, ott – mozaiknyi részletekben – kiválót alkot. A záróképben is. István és Netti szerelmének első és egyetlen tanúja a Duna volt. A film végén a fiatalasszony, aki most már Hannover Istvánt, új férjét: Karit, és a Hannover-mozdulatú Pelle Gyulát is elveszítette, a folyó partjára menekül. Kavicsot hajít a vízbe; a loccsanás nyomán felszökő aprócska vízoszlop képét mereviti ki Fábri. Kamerával fogalmazott sírfelirat: a történelem ezen korszakában ennyi, ennyi is lehetett egy tiszta élet. S az asszociatív gondolkodás mozivásznán megjelenhet *A Dunánál* sorait író-mormoló – és Örkény korai írásait a *Szép Szóban* először közlő – József Attila alakja is, az „Elegendő harc, hogy a múltat be kell vallani” kísérő hullámverésével.

Ezek a kis részletek a mindig precíz, a szuverén (jel)képi nyelvet teremteni tudó Fábri Zoltánra vallanak – de nem feledtetik a forgatókönyv lazaságait (mindkét főhős egyszer-egyszer múltidőben mondja ki belső monológjában, amit *éppen akkor* a legforróbban gondol; az ismétlések közül soknak nincs szerepe; illogikus és anakronisztikus elemek tűnnek föl a képben és a szövegben is). Örkény István – Fábri nyilatkozatából is ismeretes – nem tartotta megfilmesítésre alkalmasnak ezt az írását, a szcenáriumot nem is készítette el. Igaza volt: saját művének önnön formájába zárt, átalakíthatatlan lényegével volt tisztában.

Bacsó Péter munkásságát legáltalánosabban a „filmpublicisztika” meghatározással illeti a kritika. *Tegnapelőtt* című filmje – pályáján a szatirikus eszközökkel élő *A tanú* tragikusabb hangoltságú párdarabja – ismét e minősítés helytálló voltát mutatja. A szó dicsérő és elmarasztaló értelmében is.

A forgatókönyvíró Bacsó jó megfigyelő, ért a szerkezet arányainak kiszámításához, sajátja az elevenség, frissesség, legfőképp pedig a közéleti hév, a politikai állásfoglalás, véleménykimondás indulata – de nem átütő tehetségű szépíró, s nem is egyenletes színvonalon dolgozó szakember. Gönczi Dorottya és férje, Feri, s a körülöttük-velük élő NÉKOSZ-isták életét (és halálát) megrázó és hiteltelen, fölkaparó és naiv, természetszerűen következő és erőltetetten odaillesztett epizódok sorában mondja el. A háromfelvonásos – 1947-ben, 1949-ben, 1951-ben játszódó – filmdráma nyitánya a paraszt-kocsmáros szüleit megtagadó, az apák iskolájából eltávolított (szerelme kedvéért Marxot, Lenint olvasó) hősnő *eszmélkedése*; kifejelete Dorottyanak (jellemé gyöngéiből és a kor fenyegető hamisságából következő) *úttévesztése*; megoldása pedig a lány (immár fiatal anya) *önítélete*, öngyilkossága. Bacsó – személyes emlékeire is építve, érezhető és becsülendő, erős érzelmi töltéssel – kerek, szabályos mesét mond a kor valóságáról, lépésről lépésre a néző várakozásának meg-

felelően haladva. Négy-öt év történelmének *sematizált* képe foglaltatik a történetbe, de mert a rendező nagyon jól ismeri a közhely-szerűség, a leegyszerűsítő általános-ság veszélyét, minden mozzanatba belekeveri az uralkodó szín ellentétjét. Filmje ettől lesz még kiszámíthatóbb, s most már érzélgős is. A kerek cselekmény kerek kort rajzol ki: szabályosat, hibáiban is hibátlant. Tragédiák esnek, életek hűnyak ki, hitek, szerelmek mállanak szét – de végső soron előrefele fordul a világ kereke. A finom tisztaságban élő tanárnő-apáca csapos lesz a sztálinvárosi kocsmában, a ki-zárt népi kollégista becsületes munkás ugyanott, az építkezésen. Előbbi szigorú jó-ságával így lökheti az öngyilkosság kegyelmi állapotáig a segédmunkássá alázott Dorottyát; utóbbi így ölelheti magához reménykedő féltéssel és konok daccal az árván maradó kisgyereket. Akinek a korai szerelmek törvényei szerint ő lehetne az apja.

Nem egyénítettek a jelleme, nem „egyénítettek” az események. Bacsó minden fontosat elmond a korból, de általuk nemigen szól a korról. A múlt könyvét a má-ban élő művész tudásával és ítéletével lapozza föl. Bár a fölény vagy a „mindentudás” távol áll tőle, filmjéből mégis – épp a visszatekintő attitűd miatt – hiányzik bármi-féle esetlegesség, bizonytalanság, váratlan fordulat – ami pedig e kort olyannyira jellemezte –, s az egész nem oly sodró, vulkanikus, hogy elkapja, perzselje-égesse a nézőt.

Egy képsorát mégis megdöbbenő erejűnek érzem. Dorottya férje – részben a lány gyöngesége, tétovasága miatt is – törvénytelenül börtönben van; a kisgyermekét nevelő anya Sztálinvárosban segédmunkásként küszködik a forró fémme. Utolsó erőtartálékait megfeszítve próbál megállni helyén. Amikor azonban a bugyborgó, ra-gyogva izzó anyag gözei megcsapják egy sorsdöntő pillanatban, elbóduló tudata enged a mélység, a nagyság, a hő, a borzasztó szépség vonzásának. Önkívületében is számot vetve kettétört életével, *engedi beleszédülni magát* a lávázó fémbe. Testét nyom nélkül fogadja be a folyékony tömeg: életével, halálával így, tűntében elegyedik maga is a „vas és acél” országába. Újkori Kőműves Kelemenné-motívum ez, filmkockák bal-ladája: a „legnagyobb” építése (álma? hazugsága?) ilyen áldozatot: megsemmisülést is követelhet. Mint Anna, Katinka: Kelemen kőműves más-más nevű vagy névtelen felesége, élve, hamuvá égetve vagy porrá őrlve a vár falába – úgy épül bele Do-rottya az új Magyarországra. Nincs pátoza a szívszorító képnek, ám méltósága igen. Múlt az egyes ember: elhaló síkoly, vékony füstcsík – fölszökő, tánc közben meg-fagyt vizcsöppek a folyó fölött.

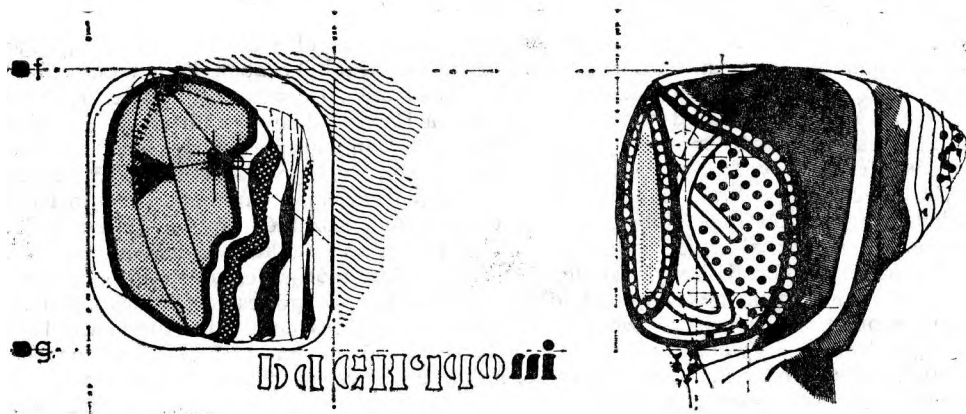
„Hidegkúti fél nadrággal, de egész szívvel belötte az első gölt!” – ez az újjongó mondat már Surányi András *Aranycsapat* című filmjének korabeli kommentárszöve-géből való, s profánul hathat az imént leírt jelenet után. De az elsőfilmes rendező lé-nyegében ugyanarra vállalkozott – egy generációval fiatalabb emberként –, mint amire Bacsó Péter. Különösebb prekonceptió nélkül annak az ellentmondásnak a kö-rülményeire és következményeire volt kíváncsi, ami a „legnagyobb” ígérő kor és egyik „teremténye”, a „legnagyobb” – a világbajnokság – kapujában megtorpanó futballcsapat között képződött. „Ilyen válogatott nem lesz még egy” – jellemzi Bo-zsikékat – másokkal egybehangzóan – Fritz Walter, az egykori *ellenlábás*. Surányi itt is, másutt is kerüli, hogy vizuális vagy akusztikus módszerekkel rávezessen egy-egy hétköznapi kijelentés vagy értékítélet szimbolikus, mögöttes tartalmára. Kitalál-ható azonban, hogy ezek a szavak nagyjából annyit tesznek, mint amit Moldova György *Magányos pavilon* című regényében a főhős, Schmidt Flórián vallomása: „Emlékszel a *Robinson*ban arra a részre, mikor búzáat vet az elhagyott szigeten? (...) Az első évben alig maroknyi magja van, nem eheti meg, mert el kell vesse újra min-det, és csak három vagy négy év múlva süthet kenyeret. A mi forradalmunk rossz Robinson volt, már az első évben nem is hogy megette, de felégette a kalászatokat, és ha vetni akar, nem tudom, honnan vesz ilyen minőségű magokat.” Moldova – re-gényeiben – az „ötvenes évek” egyik legmakacsabb és legpesszimistább vallatója, egyik ismert szatírját, *A verhetetlen tizenegyet* pedig valószínűleg az aranycsapat históriája is ihlette. Surányi – eddigi kísérletei is mutatják – még nem cövekelt le ennyire sem egy témakörnél, s „filmjében főleg a közösség-mitológia és a *közösség*

közönségének mítosza érdekelhette. Milyen *csapat* az, amelyben mindenki „legjobb”, s ők együtt a „mindörökre legjobbak”: hogyan viselhető el a legjobbság – és a másik legjobbsága; s hogyan a közösség – itt: a közösség – számára, ha legjobbjainál jobb egy másik (nem-legjobb) csapat? Ebben az összefüggésben így kap értelmet a Moldova-idézet: hamis elvektől, túlzott ideáktól, hosszútávra nem tekintő mohó siker-vágytól vezetve a magyar történelem 1945 utáni első tíz évének „Robinsonja” az aranycsapatot is „fölégette” (tegyük hozzá a film stílusában: vélvén, hogy az a VB-döntőben *leégett*) – s valóban, ilyen csapatunk máig sincs. A futball átkerült a párt-központból a kabaréba.

A film második része groteszk himnusz egy nagy focistáról: a pár napra hazatérő, még mindig zseniálisan játszó Puskásról. Változik a stílus, a módszer is. A rendező most másképp karcolja meg a felszínt, mint eddig. Túlzott mélységeket továbbra sem keres; bizonyára tudja, hogy a sport a XX. században egyre fontosabb társadalmi tényező – de nem „modell”. Surányi érett elsőfilmes: színdramaturgiája, riportalanynak késleltetett bemutatása, a befejező képsor (ekkor már nem a 6:3-as, hanem a tavalyi 1:3-as magyar–angol után vagyunk) „sic transit gloria mundi”-olcsóságokat nélkülöző puritánsága erről tanúskodik. Lehetne jobb riporter, ha már ő kérdez, lehene szigorúbb a szerkesztésben – de egészében megnyerő, tehetséges munkát jegyez.

Filmjének egyik megszólaltatottja, a „főszurkoló”, aki egykor oly hevesen szeretete a futballt, hogy érte a börtönt is meg kellett (igazságtalanul?) járnia, így foglalja össze mindazt, ami az aranycsapatért – érte, általa, körülötte – történt: „Ennek nincs miertje. Ennek csak vanja van.”

Bölcs mondás. Csak keveselhető. Újabb filmjeink nagyjából ennyit mondanak az „ötvenes évekről”. A következő film- vagy futballvilágbajnoki címre tehát aligha-nem – várni kell.

A KÖLTŐ SZÁVAL

– Jegyzetek Pilinszky János lemezeiről –

„A félhomályos, árnyékkal megtűzdelt szobában először lemezzől szólal meg Pilinszky János hangja. Verseit mondja a londoni költőtalálkozón. Aztán megszólal maga is(. . .)” – írta Hegyi Béla nevezetes Pilinszky-interjúja kezdetén. Ma már csak „a költő hangja száll”. Ezúttal nem a londoni lemezzől, hanem két másikról. Az egyik életében jelent meg, és saját verseit mondja rajta; a másik holtá után, s nagy vers-élményeiből mutat be néhányat.

Pilinszky János hangját Hegyi Béla egy mutáló kamaszéhoz hasonlította. Akik hallgatták őt a rádióban Szilágyi Jánossal, Domokos Mátyással, utóbb Szigeti Istvánnal beszélgetni, avagy a tévékamerák előtt szólani, azok tudják, hogy ez a mutáló hang hol olyan tudott lenni megrendülésével, mint a világ bűneit is a sajátjaként megvalló gyónóé, hol mint a tudós értekezőé, de leggyakrabban mintha egy bizalmasan magyarázó jó barát hangmelegét hallhattuk volna.

A *szavaló* Pilinszky János hangjából is kitetszik mindez. Ám ama mutálás, (mondhatnók inkább: *szívélyes megszólalás*) nélkül. Mert szavalatkor mindig a vers diktál, az dönt. A költő márványtömbből kivésott, később helyenként többszincsillogású, „öntött szavú”, ám mindig férfiasan szilárd formálású versei, s a mások művei.

A saját költeményeit tartalmazó lemezt nem követhette már újabb Pilinszky-kötet. Felfogható így egy végső, igen szűk keresztmetszetű, ám éppen ezért is *hallatlan intenzitású* életmű-válogatásként. Ahol az időrendnek, akár — mint Radnóti Sándor mondja —, az életmű egészében is, alárendelt szerepe van csupán. Nem úgy a megszólaló költemények egymásutánjának, a *szerkesztésnek*.

* * *

A saját verseit tartalmazó lemez anyagának komponálása vallomás is egyben. Előljáróban arról, hogy

*Amiként kezdtem, végig az maradtam.
Ahogyan kezdtem, mindvégig azt csinálom.
Mint a fegyenc, ki visszatérve
falujába, továbbra is csak hallgat,
szótlannul ül pohár bora előtt.*

(*Amiként kezdtem*)

Ez a lemez első hangütése. Majd a második a *Van Gogh*-ból: „Világ báránya, lupus in fabula, / a jelenidő vitrinében égek.”

Mi hát ez az örök jelen? A hallható versek első vonulatában ide tartozik az egy-másba maró szerelmi harc, szóljon akár kora ifjúságáról, előre érezve már ekkor az egyetemes fegyenc-létet, (*Trapéz és korlát*), vagy ama verscímbe foglalt napról – 1970. december 22. –, amelynek szövege az ő kezeirásával olvasható a lemezből: „Rühes ebek, vérzünk a párnán. . .” Aztán „*A szerelem sivataga*”, nemcsak az, amit e verscim takar, hanem – még mindig a koraiak közt – a *Mire megjössz*, benne az öngyötrő hangsúlyokkal mondott, egyik legfélelmetesebb és legtökéletesebb, már az abszurdon is túlmutató, vagyis kegyetlenül valóságos Pilinszky-hasonlat: „Mint tagolatlan kosárember, / csak ül az idő szótlán, / nincs karja-lába már a vágynak, / csupán ziháló törzse van.” E két vers között is Erosz az úr, (*Impromptu*), hogy aztán

hirtelen váltson át a költő nemcsak évtizedekkel későbbi időbe, hanem más érzésvilágba is, és megszólaljon a néger színészlánynak, Sheryl Suttonnak ajánlott, neki, a „szerecsen királynőnek” szóló, *rajongó alázatról* tanúskodó, remekművű versminiatűr, a *Bűn és bűnhődés*. A vágyott érzelmi közelség aztán kivétel a *Teleholdra*, (talán ott...), majd valaminő – Pilinszky kései verseiben igen lényeges – *alanyi és tárgyi jelenlét*té, az egykor ragyogó, majd pokollá vált univerzumot fölváltó melegség – és otthonosságérzetté alakul át. Amelyet érezve – noha Isten, a költő korábbi állítása szerint, át- és átvérzi a történelem szövetét –, most már ama metafizikus vérzés *töldei közelséggé* változik, s csak a metafora emlékeztet az Istent és embert próbáló, egykori egyetemes sérülésekre: „Elég egy arc látványa, egy jelenlét, / s a tapéták vérezni kezdenek.” Az öt évesen, minden gyerekkori aberrációnál mélyebb nyomot hagyó élményként megérezett, tizenhat éves intézeti lány szerelmi testmelegének az emléke pedig éppúgy ott ég vele „a jelenidő vitrinében”, (*Vázlat*), mint az *Életfogytiglan* szerelmi magánya, vagy a *Verésben* végső, „páros magáramaradása”, s a *Krétben* a visszatérés a *Trapéz és korlát* társat és önmagát pusztító szerelmi harcához, valami addig ismeretlen tragikummal megtévezve: „Két szemem, / két szem pattog: az üdvösségem.”

* * *

Logikus útja van Pilinszky János lemezén századunk metafizikai botránya, a KZ-lágerek világa költői lenyomatainak is. A költő mindég az elvesztett paradicsomot siratta, — „Valamikor a paradicsom állt itt” —, s visszaperelhetésének halovány esélyére tette fel életét.

A világot igazgató, elgépiesedett *Örökmozgó* vezeti be a metafizikai drámát, a *Zsolozsmában* már az istenhalál által ürül ki a világ (a *mélyen hívő* költő szavaiból mérhetjük le ennek tragikumát), hogy a *Költeményben*, (ebben az Angyalosi Gergely elemzése szerint a költészet tehetetlenségét hirdető, s – tegyük hozzá –, így korábbi, Adornótól vett tételét megismétlő versében), a lét határozott tagadásai és állításai után csak egy bizonyosság maradjon fenyegetően, ám önmagával vagy bármi mással meghatározhatatlanul: „Gyűjtőtábor a körülhatárolt / bizonytalan formájú terület.” Ahol egy fogoly megaláztatása akár helyet cserélhetne Dosztojevszkij alázatával, (*In memoriam F. M. Dosztojevszkij*), akinek egyik sátáni figurája, Sztavrogin, két versben jeleníti meg, előbb a hóhér cinikus képmutatását majd annak jóval későbbi, elkülönülését áldozataitól, magáramaradását.

S az áldozatok. A *Francia fogoly*, (a Pilinszky-szavaltatok egyik csúcsa e vers előadása); a *Ravensbrücki passió* áldozata, s a *Harmadnapon*, amelynek nevezetes zárósorával – „Et resurrexit tertia die” – lép be a lemezt másodjára intonáló *Van Gogh*-vers jelezte „világ báránya”, Krisztus, a metafizikai dráma színterére. S így az első lemezoldal zárása mintegy „dramaturgiai” nyomatékot kap.

* * *

Ama bárány a metafizikai botrány világának, s az azt követőnek az áldozatokkal azonosuló, egyetlen igaz hőse lesz. Mint Tamás Gáspár Miklósnak a *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* című Pilinszky-kötetről írott tanulmányában, az *Egy párbeszéd allegóriájában* olvassuk, „Csak egyvalaki mondhatta, hogy: *én vagyok az igazság*. A teljesen szabad személy.” Így hangzanak fel a lemezen az *Aranykori töredék* után, – amely már ama dosztojevszkiji, a vesztőhelyen átélt, végsőnek tudott pillanat éleslátásáról tanúskodik –, a bűn meg a büntetlen bűnösség és a bűnös büntelenség versei; a *Vesztőhelyek télen* drámai előadása, s a *Merénylet*, majd a végítélet Bárány-kiáltása, (*Egy titok margójára*), hogy a *végső megérkezés*, s a tékozló fiú hazatérése alázatának *Két arcképe*, (Brontë, Rembrandt) mintegy bevezesse a versek versét, s a szavaltatok szavaltatát, az árvaság, megalázottság, kozmikus magány szédítő mélységű és magasságú poémájának *fehérizzású* előadását, az *Apokrifet*.

Innen már minden mintegy „magától” megvilágosodik. Az a létezés agóniájára mutató paradoxon is, hogy „vagyok mert nem vagyok”. (*Kettő*). Innen már jól rálátunk a mennyre és a poklokra, (*Terek*), a halál boldogságára, (*Hölderlin*), a bételt időre és a Bárány Apokalipszis-beli diadalára, (*Introitusz*). Így szenvedtetik el a

Négysorosba sűrített egyetemes és személyes tragédia, s kezdődik amaz *Egyenes labirintus*, amely „a fókusz lángoló, közös fészkebe”, Istenhez vezet. Aki – Pilinszky szerint – „tökéletesen tartózkodó, tökéletesen csendes, s akinek tulajdonképpen semmi fegyvere nincsen. Csak jó és valódi.” – Így mondotta Szilágyi Jánosnak a rádióban.

Ahol Isten ily tartózkodó, ott — a lemez szavatait követve — érthető, hogy az Apokalipszis lovasai rohamaikkal rémitik a nagyvárosi magányban síró páriát, (*Utószó*), hogy végül lélekben elérje – a lemezt másodjára intonáló *Van Gogh*-vers „lupus”-ára visszajátszva –, a *Fabula* Assisi szt. Ferenc gubbioi „fordulat farkasánál” is jámborabb, magányos ordasának a végzete: „hálából” az emberszeretetért, az *agyonveretetés*. A *Van Gogh*-ban még ellentétessnek tűnő „világ báránya” és a „lupus in fabula” így lesz inneni megvilágításban, utólagosan összetartozó.

A lemez utolsó verse, a *Szabadulás*, a költő utolsó gyűjteményes kötetének, a *Kráternek* a végső költeménye. Ez, a szabaduló fogoly *önmagabazártságának* a toposzaival, a fogoly-lét fogság utáni változhatatlanságával visszamutat a lemezt bevezető első versre, az *Amiként kezdtem* soraira, bizonyítandó, a Pilinszky-líra most már végérvényesen változhatatlan, önmagába visszatérő bűvös körét, amely a fejlődést éppen nem nélkülözte, ám mindenképpen *öntörvényű, zárt világot alkot*. Ahová azonban minden jóakarátú ember hivatalos, akinek szíve, esze és bátorsága van arra, hogy határait átlépje.

* * *

A másik lemez az *Ők* címet viseli. Ők a – Pilinszky szerint – elemezhetetlenül tökéletes versek írói, oly műveké, amelyekben – ismét a Szilágyi-interjúra utalunk –, az átlélés olyan fokú, hogy kiegészíti a papírt. Mert, – kérdezhetjük most már a lemez verseit hallgatva –, vajon nem az örök evidenciák közül valók a versek a *Teremtés könyvéből*, amelyeket, – a hét nap történetét – Károli Gáspár romtalan magyarságával idézte a Bibliából? S a János *Jelenések könyvéből* vett verseket, — láttuk, hogy mi néki az Apokalipszis –, nem különben. Ezek mondásakor emelkedett a költő hangja a kinyilatkoztatás eszmei magasába, s vált egyben lírai melegűvé, és epikus rácsodálkozást sejtetővé.

A csodálkozás, ama tapasztalat előtti, gyermeki képesség, amelyről versben és a Sheryl Suttonnal folytatott beszélgetésekről írott könyvében is szólt, amúgyis döntően meghatározza szavatait. Ez a gyermeki csodálkozás, a *valódi, még romlatlan tudás tapasztalatlansága* vegyült a Kosztolányi fordította Poe-mű, *A holló* tragikumával és helyenként ironiájával, majd végső extáziséval és lemondásával; legkivált pedig Kosztolányi *Szeptemberi áhítatát* szavalva, a „gyermekország-menyország” heurisztikus életigenlésében bontakozott ki. S a teremtés örök folyamának rejtélyeiről, (Rilke: *Az erkély*), vagy szörnyűségeiről (Blake: *A tigris*) szavalva is ott érezzük ezt a csodálkozást. Tragikus döbbenetté csak a halál árnyékában válik. Hölderlin egyik – németül szavalt – költeményében, ahonnan egy sor – „ich lebe nicht mehr gerne” – az *ő Hölderlin*-versebe fordul át imígyen: „Boldogan halok.” Meg az interjúban sokat emlegetett, a nemzeti és egyetemes érvényű pusztuláson jajduló Vörösmarty-versben, az *Előszóban*. Vagy mikor Kosztolányitól szavalja a *Halottakat*, Babbitól pedig a lemez záró nagy halál-verset, az *Ősz és tavasz közöttet*, oly átéléssel, amelyhez foghatót talán csak Ascher Oszkártól hallhattunk valamikor.

* * *

A két lemez csodát tett a technika révén is. A tökéletes térhatású felvétel mindkét lemezen, (s kivált az első, egészen kivételes plaszticitásával), kiemeli az immár halott versmondó hangját a műzeális hangfelvételek megszokott síkjából, a térbe. A lemezek meghallgatása előtt féltem ettől a „szellemidézéstől”, úgy, mint a temetetlen holtakat illető, – legalábbis a Biblia és Antigone óta ismert – megbotránkoztatástól. Ám ahogy ott szavalt szobám terében, s kristálytisztán ejtett hangjainak térbeli helyére akár rámutathattam volna egy „ott áll! ott beszél!” felkiáltással, – elmúlt a félelmem. És nőtt megilletődésem. Mert hagyhat-e költő, — túl az életmű, az *ő „aere perennius”* életműve bizonyos öröklétén –, ennél maradandóbb emléket maga után?

Szatyorral látjuk jönni

nemcsak a számlák, a zsebből kiforgatott jegyek, de a ledobált ruhák, s a kárpitokba ülő porszemek, nemcsak a morzsahegyek csendélete, s a félbemaradt beszélgetések, de a slágerek vagy mondjuk sztereotípiák, hogy én téged soha el nem, s múlt időnk szerelmei, nemcsak kontinenseink magánya, de csodált tengereink talányos üzenete, mignem rossz alvók leszünk, s a variálhatóság, vagy éppen az öncsalás játékaival forgatjuk majd a szavakat, s ha álmodunk, mindig az öregasszonnyal: kiürült üvegekkel tömött szatyorral látjuk jönni a kopott lépcsőházban, arcán saját döbbenetünk tükröződésével, de erre már nem gondolunk szívesen

Jönnek még a nem hivatalos döntők

jönnek még az ünnepi nyitvatartásban a nem hivatalos döntők, készüljünk hát módszeresen az elkeseredett küzdelmek óráira, igyekezzünk majd leleményesnek lenni, vagyis ne tolongjunk feltétlenül a zárás percéig, továbbá véletlenül se kíváncsiskodjunk a tévéhíradó riportérének nyilatkozók közelében, éppen ellenkezőleg, élve a helyzet adta lehetőséggel, a legrövidebb úton jussunk a pénztárakhoz, s talán részesei lehetünk az emlékezetes pillanatnak, amint megered a hó

Dideregni fog

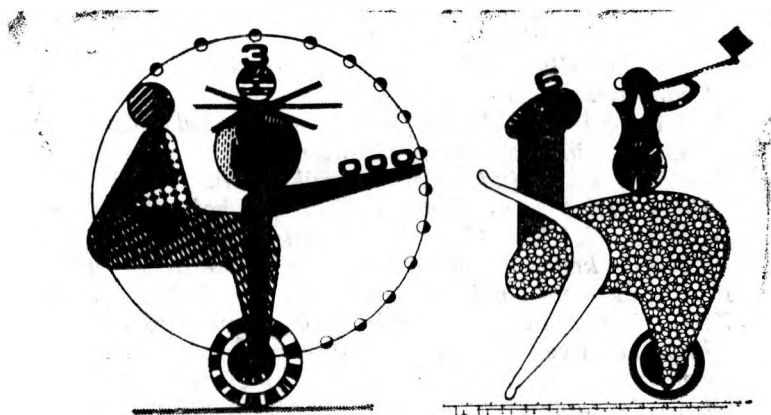
Ez az ember pontosan tölti ki a kérdőíveket, és szereti azt, aki vele hentereg. Emez meg szökne már régen, de tudja, hogy nincs hova, hiszi hát inkább, hogy van ott-hona. Ez az ember mackó lesz majd, bújik erdő sűrűjébe, örökösen méztől ragyog majd a képe. Emez meg dideregni fog, mint fagyban a sás, s csak mélyül benne a kimondhatatlan vágyakozás.

Lelet-távolság aprólékos gyűjtögető pontból lencsélve

Így hát igaz az is pofásba kéne átmenekülni hisz
Nincs aki nem értené fojtott kockázatát a repülésnek
Még akkor is ha szemtanú nincs
Másként kell tehát fogni ezt a plasztikus
Kertészruhát mint akár azt a fotográfiát
Mi Kármán Tódor sógorát rúgja ki épp' az elválásból
Hűen mint egy bumeráng körkörösén vagy szembe
Jó de hát e vatta – tanú lehet rá Asszonyom – szemközt
jön mint egy turista ki a kék-csíkot eltévesztette
Éppen a felfestés vagy nyomvonal mutáló követői
Révén: lábnym-minta-készítő-gép marha nagy hólyaggal
S egyben elvetélő mi hazavihető kérdem én
Ezért Öntől Asszonyom miért nem lehetek én népifi
Sírásom dörzsölöm el festékes arcán ezért
Mert a mecenatúra karjában félni
Már több mint lehetséges s eképp nyomjuk el
A valót suttogva és persze körültekintgetve:
„Higgyen nekem kérem ezt nem magamért teszem” –
Jártas és sok dilettáns társunk
Beszélő kedvében szűr le ily tanulságokat
Mindannyiúnk számára
Bánt engem ezért Asszonyom a tisztviselkedés
Mi már odáig vihető hogy nyújtható
Kérdő egyszersmind kérdező tanúkat állít
Fülünk hallatára e süket-néma réten hol
Senki sem felelős hosszúra nyúlik ily módon
Válaszadó kedvem de már ha ily megkérdőzetlenül
Kérdeztek a minap is arcomba megpróbáltam én is
Kifejezni magunk mi többszörös számonkérés lehetne
Akkor ha egyetért velem Asszonyom
És még ha lehet fokozni a volán melletti
Ülésből szagolva magoljuk inkább tovább
A leckét mivel az irka miben irtam balfekvésű
Odahagyva minden tartalékaim én komolyan mondom
Nincs már meg az „alea iacta est” higgye el nekem
Asszonyom na és persze különös feledékenységgünk felróva
Már védekezni sem tudunk
És még akartam mondani ha jól látunk sem
Cserélhető kontakt-lencsénk mindazonáltal

Camera-obscura

*Ickát ugrál gyorsított felvételen
régi barátom üveggolyói szerteszét szóródnak
akár az IKKA-csomagban dobozolt mandula-ízű
cukorka az a gyors segély az események után
ámulatba döntött minket mint a vonagló hegedűszóló
a muskátlis ablakok vagy egy könyvbe fordítva
befűzött ív s főként a csokoládé-papír alá dugott
levelezési cím: „herclib” barátom a gondosan trágyázott
füveken boci-sajtot eszem halottak napján mostanság
a fesztivál-nyertes filmekben üres a vászon talán beleégett
a szelén a mozigépész markába s ujj-lenyomatai e különös
kamrában vászonnyi-tájat mintáznak csipke-szemükben
de tordul a kép s mi mégoly hihetetlen udvarias
a tüttyszó az ettéle filmszakadás közepette*

„NOTRE GENERATION“

Pálincás György: *Rendezzünk sugdosó partit*

Aki az utóbbi időszak könyvkiadását valamelyest is figyelemmel kísérte, bizonyára föltűnt számára, hogy legalább 8–10 elsőkötetes költővel találkozott. Döntő többségük vékony verses füzetet a Kozmosz kiadónál jelent meg, több-kevesebb várakozás után. Ha csak taláломra kiragadok néhány nevet – mondjuk, például, Rakovszky Zsuzsa, Ferencz Győző, Mező Ferenc, Csokonai Attila –, azonnal látható lesz, hogy a *Madárúton* antológia költői érnek be, vagy legalábbis jutnak el első könyvükhöz. De más kiadóknál is szerepelnek az antológiából: Osztójkán Béla vagy Szkárosi Endre például a Szépirodalminál. A *Madárúton*ból már nem sokan maradtak, akik nem jutottak „bizonyítási” lehetőséghez; de valószínűleg előbb vagy utóbb őket is elérí sorsuk. De voltak olyanok is, akik kimaradtak abból a válogatásból: például Körmendi Lajos, Parti Nagy Lajos, Pálincás György. Utóbbi kettő Pécsről és más városok folyóirataiból is jólismert. Nevüket-költészetüket igazán ismertté egy kiváló antológia, a *Fél korsó hiány* tette.

Ha most pusztán a mennyiséget tekintjük, soknak, túl soknak látszik a költők száma (pedig jó néhány név nem is szerepelt még itt). A verseny tehát nagyon is éles, de a költői utak járhatóságát, egyéni voltát és értékét tekintve már nem ennyire kiélezett. Bizonyára senki nem gondolja, hogy 30–40 maradandó költői életmű fogja gazdagítani az elkövetkezendő évtizedek magyar irodalomtörténetét. Ebből a mennyiségi versenyből tehát, úgy gondolom, bizonyos fokig még nehezebb kiemelkedni, mint egy szűkebb-zártabb körből, ahol a minőségre esetleg megvoltak a „garanciák”. A tömegben nagyobb az esély arra, hogy a pásztázó tekintet előtt egybemosódik értékes és értéktelen, vagy ami még súlyosabb: középszerű. Éppen ezért jó, ha olyan verseskötetet vehet kézbe olvasó és kritikus, mely valójában nem hivalkodik semmivel, s csak többszöri olvasásra engedi befogadóját magához közel.

Pálincás György verseskötetéről az olvasónak már az első benyomása, melyet minden későbbi csak megerősít, ez lehet: valami furcsa, hol megfoghatatlan, hol groteszk, hol rejtőzködően pátoszos, máskor elégikus *szomorúság* hatja át ezeket a verseket. A kötet emléktöredékekből, valóságtöredékekből, elharapott szavakból-mondatokból épül fel. Az alkotás maga mindig egész – amiről beszél: az mindig töredék s a vers ezt a töredék-jelleget mindig hordozza is külső testén. A forma lehet változó, s nem egybemosódó a hangvétel sem; mégis *maga a hangulat*, a *költői érzület*: rezignált-szomorú általában. Feszültség érződik itt sokszor a külső megformálás nem kevésszer *ironikus-groteszk* hangvétele s a belső formáló erők, bármennyire is ironikus, mégis a rezignáció területén maradó versalakító jellege között. S ez már a kötet címe s egésze között is kifejeződik. A „Rendezzünk sugdosó partit” stilisztikailag és jelentésében is egy alapvetően ironikus-groteszk szemléletet és ennek adekvát verseket invokál. Maga a kötet azonban mindennek sok tekintetben ellentmond. Kétféle példát is hozhatunk erre: egyrészt a *Notre génération* című verset, mely egyébként Pálincás egész könyvének lényegét is hordozza a maga szűkszavúságában s nélkülözi a groteszk alakítás-szemlélet nyomait –; a másik példa az *Asszonyom-versek* jónéhány darabja lehetne: ezekben ugyan nem kevés ironia-önironia formálja a verseket, mégis, többek között, ez az alaphang, a szomorúság, fűzi őket nagyobb hangulati-tartalmi egységbe. Érdemes talán az előbb említett vers, a *Notre génération* mellett egy kicsit elidőzni. A mindössze néhány soros vers nyomatékosan hívja föl figyelmünket Pálincás költői világának egy-két alapvető vonására. „a hasonlat szomorúsága / a hason-

lat szomorúsága // a hiányos ige szomorúsága / a hasonlat szomorúsága mint mikor / mint mikor // a bálnák partra úsznak” – ennyi az egész vers: összesen csak 5 főszó-ból áll, melybe mintegy beékelődik megkettőződve a „mint mikor” töredék sor-mondat. A vers hangulati-tartalmi és stilisztikai megformálásában óriási szerepe van az ismétlődésnek: az 5 főszóból 3 teljesen azonos, a sorrendben harmadik sor is részben ismétlődés s az eltérés variációja éppen – mert fontos jelentéstartalommal egészíti ki az addigiakat – az azonosságot nyomatékosítja. A látszólag mellékes „mint mikor” *hasonlító* mondattöredék, ráadásul *ismétlődve*, visszamenőleg tölti fel az előző négy sort tartalommal, hogy azután a kettőzésre (itt nyilvánvalóan a *dadogás* szerepében) mintegy robbanásszerűen következék a verset záró utolsó sor: „a bálnák partra úsznak.” A vers, ahogy Pálincás egész kötete, töredék-jellegű, azaz, verbálisan alig-alig informatív; költője kétszer is nekirugaszkodik valaminek a kimondására, de se kimondani se, s ez a vers egyik lényeges momentuma, hasonlítani nem tud. A kimondás és még a hasonlítás lehetetlensége is az, amely a vers „szomorúságát” formálja s ezt tovább erősíti a „betét” szintén dadogásszerűen ismétlődő sora. Ezek után ragadható meg igazán Pálincás versének és kötetének egyik alapkérdése: az *ambivalencia*. Még mindig művészi problémáknál maradva – a vers egyik jelentése a művészet létének kérdését feszegeti, nem kevés kétkedéssel, rezignációval. Az ismétlődések, nagyon durván fogalmazva arról üzennek: tud-e mondani valamit a költő, a művész; képes-e megnevezni, akár csak hasonlítani is, valamit. A vers arról tudósít, hogy csak *hiányok* körülírása lehetséges, a dolgok valósága helyett még a hasonlat is csak dadogásszerű. S ekkor következik a befejező sor, mely maga is többféleképpen értelmezhető. Azáltal, hogy a „mint mikor” mondatrész a sortól elkülönítetten áll, a sor lehet kijelentő mondat is, ténymegállapítás. A töredékek egybeolvasva azonban hasonlító mondatrészé válik, s jelentése is e szerint módosul. Grammatikai tere a versnek itt tágul alapvető tartalomma – az öngyilkos állat képe rátükröződik a vers címére: „Nemzedékünk” s itt egyszerre az addig grammatikailag töredékes vers, hirtelen világegyesszé, esztétikai teljességgé formálódik. S most újra az *ambivalenciára* kell utalnom: a vers ugye mindvégig a dolgok megfogalmazhatatlanságáról szolt, s míg ennek variációi ismétlődtek, *mégis megszületett valaminek a kimondása*. Vereség és győzelem, beszéd és csend határán állunk, születésünk mintegy pusztulásunkkal ér egybe – üzeni a vers, s a kimondás fájdalmas győzelme is összeér a szó jelentésének tragikumával, mely már egy nemzedék s rajta keresztül egy ország vereségét érezteti.

Ezek után nézzük, hogyan jelentkezik mindez a teljes könyvön keresztül. „Megtépett mondatai, olykor szándékosan kifecimított grammatikája, versindításai azt a benyomást keltik, mintha egy-egy szaggatott, már korábban elkezdett s még sokáig folytatódó párbeszédbe hallgatnánk bele néhány percre” – írta Csorba Győző Pálincás verseiről a *Fél korsó hiány* bevezetőjében, alighanem Pálincás verseinek egyik leglényegesebb jellemzőjét emelve ki. Valóban, egy sajátos párbeszédnek lehetünk tanúi; már a kötet cím is ilyesfélét érzékeltet a maga groteszk voltában, melyet felerősít az *Itt Alexandriában* című Asszonyom-versek ciklusa, de természetesen a többi, más típusú vers is. Sajátos párbeszédnek nevezem ezeket a verseket, hiszen nem valóságos dialógusokról van szó, hanem *sugdosásról*, mely már maga is finta a párbeszéd lehetőségével szemben. Kötetcímme emelve pedig különösen nyomatékos, mintegy előrevetített állásfoglalás. Az *Itt Alexandriában* című ciklus egészében és egyes darabjaiban is éppen egy reális párbeszédnek a lehetetlenségét, hiányát jelenti. Ezt tükrözi a dialógus másik tagjának az *Asszonyom*nak a fiktív alakja. Sajátos költői tér jön így létre – látszólag dimenzionált, látszólag kölcsönösen reflektált, ám ha utólag, a kötet végigolvasása után visszagondolunk, rá kell döbbernünk, hogy egy furcsa *monológ*nak voltunk szem- és fültanúi; mindvégig a költő alakja állt a középpontban, ami persze, versekről lévén szó, sem nem meglepő, sem nem mélyenszántó megállapítás. Jelentősége azonban nem csekély – Pálincás számára a távolságtartás poétikai eszköze: egyfelől a mintegy önelidegenítő, grammatikailag is kifejezett gesztus, másfelől a versnek mint tényleges költészetnek a megőrzési lehetősége. Sajátos skizofrénia ez a költészetben általában, s nevezetesen Pálincás kötetében; analóg az önmegszólító verstípussal. Az *Asszonyom* megszólítás mindig önreflektáltságot, öniróniát is

tartalmaz. De az *Asszonyom*-versektől eltekintve is sok az önmegszólító típusú vagy legalábbis érületű vers a kötetben. Ez a költői attitűd igencsak termékenynek bizonyul a legkülönbébb poétikai struktúrában; s ez eredményezi, hogy Pálinkás versei ma azok közé tartoznak, melyek azonnal felismerhetők.

Korábban már egyszer említettem az ambivalenciát; az előzőek szerint azt kell értenünk rajta tehát, hogy Pálinkás költészetének minden rétege egyfajta sajátos mozgásban van. Két réteget vizsgálnék meg körültekintőbben: a már részben érintett költői magatartást és ennek formai lecsapódását, s magát a nyelvi-stilisztikai, tehát szorosan vett poétikai struktúrát. A *költői attitűd*; modernség és hagyomány ötvözetéből áll össze; sajátos anakronizmusból és modern versalakításból. Beszéljünk előbb a hagyományokról! Különösen az *Asszonyom-versekben* érezhető a hagyományok *ironikus* felelevenítése, illetve beépítése a versekbe. Egyfelől a szóhasználat, a grammatikai megformálás mindenképpen utal a régi magyar költészetre, de másfelől az egész költői szituáció némileg a „trubadur-költészet” idézi: az udvarló költő és asszonyának kapcsolatát. Csakhogy mindez ironikus! A „trubadur” hagyomány *keretén* belül jelentkeznek olyan tartalmi-megformálási kérdések, melyek aztán jócskán eltávolítanak e tradícióktól. Ahogy Pálinkás megfogalmazta: s csak egy aspektusát emelem itt ki: „Kiszakadni / Vagy folytatódni egyformán örömtelen”. (*Euridiké*), amit, ha most nem ontológiai értelemben veszünk: a kiszakadás vagy folytatódás a költői létre-szerepre is vonatkozhat. Ami jelenti egyrészt a régies költői szituáció felújítását s rajta keresztül egy tudatos, vállalt modorosságot, mely már magában a megszólításban – *Asszonyom* – is tükröződik. Végül is, az említett ironiát e formának és belső tartalmának, a helyzet *könnyűségének* és ezt a keretet kitöltő anyag *súlyosságának* az ellentéte, s az ebből létrejövő belső feszültség adja. De ugyanígy feszültség vibrál a külső megformálásban is. A stilizált, mesterkelt helyet könnyed, „rokokós” hangvételt is kívánna meg, gördülékeny sima sorokat, rímeket stb., ezzel szemben tépett mondat, töredezett, nekilödulő, megtorpanó, olykor „barokkos”, indázó-, bűjkáló túlsúlyolt, máskor csöndbe burkolózó mondatok, fogalmazásmód ellenpontozza a szituációt. Nem idegen mindettől ugyanakkor a játék sem, mégha nagyon komoly is ez a játék. Nyelvi szinten ez kevésbé jelentkezik, talán ennek is köszönhető, hogy a versek mélyén furcsa fegyelmezettség, visszafogottság húzódik, melyből csak időnként robban ki egy-egy tragikus hang. Mindezt ráadásul sajátos fénytörésbe helyezi Pálinkás több versének egy feltűnő mozzanata, mely nem hagyható figyelmen kívül. A kötetben keresztülvonuló, bűjkáló József Attila-motívumra gondolok, melyet olyan versek jeleznek, mint az *Etusnak a fényképgyár udvarán*, a *Kirakodnék egy szikvizgyárat senkire az alábbiakat megismételjem*; vagy a kötetben nem is szereplő *Vágják a fát* (Jelenkor, 1981/12., 1116. o.); nem József Attila-utánérzésről, vagy bármilyen értelmű és vonatkozású követésről van itt szó, hanem mintegy a „szerep” sajátos átéléséről. Ez annál is fontosabb, mert Pálinkás költői alapállása más, ugyanakkor, „terjeszkedési” szándékait jól tükrözi. S itt kell végre beszélnünk, „a lélek és a forma” révén, a *Rendezzünk sugdosó partit* költőjének etikájáról. Kanyarodjunk vissza a dolgozat elején említett, Pálinkás versei alapérületének, „lélekállapotának” nevezett – *szomorúsághoz*. Már a fogalom maga is egyfajta passzív, kontemplatív világképet sugall; azt a szemléletet formázva, hol a szubjektum mintegy csak rátekin a környező világra, s tudja, a látvány tőle idegen, nem számára-való, tőle elvált, s melyet mégis csak egyetlen otthonának tud. Az otthon vágya és elérhetetlensége mozgatja; elvesztése nem halála s ez arcát groteszk fintorba is rántja, önmagát is ironikusan reflektálja. De éppen az előzőek miatt ez az ironia nem „gyilkos”, nem megszüntető; sokkal inkább fájdalmas rezignációval áthatott, puhább. Egyensúlyban van a kíméletlenség és az együttérzés között; mint ahogy az egész kötet ebben a kényes és finom egyensúlyban lebeg: a megformálás ironikus és tragikus, a kemény kimondás és az elhallgatás, a szüksézárv megnevezés és a zsúfolt, mégis dadogás-szerű körülírás ambivalens pólusai között, miközben Pálinkás afelől sem hagy kétséget, hogy ez az egyensúly egyrészt kiküzdött, másrészt nagyon is érzékeny és kétséges: – „S már egyre gyakrabban gondolunk rá / E végsőnek hitt egyensúlyt / Benső kényszer tartja fenn csupán” – írja a kötet címadó versében. S ebben éppen ezt a

„benső kényszert” tarthatjuk igazán fontosnak, mert ez formálódik meg a versekben mint etika, s ez adja a versnek belső fényét, *szomorú szépségét* is, bármennyire groteszk is ezt mondani manapság. S ebben a bensőségben egyaránt helyet kaphat – megintcsak egyensúlyban – a hagyományosabb, közvetlenségében keményebb költői magatartás és ezt a hagyományt megkérdőjelező, eltávolító típusú szerep. Így, ebből születhet meg az az etikai tartás, mely Pálinkás megfogalmazásában így szól: „Szökevény mindaz / aki amnesztiáról álmodik” (*Végül is*). Amit nem nevezhetünk másnak, mint – etikai szempontból ugyan szűkített – helytállásnak, mely, úgy tűnik, igazán érvényesnek csak ebben a megformálásban – állítás és az állítás megkérdőjelezése egyszerre – számíthat. Első pillantásra bármennyire is furcsának tűnhet, e rejtőzködő líraiságú, groteszk, s csak néha-néha megkeményedő versek eltéphetetlenül Középkelet-Európához kötődnek, és *sajátos* kötődésükben képesek egyre többet elárulni, megfogalmazni „e diónyi haza” valóságáról is. Eltéveszthetetlen vállalása ez a romantikus költői gesztusnak, de elutasítása is ezek külsőségeinek. Így reménytelen világképében Pálinkás költészete, s így reményekre jogosító maga a költészet, melyet alkotója létrehoz. Nem bízik semmiben, csak *jelenléte által* próbál a világba avatkozni s így soha nem feledkezik meg a rövidrezárt magatartások veszélyéről. Egyszerre lehet így jól felismert korlátai között, miközben versei állandóan rombolják e korlátokat. Úgy nevezik mostanában e magatartást, hogy – *nyitott*. Azaz, úgy képes valóságát *magához ölelni*, hogy nem tünteti el annak ellentmondásait, sőt, abba sem ringatja önmagát, hogy a *konstatálás költészetté emelésén* (s így szubjektíve a valóság meghaladásán) kívül bármiféle esélye lenne annak befolyásolására. „Szomorúságunk oka nem az ismeretlenben rejtőzik, ezért / Hanem a megváltoztathatatlanban” (*Negyed nyolc múlt öt perccel*). E látszólag lemondó magatartás mögött azonban nem szabad nem észrevennünk azt az etikát, mely így szól: „Tartom és könyörgök éretted” (*Tartom*).

Ha ma Pálinkás György verseskötetét nemcsak önértéke miatt becsüljük, akkor annak oka durván egy lehet: olyan költői utat épít-épített ki, mely követhető; számol a magyar költészet múltjával, de nincs tekintettel rá. Egész korosztálya ezzel a problémával viaskodik – általánosságban és egészében nem kellő eredménnyel. A *Ren-dezzünk sugdosó partit* már most olyan kristályosodási pontokat jelez, melyek sem a generáció, sem a követő korosztályok számára nem lehetnek negligálhatók. Sem egy öntörvényű költői világ felépítését, sem e világ „élését” illetően.

Fültérkép

*rezegve, mint por, pordenevér
a térség, néhány kézre álló hullámsáv,
néhány tartomány alapzaján,
titokban megtapadva
egy félprecíziós tábori rádióban.
kiküldött őrszem létra-árnya
balról jobbra ahogy bejárja,
mint drótsövényt, a skálányi határt,
felhőből, foszló hangreszelékből
ki-kibújik, varázsszeme föl villan
olyankor, lámpa a hűlő latrinák,
tücsöklő hanga-földek,
éterben ázó sátorlap felett.
sodor a szél csillámló hirdarát,
ismét altatnak valahol,
valahol ismét műtenek,
a tábori körülmények ellenére
él a beteg, szavakat karcol a kötésre,
fehér körmével surrog, sistereg,
előjegyezve minden hangszálgyulladás.
ujja hegyéről piros izzadtság,
köröz a fültérképész bakelitgombon,
hullámozó, rebbenő szövetre hajlik,
radiroz, újra rajzol, ahogy
igyekvő városok parázs-szeme
lassan a semmibe szűkül,
lukat suttog az éjszakára,
lecsengő himnusz-törmelék
hull hangszitáról hangszitára,
visszanyugodva a térség, néhány tartomány
alapzajára, lebbenő éteri pordenevér
egy félprecíziós tábori rádióban.*

Hattyúnyál

*hattyúnyál veri a fákat. a pázsitolt szegélyt.
nem láthatja a véraláfutást már
felszívódni, pohár nyomát, sirós
káromkodását. szeméből ha teniszgép
dinnyemagot köp is ki végül,
nem kel ki a salakban. hegygel beleáll.
így a nehezebb ezt a pályányi piros
horzsolást összetekerni, szőnyegbombázás
rollniját a vállra vetni,
ha csak dörzsbetegségről lenne
vaskos zárójelentés, vihetné ölben,
mint egészen közömbös meztelenségét,
ugrik sötéten, nyirkosan diszta
törzsétől diszta törzséig, nem vakuval
fényképeznek, csak a hattyúk tátognak
idegesen a vágóhid strandjáról,
tudják-e; nagyobb tét is van, mint
hogy a vizet leeresztik, többször körbecipelve
magunkat kiismerszik az öröklét
szakaszossága, diszta törzsétől diszta
törzséig egy kocka üres híradófilm,
elmosott kenguru szökken árnyéka
nedves ruganyán, tüskébe akadt
gumiköpeny, szivárgó, kényes hattyúnyál
látvánnyá veri a vizet, hal rég nem
tartozik a zizgő pikkelyekhez, vad sem
a koszló szörhöz, kegyelmes húsipari táj,
csend, rend a hátsó kert felől is,
csak az a nyúlós kenguru a derítőknél
feltekert teniszpályával a nyakában,
az hogy akasztja le magát szegény
a csipkebokorról? előjegyezzük,
holnap lelövik, ugró húsából nőjön
gumipitypang, gumiharisnya, sportcipő.*

NAGY LÁSZLÓ

7.

A hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején sorozatos csapások érik: családi bajok és baráti veszteségek, meghalnak idősebb művész- és író-társai, és nemzedékéből is számos barátját gyászolja. 1963-ban anyai nagyanyja, a „jó nagymama” elvesztése nyitja meg a fájdalmas sort. 1969-ben nyolcvanéves apját temeti a felső-iszkázi földbe. 1966-ban meghal Tamási Áron, a következő évben Kassák Lajos és Ferenczy Béni: Tamásitól is (*Búcsú Tamási Arontól*), Ferenczytől is (*Végakarata: tűz*) versben búcsúzik. 70-ben meghal Veres Péter, akit 1946-ban együtt látott feleségével, Julcsával az Országház kapujában, és aki miniszter korában autót küldött a kollégista diákért. Öt év múlva Németh László távozik. Nemzedéktársai is megriktulnak: kidől Váci Mihály és Kamondy László. 72-ben Kondor Bélát, egy év múlva B. Nagy Lászlót temeti. Közülük nem egy önként lépi át az árnyékvilág határát.

Gyermekkora óta tudja, mi a halálélmény, a halálfélelem, s nem röstelli megvallani felnőtt fejjel: „A haláltól mindig félttem...” Másutt: „Ahogy öregszem, egyre többet gondolok a halálra. Mindennap szinte. Különösebben nem szenvedek tőle, de rossz.” A halált a létezés, az élet részének, az elmúlást a törvény, a rend beteljesülésének tekinti. A halál kikerülhetetlen tény, de nem az értékek végső pusztulása. A fájdalom, a veszteség belülről emészt. Érzéseit, felindultságát ritkán mutatja ki. „Nem sirtam apám halálhírére sem, nehezemre esett pedig, lementem a műhelyembe, dolgoztam. Viszont barátom, Kondor Béla halálakor nagyon zokogtam, hasra fekve.” Apja elvesztését, a friss fájdalmat megrendítő őszinteségű versekben (*A sasorrú temetése, Madárijesztő*), néhány év múlva majd drámai oratóriumban, az *Ég és föld*-ben gyászolja meg. A Kondor Bélától közvetlenül a halál után búcsúzó írásában végighullámszanak érzései. Látja a sorozatos veszteséget, s Kondor sorsába a maga életét is beleérzi. „A halálraszántak magányosak – kezdi a búcsúztatást. – Gyalázat volna gyanúsítani őket, hogy összeesküsznek. Pedig ez a látszat. Mintha összesúgnának szélben, ködben, esőben: ma én, holnap te. Mert már annyi hamu-gyümölcse van a teremtésnek a közeli körökből is.” Majd úrrá lesz megindultságán, hangja megkegyelmeződik, s a korai halál miatt számonkérővé válik: „Már túl vagyok a siráson: túl az önsajnálaton. Megszigorodva, mint a tél, ítéletet kellene fogalmaznom barátomért, korai haláláért.” Az ítélet, a vád visszahull az élőkre, a gyászolókra. A búcsút Vörösmarty képzetelehez méltó képpel, a holnapra, a továbbélő értékre, a halálon túl is érvényes műre történő hivatkozással fejezi be: „Egy ritka csillag halála kényszerít gyászba. Ilyen nagy kométán ez a kancsal Európa is ámulhatna. Barátom bizonyára tiltakozna e szavak miatt. De barátaim, most együtt vagyunk a gyászban, most mirőlunk is szó van. Ez a törhetetlen művész, ez a szeplőtlen tisztességű nehogy elforduljon tőlünk utálkozva. Legyünk hüek az eszményhez, amit ő túl a halálon is szolgál. Ő csak erre kényes. A gyászolást fölöslegesnek tartja. Valahol talán mosolyog, szólván: „Nem pusztulás a halál.”

A magánemberi veszteségekhez a kinti világ súlyosbodó gondjai társulnak: az elidegenedés, a környezet szennyeződése, a fegyverkezési verseny, a népmilliók éhezése. A hírek, amelyek az átlagos újságolvasó és tévénéző tudatáról már leperegnek, benne fészket raknak. Nem a televízió képernyőjéről (nincs is neki, nem akar rabja lenni...), annál sokkal érzékenyebb idegvégződésekkkel érzékeli az emberi agresszivitás pusztításait. Kételemek gyötrik a holnap miatt, csalódottság, az úttévesztés félelme él benne. A stereotip kérdésre – „Hiszel az emberiség haladásában, abban, hogy jobb lesz az ember?” – nincsen ugyanilyen stereotip, kész és optimista válasza, Szoron-

gással, aggodással van teli az emberért, az emberiség holnapjáért: „Nem hiszek benne, hogy az emberiség jobb lesz. Az emberiség halad ugyan, ezt a civilizáció bizonyítja. A civilizáció eszközeivel sok minden régi bajt lehet javítani, de lehet, hogy most a történelemnek olyan állapotát éljük, hogy az ember nem tud vigasztaló jövőt látni. Abban hiszek, hogy lehet jobbitani az embereket. Allati sorból kiemelni, és ésszel, pedagógiával belátásra bírni még nagyobb tömegeket is lehet. De az milyen emberiség, ami eltűri ezeket az embertelenségeket a világban?” S ha nem sorolja is föl külön-külön őket, jól tudjuk, mire gondol: népiirtás, nemzeti és faji diszkrimináció, fegyverkezési hajszá, helyi háborúk, éhínség, munkanélküliség, az elemi emberi jogok hiánya...

A költő erőteljes személyisége véglegesre szigorodik. Amikor 1973 Szilveszterén az újságíró száján kicsúszik az obligát megjegyzés – „Új év – új fogadalmak...” – hevesen tiltakozik: „A megváltozás: hűtlenség. Nem megváltozni kell, hanem megújulni, az ifjúkorban vállalt ideákhoz csak így maradhat hű az ember...” Megragadó személyiség: zárkózott, lassan oldódó, de akit közel enged magához, nem tud szabadulni elbűvölő hatása alól. Ezt mondják róla tartós barátai, s azok is, akik csak rövid időre, például egy-egy szigligeti tartózkodás alkalmával az írói alkotóházban találkozhattak vele. Nem törődik a látszattal, mások róla való véleményével. Természetes, emberi, póz nélküli, – Juhász Ferenc szavaival: – „sziklatömbszerűen nyugalmas”. Keveset ad arra, hogy versein túl milyennek látják. Nem szervez tábor, nem toboroz híveket, tisztelőket, nem ismeri a hízelgést, a „riszálást”, nem vállal „vezéri” szerepet. Nagy László mindenféle, a személyéhez és „zászlótartói” mivoltához fűződő „elvárásoktól” elhatárolja magát, s finoman, a maga módján, de határozottan jelzi, hogy nem hajlandó a személyével kapcsolatos nem pusztán irodalmi kombinációk eszközévé és engedelmes médiumává lenni. Azt akarja, hogy versei maguk szerezzenek érvenyt maguknak. Nagy László és Juhász Ferenc későbbi eltávolodásának is különféle okai lehettek (leginkább a kialakított, eltérő verseszmény követése), de semmiképpen sem a rivalizálás, vagy Nagy László részéről valamiféle irodalmi „vezéri”, organizátori szerepre való törekvés.

Gondolatait előszóban belső küzdelem árán, lassan, töprengve fogalmazza meg. Nem szereti az interjút. „Nem lehet ezt megszokni. Az ember ilyen esetben nem mindig azt mondja, amit szeretne. Jobb az írás” – vallja. Ha mégis interjút ad, hallgatag és fegyelmezett, nem akar látványos szó-bűvésznak, csillogó stilisztának látszani. Az emléket, a gondolatot, ami végleges formára csiszolódott benne, kétszer-háromszor is ugyanazokkal a szavakkal mondja el. Pontosságra, axiomatikus tömörségre törekszik a beszédben. A kérdésre legszívesebben igen-nel vagy nem-mel válaszolna. Vagy ha ennél bővebben, akkor tömondatokkal, egyszerű közléssel, a kérdés állító formájú megismétlésével. Bertha Bulcsu interjújában az első kérdésre – „Úgy hallom, a napokban befejeztél egy újabb verseskötetet?” – tárgyilagos pontossággal szólal meg: „Igen... Kérlek szépen, ebben hatvanhat vers van, tehát kisebb méretű versek, és benne van az Ég és föld, ez az oratórium.” Kormos István harmincöt perces tévé-interjújában huszonnyolc kérdés és válasz hangzik el. Varga Mihály ilyenek látja a beszélgető költőt: „Elhallgat, mintha a szavakat keresné, úgy látom, rágja a szája szélét. Másra tereli a szót.”

Alacsony termete, a korai fizikai munkában megedzett teste van. Felsőkarja már a pápai évek után „szörnyen megvaskosult”. Kalapot nem hord, télen sem tűri magán a kesztyűt. Fölkelés után jógázik. „A jogából főleg csak a légzést végzem, de különböző testedzéseket is csinállok, melyek nem a jóga szerintiiek.” Felsőteste akár egy birkózóé, „évvődő kézfogásaitól – írja egyik pályatársa – rettegni kell”. Legsívesebben fehér ingben vagy kék-fehér csíkos trikóban, sima, ujjatlan börzekében jár, derekán kedvenc csődőre fékszárat hordja, zakót, nyakkendőt csak akkor ölt, ha nem kerülheti el az ünnepélyesebb megjelenést. Otthonában a riportert „katonás szabású, vállpántos, kék ingben” fogadja, „farmernadrágját széles sárga derékszíj fogja össze. Arca zárt, szigorú – amilyenek a versei is.”

Arcának karakterét anyjától örökölte. Tekintete, szeme állása, felhúzott, ívelt szemöldöke, arcának csontozata, kissé beszívott ajka anyja arcára emlékeztet. Gye-

rekkori cipóarca korán elkeskenyül, de még sokáig megőrzi lágy, szinte nőies vonásait. A szobrászok, az érmészek azt mondják, az ember arca ötven éves kora táján érik meg a véső alá, akkor véglegesül. Nagy László arca is a hetvenes évek elején megkeményedik, vonásai véglegesülnek. Érdemes összehasonlítani az *Arccal a tengernek* két kiadása előtt látható két fényképet, Kónya Kálmán és Molnár Edit munkáját. Mintha közben nem hat, hanem tizenkét esztendő telt volna el. Az 1966-os fotó még a fiatalember puha vonásait, felhőtlen mosolyát őrzi; a 72-es fényképről kemény ráncokkal redőzött arc, gondokkal árnyékolt tekintet néz ránk. Amíg ott az ifjúság fényei táncolnak a szemben, itt keserű tűz süt ki belőle. Előrefésült csikóhaja ezüst színűre változott, megöszült, homlokát, szeme sarkát ráncok szövik át. A 72-es fénykép akár illusztrációja lehetne a vallomásos szavaknak: „Kemény idő, de hirtelen elszállt, mintha tükörbe se néztem volna. Valaha hittem, nem fog rajtam az idő. Iszkázi nagyanyám fenyegetése: „Majd megveszekedsz-vénülsz te is!”, csak sükebóka mosolyra gyűjtött. Mikor még én is elmondhattam: „Barna hajamnak se híja, se hója.” Híja ha nincs is, hava már sok, a fejem tetején is.” Másutt „repedező Lear-orcáját” emlegeti, mely olyan, „akár egy háborús patrontáska”. Ha fényképezik, legtöbbször cigaretta van a kezében vagy a szájában. Már a *Deres majális* előtti fényképen (Gink Károly felvétele) az ujjai között tartott cigaretta parazsa fölött néz el tűnődve. Később mind gyakrabban rejti megszokott, talányos mosolyát, a ráncok pókháló finomságú rajzát az elmaradhatatlan cigarettafüst mögé.

Az 1973 őszén megjelent *Versben bújdoso* az elmúlt hat-nyolc évben írt eredeti műveit, hatvanhat rövidebb verset (hatvanhatot, ha a könyv borítóján olvasható, később (*Megismerés, nyelv és vers* címen közölt vallomását is beleszámítjuk) és az *Ég és föld* című oratóriumot tartalmazza. A könyvből Nagy András munkája. A kötet megjelenése előtt nyilatkozta a költő az Új Írás-ban: „Megcsúfoltam többször a szerződéses határidőt, mert könyvem kéziratát csak ígérettem a kiadónak. Jó ideig új verseim kevesen voltak, lassan szaporodtak, mivel mással is foglalkoztam, például fordítással. És még annyi egyéb, hogy ezek megnevezésre is érdemtelenek, nem illenek a vers közelébe. Volt okom az is, hogy hátha éretlen, immár ciklusban is, ez a könyv. Hát egészítettem, ahogy tudtam. Idő kellett és erő. Most már késznek nyilvánítom. A címe: Versben bújdoso. Miről szól? Nem -ról és nem -ről. Az én küzdelmem. Játékom is néha. Jól esne, ha azt hallanám majd felőle, igyekeztem megbecsülni nemcsak magamat, hanem az olvasót is. Olvasó pedig sok van és sokféle. A más-más ízlést ugyan tisztetem, de szolgálni mindenkinek nem tudok. Ha akadnak olyanok, akik elfancsalodnak némely aromától, ezeknek sajnálattal üzenem: bocsánat. Önöknek nem töltöttem az pohárt’. Bár egyre többet ismerek a költészet rejtelseiből, aggodalmam is növekszik. Minden új versem az aggodalom legyőzése. Írás közben néha szűzien fiatal vagyok, ha szenvedek is.”

A címadó költemény a lírai hőst versben bújdoso betyárként jeleníti meg. Az önmegszólító vers pontosan tükrözi jelen létállapotát, életérzését: küzdelmét önmagával és a világgal a kifejezésért, a megszólalásért, az aggodalom legyőzéséért.

Versben bújdoso haramia vagy,
fohászból, gondból, rádszabott sorsból
hírhedt erdőt meg iszalagos
bozótot teremtesz magad köré,
vele fekete éjt, hol fehér
inged is rebegő selyemlidérc,
alkohol szélverte lángja csak,
versben bújdoso haramia vagy...

Ezekben az években az egész magyar irodalomban a személyiség egzisztenciális kérdései kerülnek előtérbe: a létezés és az emberi élet minősége, veszélyeztetettsége, valamint az egyetemes emberi gond, az emberi közösség jövője. Ezeket az aggodalmakat a kortárs magyar lírában a legnagyobb erővel, a legszuggesztívebb képekben – ez a kritikai vélekedés summája – Nagy László költészete szólaltatja meg. Domokos

Mátyás írja tágivű, elmélyült tanulmányában: „Erről a létélményről és determinációjáról vall végeredményben minden eddigi köteténél nagyobb fegyelemmel, homályt oszlató világossággal és elementáris költői erővel a *Versben bújdósó*.”

A kötet verseit öt ciklusban helyezi el. Itt is, akár a korábbi kötetekben, nagyfokú fegyelem, szigorú kompozíciós rend érvényesül. A könyv az hommage-versekkel, a Bartók, Hölderlin, Csokonai, Ady, Lorca, Krúdy, Egry emlékét idéző példaképverekkel kezdődik, majd minden további ciklus egy-egy központi gondolat, verseszme köré kristályosul. Ami szembetűnő, hogy a 68-as keltezésű oratóriumot leszámítva, az elmúlt hat-nyolc évben, *A Zöld Angyal* óta nem ír ún. „hosszú éneket”. Ugyanakkor kötetben először közöl képverset, a *Seb a cédruson-t*, valamint itt jelennek meg először nagy számban – az egyetlen korábbi *Bartók és a ragadozók*-at leszámítva – prózaversei. Az utóbbiak formailag abban térnek el korábbi verseitől, hogy nem rövidebb-hosszabb sorokból állnak, a szemre – persze csak az első pillanatban – prózaként hatnak, a sorok a teljes tükör-szélességig futnak. Leginkább a korábbi, már ismert és itt is idézett lírai hangvételű prózai vallomásokkal, önéletrajzi visszaemlékezésekkel mutatnak rokonságot, gyakran azokból fejlődnek ki, mint ahogyan például először az Új Írás-ban megjelent *Lakom a Dunánál* című, 1971-es ön-vallomásából az *Ereklye* című prózavers. Teljes értékű, szuverén lírai alkotások ezek. Az *Isten lovai* ciklus hat és a *Seb a cédruson* négy költeményét sorolhatjuk ide. Formájuk szokatlan, leginkább a szabadvershez közelít, de jócskán el is tér attól. Letagadhatatlanul Nagy László műhelyéből kikerült darabok: azonos bennük a lírai hős, a képek Nagy László metaforái, a szenvedély Nagy László duendéje. A sorokon vers-, dallam- és ritmusemlékek hullámanak át. Az ismétlődés, a tagolás, a kérdések és felkiáltások, a párhuzamok és ellentétek, a vers változó nézőpontjai, a különböző hosszúságú mondatok zeneiségre utaló belső ritmust adnak a szövegnek. A prózaversek zenei dallamosságát leginkább a népi éneklés nyelvritmusa, belső zeneisége formálja, s a szövegek muzikalitásának gyökerei az otthon hallott, majd később tudatosan elsajátított, megismert népköltészetig – például az archaikus népi imádságokig – nyúlnak vissza. Ne feledjük, hogy a magyar falusi közbeszéd, a népnyelv eredendően és önmagában is éneklő jellegű. Nagy László stílusának énekszerűsége, zenei diszpozíciója az előbeszéd és az íráspróza, a beszélt nyelv és a vers – a magyar nyelvben megfigyelhető – szoros közösségén alapszik, s e tekintetben az irodalmi régiségből leginkább Mikes Kelemen prózájával rokon.

A kötet prózaversei közül egyet válasszunk ki némileg tüzetesebb vizsgálatra, a *Vértanú arabs kancá-t*. A költészetéből – a *Kiscsikó-sírató*-ból, a *Búcsúzik a lovacská-ból* és más versekből – már ismert mítoszi lény, létmetafora tér vissza a költeményben. A ló gyerekkorának fontos emléke: lovakat őriz a mezőn, a háború után betőri és kezessé teszi hadiárva méncsikójukat. Költői motívumrendszerében a ló – és szinonimái: mén, kanca, paripa, csödör, csikó – a kihalt és a születő új életforma jelképe, a veszélyérzet és az aggodalom legyőzésének a kifejezője, a természetes életforma és a gépekkel benépesített világ ellentétének a szimbóluma. Az új prózavers epikus magja ugyancsak életrajzi emlékkép, s a történet éppúgy a *Kiscsikó-sírató*-ig nyúlik vissza, mint a *Búcsúzik a lovacská-ban*. A versmag ugyanaz, amiről a *Kiscsikó-sírató*-ban beszélt – az elpusztított (ott elásott, itt megégetett) fehér mén fekete csikója is elpusztul, bőrét lehúzzák –, de a prózavers az „ősképtől”, a gyermekkori síratótól és az elmúlt világot búcsúztató versszimfóniától el is tér. Amíg a korai költemény megmarad az egyszerű emlék földidézésénél, itt a két ló pusztulása a születés és a halál, az anyaság és a bűntudat ősi élményének a kimondására, a költő tragikus létélményének metaforikus megfogalmazására ad alkalmat. A fehér kanca és a fekete csikó pusztulását időben összeköti öccse születésével, anyja vajúdásával. Tavasz van... A fehér kancát részeg kapások verik agyon. Magzatát, az elvetélt kiscsikót apja nyúzza meg. A költeményt szinte az archetípus szintjén megfogalmazott anya-és apaélmény szövi át. A két történet, az állati és az emberi lét képei egymásba-úsznak, elemi erővel fonódnak össze: „Az elvetélt kiscsikót apám nyúzza, mintha jövődő öcsémet fejtené a börtől.” A hat részre tagolt prózavers egyre fokozódó feszültséggel görgeti a nyers valóság és a látomás képeit: az ötödik egység végén jut

el a feszültség legmagasabb fokára, az ellentétek összekapcsolására, a két réteg, a két világ azonosítására. „Nem adott vigaszt se föld, se ég. Az égen is a fölfordult szekeret láttam lángban. Fönt is azt a tejpatákat, ami alul az ibolyalevelet emelgeti, dőlve a boldogtalan anya tőgyéből. S tudtam már: a világ képeiben mi vagyunk, és a mi vétünk is ott, s nem lehet kitörölni onnan soha.” A költemény egyszerű mondatokkal, tömör közlésekkel, csöndes elnyugvással, a tragikus életérzés katartikus megfogalmazásával ér véget: az emlék elveszti egyediségét, a lírai hős azonosul a teljes léttel, a bűntelenekkel és a bűnösökkel, az áldozattal és a föláldozóval, anyjával és apjával, a részeg kapásokkal, az agyonvert és megnyúzott állatokkal, az egész teremtet világgal. „Némán is megindultunk Isten és a ló nevében. Csilingeltek a fémkarikák, csattok, lépésenként összeütődve. És csillámlottak tiszta ezüsthényt. De mi valamennyien kormosak voltunk, vonultunk vezekelve. És nincs vége, nem lehet vége az útnak: vonulunk az idők végezetéig az éjszakában. Legelől én a viharlámpával, embermagasságú fagyban.”

Emlékezzünk vissza: a gyermekkora óta verselő, de festőnek készülő fiatalember huszonkét éves kora táján dönt végérvényesen az irodalom mellett. Ekkor határozza el, hogy költő lesz. „Hogy a festészethez hűtlen lettem, annak több oka volt, most csak egyet említek – írja. – Éreztem, hogy versben, egyelőre, jobban kifejezhetem magamat, világomat.” Másutt azt mondja: „Tépelődtem sokáig, s döntöttem, inkább verset írok elszántan, a festészethez majd visszatérek.”

A döntés minden bizonnyal nem volt könnyű, hosszú belső viaskodás előzte meg, s nem is volt „végérvényes”. A költő fogalmazása is – „egyelőre”, „majd visszatérek” – ezt sejteti. Nagy László nem teszi le végleg rajzoló szerszámain, ecseteit, legfőljebb pihenteti. Képzőművészeti tájékozottsága, érzékenysége megmarad. A hatvanas évek közepén megszólal benne a régi hang, s a most már ismert és elismert költő ismét kézbe veszi „Ingres hegedűjét”. Élete utolsó évtizedében egyre többet rajzol, fest és farag. Illusztrációkat készít Szécsi Margit, Dylan Thomas, Miguel Hernández verseihez. Bizánci hangulatú ikonokat fest lakásában a beépített szekrény ajtajára. Szárguldo és összebókoló lovakat örökít meg ecsettel. Az Élet és Irodalom *Látogatóban* című interjúi mellé alkalmanként egy-egy író-társ portréját rajzolja meg. Ólomérmet készít. Szép mintázatú,erezett, faragott fát fest be. Természetes anyagokkal, bodzából főzött festékekkel kísérletezik. Falovacsákat, ősi idOLOKRA emlékeztető szobrokat mintáz, csutkaökröcskéket, gyermekjátékokat készít, betlehemet farag. Náddal és tussal, tollal, krétával, gouache-sal dolgozik. Készít cinkrajzot és rézkarcot, akvarellt és színes tusrajzot. Jegyzetfüzetében arcokat, kezeket, embereket és állatokat, leggyakrabban lovakat, szárnyas pegazust, „delfin-szökésű lovakat”, holdas homlokú, „aranypalástú csödöröket”. „bársony kiscsikókat” örökít meg.

Aki kézzel ír, annak nem kell külön rajzolnia, hogy képet hozzon létre. A betű vizuális jelentést hordoz. Nagy László tiszta vonalú, jól olvasható, nyugodt ritmusú, jobbra dőlő írásának önmagában grafikus kézre valló szépsége van. Az ékezetek hosszúságát tisztán jelöli, a *t* szárát gondosan áthúzza, az *m* és az *n* hátát fölpúpósítja, a *k* előreleépő lábait külön a betű szára elé illeszti.

Azzal, hogy a képzőművész Nagy László a költő Nagy László kezét a versformálásban is vezeti, hogy a költő a versnek vizuális jelentést szán, az olvasó először 1973-ban találkozhatott, amikor rálapozott a *Versben bújdosó* kötet élén álló *Seb a cédruson* című – balra néző emberalakot formázó – képversre. Ugyanebben az esztendőben egy ciklusra való képverset és betűképet alkot, de ezek közül tízet kötetben csak összegyűjtött művei, a *Versek és versfordítások* első kiadásában, 1975-ben publikál. Az *Önarckép* nyomtatott sorokból összeállított portré, betűkép. A *Húsvét* sonka alakja a végébe tűzött zászlóval ironikus célzás arra az időre, amikor az ünnep már pusztá evésé silányul. A *Hordószónok I.* és a *Hordószónok II.* a jelszavak kiüresedésére világít rá. A Kondor Béla emlékének ajánlott *Szárny és piramis* végtelenül egyszerű és tiszta geometrikus jelekkel fejezi ki a tiszteletet. Az *oszlopos* az írógépén található jelek fölhasználásával alkot verset... A vers vizuális jelentése foglalkoztatja akkor is, amikor a *Hegyi beszéd* kézírásos változatának fölhasználásával Kass Jánossal együtt költészet-napi plakáttervet készít. Posztumusz kötetébe, a *Jönnek a harangok*

értem-be két képverset vesz fel: az *Árvácska sírversé*-t, valamint a „Korniss piktor urnák” ajánlott, szimmetrikus elrendezésű sorokból fölépített *pásztoRabló*-t.

Mindez jól mutatja, hogy Nagy Lászlóban tovább él, és elevenen munkál a képzőművész. A fentiek mellé tegyük még válaszáat, amit a tévé-portréfilmben Kormos Istvánnak adott. Kormos legelső kérdése így hangzott: „Azt, hogy költő vagy, ki tudod-e mondani?” Nagy László szavaiban nemcsak a szerénység, hanem a tudatosság is megfogalmazódik: „Nem szoktam kimondani. Hivatalos papírokra ráírom, hogy író a foglalkozásom. Egyébként azt szoktam mondani, hogy festő vagy műfordító.” S tegyük még ide az újsághírt, mely 1977 novemberének végén – két hónappal halála előtt – jelenik meg a lapokban: A *Ki látott engem?* címmel Ady emlékére meghirdetett országos képzőművészeti és irodalmi pályázaton „a több mint 1300 képzőművészeti alkotás készítői közül a 3000 forintos első díjat – grafikaival – Nagy László budapesti pályázó nyerte.”

Mindezek ellenére a költő életében képei önálló, egyéni tárlaton nem szerepeltek.

Nagy László életművében a képnek nagyjában – mutatis mutandis – olyan helye van, mint Kondor Bélánál a versnek. Nem pótszer, nem melléktermék, nem kiegészítés, nem kuriózum, nem töredék, nem műhelyforgács, hanem az önkifejezés egyik lehetősége, a világ teljes birtokbavételére tett kísérlet, az életmű szerves tartozéka, az egyetemesség-igény megnyilvánulása. Természetesen más a vers és más a kép, de mindegyikben ugyanaz az alkotói akarat nyilatkozik meg nála. Amit Nagy László mond a versíró Kondorról, a képi költőre is érvényes. Kondor három versének Élet és Irodalom-beli bemutatásakor írja: „Költő és festő: egy. Ez a megállapítás jóval több, mint a személyé azonosítása. Mert Kondor működése kép- és költeményalkotásaiban valóban azonos ihletettségű, azonos erejű is.” A halála után rendezett baráti megemlékezésen, mielőtt fölhangzanának a festő versei, megismétli a gondolatot: „A Kondor-i festészet s költészet nem kiegészíti, hanem föltételezi egymást. Mert két egymás melletti kristályszem nem egészen lezárt világ. Nyitottak egymás iránt. S ha van tökéletlenség a kristályoknál, az nem más, mint ez a kapcsolatot áhító és fönttartó nyitottság. De hagyjuk a hasonlatot. Mert más a vers és más a megfestett kép, mivel anyaguk is különböző. De ugyanaz a szellem viaskodik, panaszkodik s kuncog és kényszerül ítélkezésre.”

Vers és kép, költészet és grafika Nagy Lászlónál – akárcsak Kondornál – egyetlen alkotói műhelyben születik. De Kondor Béla versei *Boldogságtöredék* címmel még a festő életében kötetben megjelennek. Nagy László képzőművészeti alkotásai, festményei, rajzai, faragásai, játékai viszont csak halála után – s akkor is egy részük reprodukcióban, könyvalakban – kerülnek közönség elé. Életében nem akadt festő, aki épp úgy szorgalmazta volna kiállításukat, mint ő Kondor verseinek kiadását? Vagy maga zárkózott el az önálló tárlat gondolata elől? Nem tudjuk. A rokonság, az azonos ihletforrás a költő és a festő Nagy László motívumrendszerében egyaránt kimutatható. A költő képzeletéből szabad átjárás nyílik a festő műtermébe, s a festői látomások és álmok a versíró munkáját táplálják. Például a ló és szinonimái, művészetének talán leggazdagabb motívuma verseiben csakúgy, mint rajzain a jelkép-teremtés, a metaforaalkotás eleme: a diadalmas erő és a megcsúfolt szépség, a születés és a szenvedés, a teremtés és a vereség tragikus szimbóluma.

A festőnek indult fiatalember huszonkét éves kora táján a vers mellett dönt. De vizuális érzékenységet nem fojtja el, hanem hagyja, hogy fölszívódjon, és költői képzeletét táplálja. Később ismét visszatér a képzőművészethez: ha nem megy az írás, a költő a festőt hívja segítségül. „Örökké lovakat rajzoltam, ma is azt csinálom – vallja egy későbbi nyilatkozatában. – Ha leülök az asztalhoz, és nem megy az írás, lófejeket, lólabákat rajzolok a papírra.”

A *Versben bújdosó* megjelenése, kedvező kritikai fogadtatása után, a hetvenes évek közepén munkakedve megélénkül, aktivitása fokozódik. Pihenni szeretne, de nem ismeri a semmittevést. Rengeteget dolgozik. Több eredeti verset ír, sokat fordít, osztyák hősi cneket és a délszláv népek költészetét (azokhoz a népekhez vonzódik, akiket „szenvedélyes élni akarásuk mentett meg”), nagyobb vállalkozások, tervek

foglalkoztatják, antológiák összeállítására, Lorca és Balassi Bálint válogatott versei szerkesztésére kap megbízást. Mindenekelőtt eredeti verseket akar írni. Olvasmányainak köre is tágul, áttekinti a világirodalom még meghódítatlan tájait, természettudományokkal foglalkozik, főként a biológia érdekli. S emellett ott vannak kedvtelése: műhelye, az esztergapad, a famunkák.

Rendszeresen bejár az Élet és Irodalom szerkesztőségébe. „Nagy Lászlót, a költőt, Nagy László, a képszerkesztőt tartja el” – írta Zelk Zoltán. Van úgy, hogy négy-öt fiatalember is várja, hónuk alatt mappával, amikor belép az Alpári Gyula utcai szerkesztőség ajtaján. (Amikor az épületet lebontják, a szerkesztőség az ötödik kerületi Széchenyi utca 1-be költözik.) Nem szereti a kötöttségeket, de a szerkesztőség jó oldala, hogy ott emberekkel találkozik, s hetente egyszer akkor is bemegy, amikor neve már főmunkatársként szerepel a lapon, és nem foglalkozik a képszerkesztéssel. A gyaloglás nehezére esik, autója nincs, ezért sokat ül taxiba.

Közéleti, társadalmi érdeklődése megelégnél. Nincs mit csodálkozni: az emberi tisztesség elkötelezettjei sosem tudtak lemondani arról, hogy az egyén és a közösség gondjai foglalkoztassák. Nagy László született tulajdonsága, hogy szembenéz a társadalmi kérdésekkel. „Nem vonulhatunk el a társadalomtól, távoli szigeten alkotni” – mondja. Az Élet és Irodalom népszerű rovatában, a „páratlan oldalon” ironikus hangú glosszát ír a Hivatal „feledékenysége”, a nagy magyar festő, Ferenczy Károly születése századik évfordulója megünneplésének elmaradása miatt („Három hét múlva azt válaszolta az Illetékes, hogy ő nem illetékes”), kipellengérezi a kaputáblán olvasható ordító nyelvi rémséget („Összevont házfelügyelő a Lengyel u. 4-ben található”), szót emel a „modernista vadhajtasok” védelmében, ha a korlátozott ízlés, az „újkori bigottság” megnyilvánulásával találkozik, nem hajlik meg a közizlés előtt – Ady, Bartók példája erősíti –, azt is vállalja, ha rosszállóan „elit”-szemléletűnek nevezik.

Két megnyilatkozása nagyobb vihart kavart. Az egyik: védelmébe veszi Vigh Tamás szobrászművész *Életfa* című alkotását, mely Székesfehérvár milleniumi emlékmű-pályázatára készült. A zsűri első díjjal tüntette ki, viszont a városi tanács „túl-ságosan szimbolikusnak” tartja, s nem akarja fölállítani. A másik: Major Mátéval vitába keveredik az új építészetet megújító törekvések védelmében: amit Major a paksi erőmű lakóházain „tulipánnak”, cifraságnak, külső dísznek lát, azt Nagy László egy emberközpontúbb építőművészet irányában tett lépésnek értékeli. A jellegtelen-ség, a „vonalzós, vak” építészet ellen emel szót, s a valóban emberi és modern művészetet sürgeti, a hagyomány és a korszerűség harmóniáját kívánja.

Növekvő tekintélyét gyakran és különféle módon veti latba a művészi értékek elismertetéséért. Külön gondja van a fiatal, pályakezdő tehetségek karózására. Az Élet és Irodalom-ban havonta egy-egy lapszámot egyetlen grafikus munkáinak szentel, a rajzokhoz a művészt méltató sorokat írat, alkalmanként maga ír. Bemutatja a fiatal Rékássy Csabát és Sáros András Miklóst, s az idősebb művészek mellett is kiáll: a faszobrász Szabó Iván, az Amerikában élő nagytehetségű Szalay Lajos, a festőművész Korniss Dezső művészetét méltatja. Kondor Béla 73-as tihanyi emlékkiállítását Déry Tiborral nézi végig. Katalógusszövegeket ír, kiállításmegnyitókat mond.

A filmművészet, a fotóművészet is szemsugarába fér. 1970-ben a pécsi filmszemlén a zsűri tagja. Ritkán jár moziba, de az értékes filmekről tudomása van, a magyar filmművészet legjobb alkotásait becsüli. Hozzájárul, hogy Krúdy Gyula emlékének szentelt prózaversét filmplakát szövegeként fölhasználják, sőt megtoldja a film alkotóira utaló néhány mondattal: „Huszárik Zoltán filmje nagyszerű emlékmű Krúdy Gyulának, a Szindbád-szívűnek... Áldassanak a nők, nevesek és névtelenek, akik lelküket és testüket adták a kamerának! Latinovits Zoltán szelíden és komoran, elszántan és árván: emberi teljesség. Fenséges kapitány a szindbádi hajón.” A másik magyar film, amelyet nagyra értékelt, Kósa Ferenc, Csóóri Sándor és Sára Sándor filmje, a második világháború tragikus eseményeire emlékező *Hószakadás*. Így medítál róla: „Zászlainkat köpödelem érte, mértéktelen. S nem a kinevezett ellenségtől, de az öntelt, a bódult, a koncleső és pipogya zászlósuraktól. A hazaiaktól, akik a lobogót hurcoltatták határon is túlra, legutóbb legmesszebbre, egészen Voronyezsig,

hol a címertartó angyalkezek is lefagytak. Butábban s gonoszabbul, mint a mohácsi vészt, szervezték meg a halált kétszázötvenezer szegény és családos magyarnak."

Hogy Nagy László művészetében a prózai megnyilatkozások gyakran milyen közel járnak a költészethez, s mennyire az életmű szerves részét alkotják, jól mutatja a *Hószakadás* című próza (prózavers!) és a belőle kifejlesztett *Hószakadás a szívre* című szabadvers összevetése. Az összehasonlítás elárulja, hogy a Nagy László műhelyében születő mindenegyes rokonnak látszó írói megnyilatkozás – más. A próza és a vers, a prózavers és a szabadvers – néha az átfedések, a sorok, a kifejezések szövszerű megismétlése ellenére – nála teljesen szuverén alkotás; ugyanaz az elem más környezetben más funkciót tölt be.

A fiatal írók nagy számban keresik föl. Szívesen foglalkozik velük. Azokat becsüli, akik tanulnak, de nem másolnak; akik kapcsolódnak a hagyományokhoz, a század lírai forradalmához, de csak impulzusokat fogadnak el; kötődnek is, de merészek is; értik a mesterséget, felelősen és etikusan szólnak, de az újszerű megragadására is igényük van; merészek, makacs és fáradhatatlan építkezők, komolyak, pontosak, fegyelmezettek. Támogatja és bátorítja a népművészet ifjú mestereit. Az Erdélyből áterjedt táncház-mozgalom mellé áll. Amikor író-olvasó találkozóra hívják, szívesen megy, ha fiatalokkal találkozhat. „Én nem mondom, hogy az írók ne szerepeljenek a közéletben. Én nem szeretek szerepelni, talán nem is tudok. De vannak jó élményeim iskolákból. Fiatalok közé szeretek menni, ez is szereplés, azt hiszem, közéleti... És az a tapasztalatom, hogy megszerettettem ezekkel a fiatalokkal a költészetet."

A magyar irodalom egységét a maga teljességében, a nyelvi határokon belül értelmézi, a magyar irodalom értékeit az országhatáron túl is figyeli és megbecsüli. Egy interjúban a költők közül a jugoszláviai Tolnai Ottó és Fehér Ferenc, a szlovákiai Tözsér Árpád, az erdélyi Lászlóffy Aladár és Király László nevét említi. Amikor 1971-ben, a könyvhét alkalmával személyesen találkozik Sütő Andrással, *Heti jegyzet*-et ír az Élet és Irodalom-ba. Itt említi, hogy kézfogáskor ez az évődő párbeszéd hangzott el közöttük: „– Belőled csak egyet nyomtattak, Sütő András, könyvedből pedig igen sok ezret, személyeddél a találkozás mégis könnyebb. – Te is dugáru vagy nálunk, mint nemrég a nyloning – vette föl András a kesztyűt, a szív-alakút." Örömmel fedezik föl egymáson a közös jegyet, s Nagy László biztató jeleket lát a jövőre nézvést is a kapcsolatra és a találkozásra. Szívesen vállalja a határainkon túl élő költők bemutatását a televízió irodalmi műsorában, mert „a magyarul írt vers, bárhol is keletkezik a világon, hogyha érték: akkor számon tartassék és elismertessék gyakorlatilag, tehát hivatalosan is magyarnak. Itthon és külföldön egyaránt." S örömmel üdvözlöi a Fészek Klubban rendezett műsor alkalmával a határon túli „testvéri költőket", akiknek „fontos szerepük van és lehet a közvetítésben, eszményi egymásra-találásban, mely a Duna-menti népeknek egyre inkább létérdeke".

Ezekben az években több hosszabb külföldi utazást tesz. Jár „a nagy atlanti homályban", Franciaországban, látja a „szerelmes Város"-t: „vadruca-ajkú négerlányok / hápognak felém s a Notre Dame, / mert farát a katonaszakácsok / nyúvik röhögve, én pedig sírok..." Párizsban – a francia kormány vendégeként – Illyéssel és Déryvel egy delegációban jár; az író-miniszter, André Malraux is fogadja őket. „A fogadás minden volt, csak épp nem protokollszerű" – írja Illyés. „Eltelt közben jó egy óra; többször is hozzákezdünk a fölemelkedéshez, hogy a látogatást még se vigyük túl messze a protokollon. Mindannyiszor szívélyes erély parancsolt vissza a helyünkre." 1974 szeptemberében Lengyelországba, Varsóba utazik: az Europa Hotelben lakik, s a fiatal lengyel költő, Krzysztof Kamil Baczyński emléktáblája előtt tisztelg, akit a német mesterlövészek huszonhárom éves korában megöltek a varsói felkeléskor. A következő év májusában Kiss Ferencsel és Kormos Istvánnal Erdélybe indul, megpihennek a Gyilkos-tó mellett, virágot szednek, s Körösfőn szalmakalapban fényképezkednek.

(Folytatjuk)

VERS ÉS KÖZÖSSÉG

Kányádi Sándor költészetéről

1.

Kányádi Sándor 1979-ben közreadott *Fekete-piros versek* című gyűjteményes kötetét epikus jellegű prózavers vezeti be: *A vers az, amit mondani kell*. Mi a vers? — hangzott el a hagyományos kérdés egy falusi író—olvasó találkozón. A próza-vers címében kifejezett meghatározást egy kisdíák mondta, talán hirtelen ötlettől biztatva, mégis a lényegre találva. Kányádi költői munkásságának ugyanis valóban lényeges kísérője az az élőszóbeli előadás, amely közösséget tételez fel és közösséget teremt. Az erdélyi költő nem pusztán magányos töprengésre vagy gyönyörködésre szánja verseit, mindenekelőtt egy emberi közösség önismeretének és öntudatának alakítására törekszik. Ennek a magasra tekintő költői szándéknak a következtében járja Erdély városait és falvait, hogy az élőszó erejével támogassa azt a folyamatot, amely során a magyar nemzetiség saját helyzetére és e helyzetéből következő történelmi feladataira eszmél. Kányádi Sándor felolvasásai és előadásai az erdélyi magyarság nyelvi, kulturális és etnikai tudatának fejlődését szolgálják, ebben a szolgálatban adnak a költészetnek teremtő feladatot. Ezért mondhatja ő is egyszerűen és tömören: „A vers az, amit mondani kell”.

2.

Az erdélyi költő személyisége közösségi személyiség, munkásságát a költészet és a nemzetiségi közösség lényegi kapcsolatának tudata hatja át. Ez a tudat az idők során gazdagodott és erősödött: a természetes közösségi érzés a sokasodó tapasztalatok és felismerések hatására vált tudatos meggyőződéssé. Ez a meggyőződés a történelem drámai konfliktusainak szenvedélyes átélésével párosul: Kányádi Sándor nemcsak az erdélyi magyarság helyzettudatának kifejezésére törekszik, ennek az emberi közösségnek a csalódásait és reményeit is megszólaltatja.

A falusi élményvilág, a harmonikus világkép és a köznapi tapasztalatot belengő derű a költői népiesség hagyományos rendjében jelölte ki Kányádi Sándor korai költészetének helyét. A második világháború után kibontakozó új romániai magyar költészet a korszak poétikai normái következtében is a népies hagyományokat követte, egyszerűsége, közérthetősége törekedett. Az egyszerűség normája több költő munkásságában törést okozott: Szemlér Ferenc vagy Szabédi László intellektuális élmények hatására alakuló költészete csak művészi engedmények árán igazodhatott a népiesség hagyományaihoz. Valójában azok a költők maradhattak mentesek a népies egyszerűség elvének kedvezőtlen esztétikai következményeitől, akiknek verskultúrája különben is a népies hagyományok vonzásában jött létre. Így Horváth István, Kiss Jenő és Létay Lajos mellett elsősorban maga Kányádi Sándor, akinek költői indulását szinte mindenestől a népies költői kultúra határozta meg. Versei azt a leíró-ábrázoló kifejezőmódot követték, amelyet a magyar népi líra (Erdélyi József és pályájának egy szakaszán Illyés Gyula), illetve ennek az irányzatnak erdélyi testvér-áramlata (Kiss Jenő, Salamon Ernő és Horváth István) honosított meg a két világháború között. Verseiben a természeti dolgoknak, falusi életképeknek adott nagyobb szerepet, életképeit gyakran emlékek színezték, emlékein

az idill fénye ragyogott. A tárgyias, illetve epikus leíró verset általában személyes jellegű meditáció zárta le, amely a költő érzéseit és felismeréseit fejezte ki. A drámaibb érzés és hangoltság e korai versekben csak ritkán töri meg a népies hagyományokat követő költői hangulatot: Kányádi Sándor tiszta szóképekben, arányosan formált versszerkezetekben, a népies költészet magyaros ritmusában, szép asszonáncsaival ad számot egy a világgal ismerkedő, szülőföldjén otthonra találó fiatal költő természetes örömeiről és elemi felismeréseiről.

Mindazonáltal ez a harmonikus világkép is mutatja a későbbi drámaiság néhány jelét. A hagyományos népies forma időnként megtörik, vagy éppen fellazul: a *Nagyküküllő* című költemény, amely különben a három erdélyi nemzet (magyar, román és szász) egymásra utaltságának eszméjét hangoztatja, rövidebb sorokkal töri meg az epikus hangulatot kifejező kétütemű nyolcasokat, s a Nagy-küküllő kanyargós folyását váratlanul a modern költészet egy klasszikus alakjának verseléséhez hasonlítja: „úgy foly, / akárcsak egy Neruda-verssor: / szabadon, s mégis mértéket tartva.” A *Téli alkony* című vers ugyancsak stílárisan töri meg a korai költemények hangját, midőn az idilli hangulatot a romantikus hagyomány sejtelmes drámaiságával váltja fel. A népdal-hagyományok megújítását szolgálja a nyelvtani és a ritmikai szerkezet időnkénti feszültsége (enjambement), például az *Udvarunkon öreg gerenda...* soraiban, vagy a hagyományos versritmus megbontása is, midőn az epikus nyugalmú hosszabb verssorokat rövidebb sorok követik, például a *Könyörgés tavasszal* című versben. Mindez azt jelenti, hogy a fiatal Kányádi Sándor a népies hagyományok újszerű felhasználása révén kereste a maga egyéni útját, s már indulása idején megpróbált elszakadni a népies egyszerűség korabeli normáitól.

3.

A költői útkeresés következő szakaszán alighanem két erősebb hatás támogatta Kányádi Sándor költői műhelyének megújulását: az újabb magyar költészet, illetve az erdélyi lírai hagyomány teljesebb megismerése és birtokba vétele. A felszabadulás után kibontakozó magyar költészet, nevezetesen Illyés Gyula, Nagy László és Juhász Ferenc költői vívmányai a hatvanas évek elejétől váltak ismertebbé az erdélyi magyar szellemi életben. A lassanként meginduló kulturális csereforgalom jóvoltából ekkor kezdtek az erdélyi magyar költők tanulmányozni Illyés szellemi küzdelmeire alapozott poétikáját, Nagy László látomásos-mitológikus népiességét és Juhász Ferenc mindenséggel és történelemmel viaskodó lírai eposzait. Ugyancsak ebben az időben vált ismét eleven hagyománnyá az Erdélyi Helikon korábban háttérbe szorított költészete, az a romantikus és elégikus tradíció, amelyet Áprily Lajos, Tompa László és Dsida Jenő életműve hozott létre. A két háború közötti korszak erdélyi magyar líráját, a kisebbségi élet tapasztalatainak következtében, történelmi nyugtalanság, tragikus közösségi érzés hatotta át, s az új helyzetben, midőn fényüket veszítették azok a remények, amelyek a kisebbségi sors nyomasztó gondjainak önműködő megoldását ígérték, ismét a régi nyugtalanság kezdett erőt venni a nemzeti költészetben. Ekkor érték be Szemlér Ferenc, Horváth István és Kiss Jenő lírájának sötétebb színei, ekkor vált ismét nyugtalanná és szenvedélyessé Méliusz József avantgarde ihletésű költészete, s ekkor kezdtek számot vetni a fiatalabb lírikusok: Szilágyi Domokos, Lászlóffy Aladár és (az akkor még Erdélyben dolgozó) Páskándi Géza a nemzeti költészet élet tapasztalataival. Ebben a számvetésben vállalt elkötelezett szerepet Kányádi Sándor fejlődő költészete is.

Az átalakuló költői világképet az élmény nyugtalansága jelezte: a fiatal költő a történelem véres jeleneteiről, gyilkos háborúkról szőtt szorongató látomásokat. Azon az estén című költeményében a menekülés és a fosztogatás vad jeleneteit írta le, mintha szülőföldjénck kollektív emlékezetét akarta volna szóra bírni. *Húsvéti bárány* című versében pedig Picasso vásznainak groteszk vízióit idézve rajzolt képet a háború szörnyűségeiről. Költői világa lázassá és zaklatottá vált, a korábbi szép harmóniát megtörték a hatvanas évek atomháborús félelmei, s az egyszerű

örömkben talált idillt feldúlták a közösségi létben szerzett nyugtalanító tapasztalatok. Drámai feszültségekkel áthatott költői világ alakult ki Kányádi Sándor verseiben. Az egymásra torlódó, ellentmondásos tapasztalatokat és felismeréseket fejezi ki ifjúkori költészetét lezáró s új költői korszakot nyitó verse, a *Kikapcsolódás*: „a gomba, melyet az imént láttam egy fa tövében, / emelkedni kezd, mint a startoló rakéták, / elrúgja maga alól a földet, / s már fönt van, karimája elfödi / előlem az angyalokat, / elvágja bennem a harangszót, / s én nem merem kinyitani a szemem.”

Az eredeti harmonikus világkép felbomlását jelezte a versekben megjelenő irónia is. Az irónia a modern költészetben általában a társadalmilag elfogadott értékek megingását jelzi, illetve azt, hogy a költő új értékeket keres. A hazai költészetben a hatvanas évek eszmei vitái nyomán erősödött meg az ironikus költői szemlélet és magatartás, elsősorban Illyés Gyula, Benjámin László, Weöres Sándor, Kálnoky László és a fiatalabb költőnemzedékek műveiben. Az erdélyi magyar lírában is hasonló folyamatok következtében kapott erősebb szerepet az irónia, olyan költőknél, mint Méliusz József, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár. Kányádi Sándor líráját ugyancsak ironikus mozzanatok szöttek át: epikus jellegű versekben aktualizálta az antik mitológia alakjait és történeteit, s a klasszikus történetnek éppen a kihívó aktualizálás által adott ironikus távlatot. A *Részezes Agamemnon*, az *Éden kapujában* vagy az erdélyi magyar költészet élvonalához tartozó *Pantha rei* ironikus hangsúllyal számolt be a kolozsvári költő keserű történelemfilozófiai felismeréseiről.

Az irónia a korábban érték gyanánt számon tartott elveket és magatartásformákat kérdőjelezte meg, az ironikus kételkedés mellett viszont mind több fényt kapott Kányádi Sándor költészetének valódi értékrendje. Ennek az értékrendnek a tengelyében két mély meggyőződéssel vállalt eszme foglalt helyet: ezek az eszmék a költészet közösségi hűségét és a társadalmi létben tapasztalt drámai konfliktusok költői katharizisát tetelezték. A közösségi hűség korábban is Kányádi költészetének meghatározója volt, most ez a hűség kiteljesedett, tudatosabbá vált, s mint a székely múlt hősi korszakát idéző *A kőkösi hídon* mutatja, történelmi háttérrel kapott. *El-elcsukló ének* című nagyobb költői kompozíciója hányatott sorsú apjának alakját idézi fel, s az egyszerű székely parasztember panaszai és emlékei révén ad tárgyias elemekben gazdag képet mindarról, amit szülőfalujának az elmúlt emberöltőben át kellett élnie. Ez az 1952-ben megkezdett és 1968-ban véglegesen kidolgozott költői mű a paraszti és nemzetiségi létnek ugyanazt a védtelenségét, történelmi kiszolgáltatottságát tárja fel, mint a vele nagyjából párhuzamosan készült Sütő András-regény, az *Anyám könnyű álmodt ígér*. Hasonló módon fogalmazza meg a kisebbségi irástudó közösségi morálját és elkötelezettségét: az a gyengédség és szeretet, amely apjának megtört alakját veszi körül, nemcsak egyetlen öregembert, egy egész emberi közösséget illet. Az ábrázolás személyes közvetlensége a költemény közösségi és történelmi mondanivalóját teszi érzékletessé: a költemény így lesz egyetlen nagyszabású tanúvallomás egy történelmileg magára maradt emberi közösség mellett. Kányádi Sándor átalakuló világképe szerint ez a magára hagyott emberi közösség igaz értéket jelent, s önéki ehhez az értékhez van igazán személyes köze.

A közösségi hűség formálja a költői személyiséget: a harmonikus világképnek megfelelő természetes (naiv) alkotó személyiség e hűség révén válik tudatos közösségi személyiséggé, amelynek egy nyelvileg és etnikailag meghatározott embercsoport jelenébe és múltjába ágaznak gyökerei. Ennek a közösségi személyiségnek minden megnyilatkozása magán hordozza a nemzetiségi közösség sorsáért, megmaradásáért vállalt közvetlen felelősség belyegét. A költészetet mindez kivételes morális szereppel ruházza fel, az alkotás esztétikai lényege mellett rendkívüli mértékben erősödik fel annak morális mondanivalója és jellege. Kányádi Sándor lírája az igazságkeresés férfias felelősségtudatát fogalmazza meg, a művészet feladata, mint *Függőleges lovak* című, a szobrász Román Viktornak ajánlott versében mondja az, hogy kifejezésre juttassa, s ezzel mintegy feloldja a kor nagy emberi és történelmi ellentmondásait: „Ő a függőleges lovak fájdalmánál / nagyobb csak a tiz ujjbegyben / feszülő lehet mely tárgyilagosan / s hangtalan szoborrá gyúrja / a rettenetet”. A küldetésnek ez a meghatározása Illyés Gyula közismert Bartók-versét idézi fel, s való-

ban Kányádi maga több alkalommal is Bartók Béla művészi és emberi példájára hivatkozik, így *Húros és ütőhangszerekre* vagy *Bartók* című verseiben.

A költészetnek igazságot és kathartikus feloldást kell keresnie, ennél fogva szüntelenül helyt kell állnia a felismert igazság mellett, meg kell küzdenie a feloldó katharzisért. A *Félvén se félve* című költemény ezt a benső parancsot a következőkben szövegezte meg: „örökkön készenlétben, / örökkön szembenézve / s nem hajlani mégsem / a kétségbeesésre”. A személyes helytállás és küzdés önként vállalt morálját legnagyobb költői erővel az 1968-ban írott (s Kányádi Sándor Bukarestben megjelent válogatott verseskötetének címét is adó) *Fától fáig* című nagy költemény fejezi ki. Ennek a versnek, mint Cs. Gyimesi Éva, kolozsvári irodalomtörténész *Találkozás az egyszerűvel* című könyvében megállapította, igen nagy szerepe van Kányádi Sándor költészetében: motívumait versek egész sora készíti elő, illetve ismétli meg. A tárgyas elemekből, emlékképekből épülő, kihagyásos szerkezete révén hangsúlyozottan drámai jellegű költemény gyermekkori félelmeket kelt életre: egy régi éjszakának a nyomasztó légkörét teremti újra, egyszersmind mitizálja. Története szerint a világban éppen csak tájékozódni próbáló gyermeknek a család elbarangolt lovait kell a szorongást keltő erdei sötétben megkeresnie. A gyermekkori emlék költői példázattá válik, a félelmek és szorongások ellenére vállalt és véghezvitt cselekvést példázza, azt a felelős és cselekvő magatartást, amely a személyiségnek valódi karaktert, az életnek értelmet ad: „Elszisszent az út alólad / Nyárfák félelme ülepült / homlokod pólusaira / De csak tovább fától fáig / Nincs az a film az a mag-nó / vissza ez már nem játszható”.

A növekvő történelmi tapasztalat, a súlyosodó közösségi felelősség jelöli meg a költészet feladatát, s nemcsak feladatát, nyelvi alakját, szerkezeti rendjét is: a költői forma mindenképpen a költői világkép alakulását követi. A korai népies hatások után Kányádi Sándor a modern líra, közelebbről az avantgarde kifejezőmódját sajátítja el, egyszersmind a hagyomány régebbi rétegeit aknázza ki, olyan rétegeket, amelyeknek poétikai örökségét az újabb költészet is szívesen használja fel. Az avantgarde hatása nemcsak a ritmus fellazításában, a merészebb szóképekben érvényesül, hanem a vers szemléleti alapjainak formálásában és a szöveg szerkezeti felépítésében is. A korábbi dalszerűséget epikus jellegű kifejezőmód váltja fel, a költemény drámai módon tagolódik, a versszerkezet töredezetté válik: a *Pantomim* vagy a *Húsvéti bárány* epikusan tagolja a lírai anyagot, a *Teraszon* a párbeszédű riportvers lehetőségével tesz kísérletet, az *Epilógus egy balladához* az ismert székely népballada epikai anyagát újítja fel, a *XC. zsoltár* pedig a hagyományos zsoltárformát veszi alapul. Valójában az avantgarde költészet formaképző elvei jutnának szerephez Kányádi Sándor „hosszú verseiben” is. A „hosszú vers” az újabb magyar költészet igen fontos poétikai fejleményét jelenti, két főbb változatát Juhász Ferenc és Nagy László alakította ki, mégpedig oly módon, hogy Juhász a költői eposz formájának adott lírai karaktert, Nagy László a hagyományos lírai formák, a dal vagy az elégia terjedelmét, befogadóképességét növelte meg. Kányádi Sándor „hosszú versében”, úgy tetszik, egy harmadik változatra ismerhetünk: az avantgard „montázsvers” hagyományára, amely egyszerre foglal magába epikus és lírai elemeket: emlékképeket, töredékesen előadott történeteket, lírai kommentárokat és személyes vallomásokat. Ezt az avantgarde-jellegű költői montázst Kányádi a néphagyomány néhány elemével: népdaltöredékekkel, ráolvasásokkal, mondókákkal egészíti ki. Ilyen „montázsverset” alkot az *El-elcsukló ének* és a *Fától fáig*, illetve a két későbbi nagyvers, a *Fekete-piros*, valamint a *Halottak napja Bécsben* is.

4.

A hetvenes évek mind jobban kibontakozó erdélyi magyar irodalmában (Sütő András prózai és drámai munkássága, Balogh Edgár publicisztikája, Méliusz József esszéi, Nagy István és Kacsó Sándor emlékiratai, Beke György riportjai, Szilágyi Domokos és Lászlóffy Aladár versei mellett) mindenképpen vezető szerepet tölt be Ká-

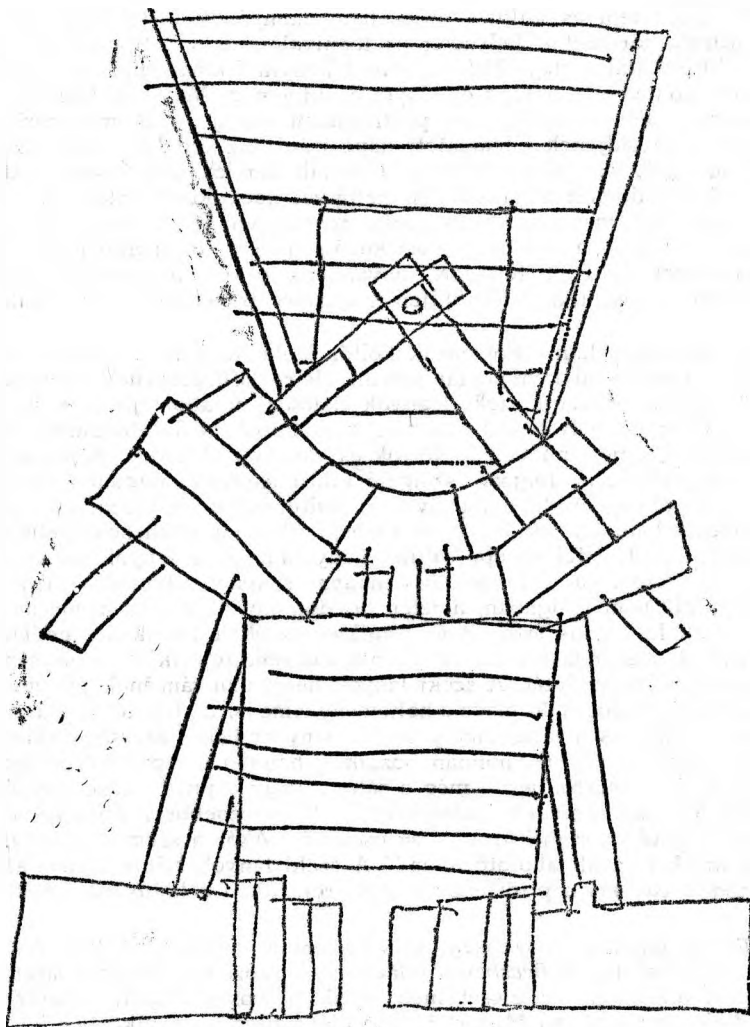
nyádi Sándor új költészete is az a népi hagyományokat és modern formaképző elveket egységbe foglaló líra, amely a *Fától fáig* és az *El-elcsukló ének* nyomában születik. A kolozsvári költő látóköre időközben tovább bővült, tapasztalatai mélyebbek lettek: külföldi felolvasóútjai során megismerkedett a magyarországi szellemi élettel, a nyugat-európai és a tengerentúli magyar diaszpóra helyzetével és törekvéseivel, ennek következtében nemcsak látóköre tárgult, hanem szellemi elkötelezettsége is új tartalmat kapott. A szűkebb körű nemzetiségi hűséget egyetemesebb értelmű nemzeti elkötelezettség egészítette ki: közösségi világképe befogta az egész magyar történelmet és kultúrát. Erre vallanak azok a költői portrék, személyes értelmű hommage-ok is, amelyekben Bartók Bélának, Kodály Zoltánnak, Illyés Gyulának, Szabó Lőrincnek, Weöres Sándornak, Veres Péternek, Tamási Áronnak, Kós Károlynak, Sütő Andrásnak, Szilágyi Domokosnak és Kovács Györgynek (a kiváló erdélyi színművésznek) állít emléket. A magyar szellem múltjából egyformán vállalja az erdélyi örökséget: Apáczai Csere János áldozatos munkáját az anyanyelv védelmében (*Apáczai*) és az anyaországi hagyományt: Kazinczy Ferenc öntudatos humanizmusát (*Kufsteini grádicsek éneke*).

A nemzeti történelem és kultúra teljes hagyományának birtokában ítéli meg az erdélyi magyarság történelmi helyzetét és tennivalóit, igazi otthonát mindazonáltal ma is szülőföldjén találja meg. *Mikor Janus elhagyta Paduát* című versében a hazatérés egyszerre könnyes és boldog élményét örökíti meg, *Nevükön kellene* című költői vallomásában, alcíme szerint ars poeticájában pedig ismét megerősíti hűségét szülőfalujának-szülőföldjének elhagyatott népe iránt. Az erdélyi költő közösségi tudatát biztos meggyőződés alapozza meg, Kányádi Sándor illetékesnek tudja magát egy emberközösség dolgaiban, a modern költészet nagy kísértőjétől, az elmagányosodástól sohasem kell tartania, költői közérzete mégsem lehet harmonikus. Verseire sötét árnyékok vetülnek, annak az emberi közösségnek a történelmi létét látja veszélyeztetve, amelynek hűséget fogadott, anyanyelvének és anyanyelvi kultúrájának lassú hanyatlását tapasztalja, szülőföldjének csendes tragédiáját kell tanúként megörökítenie.

Ennek a fájdalmas tanúvallomásnak költői foglalata a *Fekete-piros* című költemény. A cím alá írt rövid kommentár szerint „leíró költeménynek” nevezett vers a fekete-piros színekbe öltözött széki leányok délutáni találkozóját írja le, pontosan megnevezve e találkozók helyét: a kolozsvári Malomárok és Telefonpalota közötti kis terecskét, valamint idejét: minden csütörtök és vasárnap délutánt. Néma összejövetel ez, midőn a nagyvárosban dolgozó, szolgáló falusi leányok hangtalan táncban találkoznak az elhagyott szülőfalu emlékeivel és kultúrájával. A mozaikos szerkesztésű költeményt éles ellentétek hatják át: a városi tájban, a civilizáció kellékei között falusi lányok tánca idézi fel a népi kultúra hagyományát, a lányok táncolnak, de ez a tánc néma, sőt szomorú, a lányok kis magyar szigetet alkotnak a jelenkori Kolozsvár román többségű világában, a jelen gondjai között élnek, szemérmes táncukkal mégis a múlt kulturális értékeit és tragikus emlékeit idézik a szemlélődő költő elé. Megannyi ellentmondás: ezek az ellentmondások fejezik ki a magára maradt emberi közösség helyzet tudatát. A széki leányok hangtalan táncának jelképes, sőt mitikus értelme van; jelképes már maga a költemény címe is, a „fekete” a gyász, a „piros” az élet színe, s jelképes a tánc, amely egy kicsiny emberi közösség zaklatott történelmére utal: „Honnan járják, honnan hozták, / honnan e mozdulat-ország? / Szétlőtt várak piacáról, / csúrföldjéről, még a sátor / vagy a jurta / tűze mellől, röptette föl / a csípők, a csuklók, térdek / katapultja? / Vagy régebből, húszezerből? / Még a nyelv előtti ködből / teremti újra — az ösztön? / Akár a szemek mandula- / metzését az anyaméh / szent laboratóriuma?” A széki leányok szinte mozdulatlan, mitikus táncra mögött egy kis nép történelmi sorsa rejtezik, s a költő ezt a rejtező sorsot látja meg.

Ha a *Fekete-piros* a nemzetiségi sors történelmi mélységeit fedi fel, a másik nagy vers, a *Halottak napja Bécsben* a világban szétszórt magyarságot siratja. A vers maga rekviem, amelynek születését megintcsak pontosan rögzíti a költő: a bécsi ágoston rendiek templomában Mozart Rekviemjét hallgatja, s miközben hátát a fehér

oszlopnak veti, átengedi magát az emlékek és gondolatok egymásra torlódó hullámainak. Ezekből az emlékképekből és gondolat-foszlányokból, továbbá a versbe szőtt katolikus halotti búcsúztató és az ismert karácsonyi regösének szövegtörmelékeiből alakul ki a nagyszabású „montázs”, amely kivételes költői erővel szólaltatja meg a szétszóródás fájdalmát: „szóródik folyton porlódik, / él pedig folyton porlódik / szabófalvától san franciscoig”. Az elmúlás rettenete és a feltámadás reménye jelöli meg azt a két szélső pontot, amely között a költemény érzelmi világa kialakul: gyász és öröm, harag és ragaszkodás, csalódás és remény között hullámszik ez az érzelmi világ. A költő keserűen vet számot önmagával, saját emberi létének mulandóságával, és vet számot a nemzetiségi-nemzeti fennmaradással. A szétszóródás árnyaival viaskodik, eközben az emberi egyetemességet, magát a mindenséget ostromolja megnyugtató vigaszért: e komor halottak napi rekviemben a történelem áldozatainak közösségi méltósága mellett tesz tanúvallomást.

TEREMTŐ FORMÁK

Jegyzet Rába György Babits-könyvéről

Az „elefántcsonttorony-irodalom” elnevezés már akkor sem tetszett nekem, amikor először találkoztam vele, ötvenhat tavaszán, az érettségire és az egyetemi fölvételre készülve, mert gyerekkorom májusi litániáiból úgy visszhangzott bennem a „Mária aranyház” és az „elefántcsontból való torony”, mint valami áhítatos, érzéketlen szépség, és zavart, hogy a kritika (esztétika) ezt elítélő értelemben, sőt gúnyos felhanggal emlegeti. Az enyhe zavar persze nem akadályozott meg a címkek elfogadásában; szorgalmasan megtanultam többek között, hogy az impresszionista, szimbolista, dekadens, öncélú költészet képviselője – Ady forradalmiságával szemben – Babits Mihály. Később persze mást is megtanultam, és nemcsak Babitsról olvastam, hanem tőle is, de még csak feladattól, s ha néhány nagy verse el is ragadott, ha magamtól is rádöbbsentem, hogy nem az a dekadens költő, akinek némelyek titulálják, súlyait csak sokára éreztem meg igazán és akkor is egy költő-közvetítő, Radnóti Miklós segítségével, no meg a Babits-esszék részleges fölfedezésével és megértésével. Akkoriban, halálának huszonötödik évfordulóján versírásra is vetemedtem félműveltségemben, saját dilemmáimhoz egyszerűsítve életét-művét. Két-három éve aztán (többek között egy antológia-szerkesztés ürügyén, amikor éjszaka-verseket keresve bele-szerettem *A nap nem emlékszik a csillagokra* című remekébe) csakugyan közel kerültem költészetéhez, és úgy adódott, hogy saját versírói műhelyemben is találkoznom kellett vele. Most pedig, hogy elolvastam Rába György könyvét (*Babits Mihály költészete*), örömmel írhatom le, hogy ismét tanulónak éreztem magamat és regénynek kijáró izgalommal merültem el ebben a nagyszerű műben. (Török Endre 1979-ben megjelent nagyvonalú Tolsztoj-esszéjét olvastam hasonló gyönyörűséggel s talán nem is tévedek, ha a világtudat és a művészi forma összefüggéseinek kutatása alapján közeli rokonságot érzek a két könyv között.)

A tanulás jóleső érzése mellett mindenekelőtt meghatott és megnyugtató az a tudósi tisztesség és emberi *komolyság*, amellyel Rába György olvasta Babits verseit, az a lelkiismeretes, néhol talán már aggályosan részletező filológiai pontosság, amely mindig a tények és vélemények lehető legszélesebb körére épít. A komolyság persze szenvedélyes kutatókedvvel és mesteri fölkészültséggel, szakmai biztonsággal párosul, de különösképpen szememben az a rokonszenv teszi, amellyel Rába György a költő közeledik Babits verseihez. Visszatérő élményem volt könyvének olvasásakor egy már-már jelenésnek mondható képzet, amely újra meg újra megkísértett: valami téren és időn kívüli szellemi közegben társalkodik egymással két tudós költő. Az egyik hallgat, a másik beszél, de mert a másik szüntelenül idézi az elsőt és minden törekvése, hogy eligazodjék társa költészetének élettanában, a jelenet mégis kéthangú, sőt többhangú, hiszen az idézett is gyakran idézett másokat, elődöket és társakat. Pompás mulatság volt olvasóként kihallgatni ezt a kettőst-többest, befurakodni közéjük, s még az a képtelenség is megfordult a fejemben, hogy mit szólna Babits, ha olvasná ezt a könyvet, és azt gondoltam, hogy valami könnyebbséget érezne talán és rábólintana, hogy lám, vannak *méltó* olvasói, akikben élhet tovább. S a „méltónak” ezúttal legyen legalább háromféle jelentése; egyik rétegében a tudós képzettségét, másikon a csoda meglátásának képességét, a harmadik s talán legmélyebb-fontosabb rétegében pedig a közeledő (a vers-Lázárt föltámasztó) olvasó szellemi törekvését minősítse, akinek célja a maximális pozitívum fölismerése és fölmutatása. Ez a törekvés (a „beleélő, figyelmes olvasás”) bizonyára soha sem mentes némi elfogultságtól, de mert jellege értékkereső, sokkal kisebb a veszélye az aránytévesztésnek, mint a mostanában nem is oly elvétve tapasztalható kelleetlen, fanyalgásra alapító boncolgatásnak – hogy a „kemény” szemlélet egyéb változatait ne is említsem. Rába értékkereső köze-

lítésének persze van bizonyos vitatkozó jellege, védő és helyreigazító szándéka, amely éppen azoknak a címkéknek, makacs tévhiteknek a megszüntetését tűzte ki céljául, amelyeket tudatlan érettségizőként én is elfogadtam, s amelyek az irodalmi-kritikai, de különösen az olvasói-pedagógiai köztudatban ma is léteznek. Ez a vita többnyire közvetett (hiszen az elsődleges az adekvát értelmezés) és mindig tárgyyszerű, akár egy-egy összefüggés eredetének, értelmének bonyolultabb képét rajzolja meg, akár konkrét ítéleteket cáfol. S Babits iránt érzett szeretete, a teljesítmény elismerése nem teszi Rábát lelkenedezővé – értéket keres, de nem minden áron, és nyomozásai, feltételezése majd összegezése mindig meggyőzőek, a gondolkodás és fogalmazás sokrétű, bonyolultságukban is tiszta és plasztikus alakzatai. (Ha szükséges, a sikerületlen Babits-versről, a felületen szenvelvő szövegről is egyértelműen szól, a közelség nem homályosítja el látását.) A könyv vonalvezetése már a negyede táján arra a *plótinuszi zarándokútra* emlékeztet, melyet Rába Babits gondolati élményeinek és formaszervező törekvéseinek sorában meghatározó jellegűnek ismert föl. A tényeknek, összefüggéseknek ez a leggyőzőbb kiterítése, a spirális visszaterés teremő dialektikája az elemzés didaksziséján, az irodalomtörténész komoly objektivitásán áthullámszik és számomra vonzóan személyessé teszi a könyvet. Egyes „kinagyításai” nemcsak a gondolatmenetbe illeszkedő fontos egységek és bravúros elemzések, nemcsak a fölismerés érzékenységevel lepnek meg, hanem gyönyörködtetni is képesek. A fiatal Babits versei költőjük eszméje szerint a megismerés mozzanatai, a tudatállapot aktuális metszetei, s Rába „szövegéről” ez szintén elmondható, én legalábbis érzékelttem azt a többletet, melyet az elemző a Babits-versek erőtereinek kiterítése, a gondolati-élet-ténybeli eredetek (szándék és jelentés) föltárása közben a saját költői-világszemléleti azonosságaiából és persze különbözőségeiből hozzátett, mintegy háttérként odavetített. És most elsősorban nem is az elejtett félmondatokra, pár soros utalásokra, tartózkodó asszociációkra gondolok (a gyönyörű és találó Hoffmann-idézetekre például), hanem a fogalmazás pontos és érzékletes, intellektuális bravúrajaira, amelyek hol meglepő tömörséggel, metaforikus vagy paradox csattanóként hatnak, hol bonyolultan indázó, kényesen kiegyensúlyozott mondat-mutatványokban lépnek föl. Rába tolmácsolásában azt olvasom például, hogy Babits vonzódott „a belülről lávázó dikció drámaiságához”; hogy a *Mozgótényképben* „A másféle élet sok karcos, új ténye ingerli elő a korabeli néző benyomásait.”, hogy Babits válasza „olyan *nincs*, amely fölér egy *vanal*” és az *örök visszaterés* nietzschei eszméjét „mint az érzéki gyönyörűség és a szabadságvágy dialektikájának megjelenési módját fogta föl.” Babits „persona”-ról azt írja, hogy „a hasonmás álcája alól a költő állandó éjszakába szorított énjét beszélheti ki”, Kosztolányi egyik megjegyzését pedig így értékeli: „a szakrálist és az alantast groteszkké együttmarkoló kontrasztok művészetére világít”. Esetleges példaként – ha nem is egészen találomra –, hadd idézzem aztán Babits szimbolikus látásának jellegzetességét, melyet Rába szerint a költő erkölcsi-akaratú dinamizmusa táplál, s amikor verseiben „látszat és való szimbolikus szemléletformáit az ember és a bábu ikonizált léttörvényében az életnek minden automatizmusa fölötti értékeként fejezi ki, a szimbolizmus jelképszintézisét etikai világrend rangjára emeli. Világszemléletének ez a poétikai vetülete a görög filozófiában, Hérakleitoszban s Plótinoszban gyökerezik, és szimbolizmusa földes, konkrét megnyilatkozására eredeti bélyeget üt.” S egy másféle jellemzés Babits „emberekre és társasági tapasztalatokra rebbenően érzékeny” viselkedéséről: „Akárcsak mesterének, Aranyának a lelki sebei, az övei sem hegednek, inkább üszkösödnek.” Idézeteimet – ahogy lapozgatom a könyvet és a megjelölt részeket újra olvasgatom – hosszan sorolhanám, különösen a „szabadító” Bergson szellemében fogant *Esti kérdés* és a *Cigánydal*, no meg „a költő mint alkotó, és az ember mint erkölcsi személyiség azonosulásának jelenségéből” magyarázható nagy polifónia, a *Húsvét előtt* elemzéséből választhatnék, de talán ennyivel is sikerült legalább jeleznem Rába szövegének lejtését, természetét. Nem ajánlanám még az érdeklődő középiskolásoknak sem a könyv olvasását, de a középiskolai tanároknak, egyetemistáknak és Babits olvasóinak, a költészet élettanában kissé járatos érdeklődőknek annál inkább. A szakma számára bizonyára megkerülhetetlen, jelentős mű Rába György alkotása, melyet azok is haszonnal forgathatnak, kik más területek kutatói vagy más esztétikák hívei s talán Babits Mihály költészetét is másképpen értelmezik, bár az

utóbbit nehezen tudom elképzelni ennek az impozáns műnek az ismeretében. A Babits-kép immár dokumentáltan más, mint ami eddig forgalomban volt s nemcsak azért, mert Rába a felszín mögé hatolt és minden eddiginél korszerűbb, bonyolultabb és gazdagabb képet rajzolt, hanem azért is, mert ennek a szerető-értő olvasásnak, mélyrehatolásnak az eredménye merőben más, mint a régi közelítéseké – sokszor elentétes vele. A dekadens, magába zárkózó, elefántcsonttoronyban szenvedő, életidegen formaművész helyébe egy küzdő, életre nyitott, érzékeny, a kor költői-művészi útjait sokszor megelőző, a világirodalmi áramlatokhoz viszonyítható és a közösség fájdalmát érzékelő-kifejező költő került, akit nem Adyval szemben kell látnunk, hanem Ady mellett lehet értékelnünk.

Rába György értékesítő szemléletének következményei, illetve vizsgálódásának eredményei természetesen a főbb vonások módosításában jelentősek, ilyen például a Babits–Ady viszony rajza vagy Babits és az avantgarde kapcsolatának taglalása, Babits filozófiai-erkölcsi fogantatású teremtő formáinak föltárása, a világszemlélet és a költői eszközök összefüggésének kimutatása a konkrét verselemzésekben. Az ember valóban más szemmel néz a fiatal Babits verseire – az egészre és az egyes költeményekre is. A *Magamról* szonett-triptychon első darabja, a *Nel mezzo...* azt hiszem, nemcsak az egyéni szabadságharc drámájának megfogalmazásával, hanem polifóniájával, s ahogy Rába írja, „a jelentés *zarándokutas* panorámájával” is a szalagút-elméletet valló és alkalmazó József Attilára mutat. Amit Rába Babits „egyéni összhangzó, expresszív önkifejtésének iskolapéldája”-ként emleget, az a mai költészet komplex képei közt is egyenrangúként létezhet:

*Hány rossz madár vas-csőre vitt felettem,
szememet tépve (e parányi gyomrot,
amelybe annyi fényt mohón fölvettem)...*

S ha már József Attilát említettem, hadd tegyem még hozzá, hogy Rába „szemével olvasva” Babitsot, *A világosság udvarának* puszta sárgáiban, sivár tárgyiasságában és a *Haza a telepre* fényes és sötét filmkockáiban, a suhanó külvárosi képekben, ahol megjelenik a Ganz-gyár és a babonás macska is – ugyancsak fölbukkanni láttam József Attila motívumait.

Végül pedig visszakanyarodok a „megtanulás” gondolatához, a versek (műalkotások) kimeríthetetlenségéhez. Lehet, hogy ez már jobbára közhelyként hangzik, mégis szóba hozom, mert én Rába könyvét olvasva elemi tapasztalatként éltem át újra azt a legalább két évtizedes ismerős élményt, hogy a tudatosság mennyire fokozza a műhatását. Sokszor támadják még érzékeny, differenciáltan gondolkodó alkotók is a különféle elemzéseket, szövevényesen érvelve a szétszedés illúzióromboló, varázsfoszlató lélektelensége ellen, és a hadakozás némelykor nem is alaptalan. A *Babits Mihály költészete* azonban remekül bizonyítja számomra, hogy a tényekhez ragaszkodó elemzés, a tudatosítás, bármilyen részletre és messzeségre is merészkedik, még feltételezéseivel is gazdagítja a művet. Egyetlen egyszerű és látványos példával: Babits *Régi szálloda* című versét eddig is szerettem, de aprólékosan végig nem gondoltam soha, s most, hogy Rába például fölfedezte benne a költő rájátszásait Aranyra és Madáchra (az *V. László* első és hatodik strófájára és *Az ember tragédiája* befejezésére), mennyivel másképpen, sokhangúbban „szól” ez a négy sor:

*Mi volt ez? Szörnyű! – Ah ne télj!
Ne gondolj erre! Küzdj, remélj:
csak ablak zörge. Alszanak:
Nesz nincs, s temetve rab a szag.*

A rájátszásoknak felfedezése egyébként mindenütt pontos és érezhetően örömteli. Ha az ember a vaskos könyvet leengedve fölemeli Rába legutóbbi verskötetét, a *Rovások*at, és újra olvassa, akkor ezt a felfedező kedvet jobban érti. A kis terjedelműre tömörített nagyerejű-feszültségű kötet számomra legmegragadóbb versei éppen a rájátszásos versek, mondjuk az *Előszó a halálhoz* vagy a *Zörgetés Zuboly ablakán*, de ezt már igazán csak tartózkodóan mondok, hiszen ez amúgy is csak egy szakszerűlten jegyzet, és igazán nem szeretném egy újabb könnyelmű érintéssel felidézni magamra Rába György két vacogtató verssorát: „Etetem a tűz kutyáit / és ti faágakról beszéltek”.

MEDDIG TANULSZ MÉG? KEZDJ MÁR TANÍTANI IS!

(*Gondolkodó magyarok*)*

Seneca XXXIII. epistolájából idézi a címül választott kérdést és felszólítást két évszázada Kármán József. Mintha a gondolkodók ma néznének össze. Mintha ma idéznének.

Az is egy századvég volt. De közvetlen megfeleléseket ne keressünk. Annyi bizonyos csak, hogy megismétlődhetnek olyan helyzetek, amelyekben a tapasztalatok mint-ha érvényességüket veszítenék, ha továbbra is csak felhalmozódnak. Mert miközben valami lezárul, miközben valami új kezdődik, elporladhatnak, ha nem vezetnek odáig, ahol a felhalmozás átcsap a kérlelhetetlen elvetésbe, ami nélkül a régi malmok csak látszatra örölnék, valójában üresen forognak. Hosszú időn keresztül jónak, okosnak, bátornak látszó kérdések változnak rosszul feltett kérdésekké, ha az idő kifut alóluk. Monoton ismétlésük közben bármilyen fontosak voltak egykor és bármennyire a megválaszolatlanság kérdő palástjába burkolódnak, akár még hősiesnek is tüntetvén fel magukat, elveszített időszerűségük miatt méltatlanok már a megválaszolásra, az új, a helyes, a születő kérdések elől szívják el a feleletigényt. Ilyenkor lesz tétté, hogy vannak-e olyanok, akik szakítanak a régi, akár tegnapi rákérdezéssel. Németh László mondja: „A korszaknyitő tehetség a vakmerőségével nyit kort. Azzal, hogy ki meri győnni szervezete forradalmi más-voltát. A kor szuggesztíója ugyanakkor gyöngült el fölötte, amikor az egész kultúr-világ fölött.”

Innen nézzük a *Gondolkodó magyarok* felvillanyozó sorozatát. Szigethy Gábor, a sorozat szerkesztője a kötetekhez írt előszavakban mindenhol mai megfeleléseket keres, szerencsére anélkül, hogy erőszakolná a megfeleléseket. A nemzet csinosodása elé írja: „Ha emelkedtünk, gazdagodtunk, ha egyre jobb lett sorsunk, miért, hogy megelégedtünk a kevéssel, ami jutott; ...

Gyarapodtunk, de lassabban, mint Európa: emelkedve hanyatlottunk.

Nem volt annyira szegény az ország, hogy türelmét veszítve lázadjon a nincstelen, megszerzett vagyonkáját kockáztatva ágáljon a gazdag, a meglévő kevésnél többet követeljen a polgár.

Nem volt annyira gazdag az ország, hogy magabiztosan magát versenytársul ki-nálhassa Európának, s ne csak néhány kiváltságosnak, de minden lakójának ígérhes-sen biztonságos, boldog jövőt. Szegény múlt helyett szerény jelen – ez volt a minden-napi élet megtartó kerete a XVIII. század végén Magyarországon.”

Így talál a szerkesztő mind a tizenkét eddig megjelent kötetben valami magot, ami: onnan ide üt. Vagy innen visszafénylik? Egy gondolkozásmód kutat, válogat, hoz napvilágra gondolatkins-töredékeket. Melynek mindegyike töredékvoltában is gondolat-katedrális. Pillérrendszerük azonban nem összefüggő. Nem ion-kötés ez. A görög, a francia, a német, az angol gondolkozás teremtett rendszereket. Az olasz, a

* Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról ... ; Bartók Béla: A nép-zenéről; Babits Mihály: A magyar jellemről; Deák Ferenc—Kossuth Lajos: Párbeszéd a ki-egyezésről; Eötvös József: A zsidók emancipációja; Kassák Lajos: Csavargók, alkotók; Kármán József: A nemzet csinosodása; Kölcsey Ferenc: Parainesis Kölcsey Kálmánhoz; Németh László: San Remó-i napló; Széchenyi István: A Magyar Akadémia körül; Vajda János: Egy honvéd naplójából; Zrínyi Miklós: A Török áfium ellen való orvosság. (Magvető Könyv-kiadó, 1981. Sorozatszerkesztő: Szigethy Gábor.)

spanyol korszakokat meghatározó irányzatokat. Az orosz a tengermély csöndje alatt épülő hatalmas lét-tömböket. A Gondolkodó magyarok eddigi füzetei önmagukban is utalnak már valamire, aminek a sorozat kiteljesedésével azt hiszem világossá kell majd válnia. Ezek a katedrálisok, gondolat-bástyák egymástól távol, széttagoltan népesítik be az életbirtokot, amelyen megannyi Kőműves Kelemen-várként felépültek. Ami egy gondolkodásmódra, az értékteljesítmény jellegére átfogóan is utal: nem rendszerteremtő, ritkán szintetizáló. Csakhogy (látjuk majd): nem is (csak igen ritkán) analitikus. Mondhatnánk: köztes. Az időszerűbe kapaszkodóan gyalogos; azonnali tennivalót kutatóan programatikus; lázasan asszociatív. Magjában, ami emeli: védtelenül etikus.

A szintetizáló teljesítményre talán az ideje, egyénisége, az ösztönző korszaka hiányzik? Az analitikusra pedig túl erős benne a sorsa alá szorított lélek, amelyik végső soron abból az anyagból vétetik, amelyik alkalmatlan a lebontásra? Várjunk a válasszal. Mindenesetre: a teljesítmény töredékességénél fontosabb az, hogy jellegében előbányászó, nyitvahagyó, a felismert kérdéseket nem megoldó, inkább továbbhurcoló. Eközben meg-megszakadó, mégis: önmagához hű, követő, vagyis a létsodrás-sal, a történelemmel együthaladó. Akkor is, ha látszólag nincs jelen. Búvópataksodrással van, nem is melletted, de alattad, mint a jó savak a földben.

Mit idéz fel egy korszak a múltjából-előzményeiből, ez legalább annyira jellemző a korszakra, mint arra, amit kutat. Ölelkezés ez, ikermozdulat. Így folytatja előzményeit az érték, így kötődik bele megelőző idők teljesítménye a követő korszak szellemi mozgásaiba. Ilyen az önmaga feladataival lépést tartó, a telítődő korok szellemi vércseréje. De vannak kiürülő korszakok. Hiányoznak, elszáradtak itt az átkötősejtek. Századok felgyűlt életeréje porlad szét a meszesedő hálózatokban, összehalmazott szellemi javak kövesednek másolatá. Az ilyen amnézia elzárja a gondolkodás új csapásait és ott mimel látszatösvényeket, amerre nem vezetnek utak. A Kiadó őt esztendő alatt hatvan kötetet kíván megjelentetni. Ennek a sorozatnak a hatása-visszhangja vegyelemezheti majd a nyolcvanas évek szellemi mozgását is. Visszautalhat nyitottságára-zártságára: jellegére. Mit fogad be, mit visz tovább, mit vet el, újít meg előzményeiből? Mi elől zárkózik el? Egyáltalán: tud-e égboltot húzni a szellem szárnycsapásaihoz? Több-e a korlét éber álomnál? Akármint is van, akárhogyan is lesz, az első lépés az, hogy a füzeteket forgatva megkeressük azt, ami e munkákban közös és ezért leginkább folytatandó. A sajátos szint, ami minden nagy teljesítmény karakterét megadja.

2.

A gondolkodás jelenidejűsége nem jelenti azt, hogy a mozgékony szellem hátatfordít a múltjának. Mindenki, aki gondolkodik, tapasztalataira épít. Ez egyszerre biológia és történetiség, lélek és logika. A gondolkodás: gyűjtő és értékelő. De a múlt nemcsak anyaga vagy akár közvetlenül témája, hanem ugródeszkája. Mert a múltnak egyszerre van lehúzó és felhajtó ereje. Ilyen értelemben az értékkeremtő gondolkodás együtt keresi az azonossággal a mást – a volttal együtt a leszt. És miközben értelmez, előresiet. Nem is kis lépésekkel. Tudja miféle gátakat kell leküzdenie, hogy jelenének fogaskerekeibe meghajtó erőt vigyen. Ezért mondja Taine: „Ahhoz, hogy elérjük a célt, túl kell mennünk rajta.” A jelen betájolásához nem kevesebb jövő kell, mint amennyi múlt.

Elénk tette a Kiadó Zrínyi Az török áfium ellen való orvosság-át. Lapozunk bele. Ma már tudjuk, hogy 1663-ban írta. Mielőtt öccsére bízta a Mura-vidék védelmét, és a Vághoz sietett haterer emberével? Talán a győztes vízvári csata szüneteiben. Talán az eszéki híd felgyújtása, a pécsi vár megvétele után. Körül a százhuszezer főnyi török sereg. Franciaországban éppen két éve ül a trónon XIV. Lajos. A párizsi szalonokban nagyvilági társaságok a filozófia, teológia és a természettudomány problémáin vitáznak, az ünnepelt La Rochefoucauld ezt mondja: „Nagyobb erények kellenek a jó sors, mint a rossz sors elviseléséhez.” Ami: bölcsesség. De miközben az elmetorna amott is a hétköznapra utal, egy vonással meghúzza a két nemzet jelene közötti szakadékot. A magyar gondolkodás körülményeiben az egyik alternatíva a megmaradás. De csak

mint esély. Nem kínálkozik, sőt bizonytalanabb zord ellentéténél. A szellem teljesítménye a ráfelelés erre a mindig végletesen kettős alternatívájú jelenre. Első nagy, mert átfogó teljesítménye a „Török áfium”.

Ha most újra végigolvassuk, látjuk, hogy milyen sok rétege van. Az első, hogy: kiáltás, hitvallás. De ugyanígy hozzátartozik a benne sűrűsödő helyzetismeret, a tájékozottság. Zrínyi talál szavakat Európa majd minden országáról, az államszerkezetekről, a nemzetek karakteréről. Ettől van hitele annak, amit önmagunkról elmond, a jónak is, a rossznak is. Az időben is halad, nemcsak a térben. Visszanyúl az elődökhöz, megfesti az előzményeket, körülményeket, mert enélkül nem tud a jelenen végigtekinteni. Így lesz céltudatos a gondolatmenet, ettől szedheti rendbe az elme programját, amelyben nem lóugrásokkal építkezik. Gyalogos alapossággal. Terítékre kerül az államgépezet, a lélekgyógyítás, a hadseregszervezés. S ha az egyik bekezdésben azt magyarázta, miért nem várhatunk igazi megsegítést más országoktól, a következő oldalakon már helye lehet annak is, hogy magunkra utalva ugyan, de mégis mit kell tanulnunk az idegenektől. Mondhatjuk: enciklopédikusan átfogó. Bár elsősorban nem a tudományok tartományában vándorol, hogy merítsen belőlük. Élete létkérdésein töpreng. Abban tekint körül, ami a sorsa, amitől a megmaradása függ.

Majd három évszázaddal későbbiek az eddig megjelent füzetek időben utolsó lapjai. Másképpen torlódik fel a történelem iszapja, más a hajós alkata-hajlama, de jelenidejűség és jelenlét ugyanígy összefonódik Babits A magyar jellemről című esszéjében. Arra kérdez rá, hogy: mi a magyar. De ez a kérdés ne tévesszen meg. Tulajdonképpen azt keresi, hogy miképpen válaszol egy nemzet-méretű közösség történelme visszatérő helyzeteire. A jelen: erők játéka. Valami, ami ráeszméltet „nemzeti kilétünkre; szembenezés azzal, ami vagyunk, és ami bennünk van”. A XVII. és a XX. század közepe persze különbözik. De hogy miben azonos a törökkel szembe forduló és a második világháború előtt álló, az nem kétséges. A felelős szellem Babits szerint akkor teszi fel a kérdőmondatokat (Zrínyi se látta másképpen), amikor a „magyarság önérzése valamely okból bizonytalanná vált, vagy veszélyeztetve érezte magát”. Vannak bölcselek, akik úgy vélekednek, hogy a tudat működése a bizonytalanság reakciója. Babits abban vizsgálódik, amibe századunk csőstül süllyedt. Az eredetek demonstrációja pedig esszéjében olyan, mintha csak vele gondolkozott volna e mostani füzetek széles látókörű szerkesztője, mikor a sorozat első műveit kiválogatta. Babits ezt hozza fel példa gyanánt: Széchenyi úgy döbbsen rá magyarságára, mint arra a ritkuló kincsekre, ami éppen veszőfélben van; Zrínyi feszültsége, Kölcsey töprengése mint egy viharlabdát dobta fel a kérdést. De – teszi hozzá – náluk a látnoki pillanat, a lírai hevület kizárta a módszer vizsgálatát. Ami arra utal, hogy a módszerben fordulatra van szükség. Egy másféle közelítést kell találni, s ez nem lehet más, mint az elemzés.

Babits azt mondja, hogy a cselekedet problémája nálunk többnyire a mulasztás problémája. „A magyar mennél kevésbé cselekvő nép, annál fájdalmasabban és haragosabban érez nyugalmából és méltóságából való minden kizavarodást... Aki nehezen cselekszik, s aki ezt gyakran morális hiánynak érzi, az folyton akarátát kényszerül biztatni...” Máshol: „Igazi jellege szemlélődő, elég közömbös a cselekvésre, anél fogékonyabb a képek, a benyomások felvételére...” Innen közeledve feltárul a kapcsolat a babitsi értelemben használt inercia és a korprobléma között. Ami abból áll, hogy a szemlélődő (a Mulasztó), miközben benyomásait gyűjti, és (1939-et írunk), a (nem tudja, hogy) alamizsnaként visszajuttatott egykori nemzeti teljesség illúziójában ringatózik, rálépett már a Don-kanyartól Auschwitzig terjedő mélység lejtőjére.

Még két művet is találhatunk az első tucatnyi között, amelyek az évszázados múlt és a század első harmadának történelmi hídfői között feszítik ki a gondolkodás és jelenidejűség egymásba fonódó ívét. Bartók áll Babitsé, Apáczai Csere munkája Zrínyi oldalán.

A Bartók-füzetet olvasva látjuk, hogy miután megalkotta életműve jelentős részét, az egyik 1937-es tanulmányában a népdalkutatás, általában a népművészet fel lendülése mögött a nemzeti érzés ébredését találja legfontosabbnak. De jön itt máris

egy jelen sugallta másik probléma. „A népköltési és népzenei kultúrértékek felfedezése feltűzelte a nemzeti büszkeséget, mondja, s mivel összehasonlításra kezdetben semmiféle mód sem volt, minden nemzet fiait azt gondolták, hogy ilyenfajta kincsek birtoklása az ő egyedüli és legsajátabb kiváltságuk. Kisebb, különösen pedig politikailag elnyomott nemzetek ezekben a kincsekben bizonyos fokig vigasztalást találtak, öntudatuk megerősödött, megszilárdult... Azonban nemsokára némi csalódás következett be. Bármily keveset is törődtek a szomszédos nemzetek ilyenféle értékeivel, mégis elkerülhetetlen volt, hogy néhanapján, akaratlanul is szemük ügyébe ne kerüljön a szomszédos nemzetek eféle kultúrkincseinek egy-egy darabja, és itt kezdődött a baj.” Mert megtörténik az igénybejelentés az elsőbbségre. Kölcsönösen. És ez újabb ingerültséget vált ki. A vita betegesen elfajul. Így volt már a XIX. századi „Vadrózsa-pör”-rel, így a ballada variánsokkal. Már a harmincas évek szét-szabdalt, egymásnak uszított Középkelet-Európájában vagyunk. A bartóki gondolkozás: célratart. Látja, hogy „korunk világnézeti felszültségei, sajnos, előmozdítják az ilyen beteges egyoldalúságok elburjánzását ahelyett, hogy a tárgyilagos szemléletnek engednének teret”. Ha ezek az elfogultságok elterjednek, vége a tudománynak, folytatja. Nemcsak a tudománynak, tehetjük hozzá. Pedig, mint rámutat, az idegen anyaggal való érintkezés, a dallamok állandó cserélődése új stílusok kialakítására ösztönöz, a kölcsönhatások a dallamkincs hatalmas gazdagodásával járhat. Amíg a zenei folklór hálával tartozik a művelődést fejlesztő nemzeti önráébredésnek, a XIX. századi nacionalizmus egyes vonásainak, addig „az ultranacionalizmus annyit árt neki, hogy ez a kár sokszorosan meghaladja amaz hasznát”.

Amint a babitsi elemzésnél, itt is a jelen hívta elő a kora jelenségeit analitikusan, a történelmi folyamatot összegezve átvilágító teljesítményt. S így társhangja az Apáczai Csere beszéde Zrínyi szövegének. Szinte együtt, mindössze hét év különbséggel születnek meg. De ha az iskolák fölöttébb szükséges voltáról...-t kibővíthük a két évvel később készült, a gyakorlati megvalósítást rendszerbe foglaló tervvel, akkor a csekély távolság tovább csökken. Láthatjuk most, hogy a kolozsvári beszéd ugyanúgy felmérés és program, mint a török áfium ellen való orvosság. Ugyanúgy a jelen, a nemzet szabad lélegzetvételét gátló súlyait próbálja továbbgörgetni. Apáczai Csere János megjárja Hollandiát, él és tevékenykedik egy országban, ahol a szellem szabadon működik, ahol nem rendeletek határozzák meg, hogy ki és mennyit dolgozik, ahol egyéni és általános haszonnal jár, jobb teljesítményhez vezet, ha szaporodik a gondolkodó fők száma. Azután visszaérkezik egy országba, ahol uralkodói törvények szabnak határt a gondolat teljesítményeinek, földesúri robotra kötelező a munka, és ahol féktartani, visszaszorítani, üzni szokás a szellemet mozgató egyéniséget. Ebben az életközegben mondja el 1656. november 20-án a kolozsvári kollégium előadótérképében helyzetelemzését és programját az iskolaügyről.

3.

A jelenhez való kapcsolódás közös alakítóereje mellett máris fel kell figyelünk még valamire. A különbségekre is. Zrínyi azt mondja, az erő: a fölfegyverzett sereg; Apáczai szerint az erő: a bölcsesség. Ne menjünk el szó nélkül e kettőslátás mellett, (más korokban, helyzetekben, más gondolkodóknál is visszatér majd), mert mélyebb jellegzetességet takar. Utólagosan könnyű a hadvezér és a bölcselő személynéi karakteréből, körülményeiből levezetni a kettősséget, és még könnyebb rámutatni arra, hogy mindkét program időszerű, ellentétük látszólagos, a történelmi pillanat kiélezett viszonyai között, a nemzeti választatokon milyen sorsfordító különbség lehet abban, hogy valaki kardot ajánl-e vagy szellemet, hogy miben lát valaki mérlegelésre méltó problémát, vagy létet fenyegető vészt.

Mindkét gondolkozásmód önmaga jelenéből táplálkozik és annak kérdéseire felel, mégis legfeljebb a kérdés nyíltságában-mélységében hasonló, a válaszban már nem. Mert a különböző, méltó gondolkodások egyidejűsége ugyanolyan erős vonása a magyar gondolkodás történetének, mint a korjelennek való együttthaladás.

A most megjelent füzetek, az első sorozat külön értéke, ahogy ezt felfedezi és bemutatja. Az egyidejűség egyik forrása maga a jelenidejűség. A másik a közös, többnyire zárt helyzet. Aki nem fordít hátat kora kérdéseinek, dolgát teszi, feleletet keres, cselekszik, az – ha közös célért is! – ám helyzete, hagyományai, érzékenysége, tapasztalatai alapján teheti ezt a közösen zárt helyzetben is különböző módon.

Aki ugyanis benne van egy történelmi helyzetben nem zárhat ebből ki másokat sem. Érvek és eszmék szembesítéséből, küzdelméből kerülhet csak ki az igazabb, a közhasznúbb álláspont. Taktika, önkény helyett a szellem nyílt küzdelme, amelyben kiderülhet, hogy a különböző, de vállalásukban egyaránt a haladást szolgáló gondolatteljesítmények egymás mellett élése történelmileg elkerülhetetlen, mert mindegyik értéktéremtő. És az, amit a nemzeti gondolkodás közös teljesítményének tartunk, együttes hatásukból alakul ki. Évszázados példák a bizonyosságok erre. A magyar gondolkodás hőskora, forrásai is ide utalnak. Magyarázatul is szolgálnak arra, hogy az ilyen ambivalencia miért, hogyan kísérte végig a századokat.

A gondolkodás első átütő teljesítményének születésideje a XVII. század. Az országban teljes a hatalmi, területi, nyelvi megosztottság. Egyrészt a jogfosztottságban hasonlóan szenvedő, szellemi centrumként mégis különböző helyzetű Erdély és Észak-Kelet az egyik odalon, a Dunántúl és Észak-Nyugat a másikon. Ott Apáczai és Bethlen Miklós, itt Zrínyi és Pázmány. Két forrás. Két gondolkodásmód, mégis kétféle szellemi jelenidejűség a teljes, a naprakész egyidejűségben. Poszler György írja a XVII. századi gondolkodókról: „... nemcsak a protestáns Erdély van, mint bázis és Wittenberg, Heidelberg, Utrecht mint vonzáskör. Hanem a katolikus Dunántúl is van, mint bázis és Graz, Bécs és Róma mint vonzáskör.”

Igen, a magyar gondolkodás Antheusai, miközben a haza földjébe kapaszkodnak, sokszor másféle történelmi geológiát, bevérzett humuszt érintenek. Jelzi ezt most ez az induló sorozat is, amikor egymás mellé szerkesztve helyezi élénk Zrínyi és Apáczai Csere után, Széchenyi, Kossuth és Deák Ferenc egy-egy munkáját. Mit világít így meg? Azt, hogy gondolkodói teljesítményeik olyan meghatározóak, hogy másfél évszázad után is szembenézésre hívnak fel? Azt, hogy a három életnek-műnek egymáshoz ütközése olyan heves energiákat szabadított fel, amelyek, talán amíg lesz magyar történelem, röppályájukon tartják a nemzet sorskérdéseit? Mindezt, s még mást is mutat, az élet, a gondolkodás olyan ambivalenciáját, amely nemzedékek születése és eltűnése után sem küzdelmük lezárt, hanem nyitva hagyott kérdéseit örökíti az utódokra. Létük, művük olyan mélyen gyökeredzik ebben a történelmi ambivalenciában, hogy gondolataikon túl mindig arra a helyzetre is utalnak, amelyből teljesítményük kinőtt. Ez a helyzet nem más, mint a (különbözően sokszor emlegetett, de ezekben az összefüggésekben még eléggé át nem világított) középkelet-európai megkésztettség. Ami önmaga is kényszerszituáció, és a kényszerítettségek sorozatát teremti meg egyidejűen az élet különböző szintjein. Létrejön egy mező, amelyben a kényszerhelyzetből való kitörésre, rosszabb helyzetben kievickélésre egyidejűleg különböző alternatívák születnek.

A bemutatott Széchenyi-, Kossuth-, Deák-művek kapcsolatában nem a problémát látás közvetlen párhuzamúságai és ellentétei a legfontosabbak, hiszen a sorozat Széchenyi 1842-es felszólalása mellett Deák és Kossuth negyedszázaddal későbbi beszédét, illetve levelét adja közre. Annak átvilágítása a lényeges itt, hogy az alternatív teljesítmények nem az egymással szemben lévők, hanem az egy oldalon állók táborában alakulnak ki. Egy rájuk kényszerített helyzet megoldásaiból keresik mindhárman a kiutat. Széchenyi, beszédének tanúsága szerint úgy, hogy olyan időkben hívja fel a külsődlegességek elvetésére a nemzet figyelmét, amikor a külszint egy olyan hullám emeli divattá, amelyik nem mást kíván, mint „velő elibe tenni a külsőt, lényeg elibe a szint... A magyar szó még nem magyar érzés, az ember, mert magyar még nem erényes ember, és a hazafiság köntösében járó még korántsem hazafi.” Ez a mindannyiuk életművében közösen jelenlevő intés azonban egy olyan pillanatban hangzik el, amikor Széchenyi és Kossuth éppen küzdelmük egyik pengeváltására készülnek, alig valamivel később, hogy Deák Ferenc így ír Széchenyiről Wesselényi Miklósnak: „... kértem buzgón és ismételve, ne írjon a »Hírlap«

ellen... s gondoljon arra, hogy az ő ereje és Kossuthé egymás mellett munkálkodhatik a hon közjává, s a haza látja kárát, ha e két erő személyes keserűségekből egymás ellen küzdve, egymást emészti fel."

Egy emberöltővel később, Széchenyi már nem él, és a füzetek ott kapják fel az egy oldalon állók, egy időben másképp fogalmazott gondolatsorának történetét, amikor Deák Ferenc 1867-ben Pesten kimondja: "... én a hatvanhetes bizottság többségének javaslatát helyzetünkben a békés kiegyenlítés legcélszerűbb módjának tartom és ugyanezért pártolom"; amikor Kossuth Lajos Párizsból ezt írja: „Ne vezess hazánkat oly áldozatokra, melyek még a reménytől is megfosztanának!” Ez a kettős (a sorozatban egy füzetbe szerkesztett) megszólalás történelmünk legélesebbre exponált dokumentuma a megkésett kényszerhelyzetében jelentkező, a korjelen legégetőbb kérdésére szegezett kettőslátásnak.

4.

Van-e morfológiája a magyar gondolkodásnak? Milyen alaki vonásokat mutat ez a tizenkét füzet? Sokféle karakterjegyet jelenik itt meg. Található példa az analitikus úton a programadásig eljutó gondolkodásra, ami tudatosan dolgozik a jövőnek. Együtt van meg ebben a szociológiai átvilágító, a filozófiai felépítő, meg az állambölcselei tervet kovácsoló törekvés. Múlt-jelen-jövő egységében ez a szellemi erő-kifejtés mindig az adott, a bezárt helyzet valóságából indul és eljut addig, hogy kérdéseire a feleletet csak ennek az létnek az átférfalásával egyidejűleg adhatja meg. Zrínyi és Apáczai Csere logikája ilyen: szembenéz és változtat. Zrínyi egy hadsereg programját viszi magával a vadkan elé, Apáczai Csere egy Magyar Akadémia átfogó tervét sirjába. De az analitikus-összegező gondolkodás mellett találunk a sorozatban példákat a logikus-érvelő módszerre (Deáknál), az indulatos-kritikaira (Kossuthnál) és az államfilozófiai törekvésekre is (Eötvös Józsefnél). Van mind-egyikben egy közös és árnyaló vívódó-vallomások szövege is. Felfigyelhetünk már ebben a tucatnyi előmustrában is arra, ami, ahogyan a további kötetek majd megjelennek, úgy lesz egyre bizonyíthatóbb: a vívódó-vallomások elem a XX. században előtérbe nyomul. Ez paradoxon. Az ellentmondás lényege az, hogy a természettudomány módszerinek az újjal betörő vihara óta századunk hozza legerősebben az elemző igényt. De mégis, a vívódó-vallomások jelleg erősödik a gondolkozói teljesítményekben. A nemzeti történelem nagy dilemmáira és váltásaira mutat vissza a jellegnek ez a sűrűsödése. És még valamire, az újabb beszorítottságra, a zsákutcák történelemből való kitörés vágyára. Amiben az elemző higgadtság fontos, de nem elég. Mert, ahogy Németh László mondja, az elemzés „olyan, mint a természetírás: miközben mindent szétbont, megmagyaráz, elfújható vázá is teszi... a lélek első sorban mégiscsak kifejezni, s nem elemezni akarja magát. Nem arra kíváncsi, miből áll, hanem, hogy ki, s még inkább, hogy mi legyen..."

Van még egy oka annak, hogy erősödik ez a szín. Milyen a gondolkodás és a cselekvés kapcsolata, ez is meghatározza az átvilágító, programatikusság és a vívódó-lírai jelleg arányait. Hogy mennyi hatalma van annak, aki szól, milyen szerephez jutott korának erőrendszerében, vagyonával, katonáinak számával, származásával, családjának tekintélyével, hogyan tud bátyját emelni gondolatai védelmére. Ez is segíti Zrínyi zászlóbontó szavait, Széchenyi megújító eszméit, Deák nemzetsors formáló döntéseit. Más azoknak a helyzete, akiknek az „álmodó íróasztalok” jutottak, itt az első tucatnyi név között Kármáné, Kölcseyé, Vajdáké. A cselekvéstől elzárt szellem vagy fellázad és szétveti maga körül a gyűrűt, vagy éber félálomba vonul vissza. Az álmodó íróasztalok mögött az erkölcs nagy tanulságokat fogalmaz, de ez a szellemi félálom a gondolkodás lírai-kibeszélő változata, kora áramlatainak, valóságának éteri kísérezése inkább.

Ilyen szétartóak a karakterjegyek. Talán ha a hiányok felől tekintjük át ezt a gondolkodás-morfológiát, jobban kiugranak az uralkodó vonások. Az, hogy hiányoznak a rendszerteremtők, az állambölcselek, az egyes korszakok szellemi teljesítményét összegezők és továbbgondolók. Hiányzik, ritka a filozófiai gondolkodás. Ami

azzal jár, hogy egy gondolat jogáért ritkán kell egy másik gondolatrendszerrel küzdeni, inkább erővel, hatalommal, gondolatnélküliséggel.

Mire vezet ez? Ehhez fel kell tenni egy újabb kérdést: milyenek a gondolkodó magyarok, milyenek a magyar gondolkozás körülményei? A sorozat darabjait mérlegelve jól láthatjuk, hogy minden, ami új, figyelemreméltó és évtizedek-évszázadok után is szellemi vitaminul szolgál, nyomás alatt születik. Társadalmi, politikai, rendi, vagyoni, katonai, nemzeti szorítóban. A magyar gondolat fáklagyújtói: megannyi ellen-Montaigne. Nem húzódnak vissza, kardot kötnek, a szószerk, a hírlapok nyilvánosságát keresik. „A világ képtelen arra, hogy meggyógyítsa magát”, mondja az Esszék írója. „Küzdés az élet!”, így Kölcsey. S a többiek is mind: szembefordulók. A magyar történelem lélegztvételnél aranykorai alig dobtak fel nagy szellemi teljesítményeket. A válságokból emelkedtek ki a tisztaszavúak. Ez határozza meg eszméik hatásosságát, és vállalt sorsukat is. Vannak itt a tucatnyiak között beleszólók és távolabbról figyelők. De akik nem kötnek kardot, vagy nem lépnek a szószerkre, azok sem hunyják le szemüket. Kérdéseik: sorskérdések. Akkor is, ha nem sereg előtt, vagy diétán hangzanak el. A körülmények rokonságát nem befolyásolja, hogy támadnak-e híveik ideig-óráig, vagy egyedül maradnak. Helyzetükhöz hozzátartozik a magány, az emigráció, az, hogy buknak, törnek, pisztolyt szegeznek homlokuknak. A Zrínyi-, az Apáczai Csere-, a Széchenyi-, a Kossuth-sors... A másik lehetőség a Kármán-, a Kölcsey-, a Vajda-elmagányosodás. Ritka az ellenpélda: Deáké, Eötvös Józsefé. Bár végül ők is visszavonulnak.

5.

Az első tizenkét munkának legfontosabb közös vonása, láttuk, az, hogy a múlt felderítését csak gondolataik megalapozására használják. Aki, üzenik, nem kísérel meg a továbbgondolást, az a meg nem tétel gesztusával máris megsemmisített valamit a megelőző korok teljesítményeiből, és akaratlanul is részt vállalt egy manipulált folyamatban, amire jellemző, hogy visszanyúlás, közeledés közben távolít. Miközben ugyanis látszólag megőriz és életben tart, valójában kiszárit és balzsamoz. Ennek a felismerése nélkül ma sem bolyonghatunk eredményesen a gondolkodás labirintusában. Ebben a tartományban is csak a továbblépés lehet a múlt értékeinek életben tartása. Ha valljuk, hogy a gondolkodás mint teljesítmény mindig jelen és jövő idejű, akkor azzal is számolnunk kell, hogy nemcsak a felhalmozott tapasztalatok veszíthetik el érvényességüket, nemcsak a hosszú időn keresztül jónak, bátornak látszó kérdések válhatnak rosszul feltett kérdésekké, de a gondolatok is megöregedhetnek. Ezért sugallják ezek a munkák: fontos, hogy minél közelebb jussunk a lehetetlenhez, ami abban áll, hogy azt, ami valóban volt, már sohasem tudhatjuk meg pontosan, mégis azt kell vállalnunk, ami viszont nem lehetetlen, bár ennél sokféle okból nehezebb, hogy azon gondolkozzunk, mi az, ami valóban van és lehet.

A századvég körülményei megnövelték a lehúzó gravitációs erőket, a gondolat szárnycsapásai körül. Az irányító eszméknek a szellemre gyakorolt hatásai gyöngültek. Az új kérdésekre új válaszokat kereső erkölcs magára maradt, az inspirációk kihamvadtak körülötte. A remény, hogy a századközép iszonyú pusztítására következő korszak jellege az egész világon értékörző és nem kiürülő lesz, elég gyorsan semmivé lett. A jelen-jövőjén töprengő szellem számára most az első feladat, hogy ezt bevallja, és mindezzel szembenézzen. Csak ha ezt megtette, alkalmas arra, hogy ki mondja az „és mégis”-t. Ez alatt semmiképpen sem heroikus gesztust értünk. Nem is egyszerűen a magyar (de vessünk véget egy mítosznak, miért csak a magyar, minden, az európai, sőt a keleti) értékteremtő gondolkodás karakterében ott levő elszánt-ságot. Egyszerűen azt, hogy minden szellem abban az aktusban teremti meg magát, amelyben megkeresi az önkifejezés lehetőségeit.

Az is hozzátartozik tehát a sorozat megjelenéséhez, hogy a füzetek üzenete mibe szól bele, miféle korfeladatokat továbbgondolására ösztönöz. A gondolkodás alkot-jegyeinek bármelyik változatával is társul bennük a végiggondolás, szerencsére hiányzik belőlük a magyar szellemi életet mindenkor jócskán jellemző, az esemé-

nyeket, szivárványszínekkel kifestő anekdotizmus. Amivel a mi nemzedékeink nem is olyan régen kezdtek meg (ki tudja történelmünkben hányadszor már) a leszámolást. Két évtizeddel ezelőtt életek, városok, eszmék sorozatos omlásai után és közben, a tiltakozó szellem újra kénytelen volt szembenézni azzal, hogy milyen mélyen beleivódott a hatalmi utasításokba és a közgondolkodásba ez a megfényesítő szemlélet. Kutatások, művek megpróbálták szembefordulni vele. A gondolkodás *dehistorizáló* hulláma így új viszonyt alakíthatott ki a századközép közeli és távoli előtörténetével. A gondolkodásban, láttuk, nem hagyomány nélküli, mégis ritkán szerephez jutó analitikus látásmód az illúziókkal operáló szemlélet helyett a múltat-jelent láncrendszer-folyamatnak tekintette. Az ilyen gondolkodás egyszerre lebontó és teremtő, volt és van, ok-okozat viszonyát világítja meg. Két évtized alatt ez a szemlélet visszhangot vert a közgondolkodásban, megizmosodott, műveket teremtett, de a nyolcvanas évekre szembe kell néznie azzal, hogy megőrzi-e lényegét. A dilemma most az, hogy amit a dehistorizáló szellem megvilágít, abban egyre több a valódi volt, miközben egyre kevesebb a valódi van. Így lebontó és teremtő szerepéből egyre inkább csak az első érvényesül. De ezzel legfeljebb egy tükörrendszert tud létrehozni, amely a múltból igyekszik visszavillantani a jelen-jövő legizgatóbb kérdéseit. Analógiákkal operál, az elemzést az utalással cseréli fel. Így lesz a nyolcvanas évek elejének jellegzetes alakja a jelenéhez féloldalt forduló gondolkodó. Aki ugyan érzékeli, hiszen benne él, korát, de szellemének fényszóróját a múltra irányítja. A históriába telepíti vissza a gondolat-szondákat, miközben a jelen amúgy is rakétasebességgel mozog-változik, csúszik ki alóla.

Miközben a Gondolkodó magyarok jelenükbe kapaszkodó sorait olvassuk, széttekintve a mában a *dehistorizáló szellem historizálódásának* jeleit pillantjuk meg. Látjuk az eleven gondolat elszakadását forró magjától. Mélyen aggasztja ez a mai gondolkodók legjobbjait. Szépen világítja meg a folyamatot Csoóri Sándor: „Valamiképpen múltidejűségre vagyunk kárhozthatva. Ami például letagadhatatlanul megtörtént velünk, annak földerítésére is olyan óvatosan tapogatózva vállalkozhatunk, mint-ha a kényes, ismeretlen jövőnek vágnánk neki.”

Ez a múltidejűségre kárhozthatottság, miközben lassítja-akadályozza a „valódi van” felmérését, egy helyzetet konzerválva erősíti az amúgy is évszázados középkelet-európai megkésettiséget. Azzal, hogy útjába áll az újabb, a szocializmus körülményei között született ellentmondások megvilágításának. A jelent feltáró, jövőt kutató gondolkodásnak nagy szerepe van az utak keresésében. Hiszen azzal a szemlélettel próbál leszámolni, amelyik ahelyett, hogy a jelenségek természetét kutatva tételeket találna a történelmi fejlődés számára, inkább az élet természetes dinamizmusát szorítja az átvett tételek satujába. A Gondolkodó magyarok szerzőinek teljesítményét annak a belátása jellemzi, hogy nem volt az emberiség történetében olyan nagy szellemi hagyatéék, amiben – miközben az utódok követésre méltónak találták – ne látták volna meg egyúttal a problémákat is. Hiszen minden nagy eszmerendszerben már a születése idején is természetszerűen vannak problémák. És különben is: problémát látni ott, ahol előző korok gondolkodói, a szocializmus esetében másodszázadi, és e század elejei klasszikusai még nem láttak, minden világnézet-eszme-tudomány esetében természetes. Nunquam invenietur si contenti fuerimus inventis, sohasem találánánk, ha megelégednénk a már megtaláltakkal.

Ilyen gondolatokat hív elő ez a nagy jövő előtt álló sorozat. A szerkesztő feltűnő, jelentős munkát végez. Nemcsak a kiválasztott művek, az előszavak is bizonyítják ezt. (Egyedül Eötvös Józsefnek A zsidók emancipációjáról közreadott tanulmánya háttér- és témavizsgálatában érezzük oda nem kapcsolhatónak, így tévedésnek a négy évvel későbbi Széchenyi-beszéd gondolatmenetének vitázó bemontirozását.) A sorban elének helyezett füzetek szinte mindegyikében ott van a végiggondolás és megnevezés ereje. Ami, kinek-kinek a maga korában egyet jelentett az érvényüket veszített tapasztalatok elvetésével, a gondolatkinccsek felhalmozása helyett, a korszaknyitás vakmerőségével. És amire esélye ezen a századvégen is csak azoknak van, akik felismerik Seneca töprengéseink című választott, évezredes mondatának kihívását.

VITA ÉS VALLOMÁS

Beszélgetés szlovákiai magyar írókkal

Író ember írásban fogalmazza meg legteljesebb érvénnyel önmagát és világát, de azért lehetnek dolgok, amelyekről a mikrofon előtt természetesebben, s főként korábban szólhat, mint a vers, a regény, vagy akár a tanulmány-adta keretben. Írni arról lehet leginkább, amiről már végleges képe van az embernek, a mikrofon előtt elmondható a még csak alakuló gondolat is; írás közben egymagára van utalva az ember, ha beszélget, kapcsolódhat a másik ember szavaihoz és olyan kérdésekre is tisztte felelni, amelyekről különben talán még hallgatna. Ezért is lehetnek az interjúk, a beszélgetések a művekkel egyenértékű tudósítások és vallomások. Előlegezhetik a majdan megszülető műveket. Ösztönzést adhatnak a kritikának, az irodalomtörténetnek, s felismeréseket az élet alakítására vállalkozóknak.

Ilyen gazdag beszélgetéskötet a *Vita és vallomás*, a Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezményének keretében megjelent interjúgyűjtemény. Ez az első interjúkötet a csehszlovákiai magyar irodalomban; 12 szlovákiai magyar íróval való beszélgetést foglal magában. Többek között Turczel Lajos, Rácz Olivér, Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Tózsér Árpád és Zalabai Zsigmond vall benne életéről, irodalomról, történelemről; mindarról, ami a szlovákiai magyar író életében fontos, ami egy népcsoport életében meghatározó.

Már az életrajzi vonatkozások is beszédesek; jelzik a történelem rázkódásait. Van író, aki tízéves korában kezdett ismerkedni a betűkkel, van aki huszonegyedik évében járt, mire az érettségi elé állhatott. Volt, aki segédhivatalnokként, alkalmi munkásként, laboránsként s bérletszámolóként is dolgozott, s van aki mostanában is évi ötvenezer kilométert utazik; riporterként. Mert az írói munka még mindig a „másodállások” szintjén szorog; a nap egészéből kiszorított, kikényszerített időben; csak írásból megélni még nemigen lehet. S a csehszlovákiai magyar író szükségből és misszióból változatlanul sokféle munkát végez: tudatot ébreszt, veszendő értékeket ment, kulturális napokat szervez és színjátszó csoportokat mozgat.

A személyes sors tényei persze inkább csak fogózók a beszélgetésekben, átvzetők az általánosabb érvényű kérdésekhez. Az interjúkban minden szóba kerül szinte, ami a szlovákiai magyar irodalom, illetve nemzetiség életében fontos, így az irodalmi élet gondoljai, az értelmiség problémái, az anyanyelvi oktatás kérdései, a magyar–szlovák kapcsolatok és a nemzetiségi tudat. Tóth László, a beszélgetések szervezője és irányítója, kitűnő kérdező; maga is költő, a fiatal nemzedék egyik legígéretesebb tehetsége; ismeri a problémákat és vallomásra bírta a legzárkózottabb természetű pályatársakat is. Mintha valamennyien édes öccsüknek beszéltek volna, kedvvel, otthonosan: végre hát kibeszélhetik magukat. Pedig Tóth Lászlónak igazán nem lehetett könnyű a munkája: nem nyúlhatott lexikonokhoz, összefoglaló irodalomtörténetekhez, monográfiákhoz és bibliográfiákhoz sem – ilyenek még nem nagyon vannak a csehszlovákiai magyar irodalomban –, a szükséges alapozó munkát is többnyire magának kellett elvégeznie.

A *Vita és vallomás* című kötetből 12 írói arcot ismerünk meg. Illetve tizenhármát, mert a kérdező Tóth László bármennyire is háttérben kívánt maradni és kerülni a pályatársakkal való vitát, mégis, miközben kérdezett és vallomásra buzdított – önmaga helyét is kereste a csehszlovákiai magyar irodalomban s a csehszlovákiai magyar népcsoport hatvan éves történetében. Kérdései akár a személyes sorsra,

akár az irodalmi elképzelésekre vonatkoztak, mindig a legfontosabb problémát közelítették: mit ér az ember, ha csehszlovákiai magyar író. A válaszok is túlmutatnak a személyes élet és az írói műhely gondjain; egy népcsoport lelkiismereti vizsgálatává szigorodnak.

A *Vita és vallomás* 12 beszélgetése a csehszlovákiai magyar irodalom önszemléletének alakulásáról, már-már forrongásáról beszél. Kritikus, erősen önkritikus ez a szemlélet; nemegyszer hajlamos a valóságosnál kisebbnek látni a csehszlovákiai magyar irodalom eddigi teljesítményeit. Többen lassúbbnak érzik a nemzetiségi irodalom belső ritmusát és reagálásait. Korszerűbb, egyetemesebb magasságok vágya él bennük. Tudják, hogy a háború utáni semmiből indulás nem lehet az idők végezetéig menlevél. „... minél kisebb egy irodalom – mondja Dobos László –, annál inkább a minőség útját kell járnia.” Hasonlóan vélekedik Duba Gyula is a mértékről: „csehszlovákiai magyar író – vallja – éppúgy a világ dolgaihoz való hozzájárulásra hivatott, mint akármelyik nagyobb közösség írója.”

Innen, ebből a meggyőződésből indulva törekednek a hídszerep újraértelmezésére is. Tudják, vallják a Fábry Zoltán által fogalmazott igazságot: a csehszlovákiai magyar irodalom egyik legfontosabb feladata, mint minden nemzetiségi irodalomnak, a közvetítés, a hídszerep, a nemzetiségi irodalmak humánumból sarjadt program, de azt is tudják: az igazi hidon két irányú a közlekedés; az irodalom, a kultúrák hídjait hosszú távon csak a két irányú forgalom éltetheti. S bármily hűségesen is vállalja egy irodalom a hid szerepet, a tolmácsolás mégsem válhat a főfoglalkozásává, egy irodalomnak önmagát is fel kell mutatnia, a nemzetiség létformáját tükröznie; lehetőleg szinkronban a mindenkori jelen poétikájával.

A formai korszerűségről bármennyire is eltérően gondolkodnak az egyes alkotók, műveikkel valamennyien az emberi lét kiteljesedését akarják munkálni. Rácz Olivér Gáll Ernőt idézi: „A pusztá nemzetiségi lét nem cél és nem érték.” – „Értékké csak – ezt már Rácz Olivér mondja – azáltal válik, ha a nemzetiség sajátosságainak tudatában vállalja a közösségi küldetést.”

A csehszlovákiai magyar irodalom, a harmadvirágzás irodalma vállalta ezt a küldetést. Nagy utat tett meg: a „semmi talajáról” indulva megteremtette a létét igazoló alapozó műveket. Ha sok is még a hiány – fejletlen a műnem és műfaj szerkezete; hiányzik még a dráma, hiányos az intézményrendszere – amit lehetőségei között tehetett, azt megtette: az alapozás nagy munkáját elvégezte. Zalabai Zsigmond mérlege helytállónak látszik: egy átmeneti korszak belső ellentmondásai feszítik a csehszlovákiai magyar irodalmi életet. Együtt él benne a semmiből indulás minden nyavalyája, az epigonság, az ösztönösség, a „háztájiság”, de vele szemben már az igényesség, a korszerűsödés, az egyetemes magyar irodalom írójának rangját megpályázó bátorság, akarat.” Reményében is osztozni tudunk: ha a világ sorsában, s a szlovákiai magyarság életében nem jelentkezik különösebb zavar, a közeljövőben az eddiginél még sűrűbben mutathat fel a csehszlovákiai magyar irodalom értékeket. Tehetségei vannak; gonddal, felelősséggel, igénnyel élő alkotói.

A *Vita és vallomás* interjúi megerősítik eme érzésünket. Tóth László ezzel a beszélgetéskötettel megvalósította álmát, csakugyan egy 12 „szereplőt” felsorakoztatott, „keretes regényt” adott az olvasók kezébe; a csehszlovákiai magyar irodalom harmadvirágzásának a regényét. Várjuk a folytatását is.

AZ ELSŐ BERDA-MONOGRÁFIA

Vargha Kálmán: Berda József, alkotásai és vallomásai tükrében

Extra életvitelű bohém, inyenc nagyevő, igényes nagyivó, szabadszájú szeretkező, ágyrajáró vagabund hanyag külsővel: ez az a karikaturisztikus sablon-kép, amely Berda József nevének hallatára megjelenik azok képzeletében, akik csak felületesen ismerik költészetét, inkább csak anekdotákat hallottak róla, vagy csupán egyszer-kétszer látták az életben. Olyan költő volt, akinek alakja körül már életében mítoszok alakultak ki. Igazán ideje volt, hogy az irodalomtudomány végre részletesen földerítse ennek a különlegesen eredeti költőnek életútját, és objektíven, a végleges tudományos értékelést előkészítve fölmérje életművét. Erre a feladatra vállalkozott Vargha Kálmán, legmegbízhatóbb, leglelkiismeretesebb irodalomtörténészeink egyike, amikor az *Arcok és vallomások* sorozatban szokatlanul terjedelmes kötetben létrehozta az első teljes, életrajzot és életművet egyaránt felölelő Berda-monográfiát.

Nem volt könnyű dolga! Egyrészt Berda már életvitelével is szélsőséges megítélések keresztútjába került. A mindössze négy elemít végzett munkásszármazású költő, akinek életútja gyerekkorától kezdve Újpesthez fűződött, egész életében ragaszkodott a függetlenséghez, semmilyen foglalkozáshoz kötött munkát nem vállalt – még irodalmi sem (mondjuk: honorált szerkesztőséget) –, családot nem alapított. Így sokak szemében „naplopónak”, élősdinek tűnt, aki folyvást segélyekért folyamodott, tehetős embereket pumpolt a verseskötetei fejében elvárt felülfizetésért, és ehhez barátainak segítségét is igénybe vette. (A nincstelen költőnek 18 verskötete jelent meg életében, nagyrészt mecénások és barátok adományaiból.) Márpedig még a kor legnagyobb költői sem engedhették meg maguknak – Babbitól József Attiláig –, hogy pusztán verseik „jövedelméből” éljenek meg. Emellett Berda – bár úgyszólván egész életében a nyomor határvidékein tengődött – korántsem szentferenci alázattal vállalta szegénységét: fizikuma hatalmas étvággyal, a Krúdyéval vetekedő gasztronómiai inycséggel, olthatatlan szomjúsággal és boldogságos szeretkező kedvvel áldotta (vagy inkább verte) meg, s így nem egy kortársban a gátlástalan ösztönember képzetét keltette. Egy korai versében maga írja: „Az Ember bizonyára azért született, / hogy sokat nevéssen, és szeresse az életet. / Csak azért is jogunk van önmagunkhoz!...” Vargha Kálmán nem egy helyütt mutat rá, milyen öntudattal, nemegyszer frivol öniróniával vállalta önmagát – akár *Öröm* című költeményében, akár Aba-Novák Vilmosnak róla készült portréja alá írt soraiban: „Éppen ilyen vagyok, ily nagygyomrú állat...” stb.

Megítélésének másik nehézsége költészetének összetettsége, bonyolult ellentmondásossága, szokatlan eredetisége, amely barátait és a hozzáértő költőket – az esztéta-szellemű Kosztolányitól a népi Illyés Gyuláig – vonzotta, a közolvasók egy részét inkább taszította. Ez a hedonista költő egyes verseiben a testiség legprózaibb megnyilvánulásait költőiesítette anyagi természetességgel és elementáris őszinteséggel. Más verseiben hol katolikus vallásos áhitatot, hol klasszicista antikos hangulatot árult el. Megint másokban szociális elégedetlenségét, háborúellenességét, az ellenforradalmi korszak fasizálódó társadalmának kritikáját hangoztatta kiméletlen szókimondással, úgyhogy számtalanszor összeütközésbe került a cenzurával, a konzervatív szerkesztőkkel vagy – az 50-es években – a dogmatikus irodalompolitikával. Mai ízlésünk – megedződve újabb irodalmunk merészségein – már meg se rebben az ő drasztikumain. Akkoriban azonban nem egy olvasót botránkoztatott meg, s a bíróság – a Kuriáig – nem is egyszer ítélte el „közzsemérem elleni vétség” címén. (Vajon

„leülte” vagy „kifizette” a büntetést?) Lírájának többszólamúságát jelzi az is, hogy versei a legkülönbébb orgánumokban jelentek meg, az újpesti helyi lapoktól és avantgarde folyóiratoktól kezdve a *Nyugaton*, a szegedi *Széphalmon* és a pécsi *Sor-sunkon* keresztül a *Szép Szóig*, a *Magyar Csillagig* és a *Vigiliáig*.

Vargha Kálmán mindkét nehézséggel meggyőző erővel birkózott meg. Modelljének egyéniségét és életvitelét nem szépíti, nem eszményíti, de a humanista irodalom-tudós beleérzésével érteti meg, pátosz nélkül, hogy ez az életmód egy sajátos alkatú östehetség és sajátos életkörülmények következménye volt, a belőle sarjadt költészet pedig – mindig szoros összefüggésben életrajzával, és ellentmondásainak feloldására törekedve – lépésről lépésre a belső fejlődés gondos, részletes nyomonkísérésével interpretálja. Monográfiájából egy különleges, mindenben önmaga megvalósítására és kielésére törekvő, lényegében rokonszenves költőalkat bontakozik ki, amelyre vonatkozóan Vargha el tudja fogadtatni az olvasóval a maga meggyőződését: Berda „Nemcsak hirdette, de költészetében meg is valósította azt az elvet, hogy semmi emberi dolog, ami természetünkől következik, nem lehet idegen tőlünk, ha emberi voltunkhoz méltóan éljük át magunkban.” (150. l.) Berda jelentőségét, eredetiségét éppen abban jelöli meg, hogy „a líra hatáskörébe vonta az ember életműködésének olyan folyamatait, mozzanatait, amelyek [addig] általában tabuk voltak”, s ezzel „jelentős mértékben kiszélesítette a líra befogadóképességének határait” (152.) Meggyőzően mutatja ki, hogy ennek a költészetnek sokat emlegetett animalitása nem valami aberráció, hanem az egészséges életöröm, életélvezés leplezetlen megnyilvánulása, és erotikájában sincs semmi az obszcén részletezés öncélúságából. Társadalmi elégedetlensége viszont éppen ennek az életigénynek az egyéni és kollektív korátaival áll szerves összefüggésben. Ami pedig a vallásos motívumokat illeti Berda lírájában, ezek felhasználása „igen gyakran mindenféle hitrendszertől független önkifejezési törekvéseket szolgál... A képzeletében-érzelmeiben megelevenedő isten nem az Őszövség félelmetes ítélkező Birája, de nem azonos a kereszténység könyörülő Atyaistenével sem, sokkal inkább Dionüszosz vagy Bacchus némileg krisztianizált változata: örömeinkben részt vevő, derűs istenség, aki kedvét leli emberek, állatok, növények boldog létében.” (82.)

Vargha Kálmán ezeket a szuggesztiókat hatalmas filológiai apparátussal, gazdag dokumentációval alakítja ki az olvasóban. Nemcsak a Berdáról szóló kritikákat, megnyilatkozásokat veszi számba, hanem rengeteg új adatot is felkutatott, főként a költő levelezésének, szó- és írásbeli nyilatkozatainak szorgos összegyűjtésével. Könyve a legjobb értelemben vett olvasmányosságot gondos filológiai tudományossággal párosítja. Értékét emeli a számtalan reprodukció, fénykép, faksimile: a kötet több mint egynegyedét vizuális illusztráció tölti ki. ((Még a régi Újpest térképe is megtalálható benne leporellszerűen.)

Ennél is üttörőbb vállalkozás, hogy Vargha elsőként vázolja fel Berda költői fejlődésének teljes grafikonját. Először a Kassák-i avantgarde ihleti meg – innen a szabadvers szinte vélegig megmaradó egyeduralma lírájában –, és ez a forradalmi költészet tudatosítja benne, már jókorán, a korabeli társadalmi lét visszasságait is, de már az avantgarde sodrában is egyéni hangot képvisel. (Kassák nem is közli verseit.) Már ekkor megnyilvánul „költészetének... legfontosabb alapelve: az élet egyszerű örömeinek megbecsülése... a testiség érzésének, élményének kifejezése.” (51–53.) Majd a nyugatos költők impresszionista hangulatköltészete is hat rá, (Sajátos, hogy éppen a legesztétább nyugatos költők egyike, Kosztolányi „fedez fel” ezt a triviális hangú költőt, és marad haláláig pártfogója.) Ekkorra már kialakul saját hangja, amely méltán lep meg az autodidakta költő fölényes, eredeti, mindenki-másától különböző kifejezőképességével. Ha van östehetség, akkor Berda valóban az.

1939/40 táján, a fasizmus előrehaladásával, egyre jobban elborul Berda költészete: a dionüszoszi mámor költőjén pesszimizmus vesz erőt, de a háború idején is az embertelenség és szabadságtiprás ellen tiltakozó szellemi ellenállás jellemzi verseit és magatartását egyaránt. 1945 után – s még inkább a személyi kultusz éveiben – minden progresszivitása ellenére háttérbe szorul, mert verseit addig sem, akkor sem volt képes a napi politika praktikista szolgálatába állítani. Egyéni „felszabadulása”

csak 56 után következik be, amikor költészete fokozatosan elmélyül. 1965-ben végre József Attila-díjat kap, testi állapota azonban egyre romlik, 1966-ban súlyos testi késervesek után bekövetkezett haláláig. (Ekkor halt meg másodszor: 1945-ben ugyanis egy autóbalesetről szóló téves híradás nyomán több lap már elparentálta.)

Vargha Kálmán pályarajza nemcsak kategorikus kijelentéseken, hanem gondos, finom verselemzéseken és számos versidézeteken alapszik. (A szövegrész legalább egy-negyede idézet, úgyhogy a kötetből az is plasztikus képet kaphat Berda lírájáról, aki kötetét nem olvasta.) A monográfiát – nem fölöslegesen – 7 lapos életrajzi adatfelsorolás rekeszti be, amely még egyszer felidézi és keretbe foglalja a részletesen kirajzolt pályaképet.

Ha semmi más nem érdekelné az olvasót Vargha Kálmán könyvében: egy különleges költőalkat emberi inkarnációja mindenképpen megragadja. Nemcsak arra a rejtélyre gondolunk, hogyan „születik” valaki tehetségnek, s hogyan válik tanultság, képzettség, nyelvek, különlegesebb olvasottság nélkül jelentős költővé. Hanem arra is, hogy valami rejtélyes emberi vonzóerőnek, charme-nak kellett lennie ebben az ágrólszakadt költőben, ha oly hihetetlenül sok barátra tudott szert tenni. „Életét, életformáját tekintve ő volt az egyik legmagányosabb költő, de kortársai közül bizonyára kevés embernek volt annyi barátja, mint neki.” (73.) Függetlenségét féltette a családi élettől, de szenvedélyesen vágyott a társas életre, s ezt baráti kapcsolatokban és szeretőgázó levelezésben élte ki. (Bár barátaira gyakorlati okokból is szüksége volt.) Ebből a szempontból nem hallgathatjuk el, hogy – noha életrajzilag nem volt köze hozzá – Pécshez is baráti szálak fűzték. Egyik fő pártfogója és bizalmasa – Vargha könyvének tanúsága szerint is – Várkonyi Nándor volt: legbizalmasabb panaszait neki, „kedves öregének” írta el, s Várkonyi már *Az újabb magyar irodalom történetében* is elismerően méltatta költészetét. A *Sorsunkban* Csorba Győző írt róla megértő, elismerő kritikát, Tatay Sándor önéletrajzi regényének, a *Lödörgések korának* egyik legmulatságosabb epizódja pedig éppen Berda pécsi látogatásáról szól, amikor „angyalszárnnyakon” megjelenik barátai között.

Vargha Kálmán úttörő monográfiájának tudományos értéke vitathatatlan. A szerző szándékosan nem törekszik arra, hogy Berda irodalomtörténeti helyét véglegesen kijelölje a kor irodalmában, pályatársaihoz viszonyítva. Feltárt adatainak és pályaképének birtokában azonban most már erre is megvan a lehetőség, s reméljük, hogy a közeljövőben megjelenő jelenkori irodalomtörténet élni is fog vele. Addig is azokban, akik eddig is kedvelték és értékelték Berda József emlékét és költészetét, Vargha Kálmán könyve még jobban elmélyítheti ezt a kapcsolatot. Azokhoz pedig, akik eddig valamilyen okból idegenkedtek Berda költői énjétől és lírájától, bizonyára közelebb hozza modern líránknak ezt a különállóan egyedi jelenségét.

EGY MÍTOSZ MODERN LÁTOMÁSA

(*Buzzati: Képes poéma*)

Nyugtalanság, már-már okkult titokzatosság, halálfélelem és halálvágy, álom a valóságban és valóság az álomban, ősi mítoszok és e századi elidegenedés –, mindez ott vibrál Buzzati Képes poémájában, ebben az Ingres hegedűjével létrehozott nagyon is sajátos művében, ahol talán mégis ez a hegedű viszi a főszólamot...

Film pereg a szemünk előtt, századunk egyik legjellemzőbb olasz filmje, amelynek kinagyított állóképeit nézve csak úgy viharzanak át agyunkon régi és új „közreműködők” nevei – Wilhelm Buschtól és Maeterlincktól kezdve Kafkán, Svevon, Čapeken át egészen Salvador Daliig és Felliniig, hogy aztán minden kétséget kizárva eldönthessük: írta és rendezte Dino Buzzati.

Vagy mégse film? Képregény csupán? Erre utalna a cím is, az olasz (Poema a fumetti) még inkább, hiszen a fumetto nem más, mint az a leheletszerű kis füstszalag, amire a képregények szövegei íródnak s amitől itt Buzzati mégis eltekint... Nem véletlenül persze: a szájüregből előtekerődő szavak kommersz olcsósága eleve kizárná a költészetet. Orpheusz és Eurydiké mítoszáat modernizálni, aktualizálni, sőt díszkósítani is szabad, devalválni azonban nem!

Mert költészet ez, valódi poéma, az ősi mítosz újrachangszerezése. Orpheusz ezúttal Orfi, jónévű de elszegényedett család gitárosá válnak, aki a Polypus pincehelyiségében vált a népszerűségi lista éllovasává. Eura pedig – az örök Eurydiké – Orfiék utcájában tűnik el, a baljós szemközti ház kertkapujában, abban a Saterna utcában, amely épp oly valóságos és épp oly nemlétező, mint a Tatárpusztá, Buzzatinak ez a mediterrán-kafkai – ma már klasszikus – látomása.

Igen, a sztori adott, ahhoz nincs mit hozzátenni. Vagy mégis?

Nem véletlen, hogy a mitológia kimeríthetetlen archívumából Buzzati pontosan ezt a mondát választotta képei és versei vezérmotívumává. – Régi közhely, hogy minden író ugyanazt írja egész életében. Utaltunk már a Tatárpusztára, a kietlen látóhatárra, amely emberöltőkön át szívja magába a Bastiani erőd katonáinak tekintetét. Grandiózus látomás az életről, arról a blöffről, amelynek egyetlen kiútja a halál, de éppen ezt a halált kellene – akár a halál árán is – elkerülni. Ellentmondás? Nonsense? Abszurdum? Hogyne volna az! Akár az élet...

No és Buzzati másik regénye, az Egy szerelem története... Ugyanaz a végki-csengés, ugyanaz a blöff-érzés, ha tetszik: ugyanaz a tragikum. De mind Drogo főhadnagy (Tatárpusztá), mind Dorigo mérnök (Egy szerelem története) valamiben közös még Orpheusszal: rajtuk is múlt, hogy a dolgok így alakultak. Mert telve voltak látomásokkal, és ezek a káprázatok elfoglalták a lehetőségek helyét. Figyeljük csak Drogot, amint megálmodja bajtársának, a beteg Angusztinának halálát: „... az ablaktól a palotáig nyúló mintegy húszméternyi térségben légies, szinte áttetsző lények tűntek fel, talán tündérek vagy effélék...” – és később: – „... nem azért jöttek ide, hogy a holdsugárral játszadozzanak... nem, nem ártatlan lények ők, s nem is illatos kertekből – a sötét mélységből érkeztek”. Lapozzunk csak gyorsan a Képes poéma 27. és 29. oldalára...! S mivel Drogo álmában az „áttetsző lények” egy kis hintót is hoznak a gyermek Angusztina elragadására, nos –, ott van ez a már-már Adyt is idéző batár a Képes poéma 133. lapján.

Van az írásműveknek egy láthatatlan gerince, amely tartalomtól és formától, sőt azok összedolgozásától is szinte független –, s ez a hangulat. Az az íz vagy illat vagy árnykép, ami akkor is fogva tart, ha a mesét rég elfeledtük, ha a stilbravúrokra sem

emlékezünk, sem az írói frazeológiára. És ezt a legmegfoghatatlanabb, de egyben legsajátabb személyiségjegyet, a hangulatot a magyar Buzzati épp úgy konzerválja, mint az eredeti. Telegdi Polgár István – mindhárom idézett munka és sok-sok novella kongeniális fordítója – biztos érzékkel és művészi ízléssel találja meg azt a nyelvi közeget, amely a Buzzati-oeuvre-t egyenrangú kisugárzásra bírja.

A poéma képei, ezek a fényképszerű, divatot bosszantó és divattal kacérkodó, de messzemenően egyedi, „buzzatis” rajzfantáziák, a szó szoros értelmében vett látomások –, java részükben illusztrálhatnák az Egy szerelem történetét is. „A túlvilág” címet viselő fejezetet egy időtlenül örök és mégis nagyon modern nyilvános ház hölgyei népesítik be, obszcenitásuk legalább annyira vonzó, mint elidegenítő. S ugyanőket látjuk „Orfi dalai”-ban is, az untig ismert és mégis kiismerhetetlen női testeket, de hallgassuk csak meg Dorigo mérnök önjellemző meditatívását: „Talán épp kegyetlen s szégyenletes képtelenségével vonzotta őt a prostitúció. A nő – meglehet neveltetésénél fogva – mindig is valami különleges lénynek tetszett neki, egyetlen nővel sem sikerült olyan bizalmas viszonyba kerülnie, mint a barátaival, soha. A nő valamiféle túlvilági lény volt számára mindig, felsőbbrendű valamelyest s kiismerhetetlen.” – Hogy is ne volna ez vallomás: Drogo is, Dorigo is, Dino (Buzzati) is – aggregény maradt. S mint ilyen: magányos.

Mit is mond Drogo főhadnagy? „Bármennyire szerethetjük egymást, mindig egyedül vagyunk; ha szenved valaki, fájdalma csakis az övé, senki nem vállalhat belőle egyetlen parányi részecskét sem; az egyik ember szenvedésétől még nem érzik magukat rosszul a többiek, hiábavaló itt bármi nagy szeretet. Ezért menthetetlenül magányos az életünk.”

Igen, a magány a legfőbb tragikum. A halálnál is nagyobb, hacsak... hacsak a halottakat ugyanúgy nem kísérti tovább. Mint a Képes poémában. Az Orpheusz-monda felelevenítésével mintha Buzzati ezt is el akarta volna mondani. Vagy első-sorban ezt! Drogo őrnagy mosolyogva hal meg; Orfi – a magányos halottak birodalmából – ott találja magát újra a Saterna utcában. S a 212. kép riadt arcához a felirat: „Élt. Egyedül volt.”

